

శ్రీరస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తిక విద్వజ్జనమనః ప్రసదనద్వారక
శ్రీభగవన్ముదే నానాదేశానీతానేక ప్రాచీనవిద్వ
త్పుస్తకసాహాయ్యకాద్యథామతిపరిశోధ్యపరిష్కృతః
ఏకాగ్నికాండీయ మంత్రప్రశ్నానుసారేణ అగ్ని
ముఖాద్యద్భుతోత్పాతశాంత్యంత విధివిధాయకః
ప్రాధాన్యేన వివాహాదిపంచదశసంస్కారప్రతిపాదకః
అష్టపటలత్రయోవింశతి ఖండాలంకృతసూత్ర
సముదాయరూపః

శ్రీమదాపస్తంబీయగృహ్యప్రశ్నః

శ్రీమన్మహీమండల మండనాయమాన మహీశూరపురీ
మధ్యవిద్యోతమానదివ్యరత్న సింహాసనారూఢ
శ్రీమచ్చామరాజమహారాజాశ్రితేన
☞ ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
శ్రీమహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం
విద్యాతరంగిణ్యాఖ్యస్వీయ ముద్రాక్షరశాలాయాం
జయవత్సరే ముద్రాపితో విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్యం సార్ధమేకరూప్యమ్

సం ౧౮౯౪

శ్రీసుదర్శన తాత్పర్యదర్శన శుద్ధాశుద్ధపత్రమ్

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం	పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౫	౯	౧-౫	౧-౪-౧	౩౪	౭	భవతు	భవతి
	౨౫	౧,౧,౧౫	౧,౧౫,౧	౩౬	౧౩	సాంగారి	సాంకారి
౮	౨౧	౫,౧౫	౫,౧౭	౩౭	౩	సాంగారి	సాంకారి
	౨౪	౨ ౧౧	౨,౧౦	౪౦	౯	ధీనాం	దీనాం
౧౨	౧౧	౧౧,౨౦	౧౧,౧౯	౪౭	౧౬	స,౧,౪,౪	{ మంత్రప్ర శ్లో ౧,౪
౧౩	౨౦	శ్రాద్ధా	శ్రాద్ధా				
	౨౩	ధర్భే	దర్భే	౫౨	౧౪	బ్రాహ్మ	బ్రహ్మ
౧౫	౯	అయా	ఆయా		౧౬	౫,౧౩	౫,౧౪
	౧౮	పరి	పరీ	౫౬	౧౭	మిత్యా	మీత్య
౧౬	౨	సంస్కారె	సంస్కారో	౬౪	౨౧	౨,౧౯	౨,౨౧,౬
	౧౩	ఆపస్స	అపస్స	౬౭	౧౪	౨,౧,౧	౨,౧,౪
	౨౩	నానాం	ననామ	౬౮	౩	దేశోపి	దేశేపి
౧౭	౨౩	స్తమ్భ	స్తమ్భ	౬౯	౨౪	౧౩,౧౪౯	౧౩,౧౪,౯
౧౮	౨౫	౪,౨౩	౪,౨౧	౭౦	౨౪	కమణ	కమణి
౨౦	౨	౫,౧౮	౫,౨౦	౭౧	౨౪	మృష్టం	మ్రష్టం
	౨౫	ణరం	రణం	౭౪	౩	౯,౧,౨౨	౯,౧,౨౩
౨౧	౪	విహితం	విహితం	౭౫	౨౧	తస్స	తస్స
	౬	౩,౫,౭	౩,౩,౭	౭౬	౨౪	జయాతీ	జయాదీ
౨౩	౯	౨,౧,౫	౨,౧,౫	౭౮	౨౧	౯,౧౫,౫	౯,౧౫,౩
	౧౩	౨,౩	౨,౬		౨౨	మూఖదే	స్తూపదే
౨౪	౧౮	ష్టూ	ష్టు	౭౯	౨౪	హరణం	విహరణం
౨౬	౩	తే॥సూ	తెస్సూ	౯౧	౪	౭,౨,౩	౭,౨౩
౨౭	౯	౨,౨,౧	౭,౨౩	౧౨౨	౪	ఏతము	ఏవము
౨౮	౭	౫,౧౮	౫,౨౦	౧౨౩	౬	౧,౧౪	౧,౪౧
	౧౯	౫,౨	౫,౧	౧౨౬	౨౨	ఆసీయ	ఆదీయ
౩౨	౧౯	శంఖుందు	శంఖుదు	౧౭౩	౨౨	న్తవ్యం	న్తవ్యం
౩౩	౨౪	౫,౧౨	౫,౧౩	౧౭౯	౧౮	మృశేల్-౩	మృశేల్-౬

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీమదాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్న విషయసూచీ

శ్రీమదాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రశ్నే విషయసూచీ

శ్రీరస్తు

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

✱శ్రీమదాపస్తమ్బప్రణీతం-గృహ్యసూత్రమ్ ✱

శ్రీసుదర్శనాచార్యకృత తాత్పర్యదర్శన సహితమ్

యోవర్ణైరిజ్యతేనిత్యైఃకర్మభిశ్చోదితైర్ద్విజైః (౧) తేభ్యోఽపవర్గదోయశ్చ తం నమామ్యచ్యుతంహరిమ్ ॥ ౧ ॥ ఆపస్తమ్బమునింవందె మందధీహితకామ్యయా । యోఽనుష్ఠేయపదార్థానాం క్రమకల్పమకల్పయత్ ॥౨॥ యత్కృతంవేదవద్భాష్యమాద్రియంతే విపశ్చితః।స కపర్దీచిరంజీయాద్వేదవేదార్థతత్త్వవిత్ ॥౩॥ (౨) సుదర్శనార్యఃకురుతే గృహ్యతాత్పర్యనిర్ణయమ్। కేవలంవైదికశ్రద్ధాప్రేరితో మందధీరపి॥౪॥

ఓమ్॥అథ కర్మాణ్యాచారాద్యానిగృహ్యంతే ॥౧॥

అథశబ్ద ఆనన్తర్యార్థః। తదర్థం పూర్వవృత్తముచ్యతే।ఇహహియజ్ఞాఏకవింశతిభేదాః । తత్రచ సప్తపాకయజ్ఞసంస్థాః,ఔపాసనహోమో వైశ్వదేవం పార్వణమష్టకా మాసిశ్రాద్ధం సర్పబలిరీశానబలిరితి । సప్తచ హవిర్యజ్ఞసంస్థాః, అగ్నిహోత్రం దర్శపూర్ణమాసావాగ్రయణం చాతుర్మాస్యాని నిరూఢ పశుబంధస్సౌత్రామణిః పిండపితృయజ్ఞాదయోదర్వీహోమా ఇతి । సప్తైవచ సోమసంస్థాః, అగ్నిష్టోమోఽత్యగ్నిష్టోమ ఉక్థ్యష్షోడశీ వాజపేయోఽతిరాత్రోఽప్తోర్యామ ఇతి । ఏతేచ నిత్యాః నియతప్రదోషాదికాలీన జీవననిమిత్తకా ఇత్యర్థః । కుతఏతే నిత్యాః? । “ జాయమానో వైబ్రాహ్మణ స్త్రిభిర్ఋణవాజాయతే బ్రహ్మచర్యేణఋషిభ్యో

పాఠభేదాః॥—॥(౧) భోగాపవర్గదః, అవ్యయంహరిం, అచ్యుతంహరం, అద్వయంహరం ॥—॥ (౨) సుదర్శనాఖ్యః,తాత్పర్యదర్శనం॥—॥

యజ్ఞేనదేవేభ్యఃప్రజయాపితృభ్యః”(తైత్తిరీయసంహితా౬-౩-౧౦)ఇత్యత్ర యజ్ఞేనేత్యేకవచనం“యజ్ఞం వ్యాఖ్యాస్యామః”(ఆపస్తంబపరిభాషా౧-౧) ఇతివజ్జాత్యభిప్రాయం మన్యమానస్య భగవతో వసిష్ఠస్య ‘ నైయమికం హ్యేతదృణత్రయం సంస్తుతమ్’(వసిష్ఠసంహితా౧౧-౪౭)ఇతివచనేనైషామ వశ్యానుష్ఠేయత్వావగమాత్ । తథా “ సాయంప్రాతరతఊర్ధ్వమ్” (ఆప- గృహ్య-౭-౧౯) “ యావజ్జీవమగ్నిహోత్రం జుహోతి, ‘వసంతేవసంతే జ్యోతిష్టోమేన యజేత” (ఆప- శ్రౌత- ౧౦-౨-౫) ఇత్యేవమాదిభిః “ అహరహఃప్రవృజ్యతే” (తై-బ్రా-౨-౧-౩) అర్ధమాసేఽర్ధమాసే ప్రవృజ్యతే (తై-బ్రా-౩-౨-౮) “పునర్భాఞ్వ్యేఽస్యసోమపీథో భవతి’ (తై-బ్రా-౩-౨-౩) ఇత్యేవమాదిభిః,(౧)కర్మణ్యారమ్భన్యాయేనచ ప్రయోగాభ్యాసావగమాత్ । తత్రైవ సోమస్యేష్ట్యాదేశ్చాకరణే ఐంద్రాగ్నపశువిభ్రష్టేష్ట్యాది ప్రాయశ్చిత్తవిధానేన ప్రత్యవాయోత్పత్త్యవగమాత్ । తత్రైవ‘సఏతాగ్ శ్చతుర్హోతౄనాత్మస్పరణానపశ్యత్’ (తై-బ్రాహ్మణ-౨-౩-౭)ఇతి అగ్నిహోత్రాదిసోమాంతానామాత్మనిష్క్రయణార్థత్వావగమాత్।(౨)నతుసౌర్యాదివత్కేవలంకామ్యాః,ఉక్తహేతూనాం సర్వేషామనుపపత్తేః । యతఏవైతే నిత్యాఃఅతఏవ ‘ అనాహితాగ్నితాస్తేయమ్’ (మను-౧౧—౬౫) ఇత్యనాహితాగ్నితాయా ఉపపాతకగణే పాఠః । అతఏవ నిత్యాధికారవిధిప్రయుక్తమాధానమ్ । కామ్యసిద్ధిస్తు నిత్యానుష్ఠానేనైవగుణఫలాధికారవిధయా ప్రాసంగికీభవతు । మీమాంసకమత్యాతుయద్యపికామ్యాధికారవిధిప్రయుక్తమాధానం,కామ్యానుష్ఠానేన చ(౩)నిత్యసిద్ధిఃప్రసంగాత్ ।తథాపికల్పసూత్రకారాణాంప్రక్రియయాసాధికారత్వేన(౪)ప్రయుక్తిశక్తియో(గ్య)గి)తయాఅన్యతోప్రయుక్తానిత్యాధికారవిధిప్రయుక్తిరప్యుపపన్నా । యథావివర(ణాదౌ)ణమతే)

(౧) కర్మారమ్భప్రభృతిప్ర......త్ ॥—॥ (౨)సౌర్యాదివత్ ఇతి న ॥
(౩)నిత్యసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ ॥—॥ (౪) ప్రయుక్తశక్తియోగితయా, ॥—॥

స్వవిధిప్రయుక్తమధ్యయనమితి । తస్మాత్ మందమధ్యమోత్కృష్టబుద్ధిభిస్సర్వైరపి త్రైవర్ణికైరేతేఽవశ్యం కర్తవ్యాః । తే చ నానాసాధనకా నానాశాఖాంతరస్థాంగకా మీమాంసాన్యాయసహస్రనిర్ధార్యవచనవ్యక్తికా మందబుద్ధిభిరిదానీంతనైర్దుర్జ్ఞానాః । అజ్ఞానే చానుష్ఠాతుమశక్తాః కథంచనప్రత్యవేయురితి కృపావిష్టచేతస్కతయా సూత్రకారేణ ‘ యజ్ఞంవ్యాఖ్యాస్యామః’ (ఆప-పరి-౧-౧)ఇతిపరిభాషాయామేకవింశతియజ్ఞా సామాన్యతః (సంక్షేపతశ్చ)వ్యాఖ్యాయతావన్మాత్రేణానుష్ఠానానుపయోగాత్ ‘ అథాతో దర్శపూర్ణమాసౌ ’ (ఆప-శ్రౌ-౧,౧-) ఇత్యారభ్యశ్రౌతా హవిర్యజ్ఞాస్సోమసంస్థాః క్షామవత్యాదయో నైమిత్తికాః ప్రసంగాత్కామ్యాశ్చ (అ)వి)శేషతో వ్యాఖ్యాతాః॥ ....

అథ అనంతరం । ఆచారాత్—ఆఙ్ ఇత్యుపసర్గస్య అవిచ్ఛేదో వ్యాప్తిరభిప్రేతోర్థః । చారః చరణం ప్రవర్తనమ్, ‘ పిండపితృయజ్ఞేన చరంతి’ (ఆప-శ్రౌ-౧-౭-౨) ఇత్యాదౌ దర్శనాత్ । తేన యత్సర్వేషు దేశేషు సర్వేషు కాలేషుచ సర్వైస్త్రైవిద్య వృద్ధైశ్శిష్టైర్లౌకికప్రయోజనాభావేప్యవిచ్ఛిన్నమవిగానేనాద్రియమాణం అతఏవ మూలాన్తరాసమ్భవాత్స్వమూలభూతవేదానుమానే లింగభూతం కర్మసుప్రవర్తనం స ఆచారః । తస్మాదాచారాత్ అనుమితైర్వేదైః యానిఔపాసనహోమాదీనిపాకయజ్ఞశబ్దవాచ్యాని పాణిగ్రహణాదీని చ యజ్ఞేష్వధికరిష్యమాణ దేహసంస్కారార్థాని కర్మాణిగృహ్యంతే జ్ఞాయంతేకర్తవ్యత్వేన । తాని । వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి శేషః । యతఏవ ఆచారానుమేయవేదావగమ్యాని గార్హ్యాణి కర్మాణి అతఏవ తేభ్యః ప్రథమమనుష్ఠేయేభ్యోపి పూర్వం శ్రౌతానాం వ్యాఖ్యానం కృతమ్ । ప్రత్యక్షశ్రుతివిహితేషు జిజ్ఞాసాయాః ప్రథమభావిత్వాత్, అనుమితవేదార్థజిజ్ఞాసాయాశ్చరమభావిత్వాత్, జిజ్ఞాసాశాంత్యర్థత్వాచ్చ వ్యాఖ్యానస్యేతి। అత్రచ ఆచారాదిత్యాచారేణోపలక్ష్య గార్హ్యాణి కర్మాణి వదన్నేవం

జ్ఞాపయతి । ఇహ సాక్షాదనిబద్ధానామపియేషాం ‘ జమదగ్నీనాంతుప ఞ్చావత్తమ్’ (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౭-౨) ఇత్యాదీనాం పదార్థానామాచారః కృత్స్నదేశాదివ్యాప్తస్స్యాత్ తేపి వేదమూలాఏవేతి । కృత్స్నదేశాదివ్యాప్తిశ్చాధిక పౌనరుక్త్యాదిభిశ్శ్రౌతే దర్శనేన గృహ్యాంతరైర్ధర్మశాస్త్రైః న్యాయబలేన సంప్రదాయవిద్వ్యాఖ్యాతృవచనైర్వానిశ్చేతవ్యా । ఇదంచాధికారసూత్రమ్ । యాన్యంగాన్యుత్తరత్ర ‘పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః’ (ఆప-గృ-౧,౫) ఇత్యాదీని వక్ష్యంతే తేషాం గార్హ్యకర్మార్థతాం, శ్రౌతానాం సార్వత్రికాణామపి స్వతోఽనిదమర్థతాం చ జ్ఞాపయితుమ్। ఏతచ్చ(సమానో)ఉపదేశాతిదేశయోరభావాత్ ॥ ....

కేచిత్ —కర్మాణీత్యేతద్గృహ్యావక్ష్యమాణాన్యస్యచ్ఛందోర్థాన్యేవ,నతుధర్మశబ్దాధికృతధర్మశాస్త్రోక్తవత్సర్వార్థానితథాశ్రౌతానంతరంగార్హ్యాధికారఃశ్రౌతోక్తసార్వత్రికధర్మాణామిహ(ప్రా)ప్త్యర్థ ఇతి

——ఉదగయనపూర్వపక్షాహఃపుణ్యాహేషు కార్యాణి ౨ ——

ఉదగయనాదయః ప్రసిద్ధాః । పుణ్యాహస్త్వహ్నోనవధా విభక్తస్యాయుజోభాగాః ప్రాతస్సంగవమధ్యాహ్న పరాహ్ణసాయంశబ్దవాచ్యాః పుణ్యనక్షత్రపదపర్యాయాః పంచ । ‘సమానస్యాహ్నః పంచపుణ్యాని నక్షత్రాణి (తై-బ్రా-౧-౫-3) ‘ మిత్రస్యసంగవః । తత్పుణ్యం తేజస్వ్యహః’ (తై,బ్రా,౧-౫-3) ఇత్యాదిశ్రుతేః । యుగ్మాస్త్వశ్లీలాని. చత్వార్యశ్లీలాని’ (తై-బ్రా-౧-౫-3) ఇతి శ్రుతేః॥......................

కేచిత్ —కృత్తికాదివిశాఖాంతాని దేవనక్షత్రాణి పుణ్యాహాః‘యాన్యేవ దేవనక్షత్రాణి । తేషుకుర్వీత యత్కారీస్యాత్ । పుణ్యాహఏవకురుతే’)తై-బ్రా-౧-౫,౨) ఇతి శ్రుతేః ॥ ....

ఉదగయనేత్యాదిరయం సమాసోద్వంద్వః । తేషు కార్యాణి।గార్హ్యాణీతి శేషః । ఏషాం సముచ్చయః న వికల్పః । ఏతచ్చ సామా

క్యవిధానం తత్రతత్ర విశేషవిధానేనాపోద్యతే నియమ్యతేచ । ఏవము దగయనాదీనాం విధానే సత్యపి క్వచిదనియమః ప్రతిభాసతే । 'సర్వ ఋతవో వివాహస్య (ఆప,గృ,౨,౧౨) ఇతి వచనాత్ యదా దక్షిణాయనేపి వివాహస్స్యాత్తదా సమావర్తనం తత్కాలసమీపకాల ఏవ। ఇతరథాఽఉదగయనసమావృత్తస్య శరదివివాహేఽసతిబహుకాలవ్యవధానే

ఆనాశ్రమీ న తిష్ఠేత్తదినమేకమపిద్విజః ॥ (దక్షసం,అ,౧) ఇతి నిషేధాతిక్రమప్రసంగాత్ । కించ ఆశ్వలాయనగృహ్యే ' ఉదగయన ఆపూర్యమాణపక్షే కల్యాణే నక్షత్రే చౌలకర్మోపనయనగోదానవివాహాః' (ఆశ్వ,గృ,౧,౪) ఇత్యత్ర చౌలవికారత్వాదేవ గోదానస్య ఉదగయనప్రాప్తౌ పునస్తత్ర తద్విధిః తద్వికారాంతరే సమావర్తనే ఉదగయననియమనివృత్త్యర్థ ఇతి గమ్యతే । తథాబోధాయనీయే సమావర్తనస్యచౌలవికారత్వాదేవ ఆపూర్యమాణపక్ష(ప్రా)ప్తౌ పునస్తత్ర తద్విధిరుదగయ(న)నా) నియమార్థ ఇతిగమ్యతే । తథా గృహనిర్మాణప్రవేశయోఃజ్యోతిశ్శాస్త్రే దక్షిణాయనస్యాపి విధానాత్ అవిగీతశిష్టాచారాచ్చ ఉదగయనానియమః । తథాఅపరపక్షేప్యపంచమ్యాఃజ్యోతిశ్శాస్త్రాదేవశిష్టాః కర్మాణ్యాచరంతి । తత్రైవ జ్యోతిశ్శాస్త్రాదన్న(ప్రా)శనగృహనిర్మాణప్రవేశా రా(త్రా)వప్యాచరంతి । తత్రైవ యదా పుణ్యాహాః జ్యోతిషోక్తదోషాపహతాః తదా అశ్లేషస్వపి తదుక్తగుణయుక్తేషు అవిగానేన కర్మాణ్యాచరంతి । జ్యోతిశ్శా(స్త్ర)మపి వేదాంగత్వాదగృహ్యమాణ కారణత్వాత్, శిష్టపరిగృహీతత్వాచ్చ కల్పసూ(త్రా)దివదాదరణీయమేవ। నిర్ణయే తు శిష్టాః ప్రమాణం సర్వత్ర ॥........................

యజ్ఞోపవీతినా ॥ 3 ॥

కార్యాణీతి సంబంధః । నను యజ్ఞోపవీతం పాకయజ్ఞేషు 'ప్రాగపవర్గాణి' (ఆప-ప-౨-౧౪) ఇత్యాదినా సిద్ధమ్ । వివాహాదిహోమేషు జపాదిషుచ ' హోమే జప్యకర్మణి ' (ఆప-ధ-౧-౧-౧౪) ఇత్యాది

సా । అతోఽత్ర తద్విధిర్వ్యర్థః । సత్యమ్ । యత్ర ప్రాప్తిర్హోమమ న్త్రప్రత్యవరోహణాదిషు తత్రాయం విధిస్స్వార్థ ఏవ ॥ ....

ప్రదక్షిణమ్ ॥ ౪ ॥

కార్యాణీత్యేవ సంబంధః । ఇదం తు ప్రాదక్షిణ్యం పాకయజ్ఞేషు తతోఽన్యేషు చ వివాహాదిషుపరిభాషాసిద్ధమపి వ్యతిరిక్తగార్హ్యార్థం విధీయతే । 'తథాపవర్గః' (ఆప-గృ-౧-౬)ఇతి చేత్థమేవ॥ ...

పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః ॥౫॥

కార్య ఇతి శేషః।అయంతు సర్వేష్వపియజ్ఞాయజ్ఞరూపగార్హ్యేష్వప్రాప్తత్వాద్విధీయతే ॥ ....

తథాఽపవర్గః ॥౬॥

పురస్తాదుదగ్వాక్రియాపరిసమాప్తిః కార్యేత్యర్థః । నను 'పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః' ఇతి విధేరేవ సమంతపరిషేకాదావర్థసిద్ధత్వాన్నారబ్ధవ్యం 'తథాఽపవర్గః'ఇతి ।న। అనారభ్యమాణేఽస్మిన్సూత్రే ప్రాచీలేఖోత్పవనాదేరుదీచీ లేఖాకుటీకరణాదేశ్చాపవర్గః ప్రత్యగ్దక్షిణాచ స్యాత్ । అతస్తద్బాధనాయేదమారబ్ధవ్యమేవ ।......... ..

కేచిత్—ప్రాచీనాం లేఖానాముదగుపక్రమః, ఉదీచీనాంచ ప్రాగపవర్గః, అగ్నిపరిస్తరణవదుభయవిధ్య(ర్థ)సంభవాత్ ఇతి ॥ ....

అపరపక్షే పిత్ర్యాణి ॥ ౭॥

కార్యాణీత్యేవ । అయంచ విధిస్స్వతంత్రపిత్ర్యోద్దేశేన । అంగానాంతు సహప్రయోజ్యానాం ముఖ్యకాలత్వేన కాలవిధ్యపేక్షాఽభావాత్ । ఏషచ న పూర్వపక్షమాత్రాపవాదః । కింతర్హి? సర్వాపవాదార్థం విధ్యంతరమ్ । ఆః! కుత ఏతజ్జ్ఞాయతే? । 'నచ నక్తం శ్రాద్ధమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౭-౨౩) ఇతి జ్ఞాపనాత్ । యది హ్యయం పూర్వపక్షమాత్రాపవాదస్స్యాత్, తతఉదగయనాదీనాం త్రయాణామపవాదాభావాద్రాత్రావప్రసక్తేః ప్రతిషేధో న స్యాత్ । అస్తిచ ప్రతిషే

ణః, ఇత్యతో జ్ఞాయతే విధ్యంతరమేవేతి । ప్రయోజనం త్వవిశేషేణ దక్షిణాయనే ప్యపరపక్షేహ్ని కామ్యశ్రాద్ధాని కర్తవ్యానీతి । మాసిశ్రాద్ధం తు ' మాసిమాసి కార్యమ్ ' (ఆప-ధర్మ-౨-౧౬-౪) ఇతి వీప్సయా దక్షిణాయనేపి సిద్ధమేవ । నన్వస్మిన్సతి ' మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే ' (ఆప-గృ-౨౧-౧) ఇతివిధిః కిమర్థః? । నియమార్థః । తథాహి అపరపక్ష ఏవ మాసిశ్రాద్ధమ్, నపునర్దైవాన్మానుషాద్వా విఘాతాదపరపక్షేఽతిక్రాంతే ' సర్వోఽపరపక్షః పూర్ణమాసస్య ' ఇత్యాదివత్పూర్వపక్షేపి కర్తవ్యమ్ । కింతు ప్రారబ్ధస్మార్తనిత్యకర్మవ్యాపత్తౌ ప్రాయశ్చిత్తమేవ । తచ్చ ' భూర్భువస్సువస్స్వాహా ' ఇత్యేకో హోమస్సర్వప్రాయశ్చిత్తాఖ్యః । ' యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా భూర్భువస్స్వరితి సర్వా అనుద్రుత్యాహవనీయ ఏవ జుహుయాత్ ' (ఐ-బ్రా-౨౫-౩౪)ఇతి బహ్వృచశ్రుతేః । అయంచాత్రౌపాసనే, నైమిత్తికైకవిధిపరశ్రుతిస్థాహవనీయశబ్దస్య న్యాయతో నిమిత్తవత్కర్మాధారాగ్నిమాత్రప్రదర్శనార్థత్వాత్ । ఉపవాసశ్చ కార్యః । వేదోదితానాం నిత్యానాం కర్మణాంసమతిక్రమే । స్నాతకవ్రతలోపేచ ప్రాయశ్చిత్త మభోజనమ్॥(మను-౧౧-౨౦౩)ఇతి మనువచనాత్ । ఆత(మనాత్)మితోః)ప్రాణాయామశ్చ, 'నియమాతిక్రమే వాన్యస్మిన్'(ఆప-ధ-౨-౧౨-౧౮) ఇతి వచనాత్ । ఏతేషాం సముచ్చయ ఏవ న వికల్పః, ' ఏకస్మిన్ దోషే శ్రూయమాణాని ప్రాయశ్చిత్తాని సమభ్యుచ్చీయేరన్ ' (ఆప-శ్రౌ-౯-౧-౨) ఇతి దర్శితత్వాత్ ॥ ....

ప్రసంగాదన్యేషాం లోపేఽపి ప్రాయశ్చిత్తముచ్యతే । ఏవమన్యేషామపి ప్రారబ్ధానాం పాకయజ్ఞానాం వ్యాపత్తౌ, గౌణకాలేఽప్యతిక్రాంతే । గౌణకాలేతు సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం తేఽనుష్ఠేయాః । ఔపాసనహోమస్యతు బహుకాలాతిక్రమే అష్టభ్యోహోమకాలేభ్యః పూర్వం ప్రత్యేకం సర్వప్రాయశ్చిత్తపూర్వకం అతీతాహోమాః

కర్తవ్యాః । అత్రోపవాసప్రాణాయామయోరాచారో న దృశ్యతే। ఊ
ర్ధ్వంతు ధార్యమాణేఽప్యగ్నౌ 'అనుగతో మన్థ్యః' (ఆప-గృ-౫-౧౫)
ఇత్యాద్యగ్న్యుత్పత్తిప్రాయశ్చిత్తే భవతః, 'చతూరాత్రమహూయ
మానోఽగ్నిర్లౌకికస్సమ్పద్యతే' ఇతి వచనాత్ । యదిపునరాలస్యాది
నోత్సన్నాగ్నిరేవ చిరకాలం వర్తేత తదా స్మృత్యంతరతస్తత్కాలా
నురూపం కృచ్ఛ్రాదికం హోమద్రవ్యదానంచ వేదితవ్యమ్ । స్వకాలే అ
నారబ్ధానాంతు పాకయజ్ఞానాం సర్వప్రాయశ్చిత్తం హుత్వాఽఽరంభః
కర్తవ్యః— కేచిత్ పాకయజ్ఞానాం స్వకాలేష్వనారమ్భే ఆరబ్ధానాంచాక
రణే గౌణకాలాతిక్రమే చ చతుర్గృహీతేనాజ్యేన సగ్రహేణ సప్తహో
త్రా జుహ్వతి । యద్యపి 'సప్తహోత్రా యజ్ఞవిభ్రష్టం యాజయేచ్చ
తుర్గృహీతేనాజ్యేన' (ఆప-శ్రౌ-౧౪-౧౪-౧౧) ఇతి శ్రౌతో దర్వి
హోమః యజ్ఞవిభ్రేషే యుక్తః । తథాపి 'ఏషా వా అనాహితాగ్నేరిష్టిర్య
చ్చతుర్హోతారః' (ఆప-శ్రౌ-౧౪-౧౩-౨) ఇత్యుపక్రమ్య 'ఆహితాగ్నేస్తా
న్ప్రతీయాదుభయోరితరాన్' (ఆప-శ్రౌ-౧౪-౧౫-౫) ఇత్యుపసంహారాత్
గార్హ్యవిభ్రేషే ఆహత్య ప్రాయశ్చిత్తవిధానేనాపేక్షితత్వాచ్చ తద్వి
భ్రేషేఽపి యుక్తమేవేతి । తత్తు కపర్దిస్వామినోక్తమ్ ॥

జాతకర్మాదీనాంతు స్వకాలాతిక్రమే సర్వప్రాయశ్చిత్తపూ
ర్వకం తదనుష్ఠానం । కర్మాఙ్గానాంతు లోపే సర్వప్రాయశ్చిత్తం ప్రా
ణాయామశ్చ । అనుష్ఠానంచాచారాదుపకారకాణామాకర్మసమాప్తేః ।
ద్రవ్యసంస్కారాణాంతు ద్రవ్యోపయోగాత్పూర్వమేవ సమ్భవతాం । పా
కయజ్ఞేష్వగ్నిహోత్రికవిధౌ (తూ) చోపనయనే చాఙ్గవ్యాపత్తౌ 'భువ
స్స్వాహా' ఇతి తత్తత్కర్మా(ఙ్గా)గ్నౌ హోమః । 'అనాజ్ఞాతం' ఇ
తి తిసృభిశ్చ హోమో జపో వా । భువరనాజ్ఞాతవిధ్యర్థయోర్వికల్పో వా
బ్రాహ్మణావేక్షో విధిః (ఆప-గృ,౨-౧౧) ఇతి 'శ్రుతితస్సంస్కారః' (ఆ
ప.ధర్మ. ౨-౧,౮) ఇతి శ్రౌతప్రాయశ్చిత్తప్రత్యర్థత్వాత్ । నను

భువః’ ఇతి దక్షిణాగ్నౌ ‘అనాజ్ఞాతం’ ఇతిచాహవనీయే । సత్యమ్ । ఇహ తయోరగ్న్యోరభావాత్ నైమిత్తికానామప్యంగత్వేనేతరాంగవత్ప్రధానాగ్నౌ హోమస్యయుక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్—సర్వేషు గార్హ్యకర్మసు తదంగేషు చ భ్రేషే ‘అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్’ ఇతి న్యాయేన గృహ్యాన్తరోక్తాని ప్రాయశ్చిత్తాన్యాహుః । తచ్చిన్త్యమ్ ॥

అలంప్రాసంగికేన । ప్రకృతముచ్యతే । యత్తు “అపరపక్షస్యాపరాహ్ణశ్శ్రేయాన్’ (ఆప-ధర్మ-౨-౧౬-౪)ఇత్యపరపక్ష-విధానమపరాహ్ణవిధానార్థమనువాదః । యథా పాత్నీవతే ‘సర్వత్రానువషట్కారో ద్విదైవత్యర్తుగ్రహాదిత్యసావిత్రపాత్నీవతవర్జమ్’(ఆప-శ్రౌ౧౨-౨౪.౨) ఇత్యనువషట్కారాభావే ప్రాప్తేఽపి ‘అపివోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్’ ఇత్యుపాంశ్వనువషట్కారవిధానార్థం ‘నానువషట్కరోతి । అపివోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్’ (ఆప. శ్రౌ. ౧౩.౧౪-౯-౧౦) ఇతి । ‘సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సు’ (ఆప.ధర్మ.౨.౧౬.౭) ఇతిత్వహర్విశేషణార్థం । అపరపక్షస్యాహస్స్వేవమాసిశ్రాద్ధం న పూర్వపక్షస్యాహస్సు వికల్పేనాప్యభిమతమితి । ఇతరథా ఆశౌచాదతిక్రాంతేఽపరపక్షే

దైవాత్పిత్ర్యాణాంశ్రాద్ధేతుఆశౌచం జాయతేయది ।
ఆశౌచేఽథవ్యతీతే వై తేభ్యశ్శ్రాద్ధం ప్రదీయతే ॥

ఇతి స్మృత్యంతరాత్కదాచిత్పూర్వపక్షస్యాహస్స్వపి వికల్పేనేదం స్యాత్ । నిత్యశ్రాద్ధంతు ‘ఏవంసంవత్సరమ్’ (ఆప-ధ-౨-౧౮-౧౨) ఇతి అత్యంతసంయోగే ద్వితీయాబలాత్పూర్వపక్షేఽపి ॥

ప్రాచీనావీతినా ॥౮॥

పిత్ర్యాణి కార్యాణీతిశేషః । ఇదంతు వాసోవిన్యాసభేదవిధానం స్వతంత్రాస్వతంత్రసర్వపిత్ర్యార్థమ్. ‘ప్రాచీనావీతినా పిత్ర్యాణి’ ఇత్యనేన వాక్యేన అవిశేషావగమాత్. ఉద్దేశ్యే పిత్ర్యమాత్రేలబ్ధే అధి

(క)కారా)కా)ప్రకృతస్వాతంత్ర్యవివక్షాయాంవాక్యభేదాపత్తేః, అంగేష్వపి ప్రాచీనావీతే విధేయే 'అపవత్షే పిత్ర్యాణి' ఇతి వదనపేక్షితత్వాభావాచ్చ । తేన యానిస్వతంత్రాణి యథాప్రధానాహుతయః, యాని చాస్వతంత్రాణి యథాద్వితీయనిమార్జనాదీని, తాని సర్వాణ్యేవ ప్రాచీనావీతినా కార్యాణి । ఇత్థమేవ 'యజ్ఞోపవీతినా' ఇత్యపి । తేన పిత్ర్యాంగాన్యపి దైవాన్యాఘారాదీని యజ్ఞోపవీతినైవ । ఇతరాఙ్గానాం తు పాత్రప్రయోగాదీనాం తత్తత్ప్రధానవదేవ ॥

కేచిత్—అంగానాం ప్రధానధర్మతా న్యాయ్యేతి పిత్ర్యాంగాని దైవాన్యపి ప్రాచీనావీతినా, దైవాంగాని పిత్ర్యాణ్యపి యజ్ఞోపవీతినేతి । తచ్చింత్యమ్ ॥

ప్రసవ్యమ్ ॥౯॥

తత్రైవ శేషః ॥

దక్షిణతోఽపవర్గః ॥౧౦॥

పిత్ర్యేషు కార్య ఇతి శేషః । అత్ర 'ప్రాచీనావీతీ'(ఆప.పరి.౨.౧౬) ఇత్యాదిపరిభాషయా ఏషాం త్రయాణామపి సిద్ధత్వాత్ అపాకయజ్ఞనిత్యషోడశశ్రాద్ధాద్యర్థో విధిః ॥

నిమిత్తా(వే)పే)క్షాణి నైమిత్తికాని ॥౧౧॥

నైమిత్తికాన్యాగ్రయణాతిథ్యసీమంతాదీని । నిమిత్తా(వె)పె)క్షాణి నిమిత్తాని వ్రీహిపాకాదీన్యేవానుష్ఠానేఽ(వె)పె)క్షంతే నోదగయనాదీనీత్యర్థః । అత్రాపి సంభవతః పూర్వపక్షాదేర్నాపవాదః॥

ఏవం ప్రయోగానుబంధం కాలాదికముక్త్వా ఇదానీం సర్వగార్హ్యప్రధానహోమానాం సాధారణతంత్రనామానం ప్రాచ్యోదీచ్యాంగసముదాయం ప్రయోజ్యభేదమాహ 'అగ్నిమిద్ధ్వా' ఇత్యాది 'మంత్రసన్నామః' (ఆప.గృ.౨-౮)ఇత్యంతేన ॥

అగ్నిమిద్ధ్వా ప్రాగగ్రైర్దర్భైరగ్నింపరిస్తృణాతి ॥౧౨॥

అత్ర చ అగ్నిపదార్థవిశేష ప్రతిపత్త్యర్థం స్మార్తేష్వగ్నిర్నిరూప్యతే । తత్ర యాజ్ఞవల్క్యవచనమ్ ॥

కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ ॥ (యా. స్మృ ౧-౯౭) ఇతి । అస్యార్థః । గృహీ గృహస్థః సపత్నీకః స్మార్తం కర్మ వివాహాగ్నౌ ఔపాసనాగ్నౌ కుర్వీత । యస్య కర్మణః ప్రయోగే సంకల్పావఘాతాన్వారంభద్రవ్యత్యాగానుమత్యాది పదార్థద్వారా పత్న్యాస్సహత్వం తత్కర్మ స్వౌపాసనే కుర్వీత ఇత్యేతత్ । అథవా యస్య అగ్నిసాధ్యస్య కర్మణః ఫలం సాక్షాత్ కర్మాంతరప్రణాడ్యా వా జాయాపతిగామ్యన్యతరగామి వా భవతి తత్కర్మ గృహీ స్వౌపాసనే కుర్యాత్. ‘ కుర్వీత ’ ఇత్యాత్మనేపదశ్రవణాదితి । ఏవంచ స్మార్తాని పాకయజ్ఞసీమన్తాదీని ఔపాసనాగ్నౌ కర్తవ్యాని । గృహప్రవేశోఽపి తత్కర్మజన్యవాస్తుశాన్తేః జాయాపత్యాయురాద్యర్థత్వాదౌపాసన ఏవ । తథా పిత్రాదేర్మాతామహాదేశ్చ సపిండీకరణమప్యౌపాసనే । సపిండీకరణఫలస్య ప్రేతత్వనివృత్త్యా పితృత్వప్రాప్తిరూపస్యాఽభ్యుదయిక మాసిశ్రాద్ధాదౌ సంప్రదానార్థత్వాత్, తత్ఫలస్య చ జాయాపతిగామిత్వాదితి । అత ఏవ సపిండీకరణం సర్వైరపి పుత్రైర్న కర్తవ్యమ్, ఏకేనాపి కృతే పితృతయా సమ్ప్రదానత్వసిద్ధేః । అతో యత్ర పత్న్యాస్సహత్వం క్రియాఫలం వా జాయాపతిగామి తత్కర్మ ఔపాసన ఏవ । యది తు పుత్రోఽనగ్నిరనుపనీతాదిః సంవత్సరే పూర్ణేఽవశ్యం కర్తవ్యత్వాత్ సపిండీకరణం కరోతి, తదా శ్రోత్రియాగారాదాహృతేఽగ్నౌ, బోధాయనేన ‘ అథవా శ్రోత్రియాగారాదేవ తమౌపాసనమ్ ’ ఇత్యౌపాసనసంస్తవాత్, ఆచారాచ్చ । అనుపనీతోఽపి పుత్రశ్శ్రాద్ధాధికార్యేవ ॥

అర్హత్యనుపనీతోఽపి వినాప్యగ్నిం వినాఽఽపదమ్ ॥ (మను-౨ ౧౭౨) ఇతి వచనాత్ ‘ నబ్రహ్మాభివ్యాహారయేదన్యత్ర స్వధానినయనాత్ ’ (గౌ.స్మృ.౨-౪) ఇతి గౌతమవచనస్థ స్వధాశబ్దస్య సకలౌర్ధ్వదైహిక

ప్రదర్శనార్థత్వాచ్చ ।

భ్రాతా వా భ్రాతృపుత్రో వా సపిండశ్శిష్య ఏవ వా ।
సపిండీకరణం కృత్వా కుర్యాదభ్యుదయం తతః ॥

ఇతి వచనాత్ యదా భ్రాతృపుత్రాదిః కరోతి తదా యథోక్త సహత్వ ఫలభాగిత్వయోరభావాత్ శ్రోత్రియాగారాదాహృతాగ్నావేవ

అన్యే తు—భ్రాత్రాదిగతపితృత్వప్రాప్తిరపి పుత్రగతపూతత్వాది ఫలవత్ పతిగామి ఫలమిత్యౌపాసనే । తచ్చింత్యమ్ ॥

తథా జాతకర్మచౌలోపాకరణసమాపనగోదానసమావర్తనాన్యపి తథోపనయనమపి । ఆచార్యకరణసిద్ధ్యంగ (సిద్ధ్యర్థ)విధ్యంగ) విధ్యర్థ) ముపనయమితి మతేఽపి నాచార్యస్యౌపాసనే । తస్య నిత్యధార్యత్వాత్ 'త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయంతి' (ఆప,గృ.౧౧,౨౦) ఇతి సూత్రవిరోధాత్ । వివాహహోమ్యస్మిన్, నిర్మంథ్యేనా అసమ్భవాద్వివాహజన్యౌపాసనస్య । సంభవేపి ప్రథమౌపాసనస్య, న తస్మిన్ ద్వితీయాదివివాహః. 'యాం కామయేత రాష్ట్రమస్యై ప్రజా స్యాదితి తస్యా ఔపాసనే', ఇతి ప్రతిభార్య మౌపాసనభేదావగమాత్, బౌధాయనీయే అగ్నిద్వయసంసర్గ విధానాత్, ఆచారాచ్చ । కర్మార్థస్యౌపాసనస్య సంస్కృతే దేశే, అనుపసమాహితస్యాస్య సర్వాఽగ్నేః 'యత్ర క్వచాగ్నిమ్' (ఆప.ధ. ౨-౧-౧౩) ఇతి ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా అగ్నిప్రతిష్ఠాపనం కర్తవ్యమ్ ॥

కేచిత్—ఇదం నాగ్న్యంగం, కర్మాంగమేవేతి ప్రతికర్మకార్యమ్- ఉఖాయాం చాగ్నిధారణమితి

అథ సూత్రం వ్యాఖ్యాయతే । అగ్నిమిద్ధ్వా । ఇంధీతేత్యర్థః । యద్యప్యర్థప్రాప్తమగ్నేరింధనం, తథాప్యేతద్వచనాత్ ఇద్ధమపి పునరింధీత । అత్ర విధ్యర్థ లిఙాదౌ గ్రాహ్యే క్త్వాగ్రహణమింధనస్య పరిస్తరణపూర్వకాలతానియమార్థం । తేన ఇంధనానంతరం పరిస్తరణ

మేవకార్యం. నతు తయోర్మధ్యేఽవశ్యకార్యమపి మూత్రనిరసనాది క
ర్మార్థసంభారోపకల్పనంచ ॥

నన్వేకస్మిన్ సూత్రే ఇంధనపరిస్తరణయోర్విధానే వాక్యభేదస్స్యా
త్ । సత్యమ్ । నతు సూత్రే వాక్యభేదో దోషః- సూచనాత్సూత్ర
మితి నిర్వచనాత్ । ఇత్థమేవ వ్యాఖ్యానం ప్రయోజనంచ సర్వత్ర స్త్రా
గ్రహణము । ప్రాగగ్రైర్దర్భైరగ్నిం పరిస్తృణాతి । సర్వాసుదిక్షు
ప్రాగగ్రైఃకుశైరగ్నిం పరిస్తృణాతి ॥

ప్రాగుదగగ్రైర్వా ॥౧౩॥

అథవాప్రాగగ్రైరుదగగ్రైశ్చదర్భైరగ్నింపరిస్తృణాతి।దక్షిణతఉత్త
రతశ్చ ప్రాగగ్రైఃపశ్చాత్పురస్తాచ్చోదగగ్రైః, 'ఉదగగ్రాఃపశ్చాత్పుర
స్తాచ్చ' ఇతి శ్రౌతేదర్శనాత్ । ఏతాన్ కుశాన్ దక్షిణానుత్తరాన్ క
రోతి, ఉత్తరాంశ్చాధరాన్ బోధాయనభరద్వాజ గృహ్యాభ్యాముక్త
త్వాత్ ' దక్షిణతః పక్షఉపరిష్టాద్భవత్యధస్తాదుత్తరః' ఇతి । అత్ర ' అ
గ్నిమిద్ధ్వా' ఇతి ప్రకృతే పృగ్నౌ ' అగ్నిమ్ ' ఇతి పునర్వచనం నియ
మార్థం । అగ్నిమేవపరిస్తృణాతి' నాన్యదంగమపీతి । తేన ఉత్తరేణ
పూర్వేణవానిహితముదకం బహిరేవ భవతి ॥

కేచిత్—అతంత్రకేష్వపి కర్మసవగ్నిః పరిస్తీర్యవతి నియమా
ర్థమితి ॥

దక్షిణాగ్రైఃపిత్ర్యేషు ॥౧౪॥

పిత్ర్యేషు మాసిశ్రాద్ధాదిషు కర్మసు సర్వాసుదిక్షు దక్షిణా
గ్రైఃపరిస్తృణాతి ॥

దక్షిణాప్రాగగ్రైర్వా ॥౧౫॥

యద్వా, దక్షిణాగ్రైః ప్రాగగ్రైశ్చదర్భైః । పశ్చాత్పురస్తాచ్చ
దక్షిణాగ్రైః ఉత్తరతోదక్షిణతశ్చప్రాగగ్రైః । అత్రఉత్తరానుత్తరాన్
దక్షిణాంశ్చాధరాన్కుర్యాత్ ।తథాప్రాగుపక్రమ్య ప్రసవ్యంపరిస్తృణాతి

ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాంత్సంస్తీర్య ద్వంద్వం న్యంచి పాత్రాణి ప్రయునక్తి దేవసంయుక్తాని ॥ ౧౬ ॥

అగ్నేరుత్తరతోఽదూరేణ దర్భాన్ సంస్తృణాతి । ఏతే చ ప్రాగగ్రాః బోధాయనగృహ్యాత్ । ప్రథితం చ స్తరణం సముపసర్గాత్ । ఉదక్చ స్తరణాపవర్గః । పిత్ర్యేష్వగ్నేరుత్తరత ఏవ ప్రాగగ్రైః 'ఉత్తరత ఉపచారో విహారః', (ఆప.ప.౨-౧౦) ఇతి సిద్ధేఽపీహోత్తరేణేతి వచనాత్- ప్రకృతేష్వగ్నౌ 'అగ్నిమ్' ఇత్యధికశబ్దస్య అధికార్థపరత్వస్య యుక్తత్వాత్, పరిస్తరణవద్విశేషస్యానుక్తేశ్చ । అపవర్గస్తు దక్షిణత ఏవ । దేవసంయుక్తాని, దేవకర్మసంయుక్తాని । పాత్రాణి దర్వ్యాదీని । ద్వంద్వం, ద్వే ద్వే । న్యంచి, అధోబిలాని । ప్రయునక్తి, సాదయతి । నను ఉత్తరత్ర 'మనుష్యసంయుక్తాని' 'పితృసంయుక్తాని' ఇతి విశేషణేనైవ సిద్ధత్వాత్. 'దేవసంయుక్తాని' ఇతి వ్యర్థం । న । దైవాని హి కర్మాణి ద్వివిధాని- పురుషార్థరూపాణి మనుష్యసంస్కారకాణి చ । తతోఽభయత్రాపి దైవపాత్రాణాం దర్వ్యాదీనాం ద్వంద్వతాసిద్ధ్యర్థత్వాత్ ॥

తత్ర మనుష్యసంస్కారకర్మార్థేషు కేషుచిత్పాత్రేష్వపవాదమాహ ॥

సకృదేవ మనుష్యసంయుక్తాని ॥ ౧౭ ॥

మనుష్యసంయుక్తాని మనుష్యద్వారా సంయుక్తాని అశ్మవాసోమేఖలాదీని సకృదేవ క్రియాభ్యావృత్తిపరిహారేణ ప్రయునక్తి పాత్రబహుత్వేఽప్యుపాయేన ॥

కేచిత్—మనుష్యసంస్కారకర్మసు దర్వ్యాదీన్యపి సకృదేవేతి ॥

ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని ॥ ౧౮ ॥

పితృకర్మార్థాని దర్వ్యాదీని స్వధాపాత్రాదీని చ ఏకైకం ప్రయునక్తి.

పవిత్రయోస్సంస్కార ఆయామతః పరిమాణం ప్రోక్షణీసంస్కారః పాత్రప్రోక్ష ఇతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ ॥ ౧౯ ॥

పవిత్రయోస్సంస్కారో దర్శపూర్ణమాసాభ్యాం తుల్యం మన్త్రవ
త్కార్యః । సమావప్రచ్ఛిన్నాగ్రౌ దర్భౌ ప్రాదేశమాత్రౌ పవిత్రేకు
తెతృణం కాష్ఠంవాఽన్తర్ధాయ ఛినత్తి, న నఖేన । తతోఽపఉపస్పృ
త్ । 'రౌద్రరాక్షస' (ఆప.ప.౨-౯) ఇతి వచనాత్ ॥ తతస్తయో
ర్మూలాదారభ్యాఽగ్రాదద్భిర్మార్జనమ్ । తయోశ్చాయామతఃపరి
మాణం దర్శపూర్ణమాసవదేవ । యద్యపి 'పవిత్రయోస్సంస్కారో
దర్శపూర్ణమాసవత్' ఇతి వచనాదేవ తద్వదాయామతః పరిమాణం
ప్రాప్తమ్ । తథాపి, యదాయామతఃపరిమాణం ప్రాదేశమాత్రావితి త
దేవ తద్వత్, నత్విహ పృథుత్వేనాపి సామ్యమిత్యేవమర్థం 'ఆయా
మతః పరిమాణమ్' ఇతి పునర్వచనమ్ ॥

కేచిత్—పవిత్రయోరేవాయామతః పరిమాణం దర్శపూర్ణమా
సవత్, నత్విధ్మస్య దర్భాగ్రయోశ్చాజ్యే ప్రత్యస్యమానయోరితి నియ
మార్థం పునర్వచనమ్ । ఏవంబ్రువతైవ సూత్రకారేణ దర్శపూర్ణ
మాస వత్త్రాపీధ్మస్యదర్భాగ్రయోశ్చసంస్కారఃప్రసిద్ధవదభ్యనుజ్ఞాతః
తథైవ చాచారః । తేన ఖాదిరఃపాలాశోవా శుల్బసన్నద్ధఇధ్మోవిస్రస్య
త్రిః ప్రోక్షితవ్యః । పార్వణోచపూర్వేద్యుస్సన్నద్ధవ్యః । దర్భాగ్రేచ 'తృ
ణంకాష్ఠంవా' (ఆప. శ్రౌ ౧-౧౧-౭) ఇత్యాదివిధినా సంస్కృత్యాజ్యేప్ర
త్యసితవ్యే । అత్రచ యద్యప్యయమర్థః 'ఆయామతః' ఇతివా 'పరి
మాణం' ఇతివాన్యతరేణ సిద్ధః తథాపి నియమాంతరార్థమేవముక్తమ్।
ఆయామత ఏవయత్పరిమాణం తదేవ పవిత్రయోః దర్శపూర్ణమాస
వత్, నసంఖ్యాతః పరిమాణం । తేనేధ్మస్య సంఖ్యాపరిమాణం దార్శ
పూర్ణమాసికమేవ 'ఏకవింశతిదారుమిధ్మమ్' (ఆప.శ్రౌ.౧-౫-౬)ఇతి
ఆయామస్యైవ పవిత్రయోర్నియమితత్వాత్ । యద్యప్యనూయాజాభా
వాదేకవింశత్యా నకార్యం, తథాప్యేతద్బలాత్తత్ స్థానే జయాదయః క
ల్ప్యా (ఇత్య)ఇతి)యుక్తం భూయిష్ఠంచ పూర్వవ్యాఖ్యానేన అన్యథా సి

ద్ధేపి సూత్రేకల్పయంతి ॥

ప్రోక్షణీసంస్కారేపిదర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ । ఉదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం అన్తర్హితాయాం వైకంకత్యాం స్రుచ్యపఆనీయతాభ్యాం త్రిరుత్పూయ ప్రోక్షేత్ । పాత్రప్రోక్షణమపి తద్వత్తూష్ణీమ్ । ఉత్తానాని పాత్రాణికృత్వేధ్మంచ విస్రస్య తాభిస్సపవిత్రేణపాణినా త్రిః ప్రోక్షేత్ ॥

అపరేణాగ్నింపవిత్రాన్తర్హితే పాత్రేఽపఆనీయోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పూయ సమంప్రాణైర్హృత్వోత్తరేణాగ్నిం దర్భేషుసాదయిత్వాదర్భైఃప్రచ్ఛాద్య॥౨౦॥

అగ్నేరపరేణ పశ్చాత్పవిత్రాన్తర్హితే కస్మింశ్చిత్పాత్రేఽపఆనీయోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం త్రిరుత్పునాతి । అత్ర ప్రకృతయోరపి పవిత్రయోః పునర్గ్రహణాత్పాణ్యోః ప్రాగగ్రత్వమాచారసిద్ధమ్ । 'అంగుష్ఠోపకనిష్ఠికాభ్యాముత్తానాభ్యాంపాణిభ్యామ్'(ఆశ్వ.గృ.౧-3-3) ఇత్యాశ్వలాయనోక్తంచ జ్ఞాపితమ్ । తతస్తా ఆపస్సమం ప్రాణైర్హృత్వా ప్రాణస్థానాభ్యాం ముఖనాసికాభ్యాం సమముద్ధృత్య ఉత్తరేణాగ్నిం పునస్తీర్ణేషు దర్భేషుసాదయతి 'దర్భేషు' ఇతివచనాత్ । (అన్యే పూర్వస్తీ(అన్యేషు పునస్తీ)ర్ణేషు) తతోదర్భైః ప్రచ్ఛాదయేత్ । అత్ర 'అపరేణాగ్నిం' ఇత్యగ్నిగ్రహణం పాత్రాణామపరేణ మాభూదితి । 'ఉత్తరేణాగ్నిమ్' ఇతితు పాత్రవ్యవధాననివృత్త్యర్థమ్ ॥

బ్రాహ్మణందక్షిణతోదర్భేషునిషాద్య ॥౨౧॥

అగ్నిమిద్ధ్వేతి ప్రకృతత్వాత్ అగ్నేర్దక్షిణతోదర్భేషుకంచిద్బ్రాహ్మణముపవేశయేత్ । నతు దర్శపూర్ణమాసవ(ద్బ్రహ్మా)ద్బ్రహ్మాణం, సమానవిధానవచనానాంచోదనాలింగాని వినాత్ర తదీయస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్త్యభావాత్ 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతోదర్భేషునిషాద్య'ఇతి కృత్స్నవిధానాచ్చ । తేనాత్ర బ్రహ్మధర్మాః వరణతృణనిరసనాదయో

ర్తవ్యాః । పితృభ్రాతృవ్యతిరిక్తప్రక్షేపి యః పితుర్బ్రహ్మా స ఏవాత్ర నిషాద్యేత ఇతి నియమో నాస్తి ॥

అన్యే తు — శ్రౌతే బ్రహ్మా దక్షిణేనాగ్నిం దర్భేషు నివిష్టో దృష్టః । తత్రైవ బహ్వృచానాం ఛన్దోగానాం చ గృహ్యే బ్రహ్మైవ చోదితః । అత్రాపి 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతః' ఇతి లక్షణయా బ్రహ్మైవ చోద్యతే । తేన సంభవన్తో బ్రహ్మధర్మా ఇహాపీతి । తన్న । స్వగృహ్యస్థస్య బ్రాహ్మణశబ్దస్య శ్రుత్యర్థత్యాగేన పరగృహ్యలక్షణాశ్రయణస్యాయుక్తత్వాత్ । న చ దక్షిణతో నిషాదితస్య బ్రాహ్మణమాత్రస్య బ్రహ్మత్వం సూత్రకారస్యేష్టమ్ । యదిహ తథా స్యాత్, 'యం బ్రాహ్మణం విద్యాం విద్వాగ్ంసం యశో నచ్ఛేత్' (ఆప.శ్రౌ.౧౪-౧౩-౭) ఇత్యత్రైతైరేవాక్షరైః 'బ్రహ్మణే వరం దదాతి' ఇతి బ్రూయాత్, న పునస్త్రిగుణైః 'యో దక్షిణత ఆస్తే తస్మై వరం దదాతి' (ఆప.శ్రౌ.౧౪-౧౩-౯) ఇతి । సంభవతాం ధర్మాణాం ప్రాప్తౌ మన్త్రాణామపి ప్రాప్తిర్దుర్వారా । 'బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్య' ఇత్యత్రానుక్తానాం మన్త్రాదీనాం పరిసంఖ్యేయం చేతి వదతాం చోక్తరీత్యా స్వార్థపరత్వే సంభవతి దోషత్రయయుక్తపరిసంఖ్యాశ్రయణం నిర్హేతుకమ్ ॥

ఆజ్యం విలాప్యాపరేణాగ్నిం పవిత్రాన్తర్హితాయామాజ్యస్థాల్యామాజ్యం నిరూప్యోదీచోఽఙ్గారాన్నిరూహ్య తేష్వధిశ్రిత్య జ్వలతావద్యుత్య ద్వే దర్భాగ్రే ప్రత్యస్య త్రిః పర్యగ్నికృత్వోదగుద్వాస్యాఙ్గారాన్ప్రత్యూహ్యోదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహారం త్రిరుత్పూయ పవిత్రే అనుప్రహృత్య ॥ ౨౨ ॥

॥ ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ప్రథమః ఖణ్డః ॥

యద్యపి 'సర్పిరాజ్యం ప్రతీయాత్' (ఆప.ప.౧-౨౫) ఇతి పరిభాషాసిద్ధం విలాపనం, తథాపి విలీనమప్యాజ్యం హోమార్థేఽగ్నౌ కర్తార్థం

పునర్విలాపయేత్ । తతోఽగ్నేః పశ్చాత్స్థాపితాయాం పవిత్రాంతర్హితాయా మాజ్యస్థాల్యాం తదాజ్యమానయేత్ । 'ఆజ్యంవిలాప్య' ఇతి ప్రకృతేపి పునరాజ్యగ్రహణమాజ్యస్యైవ నిర్వాపాదయః 'నపునః 'దధ్నఏవాంజలినా జుహోతి' (ఆప. గృ. ౨,౨,౧౦) ఇత్యత్ర పశుప్రభవ(స్య) హోమద్రవ్యత్వే(సమానె)పి య(ది)(దీయ)తదీయ న్యాయాద్ధర్మో(నిర్వాపాదయోన)భవేయ రిత్యేవమర్థమ్ ॥

కేచిత్—అతంత్రకేపి కర్మణ్యాజ్యం నిర్వాపాదిభిస్సంస్కార్యమిత్యేవమర్థమితి ॥

అగ్నిమిత్యగ్నేరేవ పశ్చాన్నబ్రాహ్మణస్యేతి ॥

కేచిత్తు—అన్యస్మిన్నగ్నౌ విలాపనం, హోమార్థాగ్నేరేవ పశ్చాన్నిర్వాప ఇత్యేవమర్థమితి ॥

అథాంగారానుదీచోనిరూహ్య నిర్వర్త్య, తేష్వంగారేషు ఆజ్యమధిశ్రిత్య. జ్వలతాతృణేనావద్యుత్య అధోగామిన్యాదీప్త్యా ద్యోతయిత్వా ద్వేదర్భాగ్రే అనియతాయామె తృణాద్యంతర్ధాయ ఛిత్వాఽద్భిస్సంస్పృశ్య తె యుగపదాజ్యే ప్రక్షిపేత్. 'ద్వే' ఇత్యధికశబ్దాత్, ఆచారాచ్చ । అథోల్ముకమాదాయాజ్యం ప్రదక్షిణంత్రిః పర్యగ్నికృత్వా సమన్తతోగ్ని మావర్త్య తదుదగవతారయేత్ । అత్ర నిరూహణోద్వాసనయోరుదగపవర్గస్య 'తథాఽపవర్గః' (ఆప,గృ.౧-౬) ఇతి సిద్ధస్య పునర్విధానమేతయోర్నిత్య ముదగేవాపవర్గః. నతు దైవె వికల్పేనాపిప్రాగపవర్గః, నాపి పిత్ర్యేదక్షిణతోపవర్గఇతినియమార్థం । తథైవ పిత్ర్యేష్వేతయో ర్మధ్యస్థం పర్యగ్నికరణమపి సందంశన్యాయాద్దైవవత్ప్రదక్షిణమేవ । ఇత్థమేవ శిష్టాచారః । తతోంగారాన్ పూర్వంనిరూఢాన్ ప్రత్యూహ్య పునరాయతనస్థాగ్నినాసంయోజ్య । అత్రాజ్యసంస్కారకాణాం అంగారాణాం ప్రత్యూహనవిధానాత్ 'అపవృత్తేకర్మణి' (ఆప. పరి. ౪-౨౩) ఇతిన లౌకికత్వమ్ । అవద్యోతనపర్యగ్నికర

ణాగ్నేస్తు యదా ఆయతనస్థాదుపాదానం తదా తయోరగ్నేర ప్రవృత్తకర్మత్వేన లౌకికత్వాత్ త్యాగః । యదా తు నిరూఢాత్తదా తస్మిన్నేవక్షేపః । అథ పూర్వవదుదగగ్రాభ్యాం పవిత్రాభ్యాం పునరాహరంత్రిరుత్పూయ పునరాహృత్యాహృత్య త్రిరుత్పూయ। అత్ర పురస్తాదారభ్య పశ్చాన్నీత్వా పురస్తాత్పరిసమాప్తిః ॥

కేచిత్ — ఆజ్యో బలాద్విపరీతమాహుః ॥

తతస్తే పవిత్రే అనుప్రహృత్య ఆచారానుకూలం ప్రహృత్య, యది గ్రన్థిసాన్యత్తదావిస్రస్యాద్భిస్సంస్పృశ్య ప్రాగగ్రే అగ్నౌ ప్రహరేదిత్యర్థః ॥

* ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ప్రథమః ఖండః *

అథ ద్వితీయః ఖండః.

యేనజుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య దర్భై స్సంమృజ్య పునః ప్రతితప్య ప్రోక్ష్య నిధాయ దర్భానద్భి స్సంస్పృశ్యాగ్నౌ ప్రహరతి ॥౧॥

యేన పాత్రేణ దర్వ్యా స్రువేణాంజలినా వా జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్యేత్యాది వ్యక్తార్థమ్ । దర్వ్యాశ్చ హోమపాత్రత్వం 'దర్వ్యామాధాయాజ్యేనాభ్యానాయ' (ఆప. గృ. ౧-౭-౯) ఇత్యన్యపరేవాక్యేసిద్ధవద్దర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । బోధాయనేన తు 'నిరృతి గృహీతా వైదర్వీ' ఇతి దర్వీనిందా స్రువవిధానార్థా, నతు దర్వ్యా నిషేధార్థా । అతో దర్వీస్రువయోర్వికల్పః । తత్ర కేవలాజ్యహోమేషు ఏకైవ దర్వీ స్రువో వా, ఉపస్తరణాద్యభావాత్ । చర్వాదిహోమేషు తు ద్వే దర్వ్యౌ స్రువౌ వా, ఉపస్తరణాద్యర్థం హోమార్థం చ । ఉపస్తరణాద్యర్థస్యాపి సంస్కారః 'ఉపస్తరణాది ప్రదానాంతస్య హోమపదార్థత్వాత్, శ్రౌతే స్రువస్యాపి సంస్కారదర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । దర్వ్యాదీనాం క్రియాణాం తంత్రవద్ధోమేష్వేవ సంస్కారః, అతంత్రకే

షు (న)తంత్రాంతర్గత ధర్మానుపపత్తేః । తేన 'అనుగతేఽపి వోత్తరయా జుహుయాత్. (ఆప.గృ.౫-౧౮) 'సర్వేషాం ఫలీకరణమిశ్రాః' (ఆప. గృ.౧౫-౬) ఇత్యాదిషు న దర్వ్యాదీనాం సంస్కారః । అత్రాగ్నౌ ప్రతితప్యాగ్నౌ ప్రహరతీత్యర్థసిద్ధాగ్నిగ్రహణమేవంనామాయం కృత్స్నవిధిరితి జ్ఞాపయితుం । తేన 'స్రువమగ్రే' తై-బ్రా.3-3-౧) ఇత్యాద్యైష్టిక స్రుక్సంమార్జనధర్మాణామిహానుపపత్తిప్రసంగ ఏవ ॥

కేచిత్—అగ్నౌ ప్రతితప్యాగ్నౌ ప్రహరతీతి ప్రయోజనాంతర మాన్యాదగ్ని గ్రహణాదైష్టికస్రుక్సమ్మార్గధర్మా ఇహాపి భవంతీతి ॥

ప్రతితపనం త్వస్మిన్నేవాగ్నౌ । ఇహచ సంమార్గదర్భాణామగ్నావేవ ప్రహరణమ్, న పునర్వైకల్పికం । తథా యేన జుహోతీత్యత్ర సామాన్యవచనమ్, 'మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేన'(ఆప.గృ.౨౨-౮) ఇత్యాద్యతంత్రకేపి కర్మణి అగ్నిహోత్రికే చ విధౌ హోమార్థపాత్రస్యాపి సంస్కారో యథాస్యాదిత్యేవమర్థమ్ । అంజలేస్తు అపూపహోమే అవదానప్రాప్త్యర్థేన 'పార్వణవత్' (ఆప.గృ.౨౨-౧) ఇతి యత్నేనాంజలిహోమా అపూర్వా యావదుక్తధర్మాణ ఇతి జ్ఞాపనాన్న సంస్కార ఇతి ॥

శమ్యాః పరిధ్యర్థే వివాహోపనయన సమావర్తనసీమంతచౌలగోదానప్రాయశ్చిత్తేషు ॥౨॥

వివాహాదిషు కర్మసు పరిధ్యర్థే పరిధీనాం కార్యే పరిధీనాం స్థాన ఇతి యావత్, శమ్యాః యుగకీలకా భవంతి । తాశ్చ పలాశాదీనామన్యతమేన క్లృప్తాః పరిధిస్థాల్యాయామాః, తత్స్థానాపన్నత్వాత్ । యుక్తం చైతత్, యస్మాదేవంవిధవిషయే వార్తికకారపాదైరుక్తమ్॥

'సంభవంతి ఖలె వాలీఖాదిరికేన్నుబాధ్యతే' । ఇతి । అత్ర వివాహశబ్దేన స్థాలీపాకవర్జితః సాంగో వివాహో గృహ్యతే । తద్వర్జనకారణం పార్వణేనేత్యత్ర వక్ష్యామః । సీమంతే శమ్యావిధానాదేవ తద్వ

కా(రాన్త)రే చౌలవికా(రాన్త)రే చ గోదానే శమ్యాప్రాప్తావపి తయోర్గ్రహణం సీమన్తవికారేఽపి పుంసవనే తాసాం నివృత్త్యర్థం । ప్రాయశ్చిత్తం చ 'అగారస్థూణావిరోహణే' (ఆప.గృ.౨౩-౯) ఇత్యాదినా విహితం । అత్ర చ 'పలాశకార్ష్మర్య' (ఆప.శ్రౌ.౧-౫-౮) ఇత్యాదిసూత్రోక్త గుణయుక్తాంస్త్రీన్ పరిధీన్ సంస్పృష్టాన్ 'పరిధీన్పరిదధాతి' (తై.బ్రా. ౩-౮-౭) ఇత్యాదివిధానాత్ తూష్ణీం పరిదధ్యాదితి సూత్రకారస్యాభిప్రాయః, 'శమ్యాః పరిధ్యర్థే' ఇతి సిద్ధవత్పరిధీనంగీకృత్య తత్స్థానే శమ్యావిధానాత్, ఆచారాచ్చ ॥

అగ్నింపరిషించత్యదితేఽనుమన్యస్వేతిదక్షిణతః ప్రాచీనమనుమతేఽనుమన్యస్వేతి పశ్చాదుదీచీనం సరస్వతేఽనుమన్యస్వేత్యుత్తరతః ప్రాచీనం దేవసవితః ప్రసువేతిసమన్తమ్ ॥ 3 ॥

అగ్నిమేవోదకేన పరిషించతి న పరిధ్యాద్యంగమపి । తద్విధిమాహ అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదినా । ప్రాచీనం ప్రాగాయతమ్ । ఉదీచీనముదగాయతమ్ । సమన్తం సర్వతః । అత్ర "దేవసవితః ప్రసువ" ఇత్యేతావానేవ మన్త్రః, నర్చ ఆదిప్రదేశః । తథా నోత్తరే పరిషేచనే ప్రాసావీరితి ప్రసువపదస్యోహః । వైశ్వదేవకాణ్డే ఏకాగ్నివిధావేవ మెవామ్నాతానాం 'అదితేఽనుమన్యస్వ' ఇత్యాదీనామష్టానాం యజుషాం పూర్వోత్తరపరిషేచనస్థేష్వష్టసు వ్యాపారేషు శ్రుతిస్థానాభ్యాం వినియోగాత్, వాజపేయప్రకరణస్థాయా ఋచః స్వతన్త్రేఽపి వినియోగాయోగ్యత్వాత్, ఆదిప్రదేశే సముదాయలక్షణాపత్తేః, యజుఃప్రాయే మన్త్రాష్టకే ఋచోఽప్రతీతత్వాత్, ఊహపక్షే ఆర్షపాఠబాధప్రసంగాత్ 'తస్మాదృచం నోహేత్' ఇతి బహ్వృచశ్రుతివిప్రతిషిద్ధస్య గ్రహణప్రసంగాత్, అస్మదీయానామాచారాచ్చ । విస్పష్టం చైతత్ బోధాయనానాం 'అన్వమగ్‌స్థాః ప్రాసావీరితి మన్త్రాన్తాన్ సన్నమయతి' ఇతి ।

ఏవం చోత్తరపరిషేచనే 'అన్వమగ్స్థాః ప్రాసావీః' ఇతి పూర్వమంత్రేభ్యో విశేషమాత్రస్య పాఠః, న పునరూహః । యథాగ్నౌ 'ఏతేనైవత్రైష్టుభేనచ్ఛందసాఽహరిష్టకాముపదధే' ఇతి । సన్నామశబ్దశ్చాత్ర గౌణః । అతఏవైతే మంత్రాః వైశ్వదేవకాండముపాకృత్య ప్రాగుత్సర్జనాదధ్యేతవ్యాః బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణయోశ్చ ॥

పైతృకేషు సమంతమేవ తూష్ణీమ్ ॥ ౪ ॥

పైతృకేషు కర్మసు సమంతమేవపరిషించతి, న 'దక్షిణతః ప్రాచీనం' ఇత్యాది । తచ్చ తూష్ణీమ్ ॥

ఇధ్మమాధాయాఘారావాఘారయతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ ॥ ౫ ॥

ఇధ్మమగ్నావాదధాతి । స చ ఖాదిరః పాలాశో వా పంచదశసంఖ్యాకోఽర్ధలక్షణస్థాల్యాయామః, ఇధ్మనామధేయాత్, శ్రౌతే దర్శనాచ్చ । యుగపచ్చాధానం, 'ఇధ్మమ్' ఇత్యేకవచనేన సముదాయస్య వివక్షితత్వాత్ । తచ్చ తూష్ణీం, మంత్రస్యావిధానాత్ ॥

అన్యే— 'తూష్ణీమ్' ఇత్యారభ్యేదమేకం సూత్రంకృత్వా, హిరణ్యకేశినాంయో మంత్రః 'అయం త ఇధ్మః' ఇతి- సః 'అనుక్తమన్యతో గ్రాహ్యమ్' ఇతిన్యాయేన నోపసంహర్తవ్య ఇతి వ్యాచక్షతే । తేషాం పైతృకేషు సమంతపరిషేచనం సమంత్రకంస్యాత్ ॥

కేచిత్—గృహ్యాన్తరాత్, ఇధ్మోఽభిఘార్యాధేయః ఇతి ॥ ఆఘారౌ ఆఘారనామకౌ హోమద్రవ్యౌ । ఆఘారయతి దీర్ఘధారయాజుహోతి, దర్శపూర్ణమాసవత్ । 'ఉత్తరం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య...... దక్షిణాప్రాంచం ఋజుం సంతతం జ్యోతిష్మత్యాఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయతి' (ఆప. శ్రౌ. ౨,౧౨-౭) 'దక్షిణంపరిధిసంధిమన్వవహృత్య' (ఆప-శ్రౌ.౨-౧౩-౧౧) 'ప్రాంచముదంచమ్' (ఆప. శ్రౌ. ౨.౧౪.౧) ఇత్యాది 'ఋజూప్రాంచౌహోతవ్యౌతిర్యంచౌ

వ్యతిషక్తావవ్యతిషక్తౌవా ' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౨-౮) ఇతి వైకల్పికావియ ఆఘారపక్షౌ ఏవదర్శపూర్ణమాసాభ్యాం తుల్యౌకర్తవ్యౌ,న తద్వితీయాఘారస్య ' పూర్వార్ధేమధ్యే పశ్చార్ధేవా జుహుయాత్ ' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౪-౮) ఇత్యనాఘారపక్షోపి । ఇమౌచ వ్యావహారికౌ దర్వ్యౌ తూష్ణీమాఘారయతి, దర్విహోమానామపూర్వత్వే నైష్టికాఘార ధర్మాణాం మంత్రాణాంచాప్రాప్తేః । తూష్ణీమితి ' తూష్ణీం దాజ్యాహుతీర్హుత్వా' (ఆప.గృ.౨.౨.౪) ఇతివత్ స్వాహాకారస్యా నివృత్త్యర్థం । అతఉభయోరాఘారయోః ప్రజాపతిర్దేవతా " యత్తూష్ణీం తత్ప్రాజాపత్యమ్' (తై.బ్రా.౨-౧.౫) ఇతి శ్రుతేః । కథం పునరిమావజుహోతిచోదనౌ దర్విహోమౌ ? ఉచ్యతే । యద్యపి జుహోతీత్యేవం న చోదనాఽస్తి, తథాప్యాఘారయతీతి దీర్ఘధారాగుణకజుహోతిచోదనార్థత్వాత్, యాజ్ఞికప్రసిద్ధేశ్చ దర్విహోమావేవ । కించ ' అథాజ్యభాగౌ జుహోతి ' (ఆప.గృ.౨-౩) ఇత్యాజ్యభాగౌ స్పష్టమేవ దర్విహోమౌ, తత్సాహచర్యాదాఘారావపి తథా ॥ యథా । అంశోరనారభ్యాధీతస్య వినియోగసన్నిధేరభావేప్యదాభ్యసాహచర్యాత్ సోమనియోగసమ్బంధః । ఏవం (వా)వ్యాఖ్యా(త)న)మ్ । ఆఘారావాఘారయతి । ' పురస్తాదుదగ్వోపక్రమః ' (ఆప.గృ.౧-౫) ఇత్యేతస్మాత్పరత్వేన ప్రబలాం ' తథాపవర్గః' (ఆప.గృ-౧-౬) ఇతి గార్హ్యపరిభాషామనుసృత్య ప్రాగపవర్గాభ్యా ముదగపవర్గాభ్యాంవా దీర్ఘధారాభ్యాం జుహోతి, నతు కోణదిగపవర్గాభ్యాం । నాప్యైష్టికాఘారధర్మా మంత్రాశ్చ, అపూర్వత్వాదేవ । దేవతేతు దర్శపూర్ణమాసవత్ ప్రథమస్య ప్రజాపతిః, ద్వితీయస్యేంద్ర(ఇత్యర్థః)ఇత్యేవమర్థం) తూష్ణీమితి పూర్వవదేవ ॥

అన్యేతు—ఆఘారావితినామధేయం ' మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతి ఇతివత్ ఐష్టికాఘారధర్మాతిదేశకమ్ । అత్ర ' స్రువేణ ధ్రువాయా అ

జ్యమాదాయాసీనోఽన్యమాఘారమాఘారయేత్' (ఆప.శ్రౌ.౨-౧౨-౭) 'జుహ్వేహీతి జుహూమాదత్తే' (ఆప.శ్రౌ.౨.౧౩-౨) ఇత్యాదిషు సర్వేషు ఆఘారధర్మేషు తన్మంత్రేషుచ ప్రాప్తేషు 'ఆఘారావాఘారయతీ'ఇతి పరిసంఖ్యార్థమ్ । ఆఘారయతీతి దీర్ఘధారాధర్మకావేవ హోమౌ కుర్యాత్, నాన్యధర్మకావితి । తూష్ణీమితి తు ధర్మావాంతరభేదానాం మంత్రాణాం నివృత్త్యర్థం । దర్శపూర్ణమాసవదితి త్వనర్థకమేవేత్యాహుః । తన్న దర్విహోమయోరపూర్వయోః విశేషతశ్చ అంగభూతయోః ధర్మాతిదేశానపేక్షత్వాత్ స్వతశ్చ నామ్నో ధర్మలక్షణాయా అయుక్తత్వాత్, ఆఘారయతీత్యత్రచసతి గత్యంతరే పరిసంఖ్యాయా అన్యాయ్యత్వాత్ - ఆఘారవ్యతిక్తధర్మపరిసంఖ్యానే చాతిదేశవైఫల్యాత్ పరిసంఖ్యాయాశ్చ మంత్రపరిసంఖ్యానేపి సామర్థ్యాత్ తూష్ణీంపదస్య వైయర్థ్యాపత్తేః, దర్శపూర్ణమాసవదితి పదం వ్యర్థమితి స్వైనైవోక్తత్వాత్, ఆఘారావాఘారయతీతి చ పదయోరతిదేశపరిసంఖ్యార్థత్వే హోమవిధాయక శబ్దాభావాత్, తదభావాయచ పరిసంఖ్యాత్వాగె సర్వేషామాఘారధర్మాణాం శిష్టాచారవిరుద్ధానుష్ఠానాపాతాత్. ఆజ్యభాగాదీనామపీత్థమతిదేశే అభ్యుపేయే తత్ర త్వైష్టికాజ్యభాగాదిధర్మాణాం సర్వేషామనుష్ఠానప్రసంగాచ్చ । తస్మాత్పూర్వేఏవ వ్యాఖ్యానే సు(ష్ఠూ)ష్ఠూక్తమ్)

యతోఽపూర్వావేవాఘారౌ, యతశ్చ 'సమిదభావశ్చ । అగ్నిహోత్రవర్జం' (ఆప.ప,౩-౮-౯) ఇతి పరిభాషా, అతఏవ ఆఘారసమిధోర్నివృత్తిః ॥

అన్యేకుర్వంతి । తస్మిన్ పక్షే పరి(ధిని)ధానానంతరం శ్రౌతే తథా దృష్టత్వాత్ ॥

అనూయాజసమిత్ అనూయాజాభావాదేవ నివృత్తా । తేనేధ్మసన్నహనం పరిధిభిస్సహాష్టాదశధా,వింశతిధా వా, నపునరేకవింశతిధా॥

అథాజ్యభాగౌ జుహోత్యగ్నయే స్వాహే

త్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణా

ర్ధపూర్వార్ధే సమం పూర్వేణ ॥౬॥

అథ ఆఘారానంతరం అర్ధకృత్యమప్యకృత్వా ఽఽజ్యభాగ నామ పూర్వౌ హోమౌ జుహోతి । తత్ర ప్రథమమగ్నయే స్వాహేతిమం త్రాగ్నే రుత్తరార్ధపూర్వార్ధే, ప్రాగుదీచ్యామిత్యర్థః । ద్వితీయం సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే, దక్షిణపూర్వస్యామిత్యర్థః । సమం పూర్వేణ ఆఘారసమ్భేదమవధిం కృత్వాఽక్ష్ణయా రజ్వా యావత్యంతరే పూర్వో హుతస్తావత్యంతర ఏవోత్తరం జుహోతి, నపునస్సన్నికృష్టం విప్రకృష్టం వా ॥

యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా

జయాభ్యాతానాన్రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం వ్యాహృ

తీర్విహృతాః సౌవిష్టకృతీమిత్యుపజుహోతి । యదస్య క

ర్మణోఽత్యరీరిచం యద్వా న్యూనమిహాకరమ్ । అగ్ని

ష్టత్స్విష్టకృద్విద్వాంత్సర్వంస్విష్టం సుహుతం కరోతు

స్వాహేతి ॥౭॥

యథోపదేశం యేన యేన హవిరాదినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయ ఉపదిష్టాస్తేన తేన విధానేన తా హుత్వా- జయాః చిత్తంచ స్వాహేతి త్రయోదశ అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావత్వస్మిన్నితి సానుషంగా అభ్యాతానా అష్టాదశ, ఋతాషాడితి రాష్ట్రభృతో ద్వావింశతిః తత్ర ఋతాషాడిత్యనుద్రుత్య తస్మైస్వాహేత్యంతేన ప్రథమాహుతిం జుహోతి । తాభ్యస్స్వాహా ఇత్యేతావతైవోత్తరామ్ । ఏవముత్తరే పంచ పర్యాయాః । తత్ర 'నామ స ఇదం బ్రహ్మ' ఇత్యనుషంగః । తాభ్యః స్వాహా ఇతి చ । 'భువనస్యపతే...స్వస్మింస్వాహా' ఇతిత్రయోదశీ । పరమేష్ఠీత్యాదయః పూర్వవచ్చత్వారః పర్యాయాః । 'స నో భువన

స్య పతే......యచ్ఛస్వాహా ఇతి ద్వావింశీ । ప్రజాపతే న త్వదేతా ని' ఇతి ఋక్ప్రాజాపత్యా । 'ప్రాజాపత్యయర్చా వల్మీకవపాయామవనయేత్' (తై,బ్రా,౩-౭-౫) ఇతి శ్రుతేః । సూత్రకారేణ 'ప్రజాపతేన త్వదేతానీతి ప్రాజాపత్యయర్చా వల్మీకవపాయామవనీయ' ఆప-శ్రౌ-౯-౨-౮) ఇతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । వ్యాహృతీః విహృతాః- 'భూఃస్వాహా, భువఃస్వాహా, సువఃస్వాహా' ఇతి । సౌవిష్టకృతీ 'యదస్య' ఇతి ఋక్ అత్ర చాస్యాః స్విష్టకృద్దైవతాకత్వం లింగాదేవ సుగమమ్ । దైవతాజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వమపి 'యోహవా అవిదితార్షేయచ్ఛందో దైవతా బ్రాహ్మణేన మంత్రేణ యాజయతివాఽధ్యాపయతివా స్థాణుమృచ్ఛతి' ఇత్యాదిశ్రుతేః.

అవిదిత్వా ఋషిం ఛందో దైవతం యోగమేవచ ।
యోఽధ్యాపయేజ్జపేద్వాపి పాపీయాఞ్జాయతే తు సః॥

ఇతి స్మృతేశ్చ సిద్ధమ్ । అతో యత్రార్షేయాదిజ్ఞానానాం నైవంవిధః పునర్విధిః తత్ర తాని పాక్షికాణీతి గమ్యతే । ఏవమేతా జయాదికా అష్టపంచాశదాహుతీః ప్రధానహోమానంతరముపజుహోతి ।యత్రాపి సర్వబల్యాదౌ పార్వణాతిదిష్టః స్విష్టకృత్ తత్రాపి ప్రధానాహుత్యనంతరమేవైతాః । తతఃస్విష్టకృత్, క్త్వాప్రత్యయాత్, ఉపోపసర్గాచ్చ ॥

కేచిత్—స్విష్టకృతోఽనంతరం జయాదయః 'అగ్నిః స్విష్టకృద్ద్వితీయః (ఆప-గృ-౭-౭) ఇతి స్విష్టకృతః ప్రధానతుల్యత్వజ్ఞాపనాదితి । నను యద్యత్రైవ సర్వప్రధానహోమానంతరం సాధారణ్యేన జయాదయ ఉపదిష్టాః, కిమర్థం తత్ర తత్ర 'జయాదిప్రతిపద్యతే' ఇతివచనమ్? ఉచ్యతే । యత్ర తద్వచనం నాస్తి పార్వణాదౌ న తత్ర జయాదయ ఇత్యేవమర్థమ్।ఏవం తర్హ్యత్రసాధారణవిధానమేవానర్థకం।న, కేవలం జయాది విధ్యర్థత్వాత్ । అన్యథా వివాహాదావేతేష్వనారభ్యో(పి)

ల్ ।కించ, అస్మిన్నసతితత్రతత్రజయాభ్యాతానానిత్యాది మన్త్రస
ు ఇత్యంతో గురుగ్రన్థఃపునఃపునఃపఠితవ్యస్స్యాత్ । తస్మాదనావ
)మ్యాది)నివృత్త్యర్థంగ్రన్థలాఘవార్థంచేదం సాధారణ విధానమ్॥
చిత్ —యత్ర ఆజ్యభాగాన్తం పురస్తాత్తంత్రం తత్రసర్వత్రజయా
రతంత్రం, ఏతయోర్మధ్యే 'యథోపదేశంప్రధానాహుతీః' ఇత్య
ణ ప్రధానహోమానాం విధానాత్ । ఆగ్నేయేపి చ స్థాలీపాకే
ాదిర్విద్యతఏవ 'సిద్ధముత్తరం' ఆప-గృ-౭-౧౮) ఇతి పదద్వయేనసూ
జయాద్యుత్తరతంత్రోపదేశాత్, మాసిశ్రాద్ధేచ 'పార్వణేన'(ఆప
గృ-౨౨-౧) ఇత్యతిదేశాత్ । ఆజ్యహోమేషు జయాద్యనంతరం శ్రౌత
వత్తూష్ణీంపరిధీనగ్నౌ ప్రహృత్య తాః దర్వీసంస్రావేణాభిజుహోతి ప
ధితత్సంస్కారాణాం శ్రౌతపదభ్యసజ్ఞానస్యాకర్తవ్యాత్, కృతకార్యా
ణాంప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్, ఆచారాచ్చ । శమ్యాశ్చేత్, అస్మిన్కాలె
అపోహ్యాః 'అథ శమ్యాఅపోహ్యా, (బో-గృ-అ-3) ఇతి బోధాయనవ
చనాత్, ఆచారాచ్చ ॥

పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమగ్ స్థాః ప్రాసా
వీరితి మంత్రసన్నామః ॥౮॥

అగ్నిపరిషేచనం పూర్వవత్ । అయంతు విశేషః, అదితేఽనుమన్య
స్వేత్యాదిమంత్రేషులనుమన్యస్వేత్యస్య స్థానే 'అన్వమంస్థాః' ఇతి, దే
వసవితరిత్యత్ర 'ప్రసువ' ఇత్యస్య స్థానే 'ప్రాసావీః' ఇతి । అత్ర
శ్రౌతవత్ ప్రణీతా విముంచతి తూష్ణీం కృతకార్యాణామాసాం ప్రతిప
త్త్యపెక్షత్వాత్-'ప్రణీతాభ్యోదిశోభ్యుపనీయ' బో-గృ.3అ) ఇతి
బోధాయనవచనాత్, ఆచారాచ్చ ।బ్రాహ్మణాంశ్చ యథాశక్తి దానమా
నాదినా సత్కృత్యోగచ్ఛేత్ ॥

అత్రేయం స్థితిః । అగ్నిమిద్ధ్వేత్యాది మంత్రసన్నామ ఇత్యంతః
ప్రాచ్యాదీచ్యాంగసముదాయః సర్వగార్హ్యప్రధానహోమానాం సా

ధారణః ‘యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్జుహోతి’ ఇతిప్రాచ్యోదీచ్య పదార్థాపేక్షయా హోమా (నామ)నాం) విశేషేణ ప్రాధాన్యాభిధానాత్ । ఏవంచాహోమేషు నామకరణాదిషు తంత్రస్యాప్రసంగ ఏవ । న న్వేవమ్ ‘అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే’ ఇతి కిమర్థ స్తత్రతత్ర పునరుపదేశః । ఉచ్యతే । యత్ర కేవలాజ్యహవిష్కాపనయనాదిష్వస్యోపదేశ స్తత్రైవేదం తంత్రమ్ । యత్ర పునః ‘అపివోత్తరయా జుహుయాత్’ (ఆప-గృ-౫-౧౨) ‘కామమన్యాభ్యాంవా జుహుయాత్’ (ఆప-ధ-౧-౨౬-౧౩) ఇత్యాదిషు నోపదేశః నైవ తత్రేదం తంత్రమితి నియమార్థః కుత ఏతత్ । కేవలాజ్యహవిష్ష్వేవ ప్రయోజనాన్తర మంతరేణాస్యతంత్రస్యోపదేశాత్ । ఉపాకరణసమాపనాదీనాం తు తత్ర తంత్రోపదేశాభావేపి కూష్మాండైర్జుహుయాద్ఘృతమ్’ ఇత్యాదేరివ తంత్రార్థత్వావగమాత్ అనేన సాధారణవిధానేనైవ తంత్రమ్ । తంత్రార్థత్వావగమస్తు (కృత్స్నవిధానాభావాత్) గృహ్యంతరేషు తంత్రవత్త్వేనోపదేశాత్ ఆపస్తమ్బదర్శనానుగతోపదేశాత్ అవిగీతశిష్టాచారాచ్చ యద్యేవమాజ్యౌషధహవిష్క్యేపి వివాహే కిమర్థ స్తంత్రోపదేశః? । ఉచ్యతే । లాజహోమానాం కృత్స్నవిధానేన తంత్రానపేక్షత్వాత్ ఉపనయనాదివదాజ్యహోమార్థ ఏవతంత్రోపదేశః । తథా ‘తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరోవరః’ (ఆప.గృ.౪-౯) ఇత్యస్యానంతరమేవ అగ్నేరుపసమాధానాది, నతు ‘యథాస్థానముపవిశ్య’ (ఆప.గృ.౫.౨) ఇత్యస్యానంతరమితి క్రమార్థశ్చ । తథా కేవలౌషధహవిష్కేస్థాలీపాకేపి క్రమార్థ ఏవ । యద్యపి శ్రౌతే దర్శనాత్ పాత్రప్రోక్షణానంతర మవఘాతాది యుక్తమ్. తథాప్యేతద్వచనబలాత్ తంత్రాత్పురస్తాదేవేతి । ఐశానేపి స్థాలీపాకే స్థండిలకల్పనాంతే తంత్రమ్, నతు పార్వణవద్గృహఏవ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణానంతరమితి క్రమార్థ ఏవ ॥

కేచిత్ — కల్పాంతరవిహితేషు అపార్వణాతిదేశేషు ఆజ్యహోమేషు

తంత్రార్థీషు 'కూశ్మాండైర్జుహుయాద్ధృతమ్' ఇత్యాదిష్వస్య తన్త్రస్య ప్రాప్త్యర్థం యథోపదేశమితి సామాన్యవిధానమ్ । అతిథ్యేషు తు వివాహాదిషు యేష్వేవ పునర్విధానం తత్రైవ నాన్యత్ర (పాణి)పణ్య)హోమాదిష్వితి నియమార్థం తత్రతత్ర తంత్రవిధానమ్ । పిత్ర్యేషుతు 'ఏకైకశః పితృసంయుక్తాని' (ఆప.గృ. ౧,౧౮) ఇత్యాదివిశేషవిధానాత్ తంత్రసిద్ధిరితి ॥

ఏవం సర్వగార్హ్యహోమానాం సాధారణం స్మార్తం విధిముక్త్వా, ఇదానీం పాకయజ్ఞేషు వైకల్పికం శ్రౌతం విధిమాహ॥

లౌకికానాం పాకయజ్ఞశబ్దః ॥౯॥

లోకయంతి వేదైర్వేదార్థానితి లోకాః త్రైవిద్యవృద్ధాః శిష్టాః ద్విజన్మానః । తైర్లౌకైరాచర్యంతే యాని కర్మాణి తాని లౌకికాని తేషాం మధ్యే సప్తానాం ఔపాసనహోమాదీనాం పాకయజ్ఞశబ్దః సంజ్ఞాత్వేన ప్రసిద్ధః నతు శ్రౌతానాం, వివాహాదీనాంచ, తత్ర లోకానామప్రయోగాత్ । యది లోకప్రయోగాదేవైషాం పాకయజ్ఞనామతా ప్రసిద్ధైవ తర్హి 'పాకయజ్ఞేషు బ్రాహ్మణోక్తో విధిః' ఇత్యేతావతాఽలమ్ కిమర్థం 'లౌకికానాం పాకయజ్ఞశబ్దః' ఇతి । ఉచ్యతే । పాకేన పక్వేన చరుణా సాధ్యో యజ్ఞః పాకయజ్ఞః ఇత్యేవం వ్యుత్పన్నసంజ్ఞానువాదాత్ నాంతరీయకావగతశ్చరురేవాగ్నిహోత్రికవిధౌ హవిః న పునర్విధ్యంతరవదాజ్యాదికమపీతి నియమజ్ఞాపనార్థమ్ । బోధాయనేనతు అత్రాజ్యమ్ హవిరుపదిష్టమ్ । న త్వాగ్నిహోత్రికం హవిరిహ భవతి, అగ్నిహోత్రధర్మప్రాపక ప్రమాణాభావాత్ । 'ద్విర్జుహోతి' (ఆప.గృ. ౨-౧౧) ఇత్యేవమాదయః పునః పంచపదార్థాః వచనబలాద్భవంతి । దేవతాస్తు తత్తన్మంత్రప్రతిపాద్యా ఏవ ॥

తత్ర బ్రాహ్మణోక్తో విధిః ॥౧౦॥

తత్ర తేషు పాకయజ్ఞేషు మధ్యే పార్వణాదిషు పంచసు బ్రాహ్మణో

వేద్యో విధిర్భవతి । యో విధిః ప్రత్యక్షమేవ బ్రాహ్మణమపేక్షతే, నాగ్ని మిద్ధ్వేత్యాదివల్లోకాచారానుమేయం సోఽప్యేష వికల్పేన భవతీత్య ర్థః । నానయోర్విధ్యోర్మిథః సంసర్గః । నాపిస్మార్తస్యానేన బా ధః । ప్రత్యక్షబ్రాహ్మణస్యాపి స్మృత్యనువాదే కల్పసూత్రాధికరణన్యా యేన స్మృతితుల్యప్రమాణత్వాత్ । అతఏవ ‘సర్వంపాప్మానం తరతి తర తిబ్రహ్మహత్యాంయోఽశ్వమేధేనయజతే’ (తై.సం౫-౩-౧౨) ఇతిశ్రుత్యా ‘యజేతవాశ్వమేధేన’ (మను. ౧౧-౭౫) ఇతి మనుస్మృత్యనువాదే అ శ్వమేధద్వాదశవార్షికయోర్వికల్పః । బోధాయనీయేచవ్యక్తోఽయమర్థః తత్రోదాహరంతి ॥

‘ఆఘారం ప్రకృతిం ప్రాహ దర్వీహోమస్య బాదరిః ॥
అగ్నిహోత్రంతథాఽఽత్రేయః కాశకృత్స్నస్త్వపూర్వతామ్ ॥ ఇతితాం నమినః సంసాదయేదనాదేశాత్’ ఇతి । హోమమంత్రాదయస్తు వి ధ్యంతరీయా అర్థాదాచారాచ్చేహాపి భవంతి । యద్యస్యాపి స్మృతితు ల్యమేవ ప్రామాణ్యం కిమర్థం ‘బ్రాహ్మణావేక్షః’ ఇతి ? । ఉక్తోత్తర మేవైతత్ । అగ్నిహోత్రికవిధా భ్రేషే ‘యది యజుష్ట’ (ఐ-బ్రా.౨౫ ౩౪) ఇతి శ్రౌతం ప్రాయశ్చిత్తమ్ । నతు స్మార్తనాశే ‘యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా’ (ఐ.బ్రా.౨౫-౩౪)ఇతి ॥

ద్విర్జుహోతిద్విర్నిమార్ష్టిద్విఃప్రాశ్నాత్యుత్సృప్యాచామతి నిర్లేఢీతి ॥౧౧॥

సర్వే ప్రధానహోమాః ప్రధానహోమత్వ సామాన్యాదేకోహోమ ఇత్యభిప్రేత్యస్విష్టకృదపేక్షయా శ్రుతిఃద్విర్జుహోతీత్యాహనపునర్ద్వి రేవ జుహోతీతి । ‘సప్తదశప్రాజాపత్యాన్’ (తై.బ్రా.౧,౩-౪) ఇతివది హ సంప్రతిపన్నదేవతైకత్వాభావాత్ ॥

కేచిత్ —యావంతః ప్రధానహోమాస్తావంతి చతుర్గృహీతానిస్రు చిసహావదాయహోమమంత్రాన్సర్వాననుద్రుత్యసకృదేవజుహ్వతి

ద్విర్నిమార్ష్టీత్యాది వ్యక్తార్థమ్ ॥

ప్రయోగస్తు—న పరిస్తరణదర్వీసంస్కారౌ ప్రస్తరణాదీని, అత్రా నుపదేశాత్ । చరుపాకస్త్వర్థాద్విద్యత ఏవ । తేన చరుణా ప్రధా నాహుతిస్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షణాభ్యాః పర్యాప్తేన దర్వీంపూరయిత్వాఽ పరేణాగ్నిం దర్భేషు సాదయిత్వాఽఽదాయ తత్తన్మంత్రైః సర్వాః ప్ర ధానాహుతీః క్రమేణ హుత్వా దర్వ్యాస్తతో లేపమాదాయ దర్భైర్ని మృజ్య శేషాత్స్విష్టకృతే హుత్వా ప్రాచీనావీతీ పునర్లేపమాదాయ ద క్షిణతోభూమ్యాం నిమృజ్యాప ఉపస్పృశ్య యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యా లేప మంగుళ్యాఽఽదాయ ప్రాశ్య శుద్ధ్యర్థమాచమ్య పునరప్యేవంకృత్వా ఉదజావృత్యోత్సృప్య దర్వ్యాహవిశ్శేషం సర్వంభక్షయిత్వా తాం ని ర్లేహ్యాచమ్య తాం దర్భైరద్భిః ప్రక్షాళయేదితి ॥

నను వైశ్వదేవౌపాసనహోమయోఃకస్మాన్నాయం విధిః? ఉచ్యతే తత్ర 'ఉభయతః పరిషేచనం' (ఆప.గృ.2-౨౨) ఇతి ఏకకార్యయోః ద్వయోరపి విధ్యోః పరిసంఖ్యానాత్ । అతఏవ బర్హిర్లేపప్రతిప త్త్యోరభావాచ్చ ॥

కేచిత్తు—పాకయజ్ఞ ఇత్యత్ర పాకశబ్దస్యాల్పవాచకత్వాత్ వివాహా దయోఽపి సామాన్యాపేక్షయా పాకయజ్ఞా ఇతి తేష్వప్యయంవిధిరితి । త న్న, తేషాంమనుష్యసంస్కారార్థత్వేన అప్రాధాన్యాత్ ప్రధానవా చియజ్ఞశబ్దవాచ్యత్వానుపపత్తేః ॥

ఏకాగ్నివిధికాండే వివాహమంత్రాణాం పూర్వమామ్నానాత్ వి వాహమేవ పూర్వం వ్యాఖ్యాస్యన్ తస్యోదగయనాది నియమాపవాదే న కాలమాహ ॥

సర్వఋతవో వివాహస్య శైశిరౌ మాసౌ ప రిహాప్యోత్తమంచ నైదాఘమ్ ॥౧౨॥

సర్వే షడృతవః ప్రత్యేకం మాసద్వయరూపాః వివాహస్య కాలాః

ద్వాదశాపి మాసాః సాపరపక్షాదికాః కాలాస్సర్వ ఏవ కాలా ఇత్యర్థః । ఋతవ ఇత్యనేన లక్షణయా మాసా ఏవ వివక్షితాః సర్వ ఏవ ఇతి కుతో వగమ్యతే? ఉచ్యతే । శైశిరౌ మాసావితి మాసపర్యుదాసాత్ । అన్యథా విధిపర్యుదాసయోరేకవిషయత్వాత్ లఘుత్వాచ్చ శిశిరం పరిహాప్యేతి బ్రూయాత్ । ప్రయోజనంతు వివాహస్య పూర్వపక్షాది నియమాభావః । యత్ర పునరుపనయనాదావేవం విధహేత్వభావాదృతోరేవ విధిత్సా । తత్ర ద్రవ్యావదానద్వారా పురోడాశస్య యాగసాధనత్వవత్ సామాన్యవిధ్యవరుద్ధ పూర్వపక్షాదిద్వారేణాపి ఋతోః కర్మసాధనత్వ సిద్ధేః పూర్వపక్షాదిర్నియతఏవ । శిశిరస్యర్తోః యౌ ద్వౌ మాసౌ మాఘఫాల్గునౌ, నిదాఘస్య గ్రీష్మస్య యశ్చోత్తమోంత్య ఆషాఢః, తానేతాంస్త్రీన్ మాసాన్ పరిహాప్య వర్జయిత్వా । అత్రోత్తమమితి తమప్ప్రత్యయాత్ యస్సర్వతోంత్యో నైదాఘః, యశ్చాధికమాసతో ద్వితీయ ఆషాఢః తావపి పర్యుదస్తౌ ॥

సర్వాణిపుణ్యోక్తాని నక్షత్రాణి ॥౧౩॥

యాని జ్యోతిషె పుణ్యోక్తాని శుభఫలప్రదత్వేనోక్తాని నక్షత్రాణి నక్షత్రగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్తిథ్యాదీన్యపి । తత్ర పుణ్యోక్తాని సర్వాణ్యత్రోపసంహర్తవ్యాని ॥

తథామంగళాని ॥౧౪॥

శంఖంమందుభివీణాతూణ వాదిత్రసంప్రవాదనాని కులస్త్రీగీతాని కేశశ్మశ్రువిధిప్రకల్పనాహతధౌతాచ్ఛిద్రవిచిత్రవాసోధారణగంధానులేపన సుగంధ స్రగ్ధారణాపదాతిగమనచ్ఛత్రధ్వజాదీని శిష్టాచారప్రసిద్ధాని మంగళాని వివాహే ఉపసంహర్తవ్యాని ॥

ఆవృతశ్చాస్త్రీభ్యః ప్రతీయేరన్ ॥౧౫॥

ఆవృతః క్రియాః వైవాహిక్యః అవిశేషాత్సమంత్రకా అమంత్రకాశ్చ తాస్సర్వా ఆస్త్రీభ్యః సర్వవర్ణేభ్యస్సకాశాదవగమ్య ప్రతీయే

ర్ణ కుర్వీరన్ వివాహాధారః । తత్ర సమంత్రకాః గ్రహపూజాంకురారోపణప్రతిసరబంధాద్యా ఆచారసిద్ధాఃఅమంత్రకాః (నాకబలి)నాగవల్లీ) యక్షబలీంద్రాణీ పూజాదయః, తాశ్చ యథాజనపదం యథావర్ణం యథాకులం యథాస్త్రీపుంసం వ్యవస్థితా ఏవ, నతు సర్వాస్సర్వత్ర సముచ్చితాః ॥

ఇన్వకాభిః ప్రసృజ్యంతే తేవరాః ప్రతినందితాః ॥ ౧౬ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వితీయఃఖండః

ఇన్వకాభిఃమృగశిరసి 'నక్షత్రేచలుపి'(పాణినీయే-౨-౩,౪౫)ఇతిసప్తమ్యర్థే తృతీయా । యేవరాః వరయితారోమృగశిరసిప్రసృజ్యంతే కన్యావరణార్థం ప్రేష్యంతే, తెమహితృమద్భిః ప్రతినందితాః ప్రకర్షేణ పూజితాః, సిద్ధార్థాభవంతీత్యర్థః ॥ ****************

ఇతిశ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ద్వితీయఃఖండః

అథ తృతీయఃఖండః

మఘాభిర్గావో గృహ్యంతే ॥ ౧ ॥

'ఆర్షే దుహితృమతే మిథునౌ గావౌ దేయౌ' (ఆప.ధ.౨-౧౧-౧౮) ఇతి వచనాదార్షే వివాహే వరైర్దీయమానాగావో దుహితృమద్భిర్మఘాసు గృహ్యంతే । ఏతదుక్తం భవతి ఆర్షంవివాహం మఘాస్వేవ కుర్యాత్,నబ్రాహ్మాదివత్ నక్షత్రాంతరేపీతి ॥

ఫల్గునీభ్యాం వ్యుహ్యతే॥ ౨ ॥

అత్రచ వధూః ఫల్గున్యోరేవ వ్యుహ్యతే నీయతే స్వగృహాత్, న తు 'తాం తతః' (ఆప.గృ-౫-౧౨) ఇతి వచనాత్ (బ్రా)హ్మాదివత్తదానీమేవ ॥

తో మధుపర్కోదేయః । వేదాధ్యాయిభ్యాంతు తత్సహితఇతి॥

కేచిత్ — ఏతత్త్రయమేవాస్మాకం గోరాలంభస్థానమ్. నపునరన్యేషామివ వికల్పేనాపీశానబలిశూలగవాపరనామా । ఏవంవదన్నస్మాకమపి కల్పాంతరోక్తానపి విశేషాన్ వికల్పేనానుజానాతీతి ॥

అథ వివాహేవర్జనీయాః కన్యాఆహ—

సుప్తాంరుదంతీం నిష్క్రాంతాం వరణే ప
రివర్జయేత్ ॥ ౧౧ ॥

యా వరేషు వరణార్థం ప్రాప్తేషు స్వపితి, యా రోదితి, యావా గృహాన్నిష్క్రామతి, తా ఏతావరణే పరివర్జయేత్ అత్యంతం వర్జయేత్, బుద్ధ్వాజ్యోతిషాదిభిర్జ్ఞాతాయామపి యతస్స్వాపాదీనామత్ర నృద్ధిలింగత్వం (ప్రబలత్వం చ) వివక్షితమ్ ॥

దత్తాంగుప్తాం ద్యోతామృషభాం శరభాం
వినతాం వికటాంముండాం మండూషికాం సాంగారి
కాంరాతాంపాలీం మిత్రాం స్వనుజాం వర్షకారీంచ
వర్జయేత్ ॥ ౧౨ ॥

దత్తాద్యాః పంచదశకన్యా వర్జయేత్ । దత్తా అన్యస్మైవాచా ప్రతిశ్రుతా, ఉదకపూర్వం వా ప్రతిపాదితా । గుప్తా అదర్శనార్థం కంచుకాదిభిరావృతా, ప్రయత్నసంరక్ష్యమాణావా దౌశ్శీల్యాదిశంకయా? ద్యోతా పింగాక్షీ, బభ్రుకేశీవా, విషమదృష్టిర్వా । ఋషభా ప్రధానా, ఋషభస్యేవ శరీరం గతిః శీలం వా యస్యాస్సా, కకుద్వాఽస్తి యస్యాస్సా । శరభా శీర్ణదీప్తిః, సర్వనీలలోమ్నీవా, అరూపావా, నిష్ప్రభావా (నిష్ప్రభావా ఇతి నాస్తిక్వచిత్)

కేచిత్ — దర్శనీయా, యతస్సాజారకామ్యా ॥

వినతా కుబ్జా । వికటావికటజంఘా, విస్తీర్ణజంఘావా । ముండా అపనీతకేశా, అజాతకేశావా । మండూషికా అల్పకాయా, అరుణదతీ

వా, మండూకత్వ(గావ) గ్వన్నిష ఎ ఁభావా)

అపరే—వామనాంగా, దగ్ధాంగావా ॥

సాంగారికా గర్భస్థాయాం యస్యాం సత్యాం మాతా భర్తుః రస్థి సంచయనకారికా, కులాంతరస్య దుహితృత్వం గతావా । రాతాగమణశీలా కం(దు)తు)కాది క్రీడాప్రియేత్యర్థః, ఋతుస్నాతావా ॥

కేచిత్—రతిశీలా విషయోపభోగశీలేత్యర్థః ॥

పాలీ తత్సక్షేత్రాదిపాలికా । మిత్రా బహుమిత్రా, సఖీవా ॥ స్వనుజా శోభనాఽనుజా యస్యాస్సా, నతు శోభనోఽనుజోయస్యాః, శోభనాయా మనుజాయాం కదాచిత్ప్రమాదస్స్యాదితి ॥

కేచిత్—వరజన్మసంవత్సరపవ పశ్చాజ్జాతేతి ॥

వర్షకారీ- వరాద్వర్షేణాధికా। యాఽత్యంతం (స్రవతి)స్రవంతీ) సావా । పరివర్జయేదిత్యనుషంగే సత్యపి వర్జయేదితి పునర్వచనం బ్రాహ్మాదిషు సర్వేషువివాహేష్వాసాం ప్రతిషేధార్థమ్, అసతిగత్యంతరే బుద్ధావపి పరీక్షితాయాం దత్తేతరాసామనిషేధార్థంవా ॥

నక్షత్రనామా నదీనామా వృక్షనామాశ్చ గర్హితాః ॥ ౧౩ ॥

నక్షత్రస్య నామేవ నామ యాసాం తా నక్షత్రనామాః । ఏకస్య నామశబ్దస్య లోపః ఉష్ట్రముఖీవత్ । ఏవముత్తరయోరపి విగ్రహః। రోహిణీ చిత్రేత్యేవమాదయో నక్షత్రనామాః । గంగేత్యాదయో నదీనామాః । శింశుపేత్యాద్యా వృక్షనామాః । గర్హితాః వర్జనీయాః ॥

సర్వాశ్చ రేఫలకారోపాంతా వరణే పరివర్జయేత్ ॥ ౧౪ ॥

రేఫోవా లకారోవా యాసాం నామ్న ఉపాంత ఉపధేత్యర్థః, యథా గౌరీ శాలీత్యాది । శేషంవ్యక్తమ్ । అత్రచకారేణ గర్హితా ఇత్యనుకర్షణాత్ ఆసాం వర్జనీయత్వే సిద్ధే 'సర్వావరణే పరివర్జయే

లౌ ఇతి వ్యర్థం । న, సుగ్రహార్థత్వాత్ । అథవా యా ఏతా రేఫలకారోపాంతా గౌరీశాలీత్యాద్యాః, యాశ్చ ప్రకారాంతరేణాపి స్మృత్యంతరోక్తా రేఫలకారోపాంతాః, యథా సగోత్రా సమానప్రవరా పుంశ్చలీతి తాస్సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి జ్ఞాపనార్థం । ఇదంత్విహ వక్తవ్యమ్ । అసత్యపి గత్యంతరే వ్యక్తేష్వృద్ధిలింగే సగోత్రాదీనాం సర్వథా నిషేధ ఏవ । గౌర్యాదీనాం తు న తథా, గుప్తాదీనామివేతి॥

కేచిత్ — నక్షత్రనామేత్యాదికేయం శాస్త్రాంతరగీతా గాథా, తస్యాః పాదపూరణాని సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి పదానీతి పరికల్పయన్తో యస్మాన్నక్షత్రాదినామా రేఫలకారోపాంతాశ్చ గర్హితాః, తస్మాత్తాస్సర్వా వరణే పరివర్జయేదితి వ్యాచక్షతే ॥

శక్తివిషయే ద్రవ్యాణి ప్రతిచ్ఛన్నాన్యుప
నిధాయ బ్రూయాదుపస్పృశేతి ॥ ౧౫ ॥

శక్తిస్సామర్థ్యమ్ । విషయోఽవకాశః । అస్యామృద్ధిపరీక్షాయాంచ ఏతత్పక్షిణాం సామర్థ్యస్యావకాశే సంభవతి, యదికన్యాచ తదీయాశ్చేమాం పరీక్షామభ్యుపగచ్ఛేయురిత్యర్థః । యత ఏవాత్ర శక్తివిషయ ఇత్యాహ, అత ఏవైషా బుద్ధిపరీక్షా జ్యోతిషాదిభిర్వైకల్పికీ, నతు నిత్యవద్వివాహాంగమ్ । ద్రవ్యాణి వక్ష్యమాణాని మృత్పిండేషుచ ప్రతిచ్ఛన్నాన్యేకస్మిన్ భాజనే నిధాయ కన్యాం సమీపేచకృత్వా, తాంబ్రూయాదేషాం పిండానామేకముపస్పృశేతి ॥

కానితానీత్యతఆహ—

నానాబీజాని సగ్సృష్టాని వేద్యాః పా
గ్సూన్ క్షేత్రాల్లోష్టగ్ శకృచ్ఛ్మశానలోష్టమితి॥౧౬॥

నానాబీజాని వ్రీహియవాదిబీజాని । సంసృష్టాన్యేకస్మిన్ పిండే క్షిప్తాని । వేద్యాః సౌమిక్యాః ఆహృతాన్ పాంసూన్ । క్షేత్రాత్ సస్యసంపన్నాదాహృతం లోష్టం । అవశిష్టప్రసిద్ధం ॥

పూర్వేషాముపస్పర్శనే యథాలింగమృద్ధిః ॥౧౭॥

పూర్వేషాం చతుర్ణాముపస్పర్శనే యథా(యోగ్య)లిం(గ)మృద్ధిః । నానాబీజానాముపస్పర్శనే ప్రజానాం సమృద్ధిః । వేద్యాః పాంసూనాం+యజ్ఞానాం। క్షే(త్రా)ల్లోష్టస్య+సస్యానాం । శకృతశ్చ+పశూనామితి । బుద్ధినిశ్చయాద్వివాహకర్తవ్యతానిశ్చయ ఇత్యర్థః ॥

ఉత్తమం పరిచక్షతే ॥౧౮॥

ఉత్తమం శ్మశానలోష్టం పరిచక్షతే గర్హంతే శిష్టాః, జాయాపత్యోరన్యతరస్య వా మరణలిం(గా)గత్వా)దితి ॥

ఉద్వాహ్యమాహ—

బంధుశీలలక్షణ సమ్పన్నామరోగాముపయచ్ఛేత ॥౧౯॥

అత్ర సమ్పన్నామితి ప్రత్యేకం సమ్బధ్యతే । బంధుసమ్పన్నాం ప్రశస్తాభిజనాం । శీలసమ్పన్నామాస్తిక్యాది గుణాన్వితాం । లక్షణసమ్పన్నాం గూఢగుల్ఫత్వాది(స్త్రీ)లక్షణయుక్తామ్ । అరోగాం క్షయాపస్మారకుష్ఠాద్యచికిత్స్యరోగరహితామ్ । ఉపయచ్ఛేత ఉద్వహేత్ ॥

అథ వరగుణానాహ—

బంధుశీలలక్షణసమ్పన్నః శ్రుతవానరోగ ఇతి వరసమ్పత్ ॥౨౦॥

బంధుశీలలక్షణసమ్పన్న ఇతి పూర్వవద్వ్యాఖ్యానమ్ । శ్రుతవాన్ శ్రుతాధ్యయనసంపన్నః అవిదుషశ్చోదిత కర్మాణ్యనధికారాత్ ధర్మార్థత్వాచ్చ వివాహస్య । అరోగ ఇతి పూర్వవత్ తస్యాప్యసమర్థత్వేనానధికారాత్ । (ఇత్యే)ఏ)వం భూతా వరసమ్పత్ । ఏవంగుణాయ వరాయ కన్యా దేయేత్యర్థః ॥

అథ ర్ద్ధినిశ్చయే ఏకీయం మతమాహ—

✽ యస్యాంమనశ్చక్షుషోర్నిబంధస్త
స్యామృద్ధిర్నేతరదాద్రియేతేత్యేకే ॥౨౧॥ ✽

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే తృతీయఃఖండః

✽ సమాప్తశ్చ ప్రథమఃపటలః ✽

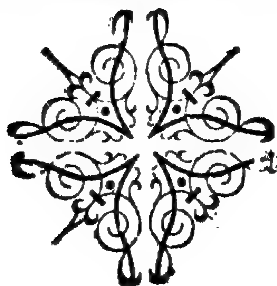
యస్యాం కన్యాయాం వరస్య మనశ్చక్షుషోర్నిబంధః నితరాంబంధనం, యస్యామాసక్త్యతిశయేన మనశ్చక్షుషీ నిబద్ధేఇవతిష్ఠతఇత్యర్థః తస్యాం జాయాయాం సత్యాంధర్మాదీనాం సమృద్ధిః, నేతరద్గుణదో(ష)షానురాగ)దర్శన మాద్రియేతేత్యేకే బ్రువతే । ఏతదుక్తంభవతి, అత్ర మనశ్చక్షుషోర్నిబన్ధ ఏవాదరణకారణం నతు జ్యోతిషాదినా జ్ఞాతాగుణాః । తథా తదభావ ఏవపరివర్జనే కారణం, న స్వాపాదయోర్దోషాఇతి । ఉభయోరపి మతయోర్దత్తాదీనాం నిషేధమాద్రియేతైవ 'సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయామ్' (ఆప. ధ. ౨-౧౩-౧) 'అసమానార్షగోత్రజాం' 'పంచమాత్సప్తమాదూర్ధ్వం' ఇత్యాదివచనజాతాత్ ॥

ఇత్థం సుదర్శనాచార్యేణ (గృహ్యతాత్పర్యనిర్ణయం (సూత్రతాత్పర్యదర్శనమ్)

ప్రథమేపటలేఽకారి యథాభాష్యం యథామతి ॥

✽ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే తృతీయఃఖండః✽

✽ సమాప్తశ్చ ప్రథమఃపటలః ✽

అథ ద్వితీయః పటలః

చతుర్థః ఖణ్డః.

పూర్వత్ర 'ఇన్వకాభిః ప్రసృజ్యన్తే' (ఆప-గృ-౨-౧౬) ఇతి వివాహోపయోగినో వరప్రేషణస్య కాలో(భి)(వి)హితః ।

ఇదానీం తస్య విధిమాహ—

సుహృదస్సమవేతాన్మన్త్రవతో వరాన్ ప్రహిణుయాత్ ॥ ౧ ॥

సుహృద ఆత్మనో మిత్రాణి । సమవేతాన్ ఆత్మానం ప్రత్యేకకార్యాన్ । మన్త్రవతః మన్త్రబ్రాహ్మణవతః, 'శుచీన్ మన్త్రవతః' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి వన్మన్త్రగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ । వరాన్ వరయితౄన్ । వరః ప్రహిణుయాత్ ప్రేషయేత్ ॥

ఏతే యుక్తా బ్రాహ్మణాశ్చేతి కేచిత్ ॥

తానాదితో ద్వాభ్యామభిమన్త్రయేత ॥ ౨ ॥

తాన్ ప్రస్థితాన్ । మన్త్రసమామ్నాయస్యాదితః 'ప్రసుగ్మన్తా' ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యాం అభిమన్త్రయేత । అభిమన్త్రణం ఆభిముఖ్యేన మన్త్రస్యోచ్చారణం । అనుమన్త్రణమప్యేవం, అనుమన్త్రయితవ్య ద్రవ్యగతచిత్తేనేతి తు భేదః ॥

అథ సూత్రస్యాపూర్ణత్వాత్క్రమ ఉచ్యతే—

కృతప్రాణాయామో వరాన్ ప్రేషయిష్య ఇతి సఙ్కల్ప్య, ప్రసుగ్మన్తేతి ద్వాభ్యాం వరానభిమన్త్ర్య 'యూయమముష్మాత్కులాన్మహ్యం కన్యాం వృణీధ్వమ్' ఇతి ప్రేషయేత్ । తతస్తే దుహితృమతో గృహం గత్వా, కన్యాం దత్తసగోత్రత్వాది దోషరహితాం బన్ధ్వాదిగుణసమ్పన్నాం చ యత్నతో౽వధార్య దుహితృమన్తం పిత్రాదికం 'గౌతమగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే భవదీయాం కన్యాం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యో

వృణీమహే ఇతి బ్రూయుః । తతస్సపిత్రాదిర్దాస్యామీతి ప్రతిబ్రూయాత్ । తతస్తే ప్రత్యేత్య సిద్ధార్థావయమితి వరాయ వేదయేయుః । ఏతచ్చ వరప్రేషణాద్యాసురార్షయోరేవ, నాన్యేషు, అర్థలోపాత్ । అథయస్మిన్నహని వివాహః తతః పూర్వమేవపంచమేతృతీయేవాఽహనియథాశిష్టాచార మంకురారోపణం కుర్యాత్ । తథాశ్వోవివాహ ఇత్యద్య వివాహఇతిచ । ‘తథా మంగలాని’ ‘ఆవృతశ్చ స్త్రీభ్యః ప్రతీయేరన్’ (ఆప,గృ-౨-౧౪-౧౫) ఇత్యుక్తాని కర్మాణి వరోవధూశ్చ యథాకాలం యథాయోగ్యంకురుతః ॥

కేచిత్—పూర్వేద్యుర్నాందీశ్రాద్ధం కల్పాంతరాదితి ॥

తతః పిత్రాదిర్వధూకులం ప్రాప్తాయ వరాయ కన్యాముదకపూర్వాం దద్యాత్, ఇమాం వత్సగోత్రజాం (లక్ష్మీదాయీం(లక్ష్మీం)లక్ష్మీనామ్నీం) లక్ష్మీదాయాం) గౌతమగోత్రాయ విష్ణుశర్మణే తుభ్యంప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీతి । గాంధర్వరాక్షసయోస్తు న ప్రతిపాదనం దాతృవ్యాపారానపేక్షత్వాత్ । తతస్తాం వరః ప్రతిగృహ్య వివాహస్థానే ‘యత్రక్వచాగ్నిం’ (ఆప-ధ-౨-౧-౧౩) ఇత్యాదివిధినాఽగ్నింప్రతిష్ఠాప్య, తత్రైవ యస్యాం శాలాయాం కన్యాఽఽస్తే తాంగత్వామధుపర్కం ప్రతిగృహ్ణాతి యథార్హం యథావిధి । ఏవమేవ వరాపచితోఽపి ॥

అనంతరం వరః కింకుర్యాదిత్యత్రాహ—

స్వయందృష్ట్వాతృతీయాంజపేత్ ॥ ౩ ॥

వరః స్వయం కన్యాం దృష్ట్వా ‘అభ్రాతృఘ్నీం’ ఇతి తృతీయాం ఋచం జపేత్ । దృష్ట్వైవ చక్షు(ః)షీ) ఉపసంహరతి । జపశ్చ సర్వత్రచాతుస్స్వర్యేణ, నతు కరణమంత్రాదివదేకశ్రుత్యా ‘ఏకశ్రుతిదూరాత్సంబుద్ధౌ’ పా-౧-౨-౩౩) ‘యజ్ఞకర్మణ్యజపన్యూంఖసామసు’ (పా-౧.౨-౩౪) ఇతి వచనాత్ । అత్ర చ స్వయమితి విశేషణం వరయితౄణాం ప్రకృతానామయంజపో మాభూదితి ॥

కేచిత్—స్వయం వధూమేవ దృష్ట్వా జపేత్, నతు వరానితి ॥

స్వయందృష్ట్వేత్యాదిచ సర్వవివాహానా మవికృతమ్ ॥

॥ చతుర్థ్యా సమీక్షేత ॥౪॥

'అఘోరచక్షుః' ఇత్యనయా సమీక్షేత । వధ్వా దృష్ట్వా స్వదృష్టిం విహితయితి- అఘోరచక్షురపతిఘ్న్యేధీతి మంత్రలింగాత్ ॥

కేచిత్— సమీక్షేత అవయవశో నిరీక్షేతేతి ॥

అత్ర వరో వధూశ్చ దర్భేష్వాసీనౌ దర్భాన్ ధారయమాణౌ కృతప్రాణాయామౌ సంకల్పయేతే, 'ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాం స్రష్టుం ఉత్పాదయితవ్యాః' ఇతి ॥

॥ అంగుష్ఠేనోపమధ్యమయా చాంగుల్యా దర్భం సంగృహ్యోత్తరేణ యజుషా తస్యా భ్రువోరన్తరం సంమృజ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥౫॥

ఉపమధ్యమా ఉపకనిష్ఠికా, నతు ప్రదేశినీ, తస్యా విస్రంసికేతి వ్యపదేశాత్ । ఉత్తరేణ యజుషా 'ఇదమహంయాత్వయి' ఇత్యనేన । శేషం వ్యక్తమ్ । దర్భం నిరస్యాప ఉపస్పృశేత్ ॥

॥ ప్రాప్తే నిమిత్త ఉత్తరాం జపేత్ ॥౬॥

'జీవాగ్రుదంతి' ఇతి మంత్రలింగానురూపే నిమిత్తే (ప్రాప్తే) మాత్రాదిభిః కన్యకయా వా అన్యోన్యవియోగచింతయా రోదనే కృతే ఇమామృచం జపేత్ ॥

॥ యుగ్మాన్త్సమవేతాన్మంత్రవత ఉత్తరయా దృఢపురుషాన్ ప్రహిణుయాత్ ॥౭॥

యుగ్మాన్ సమసంఖ్యాకాన్ । సమవేతాన్మంత్రవత ఇతి పూర్వవత్ ఉత్తరయా 'వ్యృక్షత్క్రూరం' ఇత్యేతయా ప్రేషత్వాదుచ్చైః ప్రయుక్తయా ఉదకార్థాః ప్రహిణుయాత్ వధూస్నాపనార్థాన్ అప ఆహర్తుం ప్రేషయేత్ । ఏతేచ బ్రాహ్మణా ఏవ 'ఆస్యై బ్రాహ్మణాః' ఇతి మంత్ర

లింగాత్ । తేచ బ్రాహ్మణా యాస్వప్సు పురుషాస్స్నానాదిషు పూర్వం సమ్భృతాస్తాభ్య స్తృణావకాద్యపనీయాప ఆనయంతి, 'అవీరఘ్నీః' ఇతి మంత్రలింగాత్ ॥

ఉత్తరేణయజుషాతస్యాశ్శిరసి దర్భేణ్వం నిధాయ తస్మిన్నుత్తరయా దక్షిణంయుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య చ్ఛిద్రేసువర్ణముత్తరయాంతర్ధాయోత్తరాభిఃపఞ్చభిస్స్నపయిత్వోత్తరయాఽహతేన వాససాఽఽచ్ఛాద్యోత్తరయాయోక్త్రేణ సన్నహ్యతి ॥౮॥

దర్భేణ్వం, దర్భైః పరికల్పితమిణ్వం నిగళాకృతిం పరిమండలాకారమిత్యర్థః (నిగళాకృతిఃపరిమండలాకారఇత్యర్థః) తదుత్తరేణ యజుషా 'అర్యమ్ణో అగ్నిం' ఇత్యనేన వధ్వాశ్శిరసినిధాయ తస్మిన్నిణ్వే పరఉత్తరయా 'ఖేనస' ఇత్యేతయా (క్వచిత్పరఇతినాస్తి) దక్షిణం యుగచ్ఛిద్రం యుగస్యదక్షిణంఛిద్రం దక్షిణస్యాంధురి బాహ్యచ్ఛిద్రం । ప్రతిష్ఠాప్య, ఛిద్రేసువర్ణముత్తరయా 'శం తే హిరణ్యం' ఇత్యేతయాంతర్ధాయ, ఉత్తరాభిః 'హిరణ్యవర్ణాశ్శుచయఃపావకాః' 'ప్రచక్రముర్హిత్వా' ఇత్యాదిభిఃపంచభిః ఋగ్భిః స్నాపయతి (క్వచిత్ప్రచక్రముర్హిత్వేతినాస్తి) ఏతచ్చ పంచానామంతే సకృదేవ 'వచనాదేకంకర్మ బహుమంత్రమ్' (ఆప-ప-౧-౪౭) ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఏవం సర్వత్ర ఏవంవిధేష్వన్నప్రాశనాదిషు ॥

కేచిత్ — పంచభిరితివచనాత్ ప్రతిమంత్రమితి । తన్న త్రిసృభ్యోవిశిష్టయోర్వికల్పనివృత్త్యర్థత్వాదస్య ఇతరథాక్రియాభ్యావృత్తివాచకప్రత్యయాశ్రుతేర్గుణార్థంప్రధానస్నానాభ్యావృత్తికల్పనాపత్తేః. ప్రయుక్తిగౌరవంచ ॥ (క్వచిత్త్రిసృభ్యఇత్యారభ్యఇతరథేత్యంతం నాస్తి)

ఉత్తరయా 'పరిత్వాగిర్వణోగిరః' ఇత్యేతయా । అహతేన అని వసితేన వాససా పరిధాప్య, ద్విరాచమయ్య, ఉత్తరయా 'ఆశాసానా

సౌమనసమ్' ఇత్యేతయా ఆయోక్త్రేణ సన్నహ్యతి । కృత్స్నవిధానంచేదం ।
కేచిత్ — ఐష్టికసన్నహనవిధిప్రదర్శనార్థమితి ॥

అథైనాముత్తరయా దక్షిణే హస్తే గృహీత్వాఽగ్నిమభ్యానీయాపరేణాగ్నిముదగగ్రం కటమాస్తీర్య తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరో వరః ॥౯॥

అథశబ్ద ఉక్తార్థః, అర్థక్రమప్రతిషేధార్థ ఇతి । ఏనాంవధూం దక్షిణే హస్తే గృహీత్వా, ఉత్తరయా 'పూషా త్వేతో నయతు' ఇత్యేతయా ఽగ్నిమభ్యానీయాగ్న్యభిముఖమానయతి, నయతిత్వితి మన్త్రలిఙ్గాత్ వ్యవహితేఽపి నయనే వినియోగాత్ । అగ్నేరపరేణ పశ్చాదుదగగ్రం, (క్వచిత్తు ప్రాగగ్రమిత్యేకమస్తి) కటమాస్తీర్య, తస్మిన్ కటే యుగపదుపవిశతః, యథోత్తరో వరో దక్షిణా వధూః ॥

అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తే ఽథైనామాదితో ద్వాభ్యామభిమన్త్రయేత ॥౧౦॥

అయం తన్త్రోపదేశః క్రమార్థ ఇత్యుక్తమేవ । యదితు, లాజహోమాస్తన్త్రహీనా ఆగన్తుకాః, తదాఽయం సక్రమతన్త్రవిధానార్థః । అథేతి పూర్వవత్ ॥

కేచిత్ — కల్పాన్తరసిద్ధోపస్థానానన్తర్యప్రదర్శనార్థమితి ॥

ఏనాం వధూం వర ఆదితః అనువాకస్య 'సోమః ప్రథమః' ఇత్యస్య 'సోమః ప్రథమః' ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యామభిమన్త్రయేత ॥

అథాస్యై దక్షిణేన నీచా హస్తేన దక్షిణముత్తానం హస్తం గృహ్ణీయాత్ ॥౧౧॥

అనేన నిత్యవిధినా 'సాభీవాఙ్గుష్ఠమ్' ఇత్యేతావన్మాత్రస్య వ్యవహితస్యాపి సమ్బన్ధః । ఇతరథా స ఇతి న బ్రూయాత్ । అస్యై అస్యా వధ్వాః, షష్ఠ్యర్థే చతుర్థీ । ఉత్తానం దక్షిణం హస్తం వరస్స్వేన నీచా న్యగ్భూతేన దక్షిణహస్తేన । అభీవాఙ్గుష్ఠమ్ । అభిరుపర్యర్థః । ఇ

వత్యవధారకః । ఉపర్యంగుష్ఠమేవ గృహ్ణీయాత్ ॥

అథ కామ్యంవిధిద్వయమాహ—

యదికామయేత స్త్రీరేవ జనయేయమిత్యంగులీరేవ గృహ్ణీయాత్ ॥౧౨॥

అంగులీరేవనాంగుష్ఠమ్ । శేషం నిత్యవత్ ॥

యదికామయేత పుంసఏవ జనయేయమిత్యంగుష్ఠమేవసాభీవాంగుష్ఠమభీవలోమాని గృహ్ణాతి ॥౧౩॥

అభీవలోమాని, యథా వరస్యాంగుష్ఠలోమాని సర్వాణ్యప్యుపరిభవంతి తథా గృహ్ణాతి । శేషం నిత్యవదేవ । అతోఽవధ్వంగుష్ఠమప్యుత్తానం పూర్వోక్తస్య నిత్యస్య కామ్యయోశ్చ మంత్రానాహ—

గృభ్ణామి త ఇత్యేతాభిశ్చతసృభిః ॥౧౪॥

గృహ్ణాతీతి సమ్బంధః । సర్వాసామంతఏవ ॥

అథైనాముత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేనపదా ప్రాచీముదీచీం వా దిశమభిప్రక్రమయత్యేకమిషఇతి ॥౧౫॥

అథాగ్నేరుత్తరేణోత్తరత ఆరభ్యైనాం దక్షిణేన పదా పాదేన ప్రాచీముదీచీంవా దిశమభిప్రాగాయతాన్యుదగాయతాని వా సప్త పదాని ప్రక్రమయతి 'ఏకమిషే' ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః 'విష్ణుస్త్వాన్వేతు' ఇత్యనుషక్తైః ప్రతిమంత్రమ్ ॥

సఖేతిసప్తమే పదేజపతి ॥౧౬॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే తురీయఃఖండః

స వరస్సప్తమే పదే నిహితే 'సఖాసప్తపదా' ఇత్యాది 'సూనృతే' ఇత్యంతం జపతి, చాతుస్స్వర్యేణైవ॥ **************

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతేగృహ్యతాత్పర్యదర్శనేతురీయఃఖండః

అథ పంచమఃఖండః

ప్రాగ్ఘోమాత్ప్రదక్షిణమగ్నిం కృత్వా యథాస్థానముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్జుహోతి సోమాయజనివిదే స్వాహేత్యేతైః ప్రతిమంత్రమ్ ॥౧॥

సఖేతి జపిత్వా, ప్రాగ్ఘోమాత్, హోమాత్ప్రాక్ అగ్నిప్రదక్షిణమేవ వధ్వా సహ కుర్యాన్నాన్యదర్థకృత్యమావశ్యకమపి, ప్రాగ్ఘోమాదిత్యధిక గ్రహణాత్ । తతో యథాస్థానం 'ఉత్తరోవరః' ఇత్యుక్తస్థానమతిక్రమేణ నత్వనియమేన ఉపవిశ్య వధ్వా మన్వారబ్ధాయాముత్తరాః ఉత్తరమంత్రకరణికా ఆహుతీర్హోమార్థం జుహోతి । కేపునస్త ఉత్తరేమంత్రాః? కథంచ జుహోతి? ఇత్యత ఆహ— 'సోమాయజనివిదే' ఇత్యాదయష్షోడశమంత్రాః । తేషామాదితశ్చత్వారి యజూంషి 'ప్రేతోముంచతి' ఇత్యాదయోద్వాదశర్చః । ఏతైః ప్రతిమంత్రం ప్రతిస్వాహాకారం జుహోతి, న పునః 'యజ్ఞంస్వాహా వాచిస్వాహా వాతేధాస్స్వాహా' (తై-సం,౧-౧,౧౩) ఇతివత్ 'అవదీక్షామదాస్థస్వాహా' (తై.స-౧-౪-౪) ఇత్యేతైర్నైవ స్వాహాకారేణ హోమః । పూర్వేషాం(ం)మ)హోమార్థతాచ । జుహోతి శబ్దార్థశ్చ తద్ధితేన చతుర్థ్యా మంత్రలింగాదినా వా ప్రతిపన్నాశ్చోదితా దేవతాశ్చోదితేనైవ చతుర్థ్యంత శబ్దేనోద్దిశ్య యజమానేన త్యక్తస్య హవిషశ్చోదితాధారే ప్రక్షేపః । ఇహచ మంత్రలింగాత్సోమాదయో దేవతాః । తాశ్చ న జనివిత్త్వాదివిశేషణ విశిష్టాః । హోమవిధ్యనుపపత్త్యాహిమంత్రప్రతిపన్నానాం దేవతాత్వం కల్ప్యం, సాచ దేవతామాత్రకల్పనయా శామ్యతి । న పునర్నిర్బీజాం గుర్వీంవిశిష్టకల్పనాం (ప్రయుక్తిగౌరవా (కల్పనాప్రయుక్తగౌరవా) పాదికామయుక్తామపేక్షతే । నచ గ్రాహకమంత్రామ్నాతయోరనుపపత్త్యా విశిష్టానాం దేవతాత్వకల్పనా । విశేషణానాం 'మూర్ధాన్

దివఃకకుత్' ఇత్యాదివత్ స్తుత్యా దేవతాధిష్ఠానాన్వయేఽపి తయోశ్చరితార్థత్వాత్ । 'హవిష్వాజ్యం' జుహోతీతి చోద్యమానే సర్పిరాజ్యం ప్రతీయాత్' (ఆప.ప-౧-౨౫) ఇతి పరిభాషావచనాత్ । వివాహాదేరయజ్ఞత్వేఽపి యజ్ఞేష్వధికరిష్యమాణపురుషదేహయోగ్యతాపాదకత్వేన తత్ర యజ్ఞధర్మా యుక్తా ఏవ । అన్యథా ఆధానపవమానేష్ట్యాదిష్వయజ్ఞేషు 'యజ్ఞోపవీతీ ప్రదక్షిణం' (ఆప-ప-౨-౧౫) ఇత్యాదయో న ప్రాప్నుయుః । హోమాధారస్తూపసమాహితోఽగ్నిః స్థిత ఏవ ॥

అగ్రేణాముత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేనపదా
ఉశ్మానమాస్థాపయత్యాతిష్ఠేతి ॥౨॥

వ్యక్తార్థమ్ ॥

అథాస్యా అంజలావుపస్తీర్య ద్విర్లాజానా
ప్యాభిఘారయతి ॥౩॥

తస్యాస్సోదర్యో లాజానావపతీత్యేకే ॥౪॥

ఏతే అపి సూత్రే వ్యక్తార్థే । ఆచార్యాల్లాజానాం త్రిరావాపో జమదగ్నీనాం । లాజహోమాశ్చాపూర్వాః 'అస్యా అంజలావుపస్తీర్య' ఇత్యాది కృత్స్నవిధానాత్ । (అతః) ప్రాకృతాతిదేశాభావాత్ । (అత స్తంత్రాభావాత్పాకయజ్ఞధర్మాంజలిసంస్కారాగ్నిముఖ) పాకధర్మాగ్నిముఖ) ప్రత్యభిఘారణస్విష్టకృల్లేపాంజనానామప్రాప్తిరేవ ॥

కేచిత్ — కృత్స్నవిధానాదేవ సాధారణతంత్రస్య ప్రాప్త్యభావాత్ లాజకింశుకహోమేషు తంత్రమధ్యస్థం యేన జుహోతీత్యాద్యంజలిసంస్కారమపి నేచ్ఛంతి ॥

జుహోతీయం నారీతి ॥౫॥

వర ఏవ 'ఇయం నారీ' ఇత్యనయా ఋచాఽభిన్నేన వధ్వంజలినా దైవతీర్థేన లాజాన్ జుహోతి । న పార్శ్వేన, ఉపదేశాతిదేశయోరభావాత్ ॥

కేచిత్ — ‘ ప్రదక్షిణమగ్నింకృత్వా యథాస్థానముపవిశ్య ’ ఇత్యేష విధిరుత్తరతో వరోఽభ్యంతరతో వధూరిత్యేవం రూపయథాస్థాన నియమార్థో న యుజ్యతే । కుతః? యతో వివాహే వధూప్రాధాన్యేన తస్యా అభ్యంతరీభావో న్యాయసిద్ధః । వధూప్రాధాన్యం చ స్త్రీణాం అపునర్వివాహాదేవ వేదితవ్యమితి । ఏతచ్చ ‘ తస్మిన్నుపవిశత ఉత్తరో వరః (ఆప. గృ-౪.౯) ఇత్యత్రసూత్రే వ్యాఖ్యాతమ్ । అతో యథాస్థానానువాదేన పరిభాషాసిద్ధోపవేశన నియమార్థ ఏవాయం విధిః । ఉత్తరాషాఢశైవా(జ్యా)హుతీ । రుపవిశ్య జుహోతి, న లాజహోమానపి । తే త్వస్మాదేవ నియమాద్బహుతరగృహ్యాంతరానురోధాచ్చ అవిగీతాస్తదీయాచారముల్లఙ్ఘ్యాపి తిష్ఠతైవ హోతవ్యా ఇతి । తన్న, యత ఔపాసనోత్పాదనద్వారా దేహసంస్కారోత్పాదనద్వారా చ జాయాపత్యుభయసాధ్యయజ్ఞోపకారకే వివాహే తయోస్సమమేవ స్వామిత్వలక్షణం ప్రాధాన్యం । అపిచ, చోదితసర్వకర్మసు పతిప్రయోగే యస్త్వయా ధర్మః కర్తవ్యస్సోఽనయా వధ్వా సహేతి పత్న్యాస్సహత్వవచనాత్ ప్రత్యుతఅప్రాధాన్యమేవ స్త్రీణాం । అపునర్వివాహస్త్వసామప్రాధాన్యేఽపి ‘ తస్మాన్నైకా ద్వౌపతీవిందతే ’ (తై-స-౬-౬,౪) ఇతి నిషేధబలాదేవోపపద్యతే (౧) తస్మాన్నాన్యైయతోఽభ్యంతరీభావస్య నియమే విపర్యయే వా ప్రాప్తే, ఉపవేశనానువాదేన యథాస్థానముత్తర ఏవ వర ఇత్యేతన్నియమార్థ ఏవాయంవిధిః । తేన లాజహోమా అప్యాసీనేనైవ హోతవ్యాః ।తస్య ‘ ఆసీనో దర్వీహోమాన్ జుహోతి ’ (ఆప-ప-3-౧౦)

---

(౧) (అపిచేత్యాది ఉపపద్యత ఇత్యంతస్య స్థానే అయంపాఠః)ప్రత్యుత యస్త్వయా ధర్మశ్చరితవ్యస్సోఽనయా సహేతి చోదితసర్వకర్మసు పతిప్రయోగ ఏవ తయా సహత్వవచనాదప్రాధాన్యమేవ తస్యాః । యతశ్చోభయథాపి “తస్మాన్నైకా ద్వౌ పతీవిందతే ” ఇతి నిషేధాదే॥వ స్త్రీణామపునర్వివాహః ॥

ఇతి సర్వదర్వీహోమానామవిశేషేణాస్మాకం చోదితత్వాత్, స్వసూత్రోక్తవిషయేబహుతరాణామపిగృహ్యాన్తరాణామనుపసంహార్యత్వాచ్చ।

ఉత్తరాభిస్తిసృభిః ప్రదక్షిణమగ్నింకృత్వాఽశ్మానమాస్థాపయతియథా పురస్తాత్ ॥౬॥

ఉత్తరాభిః 'తుభ్యమగ్రేపర్యవహన్' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిః॥

హోమశ్శోత్తరయా ॥౭॥

లాజహోమశ్చోత్తరయా "అర్యమణంనుదేవమ్" ఇత్యేతయా ॥

పునఃపరిక్రమణమ్ ॥౮॥

అగ్నిప్రదక్షిణమ్ ॥

ఆస్థాపనమ్॥౯॥

(అశ్మనః)ఆత్మనః)

హోమశ్చోత్తరయా ॥౧౦॥

'త్వమర్యమా భవసి' ఇత్యేతయా॥

పునఃపరిక్రమణమ్॥౧౧॥

'హోమశ్చోత్తరయా' ఇత్యాదిషు పంచసు సూత్రేషు 'యథాపురస్తాత్' ఇత్యనుషంగః । కార్యః కార్యమితిచ యథాలింగంవాక్యశేషః

జయాదిప్రతిపద్యతే ॥౧౨॥

ఏతదుక్తాభిప్రాయం, యత్ర వచనం తత్రైవ జయాదయో, నాన్యత్ర, అన్వారమ్భశ్చేహనాస్తీతి ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరాభ్యాంయోక్త్రంవిముచ్యతాం తతః ప్రవా వాహయేత్ప్రవాహారయేత్ ॥౧౩॥

పరిషేచనాన్తం కృత్వా, సామర్థ్యాత్తంత్రశేషం సమాప్యేత్యర్థః తేన శమ్యాపోహనప్రణీతావిమోక(బ్రాహ్మణో)బ్రహ్మా)ద్వాసనాన్యపి కరోతి । ఉత్తరాభ్యాం 'ప్రత్వాముంచామి' ఇతి ద్వాభ్యాం ఋగ్భ్యామ్ । యోక్త్రం విముంచతి । తతః అనంతరం తాం వధూం హస్తి

నమశ్వంవా ప్రవాహయేత్ । శిబికామాందోళికాం రథంమనుష్యంవా ప్ర(వా)హారయేత్ । ఉభయత్ర 'వ్యవహితాశ్చ' (పా-సూ-౧-౪-౮౨) ఇతివాశబ్దవ్యవధానమ్ । వాశబ్దద్వయం తు తుల్యావిమావిధీ, నాన్యతరోనుకల్ప ఇతి జ్ఞాపయితుమ్ । అత్ర విముచ్యేతి క్త్వాప్రత్యయేసత్యపి తత్ఇతి యదాహతజ్జ్ఞాపయతినావశ్యం క్త్వాప్రత్యయయుక్తం వచనం పూర్వకాలతాం సమానకర్తృకతాంవా విదధాతి । కదాచిత్కేవలక్రియావిధానమేవ సిద్ధవదనువదతి, యథా 'వేదంకృత్వాఽగ్నీన్ పరిస్తీర్య'(ఆప-శ్రౌ.౧౧-౨-౧౪) ఇతిఅత్రహి న వేదకరణస్య పరిస్తరణపూర్వకాలతా, వేదపరివాసనవిధానా(వేదాగ్రనిధానా)వేదాగ్రచ్ఛేదనా)గ్న్యగారసమూహనాయతనోపలేపనానామపిమధ్యేకర్తవ్యత్వాత్ । తథాత్రాపి 'పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరాభ్యాం యోక్త్రంవిముచ్య' ఇతి ప్రణీతామోక్షణాదేర్మధ్యే కర్తవ్యత్వాత్ । తథాదధిఘర్మే 'ఏతస్మిన్కాలే శ్రాతం హవిరితి ప్రత్యుక్త్వా తమాదాయాహవనీయం గత్వా' (ఆప. శ్రౌ.౧౩-౩-౪)ఇతితత్రాపి ప్రతిప్రస్థాతాదధిఘర్మస్య హర్తా, హోమకర్తాధ్వర్యుః తత్సమానకర్తృకత్వాభావః । తత్రైవాన్యత్రాప్యశ్వమేధే 'దక్షిణాపస్లావ్యాహం చ త్వంచ వృత్రహన్నితిబ్రహ్మా యజమానస్య హస్తం గృహ్ణాతి' ఇతి । తత్రైవాత్ర 'స్మృతంచమ ఇత్యేతద్వాచయిత్వా గురవేవరందత్వోదాయుషేత్యుత్థాప్య' (ఆప-గృ. ౧౧-౧౬) ఇతి ॥

సమోప్యైతమగ్నిమనుహరన్తి ॥౧౪॥

ఏతం వివాహాగ్నిం సమోప్యోఖాయామనుహరన్తి అన్వవాయేన వధ్వాః పశ్చాన్నయన్తి పరికర్మిణః । ఏతమితిగ్రహణం వివాహాగ్నేరౌపాసనాఖ్య(స్య) సంస్కారశబ్దాభిధేయస్య ప్రయాణేఽపి నిత్యం ప్రత్యక్షనయనార్థమ్ । అగృహ్యమాణేత్వేతమిత్యస్మిన్దృష్టార్థం సర్వార్థస్య లౌకికాగ్నేరనుహరణం స్యాత్ । ఔపాసనస్య చ గృహ్య

న్తరేణ ప్రయాణే విహితం సమారోపణం స్యాత్

నిత్యః ॥౧౫॥

పాణిగ్రహణాదారభ్య సర్వాచారలక్షణ కర్మార్థమయమగ్నిర్నిత్యః, యావజ్జీవం నోత్సృజ్యతే, ‘పాణిగ్రహణాదిరగ్నిస్తమౌపాసనమిత్యాచక్షతే తస్మిన్ గార్హ్యాణి కర్మాణి’ ఇతి హిరణ్యకేశివచనాత్ । అతః సాంగే వివాహేఽసమాప్తేఽపి ‘అపవృక్తైకర్మణి లౌకికస్సమ్పద్యతే’ ఆప,ప,౪-౨౩) ఇతి న భవతి ॥

ధార్యః ॥౧౬॥

నిత్యఇతి సిద్ధే ధార్య ఇత్యారమ్భాత్ ప్రయాణేఽప్యస్య సమిధ్యాత్మన్యరణ్యోర్వా సమారోపణం గృహ్యాంతరవిహితం వికల్పేనాపి నస్యాత్ । యథా ‘జుహ్వాస్రువేణ వా సర్వప్రాయశ్చిత్తాని జుహోతి’(ఆప.శ్రౌ ౨,౧౧.౧) ఇత్యత్ర ‘అధ్వర్యుంకర్తారం’(ఆప-ప,౧-౨౬) ఇతివచనాత్ అధ్వర్యురేవకర్తా(నాన్యేషాంకర్తృత్వం) నతు ‘జుహోతి జపతీతిప్రాయశ్చిత్తే బ్రాహ్మణమ్’(ఆశ్వ.శ్రౌ.౧,౧-౧౬) ఇత్యాశ్వలాయనసూత్రవిహితో బ్రహ్మావికల్పేనాపి। ఏవంచ ‘సమోప్యైతమగ్నిమనుహరంతి’(ఆప.గృ.౫-౧౩) ఇతి సర్వస్య ధర్మోఽయం నవైవాహిక ప్రయాణస్యైవ । యథా ‘సమోప్య(తరా)తా)వగ్నీ అన్వారోప్య’ ఇత్యాగ్నికప్రయాణేఽస్య విహితో ధర్మస్సర్వార్థః । ఏవంవిధేషు యద్యపి యాజ్ఞికావికల్పంనేచ్ఛంతి, తథాపి వికల్పోఽస్తీత్యత్ర జ్ఞాపకం భవతి । ‘సవర్ణాపూర్వశాస్త్రవిహితాయాం యథర్తు గచ్ఛతః పుత్రాస్తేషాం కర్మభిస్సమ్బన్ధః’ ‘దాయేనావ్యతిక్రమశ్చోభయోః, పూర్వవత్యామసంస్కృతాయాం వర్ణాంతరే చ మైథునేదోషః’(ఆప-ధ-౨-౧౩-౧-౨-౩) ఇత్యసవర్ణదారసంగ్రహణం ప్రతిషిధ్యస్వయమేవాహ సూత్రకారః ‘సత్రయాణాం వర్ణానామ్’ (ఆప-ప-౧-౨) ఇతి త్రయాణామిత్యేతస్య పదస్యార్థో భాష్యకారేణ వ్యాఖ్యాతః । తిస్రో హి తస్య భార్యాస్సం

త్యంతరవచనాదప్రతిషిద్ధాః, తస్య 'కథం సహతాభిరధికారస్స్యాది
త్యేవమర్థాత్రిసంఖ్యా ' ఇతి । ఏతత్సూత్రభాష్యాభ్యామసవర్ణాదార
సంగ్రహః స్మృత్యంతరవిహితో న సర్వథైవ నిషిద్ధఇతి గమ్యతే । తచ్చా
న్యేష్వప్యేవం విధేషు వికల్పస్య జ్ఞాపకమేవ ॥

అస్యౌపాసనస్యాద్వా(సి)తస్యోత్పత్తిమాహ—

అనుగతో మన్థ్యః ॥౧౭॥

యద్యయమగ్నిరనుగతః నిర్వాణస్స్యాత్తదా మన్థ్యః తేభ్య ఏవావ
క్షాణేభ్యోఽధిమన్థితవ్యః । యది తాని న స్యురసమర్థాని వా తదాస్య
భస్మనా అరణీంసంస్పృశ్య మన్థితవ్యః ॥

శ్రోత్రియాగారాద్వాహార్యః ॥౧౮॥

అథవాఽధీతవేదస్య గృహాదాహార్యః । అయంచ వ్యవస్థితో వికల్పః
యది మథితేఽగ్నౌ వివాహస్తదా మన్థ్యః । యద్యాహృతేఽగ్నౌ తదాహా
ర్యః । నష్టేఽపహృతేవాగ్నావియమేవోత్పత్తిః । అనుగత ఇత్యస్య న
ష్టాపహృతయోః ప్రదర్శనార్థత్వాత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తమాహ—

ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వా ॥౧౯॥

అన్యతరస్య కాలస్య అహ్నోవా రాత్రేర్వా సంబంధీ ఉపవాసః
అనశనం భార్యాయాః పత్యుర్వా భవతి । చకారోఽగ్న్యుత్పత్తి ప్రా
యశ్చిత్తయోస్సముచ్చయార్థః । యద్యహని రాత్రౌ వా ప్రాగ్భోజ
నాదనుగతిస్తదా మథిత్వాఽఽహృత్యవాయత్రక్వచేతి విధినోపసమా
ధాయ ' యద్యవిజ్ఞాతా సర్వవ్యాపద్వా ' ఇతి సర్వప్రాయశ్చిత్తం
హుత్వా కాలశేషముపవసేత్ । యది భోజనాదూర్ధ్వం తదాతత్కా
లశేషమాగామికాలంచ । సర్వథాతువిజ్ఞాతమాత్రఏవానుగమనే ఉత్పా
దనాదికార్యం, నిమిత్తానంతరం నైమిత్తికస్యావశ్యకర్తవ్యత్వాత్ ॥

అన్యేతు—భార్యాపత్యోరుభయోరప్యుపవాసో న వికల్పః, స్వామిత్వావిశేషాత్ 'పర్వసుచోభయోరుపవాసః' (ఆప-ధ-౨.౧-౪)ఇతి స్మార్తే సముచ్చయస్య దృష్టత్వాచ్చ । వా శబ్దస్తు చార్థ ఇతి । తేషాముపవాసశ్చాన్యతరస్యేత్యేతావదేవాలంసూత్రం । అర్థాదేవ స్వామినోరుభయోరప్యుపవాసోభవిష్యతి ॥

కేచిత్— 'ఉపవాసశ్చాన్యతరస్య భార్యాయాః పత్యుర్వానుగతే' ఇతి సూత్రం ఛిత్వావ్యవహితాన్వయకల్పనయా వ్యాచక్షతే, అనుగతేఽగ్నౌ భార్యాయాః పత్యుశ్చోపవాసోఽన్యతరస్యేతి । అత్ర ప్రకృతేపి పునరనుగతఇతి గ్రహణమధికయత్నమంతరేణైవం విధానాం ప్రాసంగికార్థతా న స్యాత్, కింతు పరమప్రకృతార్థతైవేతి జ్ఞాపయితుమితి ॥

అనుగతేఽపివోత్తరయా జుహుయాన్నోపవసేత్ ॥౨౦॥

అపివా అగ్నావనుగతే ఉత్తరయా 'అయాశ్చాగ్నే' ఇత్యేతయా ఆజ్యం జుహుయాన్నోపవసేత్ । అనుగత ఇతి పునర్వచనాన్నష్టాపహృతయోరాగ్నాయం వికల్పః, కింతూపవాసఏవ । అపివేత్యనేనైవ ఉపవాసపక్షే వ్యావృత్తే, నోపవసేదిత్యారమ్భాదుపవాసమాత్రేణైవాయం వికల్పః । (సర్వ)ప్రాయశ్చిత్తం త్వ(త్రా)ప్యస్త్యేవ ॥

ఉత్తరారథస్యోత్తమ్భనీ ॥౨౧॥

ఉత్తరా 'సత్యేనోత్తభితా' ఇత్యేషారథస్యోత్తమ్భనీ, ఉత్తమ్భనే కరణమంత్రః ॥

వాహావుత్తరాభ్యాం యునక్తి దక్షిణమగ్రే ॥౨౨॥

ఉత్తరాభ్యాం 'యుంజంతి బ్రధ్నం' 'యోగేయోగే' ఇతి ద్వాభ్యాం అశ్వావనడ్వాహౌవాయుగధురో(రా) బధ్నాతి । తయోశ్చ దక్షిణంవాహం పూర్వం యునక్తి । ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకం, నైకైకయా । (యద్యేకైకయాతదోత్తరాభ్యామితి ద్వివచనమవివక్షితా

ర్థం స్యాదితి క్వచిదధికః పాఠః) అత్ర చ ఉత్తరాభ్యామితి ద్వంద్వాపవాదేనైకశేషేణ సమభివ్యాహృతయోజనక్రియాపేక్షయేతరేతరయోగాభిహితయోర్ద్వయోరపి మన్త్రయోస్సహితయోర్వినియోగాత్ 'ఏకమన్త్రాణి కర్మాణి' (ఆప-ప-౧-౪౧) ఇత్యస్యాపవాదః । నన్వేవం ద్వితీయస్య మన్త్రస్యాదృష్టార్థతా స్యాత్ ? సత్యమ్ । తథాపి, ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకమితి పరమాప్తభాష్యకారవచనాదేకైకవాహయోజనే సహితమన్త్రద్వయాచారః కృత్స్నదేశకాలకర్తవ్యాప్త ఇత్యనుమీయతే॥

రథమారోహతీమారోహన్తీం వధూమ్। సమభావశ్ఛాన్దసః। 'సుకింశుకమ్' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిరభిమన్త్రయతే । రథమేవారోహన్తీం నాశ్వాదిం, సుచక్రమితి లిఙ్గవిరోధాత్ । 'ఉదుత్తరమ్' ఇతి వా తిసృభిరశ్వాదికమారోహన్తీమభిమన్త్రయతే ॥

--- సూత్రే వర్త్మనోర్వ్యవస్తృణాత్యుత్తరయా నీలం దక్షిణస్యాం లోహితముత్తరస్యామ్॥౧౪॥ ---

వర్త్మనోః వర్తన్యోరిత్యర్థః పాఠః । నీలం దక్షిణస్యామితి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశాత్ । రథస్య భావిన్యోర్వర్తన్యోః 'నీలలోహితే భవతః' ఇత్యేతయా ద్వే సూత్రే వ్యవస్తృణాతి తిర్యక్ స్తృణాతి । ఏతచ్చ యుగపత్, నీలలోహితే భవత ఇతి ద్వివచనలిఙ్గాత్ ।తయోశ్చ సూత్రయోర్దక్షిణస్యాం వర్తన్యాం నీలం వ్యవస్తృణాతి, ఉత్తరస్యాంచ లోహితమ్॥

--- తే ఉత్తరాభిరభియాతి ॥౧౫॥ ---

'యేవధ్వశ్చన్ద్రమ్' ఇతి తిసృభిర్వ్యవస్తీర్ణే సూత్రే అభియాతి ఉపరి గచ్ఛతి ॥

--- తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతిక్రమే చోత్తరాం జపేత్ ॥ ౧౬ ॥ ---

--- ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే పఞ్చమః ఖణ్డః ---

తీర్థం పుణ్యనద్యాది । స్థాణు(ర్గవాం(ర్గనాది) కండూయనార్థం నిఖాతః । చతుష్పథః ప్రసిద్ధః । ఏతేషాం వ్యతిక్రమే ‘తా మందసానా’ ఇత్యేతాం జపేత్ । తీర్థాదీనాం చాన్యతమవ్యతిక్రమేఽపి కృత్స్నాయా ఏవ జపః, న త్వితరపదరహితాయాః, యతో లింగాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీ, ‘ ఐంద్ర్యా గార్హపత్యముపతిష్ఠతే ’ ఇతివత్ । నన్వత్రాచారాచ్ఛ్రుతిరనుమేయేతి న తయా లింగబాధో యుక్తః । నైవం, లింగస్యాత్ర (శ్రుతివిహితశేషివిషయ(శ్రుతివిహితప్రత్యక్ష)సాపేక్షత్వాత్ । తత్ర హ్యనుమేయశ్రుతేర్దౌర్బల్యం, యత్రాస్యాః ప్రత్యక్షశ్రుత్యైవ విరోధః । అతోఽనుమేయాపి శ్రుతిస్సాపేక్షలింగబాధికైవ । వృత్తిభేదస్తు తీర్థాదిశబ్దానాం తత్తద్వ్యతిక్రమే మంత్రప్రయోగభేదాదుపపద్యతే । అతస్తీర్థవ్యతిక్రమేఽపి స్థాణుపథశబ్దౌ (దుర్మతి(వ్యతిక్రమ)స్థానసామాన్యాత్తీర్థమేవాభివదతః । ఏవం స్థాణుమితరౌ । చతుష్పథమపీతరౌ । యథేధ్మసంభరణమంత్రే ఉపవేషమేక్షణ ధృష్టిశబ్దా అగ్నిసంస్పర్శికాష్ఠమయత్వసామాన్యాత్ ఇధ్మదారూణ్యేవాభివదంతి । యథావా జాతకర్మణ్యుత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధన్యవఘ్రాణం దక్షిణేకర్ణే జాప ఇత్యభిమంత్రణావఘ్రాణజపానాం జాతసంస్కారక్రియాసామాన్యాదభిజిఘ్రామీత్యాభివదనం । కించాత్రాశ్వినోః ప్రాధాన్యేన స్తూయమానత్వాత్తత్సకాశాత్తీర్థాదివ్యతిక్రమోత్థదోషాపహతేః ప్రార్థ్యమానత్వాదవికృతాయా ఏవ జపః । అపిచ పదాంతరోద్ధారే జగతీత్వభంగప్రసంగః । న్యాయతస్తు జపమంత్రో నార్థపరః । అతో నాత్ర తీర్థాదయోఽశ్వినౌ వా తాత్పర్యేణాభిధీయంతే । తస్మాత్సూపపాదః కృత్స్నాయా ఏవ జపః ఏష ఏవ న్యాయో నదీనాం ధన్వనాం చ వ్యతిక్రమే

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే పంచమః ఖండః

అథ షష్ఠఃఖండః

నావముత్తరయానుమంత్రయతే ॥౧॥

యది పథి నదీ నావా తరితవ్యాస్యాత్, తదా వరః 'అయంనో మహ్యాః పారమ్' ఇత్యేతయా నావమనుమంత్రయతే। తతస్తాముభావగ్నినా సహారోహతః ॥

నచనావ్యాం స్తరతీ వధూఃపశ్యేత్॥౨॥

నావ్యాం నౌనేత్ర్యాం కైవర్త్యాం। తరతీతి చ్ఛాందసం రూపం। తరంతీ తరణకాలే। 'లక్షణహేత్వోః క్రియాయాః' (పా-3-౨-౧౨౬) ఇతి శత్రాదేశః। వధూర్నపశ్యేత్। చకారాద్వధ్వాస్తరణదర్శనప్రతిషేధశ్చ వరస్యకేవలం సహతరణమితి జ్ఞాపయతి ॥

తీర్త్వోత్తరాంజపేత్ ॥ 3 ॥

పారంప్రాప్య 'అస్యపారే' ఇత్యేతాం వరఏవజపేత్ ॥

శ్మశానాదివ్యతిక్రమే భాణ్డే రథేవారిష్టే ఉగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽనావారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి ॥ ౪ ॥

శ్మశానాదివ్యతిక్రమే శ్మశానభూమేరుపరివ్యతిక్రమే, భాండేవధూభూషణాదౌ రథేవా రిష్టే నష్టే, అగ్నేరుపసమాధానాది పరిషేచనాంతం కరోతి। కేవలాజ్యహవిష్షు న వచనాభావే తంత్రమిత్యుక్తమేవ। ఆజ్యభాగాంతఇతి త్వనావారమ్భకాలవిధ్యర్థం। ఉత్తరాః 'యదృతే చిదభిశ్రిషః' ఇతి సప్తకరణికా ఆహుతీః। శేషం వ్యక్తమ్ ॥

క్షీరిణామన్యేషాంవాలక్షణ్యానాం వృక్షాణాం నదీనాం ధన్వనాం చ వ్యతిక్రమ ఉత్తరేయథాలింగంజపేత్ ॥ ౫ ॥

క్షీరిణః క్షీరవంతః ప్లక్షన్యగ్రోధాదయః । లక్ష్మ చిహ్నం తత్ర భవాః లక్ష్మణ్యాః దుగాణ(ణీ)తింత్రిణికా సీమాకద(మ్బా)మ్బ) ఇత్యేవమాదయః । నద్యః ప్రసిద్ధాః । ధన్వానోదీర్ఘారణ్యారణ్యాని, యేషు గ్రామ్యాః పశవోనివసంతి । ఏతేషాం వ్యతిక్రమే ఉత్తరేయథాలింగంజపేత్ 'యేగంధర్వాః' ఇతి వృక్షాణాం వ్యతిక్రమే, 'యాఓషధ్యః' ఇతి నదీనాం ధన్వనాం । యథాలింగమితి వచనం జాతకర్వనన్నాభూదితి। క్షీరిణామిత్యాదిబహుత్వమవివక్షితమ్,నిమిత్తగతత్వాత్,హవిరుభయత్వవత్ ॥

గృహానుత్తరయా సంకాశయతి ॥౬॥

వరస్స్వగృహాన్ జ్ఞాతిధనసంయుక్తాన్ వధూం 'సంకాశయామి' ఇతి ఋచా సంకాశయతి దర్శయతి । నను యద్యపి సమిత్యుపసర్గః 'సమవదాయి దోహాభ్యాం' (ఆప-శ్రౌ-౨-౨౦,౩) ఇత్యాదౌసహార్థేదృష్టః । తథాపి గృహాణాంజ్ఞాతిధనసహితత్వమేవాత్రాభిప్రేతమితి కుతో నిశ్చీయతే? ఉచ్యతే । 'సంకాశయామివహతుమ్' ఇతి మంత్రలింగానుసారాత్ । మంత్రార్థశ్చ భాష్యోక్తః ॥

వాహావుత్తరాభ్యాం విముంచతి దక్షిణమగ్రే ॥౭॥

'ఆవామగన్' ఇతి ద్వాభ్యామేకైకం వాహంవిముంచతి ॥

లోహితం చర్మానడుహం ప్రాచీనగ్రీవముత్తరలోమ మధ్యేఽగారస్యోత్తరయాఽఽస్తీర్యగృహాన్ప్రపాదయన్నుత్తరాం వాచయతి దక్షిణేనపదా ॥౮॥

తతోవరః పూర్వం స్వగృహాన్ ప్రవిశ్య 'శర్మవర్మ' ఇత్యేతయా యథాసూత్రం చర్మాస్తీర్య తతో వధూం దక్షిణేనపదా గృహాన్ ప్రపాదయన్ ప్రవేశయన్ 'గృహాన్భద్రాన్' ఇత్యేతాం వాచయతి

న చ దేహలీమ(భి(ధి)తిష్ఠతి ॥౯॥

సాచ ప్రవిశంతీ దేహలీం నా(భి(ధి)తిష్ఠతి ॥

కేచిత్ — చకారాద్వరో౽పి ॥

ఉత్తరపూర్వదేశే౽గారస్యాగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే౽న్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరయా చర్మణ్యుపవిశత ఉత్తరో వరః ॥ ౧౦ ॥

ఉత్తరాః ‘ఆగన్ గోష్ఠమ్’ ఇత్యాదిత్రయోదశాహుతీః । ఉత్తరయా ‘ఇహ గావః ప్రజాయధ్వమ్’ ఇత్యేతయా । పూర్వమాస్తీర్ణే చర్మణ్యుపవిశతః । పూర్వవదుత్తర ఏవ వరః ॥

అథాస్యాః పుంస్వో జీవపుత్రాయాః పుత్రమఙ్క ఉపవేశ్య తస్మై ఫలాన్యుత్తరేణ యజుషా ప్రదాయోత్తరే జపిత్వా వాచంయచ్ఛ(త్యా)త(ఆ)నక్షత్రేభ్యః ॥ ౧౧ ॥

పుంస్వః పుంస్వాః ఇత్యర్థపాఠః। యా పుంస ఏవ సూతే న స్త్రీరపి, యా చ సూత ఏవ, న తు వంధ్యా సతీ క్రియాదినా పుత్రవతీ, సా పుంసూః । జీవంత ఏవ పుత్రాః పుమాంసో యస్యాస్సా జీవపుత్రా, న పునః ‘భ్రాతృపుత్రౌ స్వసుదుహితృభ్యాం’ (పా.౧-౨-౬౮) ఇత్యేకశేషవచనాద్యస్యా దుహితరో౽పి జీవంతి, పుత్రశ్చైకో జీవతి, సాపీహ జీవపుత్రా వివక్షితా, పుంస్వోరితి విశేషణానుపపత్తేః । ఏవంభూతాయాః పుత్రం ‘సోమేనాదిత్యా’ ఇత్యేతయా వధ్వా అంక ఉపవేశ్య ‘ప్రస్వస్థః’ ఇతి యజుషా పుత్రాయ ఫలాని కదళ్యాదీని ప్రదాయ ‘ఇహ ప్రియం ప్రజయా’ ఇతి ఋచౌ జపిత్వా, ఉభౌ వాచంయచ్ఛతః । ఆనక్షత్రేభ్యః నక్షత్రాణాముదయాత్ ॥

ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య ఉత్తరాభ్యాం యథాలింగం ధ్రువమరుంధతీం చ దర్శయతి ॥ ౧౨ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే షష్ఠఃఖండః

ఉత్తరాభ్యాం ‘ ధ్రువక్షితిః ధ్రువయోనిః ’ ఇత్యేతాభ్యాం యథాలింగం పూర్వయా ధ్రువముత్తరయాఽరుంధతీం చ దర్శయతి వధూమ్ ।యథాలింగమితి చ జాతకర్మవద్ద్వాభ్యాం ద్వాభ్యామేకైకంమాభూదితి.

కేచిత్ — యథాలింగమిత్యత్ర నాస్తి, (ప్రయోక్తౄణాం(అధ్యేతౄణాం) ప్రమాదాత్ ప్రదేశాంతరదృష్టమిహ సంచరిత (పాఠ)పతిత) మితి ॥

అపరే—ఉత్తరాభ్యాం యథాక్రమం ధ్రువమరుంధతీం చ దర్శయతి, యథాలింగంవా । ఇతి (హిత్వా(భ్రాంత్యాభిత్త్వా) సూత్రం సాధ్యాహారం వ్యాచక్షతే । ‘ సప్తఋషయః ప్రథమామ్ ’ ఇత్యేతయా సప్తఋషీః కృత్తికా అరుంధతీంచ సహదర్శయతి । అరుంధతీమేవ వేతి వికల్పార్థం యథాలింగవచనమితి ॥

ద్వితీయేపటలేసిద్ధం యథాభాష్యం యథామతి ।
కృతంసుదర్శనార్యేణ గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే షష్ఠఃఖండః॥

ద్వితీయఃపటలస్సమాప్తః

అథ తృతీయఃపటలః

సప్తమఃఖండః

అగ్నైనామాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాజయతి ॥౧॥

నను ‘ అథ పత్న్యవహంతి ’ ‘శ్రపయిత్వా ’ ఇత్యేతావదేవ వక్తవ్యమ్, యత ఉత్తరత్ర ‘ అగ్నిర్దేవతా ’ (ఆప. గృ. ౭-౫) ఇతి విధానాదాగ్నేయత్వం సిద్ధం । స్థాలీపాకేనేతి తు శ్రపయిత్వేతి విధానాత్

ఏనాంయాజయతీతిచాన్వారబ్ధాయామితివిధానాత్ ।అతఃకిమర్థ మిదమధికమారభ్యతే 'అథైనామాగ్నేయేనస్థాలీపాకేనయాజయతి'ఇతి? ఉచ్యతే। సూత్రం తావదృషిప్రణీతం నానర్థకంభవితుమర్హతి । తేన లోకేవ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థాధ్యాహారాదిభిరపి యస్సూత్రస్యార్థస్సమ్పద్యతే సోపి వేదార్థానుష్ఠేయ(స్స)ఉచ్యతే- ధ్రువమరున్ధతీం చ దర్శయిత్వా, అనంతరం యత్రాగ్నేయేన స్థాలీపాకేన యాగం కరోతి తత్రైవైనాంపత్నీం యాజయతి'పత్న్యన్వారబ్ధాయాం జుహోతి, న పర్వసు పార్వణవికారేషుచ । ఏవమతి దేశవిశేషార్థతయా సూత్రమర్థవదేవ॥

అన్యే—యాజయతీతి వచనాత్ వరాదన్యోప్యస్య స్థాలీపాకయాగస్య కర్తేతి ॥ తన్న, ప్రకరణేనాస్య వివాహాంగత్వాత్ 'సహాంగం ప్రధానమ్' (ఆప.ప.౨-౩౯) ఇతి సాంగస్య ప్రధానస్యైకకర్తృకత్వాత్

కేచిత్—ఉత్తరత్ర న కేవలమగ్నిర్దేవతేతి విధిః, 'అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః' ఇత్యపి । తేన ద్విదైవత్యోయం స్థాలీపాకో మాభూత్ కింత్వేకదైవత్య ఏవేత్యేవమర్థ మాగ్నేయేనేతి విధానమ్ । తేనాగ్నేయ ఏవసంకల్పితస్య వ్రీహ్యాదేరర్థాత్ప్రాప్తో లౌకికో నిర్వాపః కార్యః । "ఏనాం యాజయతి' ఇతితు నాస్మిన్ కర్మణ్యుభయోరధికారః, కింతువధ్వా ఏవ । వరస్తు ఋత్విక్స్థానీయః । తేన హోమాదౌ ద్రవ్యత్యాగ(స్త్రీ)సాధనాదేవేతి । తన్న । వధ్వాకాధికారే హి ప్రకరణావగతవివాహాంగత్వబాధః, అధికారసాధ్యభేదేన శాస్త్రతదర్థయోర్భేదాత్ । ఆచారసిద్ధవరకర్తృకత్వ బాధాపత్తేశ్చ, అన్యార్త్విజ్యస్య విరోధాత్ ।

పత్న్యవహన్తి ॥ ౨ ॥

స్థాలీపాకార్థం వ్రీహ్యాదికం। 'సావహన్తి' ఇతి వక్తవ్యే 'పత్న్యవహన్తి' ఇత్యధికాక్షరాత్ పత్న్యవఘాతమేవ కుర్యాత్, నతు శ్రప(ణ)ణాదిక)మపి । తదాదికం వరఏవ ॥

కేచిత్—పత్నీత్యారమ్భాదవహననం పత్నీకర్మైవ, నతు యజమా

నకర్మ । యజమానకర్మత్వే హి సహాధికారే పార్వణాదౌ పత్న్యర వహననం స్యాత్, తస్య తత్ర యజమానత్వాత్ । అతఏవ పార్వణాదౌ నాన్వారమ్భః, పత్న్యసహాంతీతివత్ పత్న్యన్వారబ్ధాయామిత్యవచనాదితి । నైవమ్, వధ్వేకాధికారస్యైవ నిరస్తత్వాత్ ॥

శ్రపయిత్వాఽభిఘార్య ప్రాచీనముదీచీనం వోద్వాస్య ప్రతిష్ఠితమభిఘార్యాగ్నేరుప సమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాజ్జుహోతి ॥౩॥

ఉద్వాస్య సౌకర్యాదపరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య । ప్రతిష్ఠితమభిఘారయతి । ఓషధిహవిష్ష్వప్యత్ర తంత్రవిధానం క్రమార్థమిత్యుక్తమేవ 'ఆజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం' । ఉపస్తరణప్రభృత్యన్వారమ్భః ప్రధానహోమాంతమ్ ॥

సకృదుపస్తరణాభిఘారణే ద్విరవదానం ॥౪॥

హోమద్రవ్యం స్రువేణ దర్వ్యంతరేణ వా సకృదుపస్తరణం కార్యమ్ । తతశ్చరోర్ద్విరవదానమ్ । త్రిర్జమదగ్నీనాం సకృచ్చాభిఘారణమ్ । తతః స్విష్టకృదర్థం చరోః ప్రత్యభిఘారణమ్, అస్యైష్టికావదానవిధిప్రదర్శనార్థత్వాదాచారాచ్చ ॥

దేవతామాహ—

అగ్నిర్దేవతా స్వాహాకారప్రదానః ॥౫॥

అగ్నిర్దేవతేతి విహితాగ్నివిశేషణార్థమయం పరిభాషాసూత్రానువాదః । కథం విశేష్యతే? ఇతి చేత్ సోఽగ్నిస్స్వాహాకారప్రదానశ్చేద్దేవతా, స్వాహాకారయోగ్యయా చతుర్థ్యా విభక్త్యాయుక్తశ్చేదిత్యర్థః । నన్వన్వారబ్ధాయామగ్నయే జుహోతీతి వక్తవ్యే కిమర్థమధికాక్షరం 'అగ్నిర్దేవతా స్వాహాకారప్రదానః' ఇత్యుపదిశ్యతే? ఉచ్యతే । శబ్దో దేవతా, నార్థః అథోఽపి యాగే చోదితచతుర్థ్యంత స్వవాచక శబ్దేనైవోపకరోతి, అర్థస్యోద్దేష్టుమశక్యత్వాత్ ఉపకారాంతరస్య చ మ

ర్నిరూపత్వాదితి మీమాంసకమతమిహ నాభిమతం । అథ ఏవ దేవతేతి స్వమతజ్ఞాపనార్థం । కథమితి చేత్ । కర్మణి ప్రయోగానర్హస్య ప్రథమాంతస్యాగ్నిశబ్దస్య ప్రయోగాత్ । నన్వర్థస్య దేవతాత్వే సత్యప్యుపకారశ్శబ్దేనైవేతి నానుష్ఠానే విశేషః । నైవమ్ । న కేవలం చతుర్థ్యంతశబ్దోచ్చారణమేవానుష్ఠేయమ్- కింత్వర్థస్య ధ్యానమపీతి । అత్రతు జ్ఞాపకం 'ఆగ్నేయా ఇతితుస్థితిః' (నిరు.౮-3-౭) ఇత్యాది నిరుక్తకారవచనమ్ ॥

కేచిత్—కల్పాంతరేషు 'అముష్మై స్వాహేతి జుహుయాత్ ఋచా వా తద్దైవత్యయా' ఇతి వికల్పః చోదితః । స మాభూదస్మాకమ్ । పార్వణేషు తద్వికారేషు చ 'అముష్మై స్వాహా' ఇత్యేవ జుహుయాదిత్యేవమర్థమితి ॥

అపి వా సకృదుపహత్య జుహుయాత్ ॥౬॥

అథవా దర్వ్యా సకృత్స్థాలీపాకాద్గృహీత్వా జుహుయాత్, నతు పూర్వవచ్చతురవత్తం పంచావత్తం వా అపూర్వత్వాద్దర్వీహోమానామ్ ॥

అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ॥౭॥

దేవతేతి శేషః । స్థాలీపాకశేషాద్ద్వితీయో హోమః కర్తవ్యః । తస్మిన్ అగ్నిస్స్విష్టకృద్దేవతేత్యర్థః । అర్థసిద్ధేపి ద్వితీయే ద్వితీయ ఇతి గ్రహణే ప్రయోజనం 'సదసస్పతిర్ద్వితీయః' ఇత్యత్ర వక్ష్యతే ॥

కేచిత్—పూర్వహోమేన తుల్యధర్మత్వజ్ఞాపనమ్ । తథాచ సతి యథోపదేశం ప్రధానాహుతీః' ఇత్యత్ర స్విష్టకృతమపి హుత్వా జయాదీత్యేవమాది భవేదితి ॥

అస్య త్వవదానవిధిమాహ—

సకృదుపస్తరణావదానే ద్విరభిఘారణం ॥౮॥

సకృదుపస్తరణమవదానం చ, ద్విరభిఘారణం చ కార్యమ్ । జమ

దగ్నీనాంతు ద్విరవదానమ్ । అవదానం దైవతాజ్యాయోః । నాపి హవిఃప్రత్యభిఘారణం, ఐష్టికసౌవిష్టకృతావదానవిధి ప్రదర్శనార్థత్వాత్- ఆచారాచ్చ ॥

మధ్యాత్పూర్వస్యావదానమ్॥౯॥

హవిషో మధ్యాత్పూర్వస్య దైవతస్యావదానం కార్యం । ఉపఘాతపక్షార్థ ఏవాయమారమ్భః । చతురవత్తపక్షే త్వైష్టికవిధిప్రదర్శన బలాన్మధ్యాదంగుష్ఠపర్వమాత్రమవదానం । 'తిరశ్చీనమవద్యతి పూర్వార్ధాద్ద్వితీయమనూచీనం చతురవత్తినః పశ్చార్ధాత్తృతీయంపంచావత్తినః' (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౮-౯) ఇత్యవదానస్థానసిద్ధిః । ఏతేనోపఘాతపక్షే చతురవత్తధర్మా ఉపస్తరణాదిర్న ప్రవర్తత ఇతి దర్శయతి॥

మధ్యేహోమః॥౧౦॥

హోమః ప్రక్షేపః । దైవతస్యాగ్నేః మధ్యే ఆఘారసమ్భేదే । ప్రధానాహుతిబహుత్వే 'పూర్వాం పూర్వాం సంహితాం' (ఆప-శ్రౌ-౨-౧౯-౮) ఇతిచ భవతి । అయంతూభయపక్షార్థః ॥

ఉత్తరార్ధాదుత్తరస్య ॥౧౧॥

ఉత్తరార్ధాద్ధవిష ఉత్తరస్య స్విష్టకృత అవదానం కార్యం । అయమపి పూర్వవదుపఘాతపక్షార్థ ఏవ ॥

ఉత్తరార్ధపూర్వార్ధేహోమః ॥౧౨॥

తస్య స్విష్టకృతో హోమోఽగ్నేరుత్తరార్ధపూర్వార్ధే । అస్యాపి ప్రదర్శనార్థత్వాత్ 'అసంసక్తామితరాభిరాహుతిభిః' (ఆప.శ్రౌ.౨.౧౯) ఇత్యపి భవతి ॥

హోమోపస్తరణాద్యర్థదర్వీద్వయలేపయోః పాత్రప్రయోగార్థం సంస్తీర్ణస్య చ బర్హిషః ప్రతిపత్తిమాహ—

లేపయోః ప్రస్తరవత్తూష్ణీం బర్హిరక్త్వాగ్నౌ ప్రహరతి ॥ ౧౩ ॥

లేపయోః దర్వీద్వయలగ్నయోఃపాత్రాసాదనార్థం సంస్తీర్ణం బర్హిః ప్రస్తరవత్తూష్ణీమక్త్వాతద్వదేవాగ్నౌ ప్రహరతి । ఇదమపి ప్రదర్శనార్థం । తేనాంజనాదిసంస్రావాంతం శ్రౌతవత్తూష్ణీంకరోతి నను ప్రస్తరవదితీహానుపపన్నమ్- బర్హిషోఽగ్రమధ్య మూలానాం ద్వయోర్దర్వ్యోః ప్రస్తరవదంజనాసమ్భవాత్ । ఉచ్యతే।హోమదర్వ్యామగ్రమనక్తి, ఇతరస్యాం మధ్యమూలె, ' అంతాల్లావో వివృద్ధిర్వా ' (ఆప-ప-౪,౧౫)ఇతివచనాత్।ఏవంత్రిద్విర్వా।'అథాపరం'ఇతిపక్షేసకృదేవోపస్తరణాద్యర్థాయాంమూలం,హోమార్థాయాం మధ్యా(గ్రె)॥

అన్యేతు — ఆజ్యస్థాలీం ధ్రువాస్థానేపక్షత్రయేపి కుర్వంతిఅంజనస్యాపయుక్త పాత్రలెపప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ ఇడాంతంవాఽఽహవనీయె శంయ్వంతం గార్హపత్యె ' (ఆప.శ్రౌ-3-౧౪-౬) ఇతిపక్షే 'ఆజ్యస్థాల్యాంమూలం ' ఇతి దర్శనాచ్చ।ఇహతుపక్షెలేపయోరితిద్వివచనమాజ్యౌషధలెపాభిప్రాయమ్,నతు పూర్వవదాఘారద్విత్వాభిప్రాయం॥

కెచిత్—కల్పాంతరాదపరేణాగ్నిం యస్మిన్ బర్హిషిహవిరాజ్యం చప్రతిష్ఠితం తస్మాద్వా, పరిస్తరణాద్వా కించి దుపాదాయాంజనమితి తన్న, కల్పాంతరోక్తబర్హిః ప్రతిష్ఠాపనోపసంహారస్య పాక్షికత్వేన నిత్యవదంజనానుపపత్తేః ॥

అత్ర వచనాభావాజ్జయాదినివృత్తౌ సత్యాం తద్బద్ధక్రమమపి పరిషెచనంచ నివర్తతె, అఙ్గ్యంగత్వాదిత్య(త్రా)హ—

సిద్ధముత్తరం పరిషేచనమ్ ॥౧౪॥

స్పష్టమేతత్ । తతఃప్రణీతావిమోకోపి।

కేచిత్—సిద్ధముత్తరమితి పదద్వయమేకం వాక్యం । సిద్ధమవికృతం ఉత్తరం తంత్రశేషం జయాది । ఏతచ్చేహోత్కృష్యపఠితమపి ' యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానా ' (ఆప-గృ-౨-౭) ఇతి శ్రౌతక్రమస్య బలీయస్త్వాత్ ప్రధానతుల్యధర్మకస్విష్టకృతోనం

తరమేవ । తథా 'పరిషేచనమ్' ఇత్యస్యానంతర్యవిధ్యర్థమ్ । పరిషేచనాంతం కృత్వాబ్రాహ్మణభోజనమేవేతి । తన్న । సిద్ధముత్తరం పరిషేచనమితి ప్రతీతాభ్యర్హితసామానాధికరణ్యాన్వయబాధేనమహాదోషవాక్యభేదకల్పనాపేక్షత్వాత్ । తథా వచనాభావాదిహజయాద్యేవ నాస్తి, దూరేక్రమబలాబలకథా । తథా "పరిషేచనమ్' ఇత్యస్యాపి సిద్ధముత్తరమిత్యేతదన్వయనిరాకాఙ్క్షత్వాత్ కృత్వేత్యధ్యాహారోనిర్బీజః । ఆనన్తర్యం తు పాఠప్రాప్తం న విధేయమేవ । తస్మాద్వరం యథోక్తశంకానివృత్త్యర్థమేవేదం సూత్రమితి ॥

తేనసర్పిష్మతా బ్రాహ్మణం భోజయేత్ ॥౧౫॥

తేన హవిశ్శేషేణ । సర్పిష్మతా ప్రభూతలౌకికాజ్యోపసిక్తేన । బ్రాహ్మణం దక్షిణతో దర్భేషు నిషాదితం భోజయేత్, తస్యేహ ప్రకృతత్వాత్ । ఇహ తు సర్పిష్మతేతి మతుబతిశయార్థః । భోజయేదితిబలాచ్చ హోమబ్రాహ్మణభోజనాయాలంచరుః కార్యః ॥

యోఽస్యాపచితస్తస్మా ఋషభం దదాతి ॥౧౬॥

నన్విదం సూత్రమయుక్తమివ ప్రతిభాతి । "యోఽస్యాపచితస్తమితరయా' (ఆప,గృ-3-౯) ఇతి వద్వరాదన్యస్య దానకర్తృత్వప్రతీతేః, ఇహ చాన్యస్యాభావాత్ । యద్యపి పత్నీవిద్యతే, తథాపి తస్యా భర్తురరపి ప్రవాసే సహాధికారేషు కర్మసు(వధ్వేక)మధ్యగ)ధనత్వాగౌనుమతిద్వారేణైవకర్తృత్వాభ్యుపగమాత్ ।అథాత్ర 'ఏనాం యాజయతి' ఇతి వచనాద్వధూర్యజమానా । సా (స్త్రీ)ధనాద్వరస్యాపచితాయ దదాతి తేనచ ఋత్విగ్భ్యాతోవర ఆనతో భవతి । న చ వరాయైవ దానమ్- జాయాపత్యోర్వరస్యాన్య దానాద్యభావాదిత్యుచ్యతే ।నైవం తత్। వధ్వకాధికారే హ్యస్యాభయతో వివాహాంగసందష్టత్వేన ప్రతిపన్నవివాహాంగత్వబాధః అధికారసాధ్యభేదేన శాస్త్ర(స్త్ర)తదర్థయోర్భేదాత్ । అథ ఉభయాధికారవివాహసిద్ధ్యర్థమేవ వధూరనేనప్రధానకర్మణాపి యా

గేన సంస్క్రియతే । తర్హి వధ్వేకాధికారమిత్యుక్తిమాత్రమితి వృథా స్త్రీధనవ్యయః । తస్మాత్సూత్రం యథోపపన్నం స్యాత్తథా వ్యాఖ్యాయం అత్రోచ్యతే । ఏవం తర్హ్యధ్యాహారేణ వా విపరిణామేన వా వ్యాఖ్యాయతే । యోస్యాత్మనోపచితః పూజ్యః తస్మా ఋషభం దదాతి । యద్వా యోస్య స్థాలీపాకయాగస్య కర్తురపచితస్తస్మా ఏతద్యాగకర్తా ఋషభం దదాతి నతు స్థాలీపాకయాగాంతరాణాం కర్తా తేషామపూర్వత్వాత్ ।।అథవా- అస్యేతి షష్ఠ్యా అయమితి విపరిణామః । యోయం లోకే విద్యాభిజనాదిసంపత్త్యా అపచితస్తస్మా అయమేతత్స్థాలీపాక కర్తా ఋషభం దదాతి । సర్వథా త్వేతద్వికృతిష్వపి స్థాలీపాకాంతరేషు ఋషభదానం నాస్త్యేవ ॥

ఏవమత ఊర్ధ్వం దక్షిణావర్జముపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః ॥౧౭॥

అతః స్థాలీపాకాదూర్ధ్వం ఉపోషితాభ్యాం ‘ పర్వసు చోభయోరుపవాసః ’ (ఆప.ధ-౨-౧-౧) ఇత్యాదివిధినా కృతోపవాసాభ్యాం జాయాపతిభ్యాం పర్వసు పౌర్ణమాసీష్వమావాస్యాసు చద్వితీయాసు దక్షిణావర్జం ఋషభదానవర్జం ఏవమేవంప్రకార ఏతత్స్థాలీపాకసదృశోహోమః కర్తవ్యఇతివిధిః । ధర్మశాస్త్రేతు ‘ శ్వోభూతేస్థాలీపాకః ’ (ఆప.ధ-౨-౧,౧౦) ఇత్యుపవాసాది ధర్మసంబంధార్థోనువాదః । సాదృశ్యం చాత్రద్రవ్యదేవతాదిసమస్తధర్మనిబంధనమ్ । యథా ‘ ఏతస్యైవరేవతీషు ’ ఇతి, యథావా ‘ మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతి ’ ఇతి । తత్రతు ‘ ఏతస్య ’ ‘ అగ్నిహోత్రం ’ ఇతి పదాభ్యాం, ఇహతు ఏవం పదేనేతిభేదః । నను దర్విహోమేష్వతిదేశో నాస్తి అపూర్వత్వాత్తేషాం । సత్యమ్ । నాస్తి, చోదనాలింగాల్ వచనాత్త్వతిదేశః కేన వార్యతే ॥

కేచిల్ —నాయం ధర్మాతిదేశః,సౌర్యాదిష్వివహవిర్దేవతస్యాను

వదేశాత్ । అతః కల్ప్వతిదేశఏవ 'శ్వోభూతేన్వష్టకా తస్యా మాసి శ్రాద్ధేన కల్పో వ్యాఖ్యాతః' ఇతివదతి । నైతత్ । హవిర్దేవతస్యానుపదేశోపి 'మాసమగ్నిహోత్రంజుహోతి' ఇత్యాదిషు ధర్మాతిదేశస్య దృష్టత్వాత్ ॥

అపరేతు— 'ఏకస్యతూభయత్వే సంయోగపృథక్త్వమ్' (జై-౪-3-౫) ఇతి న్యాయేన ప్రకృతస్యైవ స్థాలీపాకస్య 'ఏవం పర్వసు కార్యః' ఇత్యధికారాంతర సంబంధవిధిరితి । ఏతదపిన । ఏవంస త్వేష కార్యఇతి సూత్రం స్యాత్ । నత్వేవం కార్యఇతి । కించ, పర్వస్వనారమ్భోపిస్యాత్, యతస్సమస్తధర్మకస్యైవ ప్రకృతకర్మణోధికారాంతరవిధ్యుపగమః । ధర్మాతిదేశేతు యథానారంభ స్తథోక్తమేవ 'అగ్నైనామాగ్నేయెన' ఇతి సూత్రమతిదేశవిశేషార్థమితి వదతా భాష్యకారేణ । అత్రచ 'అతఊర్ధ్వమ్' ఇతి వచనం వివాహమధ్యేపి పర్వారంభార్థం । యద్యప్యత ఊర్ధ్వమిత్యవిశేషవచనం తథాపి పౌర్ణమాస్యామేవారంభః । కాలైక్యేన ప్రయోజనైక్యాత్, స్థానాపత్త్యా చాస్యామేవారంభదర్శనాత్ । వ్యక్తమ్ చైతచ్ఛందోగానామ్ । 'అమావాస్యాచేత్పూర్వా మాపద్యేత పౌర్ణమాసేనేష్ట్వాథతత్కుర్యాదకుర్వన్ పౌర్ణమాసీ మాకాంక్షేదిత్యేకే' ఇతి । తస్మాత్ స్థాలీపాకానంతరం పౌర్ణమాసీచేత్పూర్వామాగచ్ఛే త్తదా వివాహమధ్యేపి పర్వారంభః । మాసిశ్రాద్ధస్య త్వారంభశ్చతుర్థీహోమాంతే అపరపక్షే శిష్టాచారాత్, బోధాయనవచనాత్, కర్మమధ్యే కర్మాంతరారంభస్యాయుక్తత్వాచ్చ । తథా వైశ్వదేవస్యాపి 'తేషాం మంత్రాణాముపయోగే ద్వాదశాహమధశ్శయ్యా' (ఆప.ధ-౨.3.౧3) ఇత్యాదివ్రతం సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహన్యారంభః ॥

పూర్ణపాత్రస్తుదక్షిణేత్యేకే ॥౧౮॥

ధాన్యాదేః పూర్ణం యత్కించిత్పాత్రంపూర్ణపాత్రం । యద్వా

‘ అష్టముష్టిర్భవేత్కుంచిః కించిచ్చత్వారి పుష్కలమ్ ।
పుష్కలాని చ చత్వారి పూర్ణపాత్రం ప్రచక్షతే ’ ॥

ఇతి వచనాత్ ధాన్యముష్టీనాం అష్టావింశత్యధికం శతం పూర్ణపాత్రం పాత్రశబ్దశ్చోభయలింగః । తుశబ్దాత్ పక్షస్స్వయం వికల్పో, న వృషభదానే ।

సాయంప్రాతరత ఊర్ధ్వం హస్తేనైతే ఆహుతీ తండులైర్యవైర్వా జుహుయాత్ ॥౧౯॥

సాయం ప్రాతరిత్యగ్నిహోత్రకాలానాం చతుర్ణాముపలక్షణమ్, అగ్నిహోత్రానుకారిత్వాదౌపాసనహోమస్య । అత ఊర్ధ్వం స్థాలీపాకాంతాద్వివాహాదూర్ధ్వం వివాహస్యైవాత్ర పరమప్రకృతత్వాత్, న త్వనంతరప్రకృతత్వాత్పర్వణ ఊర్ధ్వం । యతో న ప్రాసంగికప్రకృతపరామర్శనస్స్వరసస్సర్వనామ్నాం । స్థాలీపాకాంతాదితి చ స్థాలీపాకం విధాయ ‘ అత ఊర్ధ్వం ’ ఇతి వచనాత్ । అస్యచారమ్భోనంతరం రాత్రావేవ, యది నవనాడ్యో నాతీతాః । అతీతాశ్చేదపరేద్యుస్సాయమేవాగ్నిహోత్రారమ్భవేలాయామ్ । అత్ర హస్తేనేత్యాదినా కృత్స్నవిధానం । హస్తేనేతి విధానాద్దర్వ్యాదినివృత్తిః । తండులైర్యవైర్వేతి విధానాత్పాకస్య । ఉభయతః పరిషేచనమితి పరిసంఖ్యానాత్ పార్వణధర్మాణాం । వైశ్వదేవేఽపీత్థమేవ వ్యాఖ్యానమ్ । ఏతే ఇతి విశేషణాదత్రాపి ద్వితీయాహుతిః స్విష్టకృత్స్థానీయా అంగమిత్యర్థః । తత్రైతాం విస్మృత్య కర్మసమాప్తౌ నైషా పునర్హోతవ్యా కింతు సర్వప్రాయశ్చిత్తమేవ ॥

స్థాలీపాకవద్దైవతమ్ ॥౨౦॥

అయం ‘ ఏతే ఆహుతీ ’ ఇతి ప్రాప్తస్యానువాదః పూర్వాహుతేర్వికల్పం విధాతుమ్, యథా- పాత్నీవతే ‘ నానువషట్కరోతి । అపి వోపాంశ్వనువషట్కుర్యాత్ ’ (ఆప-శ్రౌ-౧౩-౧౪ ౯-౧౦) ఇతి ॥

సౌరీ పూర్వాహుతిః ప్రాతరిత్యేకే ॥౨౧॥

సౌరీ సూర్యదేవత్యా ‘ సూర్యాయస్వాహా ’ ఇతి పూర్వాహుతిః ప్రాతర్హోమే ఇత్యేక ॥

ఉభయతః పరిషేచనం యథాపురస్తాల్ ॥ ౨౨ ॥

ఉభయతః ఏతయోరాహుత్యోః పురస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిషేచనం యథా పురస్తాద్విహితం ‘ అగ్నిం పరిషించతి ’ ‘ పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థాః ’ (ఆప.గృ.౨.౮) ఇతి । పాకయజ్ఞేషు సప్తసు న విద్యుద్వృష్టి । ‘ సైషామీమాగ్ సాఽగ్నిహోత్రఏవ సంపన్నా । అథో ఆహుః । సర్వేషు యజ్ఞక్రతుషు ’ (తై.బ్రా-3-౧౦-౯) ఇత్యత్ర ‘ తదిదం సర్వయజ్ఞేషూపస్పర్శనం భవతి ’ (ఆప.శ్రౌ-౪-౧.౭) ఇత్యత్రచ సర్వశబ్దేన ప్రకృతపరామర్శినా ప్రకృతశ్రౌతసర్వయజ్ఞానామేవ పరామర్శాల్ । అస్మాదేవ హేతోః ‘ ద్విర్జుహోతి ’ (ఆప.గృ-౨-౧౧) ఇత్యాదినా పరిసంఖ్యాయ కృత్స్నవిధానాచ్చాగ్నిహోత్రికవిధావపి నైవవిద్యుద్వృష్టి ॥

పార్వణేనాతోఽన్యాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాన్యాచారాద్యాని గృహ్యంతే ॥ ౨౩ ॥

పార్వణేన వైవాహికేన స్థాలీపాకేన । అతోఽన్యాని అస్మాదన్యాని సర్పబల్యాదీని యాన్యాచారాద్గృహ్యంతే తాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాని తేష్వేతద్ధర్మాతిదేశ ఇత్యర్థః ॥

నను కథం పార్వణశబ్దవాచ్యత్వం వైవాహికస్థాలీపాకస్య ? ఇతిచేల్ నిత్యస్తావల్ ‘ ఉపోషితాభ్యాం పర్వసు కార్యః ’ (ఆప.గృ-౭-౧౭) ఇతి పర్వసు భవత్వాల్ పార్వణః । తస్య చ పార్వణస్యాయం ప్రకృతిత్వేన సంబంధీతి ‘ తస్యేదమ్ ’ (పా-౪-3-౧౨౦) ఇతి పార్వణశబ్దాదణ్ప్రత్యయే కృతే పార్వణ ఇత్యేవం రూపం భవతి । యద్యపి కర్మాన్తరాణామప్యయం ప్రకృతిః, తథాప్యస్య పార్వణసంబంధితయా వ్యపదేశ్యత్వమేవ యుక్తమ్, యతోఽత్ర కర్మ (ద్రవ్య) దేవతయోరప్యతిదేశః । కర్మాన్తరేషు త్వితరధర్మాణామేవేతి । నన్వేవమపి, శీఘ్రావగతస్య నిత్యస్య పా

ర్వణస్య ప్రకృతిత్వ సంభవతి, కిమితి విలంబితావగమ్యస్య వైవాహిక
స్య ప్రకృతిత్వముచ్యతే? ఇతి చేత్ । న, వైవాహికఏవ ధర్మోపదేశ
పౌష్కల్యాత్, ఇతరత్ర తదభావాచ్చ । ప్రసిద్ధశ్చైషన్యాయః—య
స్య పుష్కలో ధర్మోపదేశస్సాన్యేషాం ప్రకృతిః నహి భిక్షుకోభి
క్షుకాన్ యాచితుమర్హతీతి । తస్మాద్యుక్తం వైవాహికస్యైవ ప్రకృతి
త్వమ్ । అస్యచ వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవాచ్యత్వం ధర్మశాస్త్రే వ్య
క్తమేవ । ‘ పర్వసుచోభయోరుపవాసః । ఔపవస్తమేవ కాలాంతరేభో
జనం । తృప్తిశ్చాన్నస్య । యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని
భుంజీయాతామ్ । అధశ్చ శయీయాతాం । మైథునవర్జనంచ । శ్వోభూ
తే స్థాలీపాకః । తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాతః ’ (ఆప-ధ,౨,౧
-౮...౧౧) ఇతి నిత్యస్య పార్వణేన వ్యాఖ్యానాభిధానాత్, పర్వసం
బంధినః కర్మాంతరస్యా(త్రా)సంభవాత్, నిత్యస్యచ నిత్యేనైవ వ్యాఖ్యా
నే ఆత్మాశ్రయదోషాత్ ॥

నన్వత్ర కేచిత్— ‘ యచ్చైనయోః ప్రియం స్యాత్తదేతస్మిన్నహని ’
ఇత్యేతచ్ఛబ్దేనైకవచనాంతేన ‘ పర్వసుచ ’ ఇతి బహువచనాంత నిర్ది
ష్టపర్వాహః పరామర్శానుపపత్తేః, ‘ పాణిగ్రహణాదధిగృహమేధినో
ర్వ్రతమ్ ’ (ఆప.ధ-౨,౧-౧)ఇతి పరమప్రకృతం పాణిగ్రహణనక్షత్రం
పరామృశ్యతే । తేన ప్రతిసంవత్సరం పాణిగ్రహణనక్షత్రే ప్రియభోజ
నాదికార్యమ్ । శ్వోభూతే చ స్థాలీపాకః కర్తవ్యః । తస్యచ కర్మాంత
రస్యోపచారః పాగ్వణేన నిత్యేన వ్యాఖ్యాత ఇత్యాహుః । తత్కథం ధ
ర్మశాస్త్రే వ్యక్తం వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవాచ్యత్వమితి । తన్న. య
తో వ్రతమేవ పరమప్రకృతం । పాణిగ్రహణస్య తు తదవధితయా కీ
ర్తనమాత్రం । నక్షత్రం తు గమ్యమానమేవ । గమ్యమానం చైతచ్ఛబ్దే
న పరామ్రష్టుం ప్రియభోజనాదినా విశేషయితుం చ నార్హమ్ ॥ తదా
హురాచార్యాః ॥—

“ గమ్యమానస్యచార్థస్య నైవదృష్టంవిశేషణమ్ ।
శబ్దాంతరైర్విభక్త్యావా ధూమోయం జ్వలతీతివత్॥

(తంత్ర-వా-౧-౧-౭) ఇతి । అతశ్చాత్ర ‘ పర్వసుచ ’ ఇత్యుద్దేశ్య గతబహుత్వస్యా వివక్షితత్వాత్ శ్రుతావ్యవహితస్య ప్రకృతస్యపర్వాహస్యైవ పరామర్శో విశేషణం చ యుక్తమ్ । అత ఉపవాసాదేరివప్రియభోజనాదేరపి పర్వసంబంధాత్ ‘ శ్వోన్నూతే స్థాలీపాకః ’ ఇత్యుపవాసాది ధర్మవిధానార్థమేవ।‘ఉపోషితాభ్యాంపర్వసుకార్యః’ఇతిగృహ్యవిహితస్య స్థాలీపాకస్యానువాదఏవ, న కర్మాంతరస్య విధిః । అనువాదే చ తస్యోపచార ఇతి దూరస్థస్య పరామర్శో ఘటతే। విధౌత్వస్యోపచార ఇతిస్యాత్ ।ఏవంచ యద్యపి ‘ శ్వోన్నూతె స్థాలీపాకః ’ ఇత్యాపాతతోనువాదస్వరూపః తథాపి యస్యేమే విధీయమానా ఉపవాసప్రియభోజనాదయో ధర్మాస్సంబంధిన స్తస్యోపచారః పార్వణేన వ్యాఖ్యాత ఇతి సాధ్యాహారమేవేదం సూత్రం వ్యాఖ్యేయమ్ । తస్మాద్ధర్మశాస్త్రేపి వైవాహికస్య పార్వణశబ్దవ్యపదేశ్యస్యైవ ప్రకృతిత్వమ్ న నిత్యస్యేతి సిద్ధమ్ ॥

నన్వేవమపి శీఘ్రబోధకత్వాత్ వైవాహికేనేతి వక్తవ్యే, కిమర్థమస్య వివాహాంగస్యాపి సతో వివాహసంబంధం తిరస్కృత్య ‘ పార్వణేన ’ ఇత్యాహ? ఉచ్యతె । ఇతరాంగవదస్య న శమ్యాః కింతు శిష్టాచారసిద్ధాః పరిధయ ఏవేత్యేవమర్థం । అత్రచ అతోన్యానీత్యాహ ఏతత్సదృశాన్యే వౌషధప్రధానహవింషిసర్వబల్యాదీని కర్మాణ్యనేనవ్యాఖ్యాతాని న త్వనేనతత్సదృశాని పశుప్రభవ ప్రధానహవింషివపాహోమాదీనీతి వక్తుం । కుతఏతత్? ‘ తత్ర సామాన్యాద్వికారో గమ్యేత ’ (ఆప-ప,౩-౪౦) ఇతి పరిభాషావచనాత్ । కించ, అతోన్యానీత్యస్య నఞ్సమాసప్రభేదవిగ్రహవాక్యత్వాత్ ‘ నఞివ యుక్తమన్యసదృశాధికరణే తథాహ్యర్థావగతిః ’ (వై-ప-౭౪)ఇతి నఞ్సమాసభేదార్థనిర్ణయాత్

వాక్యసమాసయోర్భిన్నార్థత్వే చాసమర్థసమాసాపత్తేః । ఔషధా
ని హవీంషి పశుప్రభవాని చ కానికతిధా చ? ఇతిచేత్, పురోడాశఓ
దనో యవాగూస్తండులాః పృథుకాలాజాస్సక్తవః పిష్టాని ఫలీకరణాని
ధానాః కరమ్భాఃసురేత్యౌషధాని ద్వాదశవిధాని, పయోదధ్యాజ్యమా
మిక్షావాజినమవదానాని పశురసశ్శోణితం త్వగ్వపేతి పశుప్రభవాని ద
శవిధాని ।‘ అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని గృహ్యంతే ’ (ఆప-గృ.౧,౧)
ఇతి ప్రకృతేష్వత్ర పునర్వచనం గృహ్యప్రశ్నేఽనుక్తానాం మహారాజ
స్థాలీపాకగణహోమాదీనామేతద్వికృతిత్వం వక్తుమ్ । నను యద్యనేనైవ
సూత్రేణౌషధహవిష్కేషు కర్మసు పార్వణతంత్రాతిదేశః- కిమర్థం
“ అస్తమితే స్థాలీపాకః ’ ‘ పార్వణవదాజ్యభాగాన్తే ’ (ఆప.గృ.౧౮-
౫-౬) ఇతి సర్పబలౌ పునర్వచనమ్? ఉచ్యతే । యద్యపి శ్రౌతఆగ్రయ
ణే వైశ్వదేవాదీనాం భూయస్త్వేన పౌర్ణమాసతంత్రాశఙ్కాయాం
ఐంద్రాగ్నస్య ముఖ్యత్వాత్ ‘ ముఖ్యం వా పూర్వచోదనాల్లోకవత్ ’
(జై-౧౨,౨,౨౩) ఇతి సిద్ధాన్తన్యాయేన ఆమావాస్యం తంత్రమితి ద
ర్శితమ్ । తథాప్యత్రాన్యేషాం హవిషాం బహుత్వేప్యౌషధస్య ముఖ్య
త్వాత్ పార్వణతంత్రత్రైవేతి ముఖ్యన్యాయం మందబుద్ధిహితార్థం ద
ర్శయితుమేవ పునశ్చోక్తం ‘ పార్వణవదాజ్యభాగాంతే ’ ఇతి । తేన
మాసిశ్రాద్ధేఽష్టకాకర్మాణి చ పార్వణమేవ తంత్రమ్ । యద్యప్యష్టకా
యాం వపాహోమస్య ముఖ్యస్యాపూర్వత్వం, తథాప్యన్యేషాం కృత్స్న
విధానాభావాదౌషధత్వాత్ ‘ స్విష్టకృత్ప్రభృతి సమానమాపిండనిధా
నాత్ ’ (ఆప.గృ.౨౨-౮) ఇతి దర్శనాచ్చ పార్వణమేవ తంత్రమ్ ।
అపూపహోమేతు ‘ పార్వణవత్ ’ (ఆప-గృ-౨౨-౧) ఇతి పునర్వ
చనమపూపమాంసౌదన పిష్టాన్నహోమానాం స్థానే వికల్పేన విహిత
స్యౌషధహవిష్కస్యాపి దధిహోమస్య పార్వణతంత్రప్రాప్తిం జ్ఞాపయి
తుమ్, న త్వపూపహోమార్థమ్ । తస్యౌషధహవిష్ట్వాదేవ పార్వణతం

‘ యథోపదేశం దేవతాః ’ (ఆప. గృ-౭-౧౮) ఇత్యనువర్తతే । యథోపదేశం దేవతాః యా వికృతావుపదిష్టాః ప్రధానహోమాస్తే అగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ ఆగ్నేయసౌవిష్టకృతయోర్హోమయోర్మధ్యే భవేయుః । అత్ర చ స్విష్టకృతమితివదగ్నిమిత్యపి సిద్ధానువాదాత్, అన్యత్ర ప్రాప్త్యభావాత్, యోగవిభాగేనాగ్నిముద్దిశ్య జుహుయాదిత్యన్యో పృథగ్ విధీయతే । విభక్తస్య సూత్రస్య చాయం వివక్షితోఽర్థః సర్వేషు తంత్రవత్స్వౌషధహోమేషు దధిహోమేషు చోపాకరణసమాపనయోశ్చ శిష్టాచారాదగ్నయే స్వాహేత్యాజ్యేన అగ్నిముఖాఖ్యమంగహోమం సర్వేభ్యోఽపి ప్రధానహోమేభ్యః పూర్వం జుహుయాదితి ॥ నన్వత్ర స్విష్టకృతమితి వ్యర్థం, సర్వత్ర స్విష్టకృతశ్శేషప్రతిపత్త్యర్థత్వాత్ స్వత ఏవాసావంత ఏవ భవతీతి । నైవమ్—వికృతిషు ద్వివిధాః ప్రధానహోమాః, పార్వణవికారా అపూర్వాశ్చ, తేషాముభయేషామప్యంత ఏవ స్విష్టకృద్యథా స్యాదిత్యేవమర్థత్వాత్ । అన్యథా యద్ధోమాంగం స్విష్టకృత్తదంత ఏవ స్యాత్ । తథాగ్నిమితి చోభయేభ్యః ప్రధానాహుతిభ్యః పూర్వమేవాగ్నిముఖమిత్యేవమర్థం స్విష్టకృద్వన్నియమ ఇతి ॥

కేచిత్— ‘యథోపదేశం దేవతా అగ్నిం స్విష్టకృతం చ’ ఇత్యేవమస్తమేకం సూత్రం । తస్యార్థః— ‘ అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ’ (ఆప- గృ-౭-౭) ఇత్యత్ర స్విష్టకృతః ప్రధానహోమతుల్యధర్మత్వజ్ఞాపనాద్వికృతిషు చ పార్వణప్రధానలోపే సతి, తస్యాపి లోపస్స్యాత్, స మా భూదిత్యనేన సూత్రేణ ‘ యథోపదేశం దేవతాః’ ఇత్యనూద్య, అగ్నిం స్విష్టకృతం చ కుర్యాత్ ఇతి తాసు తస్య సముచ్చయో విధీయతే । తథా ‘ అంతరేణ ’ ఇతి పదమేకం సూత్రం ‘ అంతరా త్వాష్ట్రేణ ’ ఇత్యాదివత్ । ప్రకరణాద్వైకృతప్రధానహోమానాం జయాదీనాం చ మధ్యే సర్వాస్వపి వికృతిషు స్విష్టకృన్నిత్య ఏవేత్యర్థః । ఇతరథా క్వచిత్తస్య

లోపః స్యాత్, ‘ స్థాలీపాకాదుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ’ (ఆప-గృ-౯-౪) ఇత్యాదిపరిసంఖ్యేతి కృత్స్నేతి ॥ తన్న—విభాగే సాకాంక్షయోర్ద్వితీయాంతయోః అగ్నింస్విష్టకృతం ఇత్యేతయోః అంతరేణేత్యనేన సంబంధాకాంక్షేణ ఏకవాక్యత్వే సంభవతి వాక్యభేదస్యాయుక్తత్వాత్ ‘ అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ’ ఇత్యస్య ప్రయోజనాంతరపరత్వాచ్చ । తథాపి, యదిస్విష్టకృతః ప్రధానతుల్యధర్మకత్వం, తదా తల్లోపేఽపి ప్రధానలోపప్రాయశ్చిత్తమేవాపద్యతే । తథా ‘ అంతరేణ ’ ఇత్యస్య యథోక్తశ్రుతసమ్బద్ధ్యన్వయసంభవే అప్రకృతగమ్యమానాన్వయో న యుక్తః । వ్యర్థం చైతత్, స్వమతే స్విష్టకృతస్సముచ్చయవిధానాదేవ త్రిదోషాయాః పరిసంఖ్యాయా అపి నిరస్తత్వాత్, తస్య సర్వత్ర నిత్యత్వేనాలోపసిద్ధేః ॥

అవికృతమాతిథ్యమ్ ॥౨౬॥

అతిథిర్యస్య కర్మణో నిమిత్తం, తదాతిథ్యమ్- గవాలంభ ఇత్యర్థః ॥ తదవికృతం యథోపదిష్టమేవ స్యాత్ । నాత్ర ‘ అగ్నిమిద్ధ్వా ’ (ఆప-గృ-౧-౧-౨) ఇత్యాది సామాన్యమపి తంత్రం । పార్వణం తు దూరే, ‘ కృత్స్నవిధానాత్ యజతేరపూర్వత్వం ’ (జై-సూ-౮-౧-౫) ఇతి న్యాయాత్ । కృత్స్నవిధానం చ ‘ తస్యై వపాం శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాంతమేన వా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి ’ (ఆప-గృ-౩-౨-౪) ఇతి । ఏతచ్చ ప్రదర్శనార్థం । తేన వపాహోమానంతరం కింశుకహోమసర్షపహోమఫలీకరణహోమాదయోఽప్యపూర్వా ఏవ కృత్స్నవిధానస్య తుల్యత్వాత్ ॥

నను ‘ నానగ్నౌ ప్రధానమ్ ’ ఇతి యాజ్ఞికవచనాత్ వైశ్వదేవ బలిహరణాని తావదంగాని । అగ్నౌ హోమేషు చ ఆగ్నేయస్సౌవిష్టకృతావంతరేణ యే హోమాస్త ఏవ ప్రధానాః । తౌ తు సర్పబల్యాది సామాన్యాదంగమిత్యాశంక్యాహ-

వైశ్వదేవే విశ్వేదేవాః ॥౨౮॥

వైశ్వదేవమితి కర్మనామధేయం । ప్రవృత్తినిమిత్తంచ, విశ్వేస ర్వే దేవా అత్రేజ్యంత ఇతి । తస్మిన్ వైశ్వదేవే సర్వా ఏవదేవతాః ప్రధానదేవతాః । ఇహచమంత్రవర్ణసిద్ధానాం దేవతాత్వస్యావిధేయత్వాత్, ఆగ్నేయాదయష్షడపి హోమాః బలిహరణాని చానగ్ని దేశ్యాన్యపి సర్వాణ్యేవ ప్రధానాని, నతు కించిదపి శేషాపరనామాంగం, ఇత్యేవం సూత్రార్థః । అయంభావః—యది నానగ్నౌ ప్రధానః కింతు శేషప వేతి, తర్హ్యేతచ్ఛేషలక్షణే తృతీయాధ్యాయే దృశ్యేత । నతు దృష్టమ్ నాపి సూత్రకారోక్తం దృశ్యతే । కింతు, పిండపితృయజ్ఞే తావదాప స్తంబేన హోమః పిండదానం చోభయంప్రధానముక్తమ్, పిండదానం ప్రకృత్య ‘ యది జీవపితా న దద్యాదాహోమాత్కృత్వా విరమేత్ ’ ఇతి । యది హి పిండదానస్యాంగతా, తదా ప్రధానభూతహోమానుష్ఠానే సతి, తస్యాప్యనుష్ఠానం స్యాత్, న విరామః । తస్మాదత్ర ప్రధానస్యైవ పిండదానస్య ‘ నాసోమయాజీ సన్నయేత్ ’ (తై-సం-౨-౫-౫) ఇత్యాది వదనారంభలక్షణ ఏవ విరామః ॥

కాత్యాయనస్తు ప్రత్యుతపక్షే పిండదానమేవ ప్రధానం, హోమస్త దంగమిత్యాహ ‘ జీవపితృకస్య హోమాంతమనారంభో వా ’ ఇతి । తథా సర్వేశానబల్యోరపి హోమాబలయశ్చ ప్రధానం । అవభృథే త్వనగ్నావేవ ప్రధానం । హోమాంగత్వేప్యస్య ప్రాధాన్యం స్వాంగాపేక్షయా । తత్రైవ రాక్షసే గర్తభవశౌ అనగ్నావేవ ప్రధానం, ‘ అప్స్వవదానైశ్చరేయుః ’ (ఆప.శ్రౌ-౯-౧౫-౫) ఇతి వచనాత్ । వపాయాస్తూపదేశ మతాదగ్నౌ హోమః । ‘ యది వపాహవిరవదానం వాస్కన్దేత్ ’ (ఆప.శ్రౌ,౯,౧౭-౧౫) ఇతి వపాయాః పృథగ్గ్రహణాత్ । ఏవ మనగ్నావప్యన్యాని బహూనిప్రధానాని । సంతి, యథా శ్రాద్ధేబ్రాహ్మణభోజనం । ఏవమాగ్నేయసౌవిష్టకృతహోమావపీహప్రధానం, ‘ బ్రా

పాసనే పచనే వా షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమన్త్రం హస్తేన జుహుయాత్ ’ (ఆప.ధ-౨-3-౧౬) ఇతి కృత్స్నవిధానేన ‘ఉభయతఃపరిషేచనం ’ (ఆప-ధ- ౨-3-౧౭) ఇతి పరిసంఖ్యయా చాస్య వైశ్వదేవస్యాపార్వణ వికారత్వాత్ । సర్పబల్యాదిషు తు పార్వణ వికారత్వాత్తావదంగం । కించ, వైశ్వదేవ మన్త్రేష్వపి ‘ అగ్నయేస్వాహా, అగ్నయే స్విష్టకృతేస్వాహా ’ ఇత్యేతయో రప్యామ్నానాత్ ప్రాధాన్యం । నను వైశ్వదేవ మన్త్రాణామపి న ప్రత్యక్షస్సమామ్నాయః, స కథమవగమ్యతే ? ఉచ్యతే । ‘ షడ్భిరాద్యైః ప్రతిమన్త్రం ’ ‘ అపరేణాగ్నిం సప్తమాష్టమాభ్యాం ’ (ఆప,ధ.౨-3.౧౬-౨౦) ఇత్యాదిసూత్రైః క్రమేణ వినియోగాత్ క్వచిదామ్నానమస్తీత్యవగమ్యతే । తచ్చామ్నానం ప్రాగ్వివాహమన్త్రేభ్యః, భాష్యకారవచనాత్ । తతశ్చ బ్రహ్మయజ్ఞపారాయణయోరప్యేతేషామేవం క్రమేణాధ్యయనం వేదితవ్యం । సర్వప్రాధాన్యేచ ప్రయోజనమ్— ఏషామేకతరమప్యకృత్వా ప్రయోగే సమాపితేపి తత్ప్రాగ్భోజనాత్సప్రాయశ్చిత్తం సాంగమనుష్ఠేయం, కృతే తు భోజనే పాకయజ్ఞలోపప్రాయశ్చిత్తమేవేతి ॥

కేచిత్— వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా దేవతా విధీయన్తే నిర్వాపకాలే సంకల్పార్థం, ఈశానయజ్ఞవత్ । యాస్తు ధర్మశాస్త్రే మన్త్రవినియోగాత్కల్పితాస్తాః ప్రధానకాలే దేవతాః (ప్రధానార్థదేవతాః ప్రధానదేవతాః) ఇహచ దేవతోపదేశో వైశ్వదేవస్య గార్హ్యపరిభాషాప్రాప్త్యర్థః । తత్ర తస్యోపదేశస్తు సర్వచరణార్థః । ఇదంచ వైశ్వదేవం న పంచమహాయజ్ఞేభ్యః పృథగ్భూతం । ‘ అహరహర్భూతబలిః ’ (ఆప-ధ-౧-౧౨-౧౫) ఇత్యాదయశ్చ పంచమహాయజ్ఞానా ముత్పత్తివిధయః ‘ ఆర్యాఃప్రయతా వైశ్వదేవే ’ (ఆప-ధ-౨-3-౧) ఇత్యాదిస్తు ప్రయోగవిధిః । తత్ర, యదగ్నౌ క్రియతే స దేవయజ్ఞః, యద్బలిహరణం స భూతయజ్ఞః, యద్దక్షిణతః । పిత్రలింగేనేతి । స పిత్రయజ్ఞః । యచ్చా

గ్రదానం చ మనుష్యయజ్ఞః, ఇతి । తన్న — స్వమతే శ్రీత్యాచోదితాన్ విశ్వాన్ దేవాన్ వచనం వినా అపనీయ, తేభ్యస్సంకల్పితస్య హవిషో దేవతాంతరేభ్యో మంత్రవర్ణాత్కల్పితేభ్యో దాతుమయుక్తత్వాత్ । ఈశానబలౌ తు భవశర్వాదిశబ్దానా మీశానాభిధానత్వాత్, అర్థస్య దేవతాత్వమితి సూత్రకారమతాచ్చ, యుక్తం భవాయేత్యాదిభిర్మంత్రైర్దానమ్ । యత్తు మీఢుష్యే జయంతాయ చాస్తాత్ స్థాలీపాకాద్దానం తదప్యభ్యుదయేష్ట్యాదివత్సవనీయపురోడాశవచ్చ ‘ త్రీనోదనాన్ కల్పయిత్వోత్తరైరుపస్పర్శయిత్వోత్తరైర్యథా స్వమోదనేభ్యో హుత్వా ’ (ఆప.గృ.౨౦-౪) ఇతి వచనైః స్థాలీపాకాంశద్వయే పూర్వదేవతాపనయేన దేవతాంతరవిధానాద్యుక్తమ్ । పంచమహాయజ్ఞేభ్యో న పృథగ్వైశ్వదేవమిత్యపి న, ప్రకరణాంతరాత్సంజ్ఞాభేదాచ్చ కర్మభేదావగతేః । న చ కర్మభేదే తేషాం ప్రయోగో దురుపపాద ఇతి ప్రమితభేదాపహ్నవో యుక్తః, యతో భాష్యే వైశ్వదేవస్య తేషాం చ ప్రయోగః పృథగేవోపపాదితః ॥

అథ (ప్రయోగభాష్యమీషద్భేదం లిఖ్యతే) వైశ్వదేవస్య ప్రయోగో భాష్యమపేక్ష్య షడ్విధం విభజ్యతే । వైశ్వదేవస్య కర్మోచ్యతే, ప్రసంగాత్పంచమహాయజ్ఞానాం చ । సమావేశనజపాంతే వివాహే సమాప్తే వైశ్వదేవమంత్రాణాముపయోగే యద్వృత్తం ‘ ద్వాదశాహమధశ్శయ్యా ’ (ఆప-ధ-౨-౩-౧౩) ఇత్యాది తత్సర్వమిత్వా విశేషాత్ సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహన్యారభ్య ‘ ఆర్యాః ప్రయతా వైశ్వదేవేన్నసంస్కర్తారస్స్యుః ’ ఇత్యాదివిధినా సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠన్నన్నసంస్కర్తా భార్యాదిః ‘ భూతమ్ ’ ఇతి స్వామినే ప్రబ్రూయాత్ । తత్సుభూతం సా విరాడన్నం తన్మాక్షాయి ’ ఇతి స్వామీ ప్రతిబ్రూయాత్ । తతో యది ప్రయాణే గృహే వా వైశ్వదేవస్య హోమస్య స్థానేఽగ్నిరుపసమాధాతవ్యః, తత్ర ధర్మశాస్త్రోక్తవిధినా ఉపసమాదధాతి । ఏవమన్యత్రా

వ్యౌపాసన హోమాదిషు । అథ గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తతో
హోమార్థం హవిష్యమన్నం పాత్రే కల్పయతి । అహవిష్యం క్షారల
వణావరాన్నసంసృష్టం ద్వితీయే । హవిష్యమన్నం దేవయజ్ఞార్థం తృ
తీయే । సర్వతస్సమవదాయాగ్ర్యార్థం చతుర్థే । సర్వత ఏవ సమవదా
య మనుష్యయజ్ఞార్థం పంచమే యది (బ్రాహ్మణం) బ్రాహ్మణ)తర్పణం
నావకల్పతే । ‘మనుష్యేభ్యో యథాశక్తి దానం’ (ఆప-ధ-౧-౧౨-౧౫)
ఇతి వచనాత్ । తతః పరిషేచనం కృత్వా ప్రథమకల్పితాదన్నాద్యథా
హుతిమాత్రం అంగుష్ఠపర్వమాత్రం అగ్నయే స్వాహేత్యాదిభిః షడా
హుతీర్హుత్వా ఉత్తరంపరిషేచనం । అథ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య
తస్మిన్ అహవిష్యం స్వాహాకారేణ జుహోతి, ‘యస్యాగ్నౌ న క్రియతే యస్య
చాగ్రం న దీయతే న తద్భోక్తవ్యమ్’ (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౩) ఇతి వచ
నాత్ । అథ షడాహుతిహోమశేషమహవిష్యహోమశేషేణ సంసృజ్యా
న్నేన సూపసంసృష్టేన ధర్మశాస్త్రోక్తేన విధినా రౌద్రాంతం బలిం
(హు)కృ)త్వాఽగ్రం బ్రాహ్మణాయ దత్వా, బ్రాహ్మణోక్తత్వాదపార్వ(ణం)
ణ)వ్యాఖ్యా(తం)త)సన్నిపాతీతి కర్తవ్యతాకం దేవయజ్ఞం కుర్వీత । దేవ
యజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యాగూర్య, విద్యుదసి । ఔపాసనే పచనే వా కల్పి
తాదన్నాత్, తదభావే హవిష్యమన్నం వ్రీహియవాది, ఆకాంక్షాత్, దే
వేభ్యస్స్వాహేతి హస్తేన జుహుయాత్, సన్నిపాతీతి కర్తవ్యతయోరౌపాస
నహోమవైశ్వదేవయోర్హస్తేన హోమస్యదృష్టత్వాత్ మంత్రవచ్చోభ
యతః పరిషేచనం. తయోర్దృష్టత్వాదేవ । వృష్టిరసి । వషట్కారజా
మేషు విద్యుద్వృష్టీ ఇత్యుపదేశః । అథ ప్రాచీనావీతీ పితృయజ్ఞేన య
క్ష్య ఇత్యుక్త్వా, విద్యుదసి । శుచౌ భూమౌ కల్పితాదోదనాత్ హస్తే
న అంగుష్ఠప్రదేశిన్యావంతరేణ పితృభ్యః స్వధాఽస్త్వితి దద్యాత్ ఆహు
తిమాత్రం । వృష్టిరసి (పితృయజ్ఞై)పిత్ర్యం)పిత్ర్యం)బలిహరణవిధినేత్యుప
దేశః । అథ బలిహరణస్య హోమతుల్యత్వాత్ । యజ్ఞోపవీతీ భూతయ

జ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా విద్యుత్ । శుచౌ భూమావేవ హస్తేన ఇదం భూతేభ్యోఽస్త్వితి దద్యాత్ । వృష్టిః । బలిహరణవిధి నేత్యుపదేశః । అథ దానస్య హోమతుల్యత్వాత్ యజ్ఞోపవీతీమనుష్యయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వావిద్యుత్ । బ్రాహ్మణతర్పణం. సంకల్పితస్య వా దానం । వృష్టిః । దానమాత్రమిత్యుపదేశః । బ్రహ్మయజ్ఞం తు పూర్వమేవ కుర్వీత అగ్నిహోత్రమౌపాసనం వా హుత్వా ' ఉదితఆదిత్యే ' (తై.ఆ.౨-౧౧) ఇతి వచనాత్ । తస్య క్రమోఽభిధీయతే । ' బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యమాణః ' (తై,ఆ,౨-౧౧) ఇత్యాది బ్రాహ్మణోక్తదేశే యథావిధ్యాచామేత్ । అస్మింస్త్వాచమనే విశేషః—' దక్షిణత ఉపవీయ ' ఇత్యారభ్య ' సకృదుపస్పృశ్య ' (తై-ఆ-౨-౧౧) ఇత్యేవమంతేవిగుణేకృతే ' యదియజుష్ట ' ఇతి ' భువస్స్వాహా ' ఇతి హోమః ప్రాయశ్చిత్తం । ' దక్షిణేన పాణినా సవ్యంప్రోక్ష్య ' ఇత్యారభ్య శేషేవిగుణేకృతే ' యద్వవిజ్ఞాతా ' ఇతి ప్రాయశ్చిత్తం । అథక్రమఉచ్యతే । బ్రహ్మయజ్ఞేన యక్ష్యఇత్యుక్త్వా, విద్యుత్ । ఆచమనం । ఆసనకల్పనాది సావిత్రీ జపాంతం కృత్వా వేదస్యాదిత ఆరభ్య యథాధ్యాయమధ్యయనమధ్యాయః, కృత్స్నస్యవేదస్యాసమాప్తేః ' శ్రావణ్యాంపౌర్ణమాస్యామధ్యాయముపాకృత్య ' (ఆప,ధ ౧-౯-౧) ఇతి వచనాత్ । యేనప్రకారేణాధ్యాయో (యేనచక్రమేణా) యేనప్రకారేణవాఽధీయతే, వినా చామ్నానైః ఆదిప్రదిష్టానుషంగప్రఖ్యా(తా)దిభిః, ఉత్సృజఉత్సృజోఽత్సృజ్య,వాచామనసాచయావత్తరసం యావచ్ఛక్యమధీయీత । పరిధానీయాంకృత్వా, వృష్టిరసి । ఏవమహరహః కృతాన్తాదారభ్య యావత్సమాప్తో వేదః సహైకాగ్నివిధికాండేన సమస్తమధీత్య వైశ్వదేవమంత్రానధీత్య తతః ప్రసుగ్మంతేతి ప్రశ్నద్వయమధీయీత । ఏవం వినియోగదర్శనాత్ ॥

ఏకాగ్నికోవిధిః కాండం వైశ్వదేవమితి స్థితిః ' ॥ ఇతివచనాచ్చ । యద్యనేకశాఖాధ్యాయీ తతోఽన్యేనైవ విధినా ద్వితీయం పునరధీయీత ।

ఋగ్యజుస్సామ్నాం క్రమేణాధ్యయనేయద్యనధ్యాయస్స్యాత్, తదైకాం వర్ణమేకం వాయజురేకం వా సామకృతాన్తాదేవారభ్యాభివ్యాహరేత్ యదా బ్రాహ్మణస్య (క్రమేత్త) క్రమేణత)దాభూర్భువస్సత్యం తపశ్శ్ర ద్ధాయాం జుహోమీత్యభివ్యాహరేత్ । ఏవం యావజ్జీవం బ్రహ్మయజ్ఞం కుర్వీత। మనుష్యయజ్ఞాం'తే'సర్వాన్వైశ్వదేవభాగినఃకుర్వీత'(ఆప-ధ-౨-౯--౫) ఇత్యాదివిధానేన సర్వేషుపత్న్యంతేషు భుక్తవత్సు,పాకపరివేష ణపాత్రేభ్యో లేపాన్ సంకృష్యోత్తరతః శుచౌదేశే రుద్రాయ సం ప్రదానభూతాయ నినయేత్, రుద్రాయస్వాహా' ఇతి । నిత్యవచ్చనిన యనం ప్రతిపత్తికర్మత్వాత్ । 'ఏవంవాస్తుశివంభవతి' (ఆప.ధ.౨-౪-౨౩)ఇత్యర్థవాదః । ద్రవ్యసంస్కారకర్మసు పరార్థత్వాత్' (మీ-సూ,౪-౩-౧) ఇతి న్యాయాత్ । ఫలంవా,సూత్రకారేణోపదిష్టత్వా త్(యథా) ' య ఏతానవ్యగ్రో యథోపదేశం కురుతే నిత్యః స్వర్గః పుష్టిశ్చ' (ఆప-ధ-౨-౪-౯) ఇతి । ఏవ(ంభూత)మృతే) మహాయజ్ఞే భ్యః సాయం రాత్రాన్తం కృత్వా వైహాయసమాకాశే భూతబలింకుర్వీత

అన్య ఆహుః— ' నక్తమేవోత్తమేన ' (ఆప,ధ.౨-౪-౮) ఇత్యే వకారస్య వ్యవహితాన్వయాద్వైహాయసమేవ సాయమితి ॥

ఇదానీం ప్రసంగాత్సర్పబలేస్తమత్సర్గస్య చ దేవతాముపదిశతి ॥

పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాసీ యస్యాంక్రియతే ॥౨౮॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే సప్తమఃఖండః.

యస్యాం పౌర్ణమాస్యాం శ్రావణ్యాం మార్గశీర్ష్యాం చ నిమి త్తభూతాయాం స్థాలీపాకః క్రియతే తస్య సైవ పౌర్ణమాసీదేవతా । అయమర్థః, సర్పబలౌ ' శ్రావణ్యై ' పౌర్ణమాస్యైస్వాహా ' ఇతి స్థాలీపాకస్య హోమః । ఉత్సర్జనేతు 'మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహా ' ఇతి ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతౌగృహ్యతాత్పర్యదర్శనేసప్తమఃఖండః ॥

అథాష్టమఃఖండః.

ఉపాకరణసమాపనే చ ఋషిభ్యః ప్రజ్ఞాయతే॥౧॥

అథ విషయశుద్ధ్యర్థమధ్యాయస్య చ ప్రాజాపత్యసౌమ్యాగ్నేయవైశ్వదేవాఖ్యానాం కాండానాం చ తత్తత్కాండాఖ్యవ్రతానాం చోపాకరణ సమాపనయోశ్చ స్వరూపముచ్యతే । తత్రాధ్యాయస్యోపాకరణం, శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం విహితహోమ పూర్వక(మధ్యాయానామ)మధ్యయనారంభః । సమాపనం చ, తస్య తైష్యాం పౌర్ణమాస్యామిత్యాదిషు హోమ పూర్వకమేవాధ్యయనోత్సర్గః । కాండానాముపాకరణంతు 'క్రమప్రాప్తే కాలే హోమ పూర్వకమేవ తత్తత్కాండానామధ్యయనోపక్రమః। సమాపనం చైషాం, తత్తత్కాండాధ్యయనే సమాప్తే హోమపూర్వకమేవోత్సర్గః । యే ఏతే కాండానాముపాకరణసమాపనే తే ఏవ వ్రతానామపి, న భేదేన, అధ్యయనాంగత్వాత్ సర్వేషాం బ్రహ్మచారి వ్రతానామ్ । సారస్వతపాఠాధ్యయనే తు కాండానాం సంకీర్ణత్వేన యథాకాండమధ్యయనాసమ్భవాత్, వ్రతాన్యేవోదగయనే కాండవదేకైకశః ఉపాకృత్య సంవత్సరం(సంవత్సరం)చరిత్వా విధివదుత్సృజేత్ । చత్వార్యేవ చ వేదవ్రతాని, నతు గృహ్యాంతరోక్తే సావిత్రసమ్మితాఖ్యే వేదవ్రతే, సావిత్రసమ్మితాఖ్యకాండయో రభావాత్ । 'చౌలోపనయనం చత్వారి వేదవ్రతాని' ఇతి గౌతమవచనాచ్చ॥

తథా విషయశుద్ధ్యర్థమేవ ప్రయోగభాష్యమల్పభేదమేవ లిఖ్యతే ఆపస్తంబదర్శనానుగతోపదేశేనాధ్యాయోపాకరణాదీనాం క్రమోచ్యతే । తత్ర తావదధ్యాయోపాకరణస్య శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం ఆచార్యశ్శిష్యైస్సహకృత ప్రాణాయామోధ్యాయముపాకరిష్య ఇతి సంకల్ప్య మహానద్యాం విధివత్ స్నాత్వా పవిత్రపాణిః నవ ఋషీన్ తర్పయేత్ । ప్రజాపతిం కాండఋషిం తర్పయామి । సోమం కాండఋషిం తర్పయామి । అగ్నిం కాండఋషిం తర్పయామి । విశ్వాన్ దేవాన్ కాండ

ఋషీగ్ స్తర్పయామి । సాగ్ంహితీర్దేవతాఉపనిషదస్తర్పయామి । యాజ్ఞికీర్దేవతాఉపనిషదస్తర్పయామి।వారుణీర్దేవతాఉపనిషదస్తర్పయామి । బ్రహ్మాణగ్ స్వయంభువం తర్పయామి । సదసస్పతిం తర్పయామి ' ఇతి । తతో౽గ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధేష్వంతేవాసిషు నవాజ్యాహుతీర్జుహోతి । ప్రజాపతయే కాండఋషయే స్వాహా । సోమాయ కాండఋషయే స్వాహా ।అగ్నయే కాండఋషయే స్వాహా । విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాండఋషిభ్యః స్వాహా । సాగ్ంహితీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా । యాజ్ఞికీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యః స్వాహా ।వారుణీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా । బ్రహ్మణే స్వయంభువే స్వాహా । ' సదసస్పతిమిత్యేతయేచాఽనవమీమాహుతింజుహోతి । తత ఆచార్యప్రముఖాః దర్భేష్వాసీనా దర్భాన్ ధారయమాణా వేదస్యాదితశ్చతురో౽నువాకానధీయీరన్ । అథ జయాది పరిషేచనాంతే బ్రాహ్మణతర్పణం । ఏవమేవోత్సర్గే(గే)నతతో౽ధికం స్మృ(త్యంతరో)క్త్య)పసంహారేణాపి కింతు యథాపస్తమ్బీయం సూత్రం తథానాదితో వేదస్యానువాకానామధ్యయనమ్ । జయాదయస్తుభవంతి । సామ్యాదృతే కాండోపాకరణ సమాపనయోశ్చ న సూక్తోపహోమ దేవతోపస్థాన జయాదయః । సౌమ్యస్యైవ సూక్తజయాదయః । ఏవమాపస్తమ్బమతఏవావస్థితాః కేచిత్ కుర్వతే యథోక్తమ్ ॥

అథ ప్రాజాపత్యవ్రతేపూర్వవత్స్నాత్వాసోమాగ్నివి(శ్వ)శ్వే)దేవవర్ణానాం తర్పణమ్ । అగ్నిముఖాంతే చాన్వారబ్ధేవ్రతినిజుహోతి । ప్రజాపతయే కాండఋషయే స్వాహా । ' ప్రజాపతేనత్వదేతాన్యన్యః ' ఇతి సూక్తేనప్రత్యృచం షడాహుతీః, చతస్ర ఉపహోమాహుతీః, సాగ్ంహితీభ్య ఇత్యాదిభి రేవ, సదసస్పతిమిత్యేతయైవ సదసస్పతించ । అథవ్రతీ ఉపస్థేయ దేవతా అభిసంధాయాగ్నిపురోగాశ్చతస్రో దేవతా ఉపతిష్ఠతే। ' అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యం వ్రతంచరిష్యామి తచ్ఛ

కేయం తస్మైరాధ్యతామ్ । వాయోవ్రతపతే, ఆదిత్యవ్రతపతేవ్రతానాం వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ప్రాజాపత్యం వ్రతంచరిష్యామి తచ్ఛకేయం తస్మైరాధ్యతాం, ఇత్యేతైశ్చతుర్భిః యథాదైవతం । తతోజయాది,బ్రాహ్మణతర్పణం చ । ఏవమేవ సమాపనే ప్రయోగః । (సంవత్సరే) సంవత్సరే పర్యవేతే। తత్రోపస్థానమంత్రేషుఅచారిషమశకమరాధీతివిశేషః

కేచిత్ — సౌమ్యేకేశశ్మశ్రువాపనస్య దృష్టత్వాత్ ప్రాజాపత్యాదిష్వపీచ్ఛంతి ॥

ఏవమేవాగ్నేయే వైశ్వదేవేచ । అగ్నయేకాండఋషయే స్వాహా, అగ్నేనయేతి షడృచంసూక్తమ్, అగ్నేవ్రతపతే కాండఋషిభ్యః ఆగ్నేయం వ్రతం చరిష్యామీత్యాగ్నేయేవిశేషః । విశ్వేభ్యోదేవేభ్యః కాండఋషిభ్యః స్వాహా, 'ఆనోవిశ్వేఅస్కాగమంతు' ఇతి షడృచం సూక్తం । వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యామీతి వైశ్వదేవవ్రతే విశేషః ॥

సౌమస్య కాండోపాకరణసమాపనే శుక్రియకల్పోక్తే । అత్రావ్యక్తం యత్తదుచ్యతే పూర్వవదుపాకృత్యాగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్ని ముఖాంతే, సోమాయ కాండఋషయేస్వాహా । సోమోధేనుమితి షడృచం సూక్తమ్ । ఉపహోమాన్ సదసస్పతిం చ హుత్వా, ఏవం పూర్వవదుపాకృత్య, మదంతీరుపస్పృశ్య ప్రథమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా చతస్రఔదుంబరీస్సమిధో ఘృతాన్వక్తా అభ్యాదధాతి 'పృథివీసమిత్' ఇత్యాదిభిః । అథ దేవతోపస్థానం 'అగ్నేవ్రతపతే కాండఋషిభ్యః సౌమ్యంవ్రతం చరిష్యామి' ఇత్యాదిభిః । తతఃప్రభృతిశుక్రియమంత్రబ్రాహ్మణానువాకానాం ప్రథమపదాని 'యుంజతే సవితా' ఇతివాభివ్యాహార్య వాచయిత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే । పరిషేచనాంతం కృత్వా మదంతీరుపస్పృశ్య, ఉత్తమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా తతస్సమ్మీలనాది యథాసూత్రం । శ్వోభూతే 'వయః సుపర్ణాః' ఇత్యాదిభిరుపస్థానాంతే బ్రాహ్మణభోజనం । అథాస్య స్వాధ్యాయవిధిః శుక్రియక

ల్ప ఏవోక్తః । ఏవం సమాపనే విశేషస్తు ‘ ద్యౌస్సమిదాదిత్య వ్రతపతే ’ ఇత్యాద్యావృత్తాః సమిదాధానోపస్థానమన్త్రాః (నాత్ర ప్రభృతివ్యాహరణం) ఉత్తమేనానువాకేన శాంతిం కృత్వా గురవే వరందత్వా కేశశ్మశ్రు వాపయిత్వా బ్రాహ్మణభోజనమ్ ॥

అథసూత్రమాక్షిప్యతే నను ‘ఉపాకరణే సమాపనే చ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయతే ’ ఇతి యః ప్రాజాపత్యాదీనామన్యతమః కాండానుక్రమణ్యాం కాండఋషిత్వేన సమామ్నాయతే స ఋషిః దేవతేతి వ్యర్థమేవేదం సూత్రం ।

కాండోపాకరణే ష్వేతాన్ పురస్తాత్సదసస్పతేః ।
జుహుయాత్ కాండసమాప్తౌ చ శ్రుతిరేషా సనాతనీ ॥

ఇతి కాండానుక్రమణ్యాం కాండర్షిదేవతాత్వస్య సిద్ధత్వాత్ । సత్యమ్ అతఏవ ప్రాజాపత్యాదయశ్చత్వారః ప్రధానహోమదేవతాః, సాంహిత్యాదయస్స్వయం(భు(భూ)పర్యంతాశ్చత్వార ఉపహోమదేవతాః తే నైతే చత్వారస్సర్వకాండానాముపాకరణసమాపనయోరనువర్తంతే ప్రధానానువర్తిత్వాదంగానామిత్యేవం పరంసూత్రమ్, న దేవతాత్వ విధిపరమ్॥

సదసస్పతిర్ద్వితీయః ॥౨॥

నను సదసస్పతిరధ్యాయోపాకరణసమాపనయోర్నవమః । కాండోపాకరణ సమాపనయోష్షష్ఠః । ఏవమయమద్వితీయోపి కిమర్థం ద్వితీయ ఇత్యుచ్యతే ? । ద్వితీయస్య స్విష్టకృతః స్థానేఽయంసదసస్పతి ర్భవేదిత్యేవమర్థం । ఇదమర్థమేవ చ పూర్వత్ర ‘ అగ్నిస్స్విష్టకృద్ద్వితీయః ’ (ఆప-గృ-౭-౭) ఇత్యుక్తమ్ । ఉపాకరణసమాపనయో రాజ్యహవిష్కయోః స్విష్టకృద్దేవనాస్తి, కథం తత్స్థానే సదసస్పతివిధిః ? ఇతి చేత్ । అనేనైవ వచనేనాస్య ప్రసంగో విధీయతే, యథా అగ్నిహోత్రే ద్వితీయస్యాఆహుతేశ్శాతపథేన బ్రాహ్మణేన। తేనాగ్నేరుత్తరార్ధపూర్వార్ధేఽస్మైహోమః । ఏతద్విస్మరణే స్విష్టకృల్లోపప్రాయశ్చిత్తంచ । అయంచహోమో లింగక్రమాభ్యాం ‘ సదసస్పతిమద్భుతం ’ ఇత్యేతయా హోతవ్యః

తి స్పష్టత్వాత్ సూత్రకారస్యానాదరః ॥

కేచిత్ — ఉపాకరణే సమాపనే చ యః కాండఋషిః ప్రజ్ఞాయతే త
స్య ద్వితీయస్సదసస్పతిః। కాండఋషేరుపరిష్టాదయం మంత్రస్సదసస్పతి
ర్వినియుజ్యతే, న తు వివాహే ఉద్దీప్యస్వేతి ఋగ్ద్వయ(మివ(మేవ) వి
వాహమధ్యే పాఠస్త్వధ్యయన విధ్యర్థః । ఇత్యేవం సదసస్పతిమంత్ర
స్య విషయజ్ఞాపనవ్యాజేన ఏతయోః కర్మణోః ప్రయోగకల్పస్యాన్య
త్ర ప్రసిద్ధస్యాత్ర(త్రా)ప్రసిద్ధత్వాత్ అవశ్యాశ్రయణీయస్య ఇహ శాస్త్రే
ఽభ్యంతరీభావోఽస్య సూత్రస్య ప్రయోజనం తతశ్చ క్రియాప్రవృత్తిరితి
తన్న, సూత్రస్థస్య సదసస్పతిశబ్దస్య ముఖ్యార్థదేవతాపరత్వసంభ
వేపి మంత్రప్రతీకం లక్షయిత్వా । తేన లక్షితేన మంత్రలక్షణాయా అ
యుక్తత్వాత్, ఉక్తవిధయాఽనయోరిహైవప్రయోగస్య ప్రసిద్ధత్వాత్, అ
న్యత్ర ప్రసిద్ధస్యాభ్యంతరీభావవైయర్థ్యాచ్చ ॥

'యస్యాగ్నౌ న క్రియతే న తద్భోక్తవ్యమ్' (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౩)
ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ శరీరస్థిత్యర్థమపి భోజనం ద్విజస్య వైశ్వ
దేవ శేషేణైవభవితవ్యమ్ । 'చతూరాత్రమవహూయమానోఽగ్నిర్లౌకిక
స్సంపద్యతే' ఇతివచనాదహుతేఽగ్నిహోత్రసర్వక్రత్వధోఽగ్నిర్లౌకి
కస్స్యాత్ । తతశ్చ జ్వరాదిభిరుపద్రవే సత్యపి వైశ్వదేవాగ్నిహోత్రా
దేః తత్ప్రాయశ్చిత్తానాం వా హోమానామవశ్యకార్యత్వాద్వృతి(?)గంతరా
లాభే సత్యపి ద్వయోరపి శ్రద్ధయానుపేతయోః యేనకేనచిత్ప్రకారేణ
మంత్రాంగలోపేనాపి తత్ర ప్రసక్తిః । తథా వైశ్వదేవస్య శ్రాద్ధాదిషు
'అథ గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ' (ఆప-ధ-౨
-౩-౧౨) ఇతి వచనాత్, సువ(ర్చ)ర్చి)కా యవక్షారాభ్యాం లవణేన చా
వరాన్నేన చ కోశధాన్య పరనామ్నా మాషాదినా తిలవ్యతిరిక్తేన
సంసృష్టస్యాపి భవతి హవిషో హోమేప్రసక్తిః ।

తదుభయ నిషేధార్థమాహ—

స్త్రియానుపేతేన క్షారలవణావరాన్న
సంసృష్టస్య చ హోమం పరిచక్షతే ॥౩॥

స్త్రియాఽనుపేతేన హోమం హోమమాత్రం శ్రౌతం స్మార్తం చ శిష్టాః పరిచక్షతే వర్జయంతి యస్మాత్ తస్మాదేవ తాభ్యాం న హోతవ్యమితి వాక్యశేషః । హోమమితి చ సామాన్యాభిధానేన శ్రౌతహోమేపి స్త్రియ్యనుపనీతా శిష్టాః వర్జయంతీతి జ్ఞాపనాత్ గార్హ్యేఽధికారాపవాదః । క్షారేత్యాది వ్యాఖ్యాతప్రాయమేవ । యత్తు ధర్మశాస్త్రే ‘ న క్షారలవణహోమో విద్యతే ‘ తథావరాన్న సంసృష్టస్య చ ’(ఆప-ధ-౨-౨౫-౧౫) ఇతి తత్ ‘ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్ జుహుయాత్ ’ (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౬) ఇతి విధానార్థోఽనువాదః । యదపి తత్రైవ ‘ న స్త్రీ జుహుయాన్నానుపేతః ’ (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౭) ఇతి తత్ క్షారాది యథోష్ణభస్మని హూయతే, తథా తస్మిన్నపి స్త్రియ్యనుపనీతాభ్యాం న హోతవ్యమితి నిషేద్ధుమ్ ॥

అస్య ప్రతిషేధస్య ప్రతిప్రసవమాహ—

యథోపదేశం కామ్యాని బలయశ్చ ॥౪॥

యాని కామ్యాని యేన ప్రకారేణోపదిష్టాని తాని తథైవ భవంతి, నైవ తత్ర క్షారాదివర్జనం ‘ యదస్య గృహే పణ్యం స్యాత్ ’ (ఆప-గృ-౨౩-౫) ఇత్యుపదేశస్య గృహశబ్దేన విశేషితత్వాత్ । యది తత్ర క్షారాది వర్జనమిష్టం స్యాత్తదా యదస్య పణ్యం స్యాదిత్యేతావదేవ బ్రూయాత్ । తథా బలయశ్చ యథోపదేశమేవ । న తు క్షారాదినిషేధః, ‘సర్వతస్సూపసంసృష్టేన కార్యాః ’ (ఆప.ధ.౨-౩-౧౯) ఇత్యారంభ సామర్థ్యాత్ । అన్యథా ‘ గృహమేధినో యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ ’ ఇతి వచనాదేవ క్షారాది వ్యతిరిక్త శాకమాంసాది సూపసంసృష్టేనాన్నేన కార్యాస్స్యుః । అత్ర చ ‘ యదశనీయస్య హోమా బలయశ్చ ’ ఇతి హోమసాహచర్యాద్బలిష్వపి యా క్షారాదినిషేధశఙ్కా సా వార్యతే ॥

మర్శ్నాత్ । దండో గంధలిప్తః చందనానులిప్తః । గంధస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ పుష్పైరప్యలంకృతః । వాససా సూత్రేణ వా పరివీతస్తిష్ఠతి స్థాపయితవ్యః । అస్మింశ్చ దండే గన్ధర్వో విశ్వావసుర్భావయితవ్యః, ‘ఉదీర్ష్వాతో విశ్వావసో’ ఇతి మంత్రలింగాత్ । అత ఏవాయం దండో నైయగ్రోధ ఔదుంబర ఆశ్వత్థః ప్లాక్షో వా, ‘ఏతే వై గన్ధర్వాప్సరసాం గృహాః’ (తై-సం-౩-౪-౮) ఇత్యర్థవాదాత్ ॥

తం చతుర్థ్యామపరరాత్ర ఉత్తరాభ్యాముత్థాప్య ప్రక్షాళ్య నిధాయాగ్నే రుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే ఽన్వారబ్ధాయాముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వాఽపరేణాగ్నిం ప్రాచీముపవేశ్య తస్యా శ్శిరస్యాజ్యశేషాద్వ్యాహృతిభిరోంకారచతుర్థాభిరానీయోత్తరాభ్యాం యథాలింగం మిథస్సమీక్ష్యోత్తరయాఽఽజ్యశేషేణ హృదయదేశౌ సంసృజ్యోత్తరాస్తిస్రో జపిత్వా శేషగ్ సమావేశనే జపేత్ ॥౧౦॥

చతుర్థ్యా అపరరాత్రే ఇతి వివృత్యార్థపాఠః । చతుర్థ్యా రాత్రేః చతుర్థస్యాహ్నో రాత్రస్యాపరరాత్రే రాత్రేరపరత్ర తృతీయభాగే తం దండముత్తరాభ్యాం ‘ఉదీర్ష్వాత’ ఇత్యేతాభ్యాం ఉత్థాప్యాద్భిః ప్రక్షాళ్య శయనాదన్యత్ర నిధాయాగ్నే రుపసమాధానాది తంత్రం ప్రతిపద్యతే । ఆజ్యభాగాంతే కృతే వధ్వామన్వారబ్ధాయాం ఉత్తరాః ‘అగ్నే ప్రాయశ్చిత్తే’ ఇత్యాద్యాస్సప్తాహుతీర్జుహోతి । తత్ర ద్వితీయతృతీయయోరపి ‘త్వం దేవానాం’ ఇత్యాద్యనుషంగః । తతోఽన్వారమ్భవర్జం జయాది ప్రణీతామోచనాంతే కృతే అపరేణాగ్నిం వధూం ప్రాచీం ప్రాఙ్ముఖీముపవేశ్య హుతశేషాదాజ్యమాదాయ తస్యాశ్శిరసి వ్యాహృతిభిరోంకారచతుర్థాభిస్స్వాహాకారాంతాభిస్సర్వేషామంతే సకృదానయతి ॥

కేచిత్—ప్రతిమంత్రమితి॥

అథోత్తరాభ్యాం ‘ అపశ్యం త్వా మనసా ’ ఇత్యేతాభ్యాం యథాలింగం పూర్వయా వధూరుత్తరయా వరః, మిథః అన్యోన్యం యుగపత్సమీక్ష్య ఉత్తరయా ‘ సమంజంతు ’ ఇత్యేతయాఽఽజ్యశేషేణ హృదయదేశౌ యుగపదంగుష్ఠవిస్రంసి (శా)(నీ)భ్యాం సమనక్తి, ‘ సమాపో హృదయాని నౌ ’ ఇతి ద్వివచనలింగాత్ । అథ ఉత్తరాస్తిస్రః ‘ ప్రజాపతే తన్వం మే ’ ఇత్యాద్యా జపిత్వా శేషమనువాకశేషం ‘ ఆరోహోరుమ్ ’ ఇత్యాదికం సమావేశనే సమావేశనకాలే జపేత్ । సమావేశనంచ వధ్వా స్వహ మైథునార్థం శయనమ్, ‘ ఋతుసమావేశనే ’ (ఆప-గృ-౮-౧౩) ఇత్యృతులింగాత్ । ఏతచ్చ రాగప్రాప్తసమావేశనాశ్రితం వివాహ కర్మార్థం క్రమజపయోర్విధానమ్, యథా భోజనపర్యాయ ప్రాప్తాశ్రితం పయఆదివిధానమ్ ॥

కేచిత్ — అసత్యపి రాగే కర్మార్థమస్మిన్ క్రమే సమావేశనం నియతమేవేతి ॥

సమావేశనాంతరేషు తు అకర్మార్థత్వాదేవ నాయం జపః । బోధాయనేన తు వికల్పోఽభిహితః ‘ సర్వాణ్యుపగమనాని మంత్రవంతీతి బోధాయనో యచ్ఛాదౌ యచ్ఛర్తావితి శాలికిః ’ ఇతి అస్మిన్నేవ క్రమే యది దైవాదృతుగమనమపి కర్తవ్యం స్యాత్తదా పూర్వం ‘ ఆరోహోరుమ్ ’ ఇత్యాదిజపః । తతో ‘ విష్ణుర్యోనిం ’ ఇత్యాదిభిరభిమంత్రణం.

అన్యా వైనామభిమంత్రయేత ॥౧౧॥

వ్యక్తార్థం । ఇదంచ ‘ అహం గర్భమదధామ్ ’ ఇత్యాది । లింగవిరోధేఽపి శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ ॥

యదా మలవద్వాసాః స్యాదథైనాం బ్రా
హ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి సగ్శాస్తియాం
మలవద్వాసస మిత్యేతాని ॥౧౨॥

మలవద్వాసాః కాలనిర్గతేన శోణితేన మలినం వాసో వసనం యు

స్యాస్సా రజస్వలేత్యర్థః । రూఢశబ్దత్వాద్యదృచ్ఛయా నిర్మలవాసా అపియదియం రజస్వలాస్యాత్ తదాపతిరేవైనాం బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధాని కర్మాణి సంశాస్తి లౌకికభాషయా శిక్షయతి । కాని తాని బ్రాహ్మణప్రతిషిద్ధానీత్యతఆహ—యాం మలవద్వాససమిత్యేతాని । ‘ యాంమలవద్వాససగ్ంసంభవంతి ’ (తై-సం-౨-౫-౧) ఇత్యేతద్బ్రాహ్మణచోదితాని తాన్యేతాన్యపి సర్వాణీత్యర్థః । అథ తాని సుగ్రహార్థం క్రమేణోచ్యంతే । న స్నానాత్పూర్వం మైథునం । తదేవ న స్నానాదూర్ధ్వమప్యరణ్యే । తదేవ న స్నాతయాఽపి పరాఙ్ముఖ్యా అనిచ్ఛన్త్యా వా । అపూర్ణత్రిరాత్రే న స్నానం । న తైలాభ్యంజనం । న క(ంటకా)దమ్భ్య(ఙ్క్తా) దినా శిరసి లేఖనం । న చక్షుషోరంజనమ్ । న దంతధావనమ్ । న నఖనికృంతనమ్ । న కార్పాసాదినా తంతుకరణమ్ । న రజ్జుక్రియా । ఇత్యేతాన్యేకాదశ । అథాశనపాత్రమంజలిరఖర్వోవా । ఖర్వః అల్పః ఖండోవా దగ్ధోపివా । తతోన్యోఽఖర్వః । అత్రచామీ మైథునాదినిషేధా అమైథునాది సంకల్ప విధయోవేతి భాష్యే న వివిక్తమ్ । న్యాయతస్తు ‘ తిస్రోరాత్రీర్వ్రతంచరేత్ ’ (తై.సం-౨-౫-౧) ఇతి వచనాత్ ‘ నేక్షేతోద్యంతమస్తం యంతమాదిత్యమ్ ’ ఇత్యాదిప్రాజాపత్యవిధివత్సంకల్పవిధయ ఏవ ॥

రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామృతుసమావేశన ఉత్తరాభిరభిమంత్రయతే ॥ ౧౩ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే అష్టమఃఖండః

రజసః శోణితస్య । ప్రాదుర్భావాత్ కాలేనిర్గమాత్కారణాత్ న మాలిన్యాదేః । స్నాతాం పూర్ణత్రిరాత్రే స్నాతాం భార్యాం । ఋతుసమావేశనే ఋతుకాలీన సమావేశనకాలే । ఋతుశ్చ(స్త్రీ)ణాం రజోనిర్గమనాదారభ్య షోడశదివసాః ॥

'ఋతుస్స్వాభావిక స్త్రీణాం రాత్రయష్షోడశ స్మృతాః'
ఇతి (మ, స్మృ.3-౪౬) మను వచనాత్ । ఉత్తరాభిః 'విష్ణుర్యోనిం కల్పయతు' ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశభిరభిమంత్రయతే । అత్ర రజసః ప్రాదుర్భావాత్ స్నాతామితి వచనాచ్చతుర్థేఽహని ప్రాయత్యార్థమనయా స్నాతవ్యమేవ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే అష్టమఃఖండః ॥

అథ నవమఃఖండః

చతుర్థీప్రభృత్యాషోడశీముత్తరాముత్తరాంయుగ్మాం ప్రజానిశ్శ్రేయసమృతుగమన ఇత్యుపదిశంతి ॥౧॥

చతుర్థీప్రభృతీతి దీర్ఘేణార్షః పాఠః । చతుర్థీం రాత్రిమారభ్య షోడశీం; ఆఙ్ అభివిధౌ ద్వితీయా చ పంచమ్యర్థే ఆషోడశ్యా ఇతియావత్ । ఉత్తరాముత్తరాం యుగ్మాం రాత్రింప్రతిఋతుగమనే ఋతౌ మైథునే కృతే ప్రజానిశ్శ్రేయసం ప్రజాఃపుత్రాః తేషాం నిశ్శ్రేయసం ఆయురాదీప్సితగుణసంపత్తిర్భవతీత్యుపదిశంతి మన్వాదయః । ఏతదుక్తం భవతి - త్రయోదశసురాత్రిషు ఋతుగమనే శుక్లాధిక్యే సతి పుత్రా జాయంతే । ఉత్తరోత్తరాసు చ యుగ్మాసు యథాక్రమం తరతమభావేన తే సద్గుణాధికాభవంతి ॥

సంస్కారకాండే కర్మాంతరవ్యాఖ్యానమసంగతమపి మంత్రామ్నానక్రమేణైవ కార్యమిత్యుత్తర సూత్రజాతం యావత్పటలాంతరమారభ్యతే ॥

అర్థప్రాధ్వస్య పరిక్షవే పరికాసనే చాప ఉపస్పృశ్యోత్తరే యథాలింగం జపేత్ ॥౨॥

అర్థః ప్రయోజనం, ధర్మా(ర్థం)ర్థ)తదుపకారకాణి । అర్థముద్దిశ్య యః ప్రసిద్ధమధ్వానం ప్రస్థితస్సోఽర్థప్రాధ్వః నతు స్నానబ్రహ్మ

యజ్ఞోదకయుగ్యఘాసాదికముద్దిశ్య సమీపదేశం ప్రతినిర్గతః । తస్య పరిక్షవే క్షవథౌ పరికాసనే కాసే చ దుర్నిమిత్తే జాతేఽప ఉపస్పృశ్య ఉపస్పర్శనమాచమనం స్పర్శనమాత్రం వా యథాతుష్టి కృత్వోత్తరే 'అనుహూతం పరిహూతం' ఇత్యేతే యథాలింగం పరిక్షవే పూర్వాం పరికాసనే చోత్తరాం జపేత్ । జపత్వాచ్చానయోశ్చాతుస్స్వర్యమేవ । అత్ర చ యథాలింగమిత్యనేనైతజ్జ్ఞాపయతి—పూర్వయా వర్ణవ్యత్యయేన పరిక్షవ ఏవ ప్రకాశ్యః, ఉత్తరయా త్వధ్యాహృతం పరికాసనమేవ । యథా చైతే ఋచౌ క్షవథుకాసావేవ తాత్పర్యేణ ప్రకాశయతః, తథా వ్యాఖ్యాతే భాష్యకారేణ॥

కేచిత్—యథాలింగమితి న కేవలం పరిక్షవే పరికాసనే చానయోర్జపః, అన్యేషు చ మంత్రలింగప్రతీతేష్వనుహూతాదిషు దుర్నిమిత్తేష్వపీతి ॥

ఏవముత్తరైర్యథాలింగం చిత్రియం వనస్పతిం శకృద్రీతిం సిగ్వాతం శకునిమితి ॥3॥

ఏవమిత్యనేన అర్థప్రాప్త ఏవ ఉపస్పృశ్యేత్యాకృష్యతే । ఇహోత్తరైరితి కరణవిభక్తిదర్శనాద్వనస్పత్యాదీని యథాలింగమభిమంత్రయేత న తు పూర్వవజ్జపేత్ । చిత్ర్యం లోకప్రసిద్ధమ్, చయనమూలం వా । వనస్పతిం పుష్పైర్వినా ఫలవంతం । అస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ వృక్షమప్యేవంవిధం 'ఆరాత్తే అగ్నిః' ఇత్యేతయాఽభిమంత్రయేత । 'నమశ్శకృత్సదే' ఇతి శకృద్రీతిం శకృత్సంతతిం । 'సిగసినసి' ఇతి సిగ్వాతం సిచో వస్త్రస్య వాతస్సిగ్వాతః । స చాన్యకృతః స్వదేహసంస్పృష్టశ్చేదమంగలః । 'ఉద్గాతేవ శకునే' ఇత్యేతయా శకునిమశోభనవాచం 'ప్రతినస్సుమనా భవ' ఇతి మంత్రలింగాత్ ॥

కేచిత్ — శుభవాచం, అశుభదర్శనే తు పూర్వసూత్రేణోక్తో జప ఇతి ॥

ఉభయోర్హృదయసంసర్గేప్సుస్త్రిరాత్రావరం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వా స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వాఽగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతేఽన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాదుత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కృత్వా తేన సర్పిష్మతా యుగ్మాన్ ద్వ్యవరాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా సిద్ధింవాచయీత ॥౪॥

ఉభయోర్జాయాపత్యోః 'త్రిరాత్రముభయోరధశ్శయ్యా' ఇత్యధికారాత్, ఇహ అన్వారబ్ధాయామితి స్త్రీలింగనిర్దేశాచ్చ । హృదయసంసర్గం మనసోస్సంప్రీతిమిచ్ఛుః వధ్వా సహైవ పితృభ్రాత్రాదిరహితోఽపి త్రిరాత్రాదనూనం యావన్మనస్తోషం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వా తస్యౌపాసన ఏవ స్థాలీపాకశ్రపణాద్యగ్నిముఖాంతం కృత్వా తస్యామన్వారబ్ధాయాం స్థాలీపాకాదవదాయ 'ప్రాతరగ్నిం' ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్మంత్రైః ప్రత్యృచం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే । తదనంతరం స్విష్టకృదాది తంత్రశేషం పార్వణవత్సమాప్య, తేన హుతశేషేణ సర్పిష్మతా యుగ్మాన్ ద్వ్యవరాన్ ద్వావవరౌ సంఖ్యాతౌ యేషాం తాన్ బ్రాహ్మణాన్ యథాలాభం భోజయిత్వా తైరేవ భుక్తవద్భిః కర్మఫలసిద్ధిరస్త్వితి సిద్ధిం వాచయీత । తేన సర్పిష్మతేతి చ పార్వణసిద్ధానువాదో యుగ్మానితి విధాతుమ్ ॥

శ్వస్తిష్యేణేతి త్రిస్సప్తైర్యవైః పాణింపరికిరతి యది వారుణ్యసి వరుణాత్త్వా నిష్క్రీణామి యది సౌమ్యాసి సోమాత్త్వా నిష్క్రీణామీతి ॥౫॥

పాణ్యుత్థాపనాది భర్తృపరిగ్రహణాంతం కర్మ శ్వోభూతే పరేద్యుస్తిష్యో భవతీతి కృత్వా పూర్వేద్యుః శ్వస్తిష్యః పునర్వసూ ఇత్యర్థః । తస్మిన్నక్షత్రే పిత్రాదినా సిద్ధివాచనాంతే కర్మణి కృతే అ

నంతరం వధూర్వ్యత్రి ఛూమాపాఠా(స్త్రి)తత్రి గత్వా తాం పాఠాం త్రిస్సప్తైః ఏకవింశత్యా యవైః ' యది వారుణ్యసి ' ఇత్యేతాభ్యాం మంత్రాభ్యాం పరికిరతి పరితోవపతి । త్రిస్సప్తైరితి ఛాందసంరూపమ్ ॥

శ్వోభూత ఉత్తరయోత్థాప్యోత్తరాభిస్తిసృభిరభిమంత్ర్యోత్తరయా ప్రతిచ్ఛన్నాం హస్తయోరాబధ్యశయ్యాకాలె బాహుభ్యాం భర్తారం పరిగృహ్ణీయాదుపధానలింగయా ॥ ౬ ॥

పరేద్యుర్వధూరేవ తాంపాఠాం ' ఇమాంఖనామి ' ఇత్యేతయాఖనిత్రేణోత్థాయ ' ఉత్తానపర్ణే ' ఇత్యాదిభిస్తిసృభిరభిమంత్ర్యతస్యాః మూలంద్విధా ఛిత్వా ఉపాయేన భర్తురదృశ్యం కృత్వా ' అహమస్మి సహమానా ' ఇత్యేతయాభ్యస్తయా స్వహస్తయోరాబధ్య రాత్రౌ శయ్యాకాలే ' ఉపతేధామ్ ' ఇత్యుపధాన లింగయాబాహుభ్యాం భర్తారంపరిగృహ్ణీయాత్ । ఉపధానలింగయేతి జ్ఞాపనంచ కర్మాంగమ్ ॥

కెచిత్—ఆబద్ధ్యపాఠా మూలయోహస్తయోరుపధానమేకోఽన్యశ్చాపిధానం యథాస్యాత్తథా పరిగృహ్ణీయాదితి ॥

వశ్యో భవతి ॥ ౭ ॥

ఇదం స్పష్టమ్ । వశ్య ఇతి పుల్లింగనిర్దేశాత్ వధూరిహయజమానా

అస్యా అధికారాంతర సంయోగమాహ—

సపత్నీబాధనంచ ॥ ౮ ॥

సపత్నీబాధ్యతె యేన తత్సపత్నీబాధనమ్ । ఏతత్కర్మసపత్నీబాధనమపి భవతి । అధికారాంతరంచ యుక్తమ్; య ఏకయా సంసృష్టహృదయోప్యన్యాం తత్సపత్నీంభార్యాం తదధీనధర్మాదావపి లోభాన్నబాధతే సోపి కథం ను నామతదధీనధర్మ(ద్య(ద్య)పెక్షయాపితాం బాధేతైవేత్యేవ మర్థత్వాదస్య కర్మణః ॥

అథాన్యదపి సపత్నీబాధనమాహ

ఏతేనైవ కామేనోత్తరేణానువాకేన సదాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥౯॥

ఏతస్మిన్నేవ కామేవధూః 'ఉదసౌసూర్యోగాత్' ఇత్యనువాకేన ప్రాగ్భోజనాదహరహరాదిత్య ముపతిష్ఠతే । సదేతివచనం చ సిద్ధేపి సపత్నీబాధనే, యావదవిధవా తావన్నిత్యమిదముపస్థాన మిత్యేవమర్థమ్॥

కేచిత్—ఇదముపస్థానం పూర్వాధికారశేషో వా, సపత్నీబాధనకామే కర్మాన్తరం వేతి ॥

యక్ష్మగృహీతామన్యాం వా బ్రహ్మచర్యయుక్తః పుష్కరసంవర్తమూలైరుత్తరైర్యథాలింగమంగాని సంమృశ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥౧౦॥

రాజయక్ష్మణా గృహీతాం, అన్యాం వా రాజయక్ష్మణోऽన్యైః కుష్ఠాదిభిర్గృహీతాం వా వధూం తద్ధితైషీ ఉక్తలక్షణబ్రహ్మచర్యయుక్తః పుష్కరస్య పద్మస్య సంవర్తికాభిర్దళైర్మూలైశ్చ 'అక్షీభ్యాం తే' ఇత్యాద్యృగ్భిః షడ్భిర్మన్త్రైః యథాలింగం మన్త్రలింగప్రతిపన్నాని భాష్యే వ్యాఖ్యాతాన్యక్ష్యాదీన్యంగాని సంమృశ్య ప్రతిమన్త్రం తాని ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ । ఏతేన భైషజ్యేనాగదా స్యాదితి తాత్పర్యమ్ ॥

కేచిత్—యక్ష్మగృహీతాంభార్యాంఅన్యాం వా మాత్రాదింపుష్కరస్య సంవర్తైః పరిమండలాకారైః మూలైరితి ॥

వధూవాస ఉత్తరాభిరేతద్విదే దద్యాత్ ॥౧౧॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే నవమఃఖండః

సమాప్తస్తృతీయఃపటలః.

యస్యావధ్వా ఇదం భైషజ్యం క్రియతే తస్యా వాసః । ఏతద్విదే ఏతత్కర్మసమన్త్రార్థంయోవేత్తి తస్మై 'పరాదేహి' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిర్దద్యాత్.

కేచిత్ — వివాహకాలే వధ్వా యదాచ్ఛాదితం వాసస్తద్వధూ

చ్యాసంసృష్టశేష్ణైవ పంచమ్యాం ‘ పరాదేహి ’ ఇత్యాదిభిశ్చరితవ్ర, తాయ ఏతద్విదే సూర్యావిదే, య ఏతాన్మన్త్రాన్ సార్థాన్ వేద తస్మై దద్యాత్ । అసంస్పృశేశ్చ ‘ కృత్రమేతత్కటుకమేతత్ ’ ఇతి లింగాత్ । అన్యచ సమావేశనానంతర ముపదేష్టవ్యస్య ఇహోపదేశో హృదయసంసర్గార్థకర్మణి శమ్యాజ్ఞాపనార్థమితి । నేదం యుక్తమ్ । సన్నిహితకర్మపరిత్యాగేన వాసోదానస్య అతివ్యవహిత వివాహార్థజ్ఞానానుదయాత్, అస్మదీయానామాచారాభావాచ్చ ॥

ఇత్థంసుదర్శనార్యేణసాహస్రైక(శ్యేపా)ప్లవా)శ్రియాత్ ।
కృచ్ఛ్రాత్తీర్ణోతిగూఢార్థ స్తృతీయపటలోదధిః ॥ ౧॥
అత్రానుక్తందురుక్తంవామతైర్వ్యాఖ్యాచ్చ్యుతస్య(చ)వా ।
సన్మార్గప్రవ(ణంచైతత్)ణత్వేన)తత్ క్షమధ్వంవిపశ్చితః॥ ౨॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే నవమఃఖండః

తృతీయశ్చ పటలస్సమాప్తః.

అథ తురీయఃపటలః.

అథ దశమఃఖండః

అథ మంత్రామ్నానక్రమప్రాప్తముపనయనవ్యాఖ్యానంప్రతిజానీతే ।

ఉపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామః॥ ౧॥

ఉపనయనమితి కర్మనామధేయం । కుమారస్యాచార్యసమీపనయనమస్మిన్ కర్మణీతి, పంకజాదివత్ । విః విస్తరార్థః । ఆఙ్ బలవదర్థః చక్షిఙో త్ర వ్యక్తవాగర్థస్య ఖ్యాఞాదేశాత్ వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి రూపమ్ । తథాచాయమర్థః— ఉపనయనాఖ్యం కర్మ వైకల్పికకల్పైర్వ్యా విస్తృతం బలవత్ప్రమాణోపపన్నం అసాధారణైశ్శబ్దైర్వక్ష్యామ ఇతి । ఇయం చ ప్రతిజ్ఞా శ్రోతృజనమనో ఽవధారణార్థా॥

కేచిత్ — దైవాదేర్విఘ్నాత్ పూర్వైర్విప్రైర్విషకాదిభిరసంస్కృతస్య

ప్యుపనయనం భవత్యేవ । న తూపనయనేనాసంస్కృతస్య ఉత్తరాణి శ్రౌతస్మార్తానీత్యేవముపనయనప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థా ప్రతిజ్ఞా । కించ, గృహ్యోపదిష్టకర్మసు గృహస్థస్యైవాధికారో న బ్రహ్మచారిణ ఇత్యేవంరూపం విశేషం జ్ఞాపయితుమప్రతిజ్ఞం వివాహముపదిశ్య ఉపనయనకర్మోపదేశః సప్రతిజ్ఞః క్రియతే । అస్యచ కల్పస్య ధర్మశాస్త్రే 'ఉపనయనం విద్యార్థస్య' (ఆప-ధ-౧-౧-౯) ఇత్యత్రానుపదేశః సర్వచరణార్థతాం నివర్తయితుమితి ॥

గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణముపనయీత ॥ ౨ ॥

గర్భాష్టమేషు వర్షేష్వితి శేషః । 'గర్భాదిస్సంఖ్యా వర్షాణామ్' ఇతి గౌతమవచనాత్ । గర్భశబ్దేన యస్మిన్వర్షే గర్భో వర్తతే, తల్లక్ష్యతే । తదష్టమం యేషాం జన్మాదీనాం సప్తానాంతాని గర్భాష్టమాని వర్షాణి । తేషు బ్రాహ్మణముపనయీత । ఏవం యద్యపి జన్మాదిసప్తస్వప్యుపనయనం ప్రాప్తం; తథాపి జన్మాదిషు త్రిషు చౌళాంతైః గర్భసంస్కారైరవరుద్ధత్వాన్న క్రియతే । చతుర్థేఽపి నైవ. కుమారస్య వ్రతాసామర్థ్యాత్ । అతోఽత్రోపాదేయగతా బహుత్వసంఖ్యా కపింజలన్యాయేన గర్భాదారభ్య షష్ఠసప్తమాష్టమేషు త్రిష్వేవావతిష్ఠతే సామర్థ్యాత్ ప్రయోగభేదేన । నన్వుత్తరత్ర రాజన్యం వైశ్యమితి విశేషోపాదానాదేవ గర్భాష్టమవిధిర్బ్రాహ్మణస్యైవేత్యర్థసిద్ధత్వాత్ బ్రాహ్మణమితి న వక్తవ్యమ్ । తథోపనయనం వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి ప్రకృతత్వాదుపనయీతేత్యపి । మైవమ్ । ఉపనయనమ్ శ్రౌతమితి జ్ఞాపయితుం । 'అష్టవర్షం బ్రాహ్మణముపనయీత' ఇత్యేతచ్ఛ్రుత్యనుకారిత్వాత్ ॥

కేచిత్ — గర్భాష్టమ ఏవ వర్షే న తు షష్ఠసప్తమయోః; తయోర్గర్భాష్టమత్వాభావాదితి । తన్న. బహువచనానర్థక్యాత్ ॥

గర్భైకాదశేషు రాజన్యం గర్భద్వాదశేషు వైశ్యమ్ ॥ ౩ ॥

ఉభయత్రాపి కపింజలన్యాయేన బహువచనస్య త్రిత్వే వార్థః ॥

వసన్తో గ్రీష్మశ్శరదిత్యృతవో వర్ణానుపూర్వ్యేణ ॥౪॥

ఋతవో వసన్తాదయస్త్రయో బ్రాహ్మణాదివర్ణక్రమేణోపనయనస్య కాలా భవన్తి । అయఞ్చతుర్విధిస్సామాన్యవిధిప్రాప్తాదగయనస్య యథార్హం నియమాపవాదార్థః । పూర్వపక్షాదిస్తు భవత్యేవ । ధర్మశాస్త్రే తు ‘వసన్తే బ్రాహ్మణం’ (ఆప-ధ-౧-౧-౧౮) ఇత్యాదిః. ‘శిశిరే చ వా సర్వార్ణే’ ఇతి భరద్వాజగృహ్యోక్తశిశిరప్రతిషేధార్థః । ‘గర్భాష్టమేషు బ్రాహ్మణమ్’ ఇత్యాదిస్తు ‘అథ కామ్యాని’ (ఆప.ధ.౧-౧-౨౦) ఇత్యాది విధాతుమనువాదః ॥

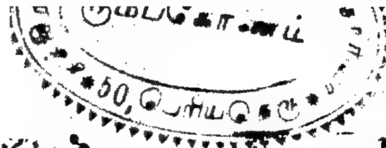
బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా కుమారం భోజయిత్వానువాకస్య ప్రథమేన యజుషాపస్సంసృజ్యోష్ణాశ్శీతాస్వానీయోత్తరయా శిర ఉనత్తి ॥౫॥

బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వేత్యనేన యచ్ఛ్రాద్ధం ధర్మశాస్త్రే ‘శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్’ ఇతి విహితం యదేవనాన్దీశ్రాద్ధమభ్యుదయశ్రాద్ధమితి ప్రసిద్ధం తదేవోచ్యతే । తచ్చ స్మృత్యన్తరప్రసిద్ధవిధినా కర్తవ్యమ్ । తస్యత్విహ పునః పాఠః పాఠక్రమేణానుష్ఠానార్థః । అన్యథాపవాదార్థానాం బద్ధక్రమత్వాద్వివాహాదిష్వివాన్త ఏవ స్యాత్ । ఆశీర్వచనేపి ధర్మశాస్త్రవిహితేఽయమేవన్యాయః । ఆశీర్వచనవిధిశ్చ భాష్యోక్తః ॥

కేచిత్—పూర్వేద్యుర్నాన్దీశ్రాద్ధమ్, ఆచారాత్, స్మృత్యన్తరాచ్చ । శ్వోభూతే చ బ్రాహ్మణానాం భోజనం, భుక్తవద్భిరేవాశిషాం వాచనార్థం । సర్వకర్మణాం చాన్తే ‘శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్’ ఇతి వచనాదితి ॥

అత్ర చ కుమారస్య స్వభోజనాత్ప్రాక్ ‘యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రమ్’ ఇత్యాదిమన్త్రేణ యజ్ఞోపవీతధారణం । ‘భోజన ఆచమనే స్వాధ్యాయే చ యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్’ ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ ॥

కేచిత్—సమిదాధానాత్ప్రాగేవేతి ॥

కుమారభోజనంచవినాక్షారలవణాదిభిః।ఆద్యంతయోశ్చద్విరాచమనం కేచిత్ —ఏవమంతంమాతాపితరౌకురుతః,అతఊర్ధ్వమాచార్యఇతి

అనువాకస్య ప్రథమేనయజుషా ‘ ఉష్ణేనవాయో ’ ఇత్యనేన అపః ఉష్ణాశ్శీతాశ్చ సంసృజతి । సంసృజంశ్చోష్ణాశ్శీతాస్వానయతి, నత్వనియమేన । అత్ర చానువాకగ్రహణం గృహ్యమంత్రాస్సమామ్నాతా ఏవ న కల్పసూత్రస్థా ఇతి జ్ఞాపనార్థం । తత్ప్రయోజనం చైతే బ్రహ్మయజ్ఞాదిష్వధ్యేతవ్యా ఇత్యుక్తమ్ । తతస్తాభిరద్భిః ‘ ఆపఉందంతు ’ ఇత్యేతయా కుమారస్య శిరఉనత్తి । ప్రాగగారభ్య ప్రదక్షిణమునత్తి క్లేదయతి ॥

త్రీంస్త్రీన్దర్భానంతర్ధాయోత్తరాభిశ్చ
తసృభిఃప్రతిమంత్రంప్రతిదిశంప్రవపతి॥౬॥

తతో ‘ యేనావపత్ ’ ఇత్యాదిభి శ్చతసృభిః ప్రతిమంత్రం ప్రతిదిశం త్రీంస్త్రీన్దర్భానంతర్ధాయ కేశాన్ప్రవపతి । ప్రశబ్దాత్కుశలీకరణమప్యాచార్యస్యైవ। తత్ర ప్రథమే మంత్రే అసావిత్యస్య స్థానే విష్ణుశర్మేతి కుమారస్య నామగ్రహణం । చతుర్థేతుసమ్బుద్ధ్యా ॥

వపంతముత్తరయానుమంత్రయతే దక్షిణ
తో మాతాబ్రహ్మచారీవా ॥ ౭ ॥

దక్షిణత ఉపవిశ్య కుమారస్య మాతా బ్రహ్మచారీ వా కశ్చిత్ ‘యత్క్షురేణ ’ ఇత్యేతయా వపంతమాచార్య మనుమంత్రయతే । కస్మాదేవం సూత్రచ్ఛేదః? ఉచ్యతే । అస్య కుమారస్యాయుర్మాప్రమోషీరితి మధ్యమ పురుషలింగకేఽనుమంత్రణేవపనవ్యాపృతాచార్యకర్తృకత్వవిరోధాత్ । మాతృబ్రహ్మచారి వ్యతిరిక్తస్య ప్రకృతస్యాభావాత్ ॥

ఆనడుహే శకృత్పిండే యవాన్నిధాయ
తస్మిన్కేశానుపయమ్యోత్తరయోదుమ్బ
రమూలేదర్భస్తమ్బేవానిదధాతి॥౮॥

ఉపనయనస్య ప్రకృతత్వాన్స్నాతా బ్రహ్మచారీవా ‘ ఉప్త్వాయకేశా

ఇత్యేతయా ‘ అనడుహో శకృత్పిండే ’ ఇత్యాది యథోపదేశం కరోతి॥

కేచిత్ — ఆచార్యః పూర్వం వపనమారభతే । తతో నాపితస్సంస్పృష్టాభిరేవాద్భిర(న్వ)బ)ర్థంకుర్వన్ కేశాన్ ప్రవపతి । తం చ వపంతముత్తరయా ఆచార్యోఽనుమంత్రయతే । దక్షిణతో మాతేత్యుక్తార్థమేవేతి । తన్న । ఏతద్వపనం నాపితస్సమాపయతీత్యత్ర వచనాభావాత్, తత్కల్పనాయాం చానుపపత్త్యభావాత్ । ప్రశబ్దస్య నిపాతస్య ప్రమాణాంతరావగతార్థద్యోతకత్వాత్ । ఉక్తసూత్రభేదేన స్వవాక్యోక్తస్యైవ మాత్రాదేరనుమంత్రణకర్తృతోపపత్తేశ్చ ॥

స్నాతమగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే పాలాశీంసమిధముత్తరయాఽఽధాప్యోత్తరేణాగ్నిం దక్షిణేనపదాశ్మానమాస్థాపయత్యాతిష్ఠేతి॥౯॥

అథాగ్నేరుపసమాధానాది తంత్రం ప్రతిపద్యతే । పాత్రాసాదనకాలే అశ్మవాసో మేఖలాజినదండ కుశకూర్చాంశ్చ సహైవాసాదయతి ॥

కేచిత్ — దర్వ్యాదీన్యపి సహైవేతి ।

ఆజ్యభాగాంతే కృతేస్నాతం కుమారం ‘ ఆయుర్దాదేవ ’ ఇత్యేతయా పాలాశీం సమిధం హస్తే గృహీత్వాఽఽధాపయతి । మంత్రాంతే చాధేహీతి బ్రూయాత్ । ఆధాపనమంత్రశ్చాయమ్॥

కేచిత్ — ఆధానమంత్రం వాచయీతాచార్య ఇతి । తేషాం ‘ జరసే నయేమమ ’ ఇతి మంత్రలింగవిరోధః । అథాధాపనార్థే మంత్రేఅశ్మాస్థాపనమంత్ర సత్కుమారాభిధానార్థముచ్చారణం స్యాత్. నదేవతాభిధానార్థమ్. సకృదుచ్చరితస్యోభయాభిధానాశక్తేరితి చేన్న । ఘృతపృష్ఠోఽగ్నే ’ ఇతీహ దేవతాయా ఏవాభిధేయత్వాత్ । అతఏవోక్తం ‘ మంత్రముక్త్వాఽఽధేహి జుహుధీతి బ్రూయాత్ ’ ఇతి । శేషంవ్యక్తమ్ ॥

వాసస్సద్యఃకృత్తోతముత్తరాభ్యామభిమంత్ర్యోత్తరాభిస్తిసృభిఃపరిధాప్యపరిహితముత్తరయాఽనుమంత్రయతే॥౧౦॥

వాసః యచ్ఛాణ్యాది ధర్మశాస్త్రే విహితం తత్సద్యః కృత్తోతం సద్యఏవ ధిన్నోతం, నాన్యస్మిన్నహని ప్రశస్తేపి ॥

కేచిత్ — ఏకస్మిన్నేవాహని తంతుక్రియా వయనక్రియాచ యస్య తత్సద్యః కృత్తోతమితి ॥

ఏవంభూతం ‘రేవతీస్త్వా’ ఇతి ద్వాభ్యామభిమంత్ర్య ‘యా అకృంతన్’ ఇత్యేతాభిస్తిసృభిః పరిధాప్య, పరిహితం కుమారం ‘పరీదం వాసః’ ఇత్యనయానుమంత్రయతే ॥

మౌంజీం మేఖలాం త్రివృతాం త్రిః ప్రదక్షిణము త్తరాభ్యాం పరిపీయాజనము త్తరము త్తరయా ॥౧౧॥

మౌంజీం ముంజైః కల్పితాం। త్రివృతాం త్రివృతం। దీర్ఘశ్ఛాందసః। మేఖలాం ‘ఇయం దురుక్తాత్’ ఇత్యేతాభ్యాం త్రిఃప్రదక్షిణం పరివ్యయతి। త్రివృతామితిచ ‘శక్తివిషయే దక్షిణావృత్తానాం। జ్యా రాజన్యస్య’ (ఆప-ధ-౧-౨-33.34) ఇత్యాదీనాం ప్రదర్శనార్థం। అజినం ‘కృష్ణం బ్రాహ్మణస్య’ (ఆప-ధ-౧-3-3) ఇత్యాది ధర్మశాస్త్రే విహిత ముత్తరం వాసః కరోతి ‘మిత్రస్యచక్షుః’ ఇత్యేతయా ॥

ఉత్తరేణాగ్నిం దర్భాన్ సంస్తీర్య తేష్వేన ముత్తరయాఽవస్థాప్యోదకాంజలిమస్మా అంజలావానీయోత్తరయా త్రిః ప్రోక్ష్యోత్తరైర్దక్షిణే హస్తేగృహీత్వోత్తరైర్దేవతాభ్యః పరిదాయోత్తరేణ యజుషోపనీయ సుప్రజా ఇతి దక్షిణేకర్ణేజపతి ॥ ౧౨ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే దశమఃఖండః ॥

ఉత్తరయా ‘ఆగంత్రా సమగన్మహి’ ఇత్యేతయా। అస్మా ఇతి చతుర్థీ షష్ఠ్యర్థే। ఉత్తరయా ‘సముద్రాదూర్మిః’ ఇత్యేతయా త్రిఃప్రోక్షతి॥

సకృన్మంత్రేణ, ద్విస్తూష్ణీం। ఉత్తరైః। అగ్నిష్టే హస్తమగ్రభీదిత్యాదిభిః దశభిర్మంత్రైః సర్వేషాంచాంతే సకృద్ధస్తగ్రహణం। ఉత్తరైః ‘ అగ్నయే త్వా పరిదదామి ’ ఇత్యేకాదశభిః ప్రతిమంత్రం దేవతాభ్యో మంత్రలింగప్రతీతాభ్యః పరిదదాతి రక్షణార్థం। తతశ్చ యది సకృత్పరిదానం స్యాత్తదా విధ్యపరాధాత్సర్వప్రాయశ్చిత్తం హోతవ్యం। అసౌశబ్దేషు చ సర్వేషు సమ్బుద్ధ్యా నామగ్రహణమ్। ఉత్తరేణ యజుషా ‘ దేవస్య త్వా సవితుః ’ ఇత్యనేన ఉపనయతే ఆత్మనస్సమీపం నయతి। నామగ్రహణం చ సంబుద్ధ్యైవ॥

కేచిత్ — కుమారస్యాంజలావాచార్యేణానీతముదకం సవ్యహస్తే ధారయన్, దక్షిణేన హస్తేనాత్మానం త్రిః ప్రోక్షతి। ఆచార్యస్తు ప్రోక్షయతి। ణిచశ్చ లోపో ద్రష్టవ్యః। హస్తగ్రహణం చ ప్రతిమంత్రమిత్యనేకకల్పనాసాపేక్షం వ్యాచక్షతే॥

* ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే దశమఃఖండః *

అథైకాదశఃఖండః

బ్రహ్మచర్యమాగామితి కుమార ఆహ ॥౧॥

వ్యక్తమ్॥

ప్రష్టం పరస్య ప్రతివచనం కుమారస్య ॥౨॥

ప్రష్టం ప్రశ్న ఇత్యర్థః। రూపం తు ఛాందసమ్। కో నామాసీత్యాదిషు ప్రశ్నప్రతివచనార్థేషు చతుర్షు మంత్రేషు ప్రష్టం పరస్యాచార్యస్య, ప్రతివచనం తు కుమారస్య। తతశ్చైవం ప్రయోగః। ‘ కో నామాసి ? ’ ఇత్యాచార్యః పృచ్ఛతి। ‘ విష్ణుశర్మా నామాస్మి ’ ఇతి కుమారః ప్రతిబ్రూయాత్। తథా, ‘ కస్య బ్రహ్మచార్యసి విష్ణుశర్మన్ ’ ? ఇత్యాచార్యః ‘ ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మి ’ ఇతి కుమారః॥

శేషం పరో జపతి ॥౩॥

శేషమనువాకశేషైకదేశం ‘ విష్ణుశర్మన్నేష తే దేవ ’ ఇత్యాది ‘ ఆ

నుసంచర విష్ణుశర్మన్ ' ఇత్యేవమంతమాచార్యోజపతి । ' అధ్వనామ ధ్వపతే ' ఇత్యస్య ప్రత్యగాశిషో వాచనవిధానాత్ ॥

ప్రత్యగాశిషంచైనంవాచయతి ॥౪॥

ఆత్మగామ్యాశీఃఫలం యస్మిన్మంత్రే స ప్రత్యగాశీః । జాత్యభిప్రాయమేకవచనమ్ । అధ్వనామిత్యారభ్య ఆ ఉపనయనసమాప్తేఃయే ప్రత్యగాశిషో మంత్రాః ' యోగేయోగే ' ఇత్యాదయః, తాన్ సర్వాన్ కుమారం వాచయతి ॥

ఉక్తమాజ్యభాగాన్తమ్ ॥౫॥

ఇద మనువాదమాత్రం మాఘూదితి సాధ్యాహారంవ్యాఖ్యాయతే । న కేవలమధ్వనా మిత్యారభ్య ప్రత్యగాశిషో మంత్రాన్ వాచయతి । ఆజ్యభాగాంతముక్త్వా యే పశ్చాత్ప్రత్యగాశిషోయంత్రాః మెఖలాపరివ్యయణాదిషూక్తాః ' ఇయం దురుక్తాత్ ' ఇత్యాద్యాఃతానపివాచయతి । ఉక్తమితి జాత్యభిప్రాయం । ఇదంత్విహవక్తవ్యమ్ । యాసు మెఖలాపరివ్యయణాదిషు కుమారప్రధానాసు సంస్కారక్రియాసుయేప్రత్యగాశిషో మంత్రాః తచ్చోదకైరాఖ్యాతైః కరణత్వేన చోదితాః క్రియాః తైర్మంత్రైః కృత్వాపశ్చాద్వాచయతి । స్వతః కరణమంత్రాణాం క్రియాగుణభూతైః కర్తృభిరేవోచ్చార్యత్వాత్ । కుమారస్య చాత్ర సంస్కార్యత్వేన ప్రాధాన్యాత్ । యత్రపునహోమాదిషు కుమారస్యగుణభావ ఏవ న సంస్కార్యత్వం- తత్రతాన్ ప్రత్యగాశిషోవాచయత్యేవ ॥

కేచిత్ — పరివ్యయణాదిష్వపి కుమారస్యైవమంత్రః; పరస్తు వాచయత్యేవేతి ॥

అత్రైనముత్తరా ఆహుతీర్హావయిత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥ ౬ ॥

అత్ర అస్మిన్ క్రమే న తు ' యథోపదేశంప్రధానాహుతీః ' ఇతి సామాన్యవచనాదాజ్యభాగానంతరమేవ । ఏనం కుమారం । ఉత్తరాః ।

‘యోగేయోగే’ ఇత్యేకాదశర్చః ప్రత్యగాశిషోవాచయిత్వా హస్తేగృహీత్వా ప్రతిమంత్రం హావయతి ॥ తత్ర ద్వితీయచతుర్థ్యా ‘ఇమమగ్న ఆయుషే’ ‘అగ్నిష్టఆయుః ప్రతరామ్’ ఇతి లింగవిరోధాత్ ‘ఆయుర్దాదేవ జరసమ్’ ఇతివత్ స్వయమేవబ్రూయాత్ నైనం వాచయతి॥

కేచిత్ — ఏతయోరపి దేవతాభిధానార్థత్వాత్ కుమారస్యైవోచ్చారణమితి ॥

తతో ‘జయాభ్యాతానాః రాష్ట్రభృత’ ఇతి సామాన్యవిధిప్రసిద్ధమేవాచార్యో జయాది ప్రతిపద్యతే । తతశ్చ ‘అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావతు’ ఇత్యాదీనాం ప్రత్యగాశిషామపివాచనం న భవతి ॥ నైవ హావనమ్ ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వాపరేణాగ్నిముదగగ్రం కూర్చంనిధాయ తస్మిన్నుత్తరేణ యజుషోపనేతోపవిశతి ॥౭॥

కూర్చందర్భమయమాసనం । ఉత్తరేణయజుషా ‘రాష్ట్రభృదసి’ ఇత్యనేన । ఉపనేతాఆచార్యః । శేషంవ్యక్తమ్ ॥

పురస్తాత్ప్రత్యఙ్ఙాసీనః కుమారో దక్షిణేన పాణినాదక్షిణం పాదమన్వారభ్యాహ సావిత్రీం భో అను బ్రూహీతి ॥ ౮ ॥

ఉపనేతుః పురస్తాత్ ప్రత్యఙ్ముఖః ఆసీనః కుమారోదక్షిణేన పాణినా ఉపనేతుర్దక్షిణం పాదం అన్వారభ్యఉపసంగృహ్య ‘సావిత్రీం భో! అనుబ్రూహి’ ఇతి ప్రార్థయతే ॥

తస్మాఅన్వాహ తత్సవితురితి॥౯॥

తస్మైకుమారాయ గ్రహణార్థం ‘తత్సవితుర్వరేణ్యమ్’ ఇత్యేతామృచమాచార్యోన్వాహ ॥ తత్రచసవితృదేవత్యామృచమనుబ్రూహీత్య విశేషేణ ప్రార్థనాయాం కృతాయామపియోయం ‘తత్సవితురిత్యన్వా

హ' ఇతి నియమః స జ్ఞాపయతి ధేనుపఙ్క్త్యాదిశబ్దవత్సావిత్రీశబ్దస్య యౌగికస్యాపి 'తత్సవితుర్వరేణ్యమ్' ఇత్యస్యామేవ ప్రయోగో నియతః। నతు 'ఆసత్యేనరజసా' ఇత్యాదిష్వపీతి। తథాచ ధర్మశాస్త్రే 'సావిత్రీంప్రాణాయామశః' (౧-౨౬-౧౪) 'సావిత్ర్యాసమిత్సహస్రమాదధ్యాత్' (౧-౨౭,౧) ఇత్యాదిష్వస్యా ఏవచర్చః సమ్ప్రత్యయో నాన్యస్యాఅపీతి॥

కథమన్వాహ? ఇత్యత్రాహ—

పచ్ఛోఽర్ధర్చశస్తతస్సర్వామ్ ॥౧౦॥

పచ్ఛః పాదశః పాదే అవసాయ। అర్ధర్చశః అర్ధర్చే అవసాయ। తతః సర్వాంసమస్తాం అనవసానామిత్యర్థః। అత్రచ సర్వానువచన స్యాదృష్టార్థత్వాత్, గ్రహీతుమసమర్థస్యాపికుమారస్య సర్వానిగదత్యే

అథ తస్మిన్నేవానువచనే విశేషమాహ—

వ్యాహృతీర్విహృతాః పాదా
దిష్వంతేషువాతథార్ధర్చయో
రుత్తమాం కృత్స్నాయామ్॥౧౧॥

విహృతాః వ్యాహృతీః త్రిష్వపి పాదాదిష్వేకైకామన్వాహ। అథవా పాదానామంతేషు తథార్ధర్చే అవసాయ ప్రయోగేపి ప్రత్యర్ధర్చమాదావంతే వైకైకామన్వాహ। అవశిష్టాం తూత్తమాం వ్యాహృతిం కృత్స్నాయామాదావంతేవా। కృత్స్నాయామితి షష్ఠ్యర్థపాఠః। ప్రయోగస్తు, ప్రథమంప్రణవమన్వాహ 'ఓమితి బ్రాహ్మణః ప్రవక్ష్యన్నాహ (తై-ఉ-౧-౮) ఇతి శ్రుతేః। 'ఓంకారస్స్వర్గద్వారంతస్మాద్బ్రహ్మాధ్యేష్యమాణ ఏతదాది ప్రతిపద్యేత' (౧-౧౩-౬) ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాచ్చ। 'ఓంభూః తత్సవితుర్వరేణ్యమ్। ఓంభువఃభర్గోదేవస్య ధీమహి। ఓంసువః ధియోయోనఃప్రచోదయాత్। ఓంభూః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్యధీమహి। ఓంభువః ధియోయోనఃప్రచో

దయాత్ । ఓంసువః తత్సవితుర్వరేణ్యంభర్గోదేవస్యధీమహిధియోయోనఃప్రచోదయాత్ ' అంతేషు వతిపక్షే ప్రయోగః, ' ఓంతత్సవితుర్వరేణ్యం భూః।ఓం భర్గోదేవస్యధీమహి భువః । ఓం ధియోయోనఃప్రచోదయాత్ సువః । ఓంతత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి భూః । ఓంధియోయోనఃప్రచోదయాత్ భువః । ఓంతత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గోదేవస్య ధీమహి ధియోయోనఃప్రచోదయాత్ సువః ' ॥ ఇతి ॥

కుమారఉత్తరేణ మన్త్రేణోత్తరమోష్ఠముపస్పృశతే॥౧౨॥

ఆచార్యవాచితేన ' అవభృథమసౌ సౌమ్య ' ఇత్యనేనమన్త్రేణ కుమారస్స్వయముత్తరమోష్ఠముపస్పృశతి । ఛాందసమాత్మనేపదం । అసావిత్యత్రచ నాస్తి నామగ్రహణం, ప్రాణాభిధానత్వాత్ । ' శ్వావాంతతర్యంతావోష్ఠావుపస్పృశ్యాచామేత్ ' (ఆప-ధ-౧,౧౬-౧౦) ఇతివచనాదాచమనంతు కర్తవ్యమ్ ॥

కర్ణావుత్తరేణ ॥౧౩॥

స ఏవయుగపద్ధస్తద్వయేన స్వీయౌకర్ణౌస్పృశతి । ఉత్తరేణ ' బ్రహ్మణఆణీస్థః ' ఇతి ద్వివచనలిఙ్గేన ॥

దండముత్తరేణాదత్తే ॥౧౪॥

ఉత్తరేణ ' సుశ్రవః ' ఇత్యనేన ॥

అథ వర్ణక్రమేణ త్రిభిస్సూత్రైర్దణ్డానాం గుణవిధిమాహ—

పాలాశో దండో బ్రాహ్మణస్య నైయగ్రోధ స్కంధజోఽవాఙ్గ్రో రాజన్యస్య బాదరఔదుంబరో వా వైశ్యస్య॥౧౫॥

పాలాశః పలాశవృక్షస్య వికారః । ఏవముత్తరేష్వపి విగ్రహః। స్కన్ధే జాతః స్కన్ధజః । అవాఙ్గ్రః అవాచీనమగ్రం యస్యదండస్య ॥

వార్క్షో దండఇత్యవర్ణసంయోగేనైక ఉపదిశంతి॥౧౬॥

వార్క్షః వృక్షస్యయజ్ఞియస్య వికారః, న తు వేణువేత్రాదేః అవ

ర్ణసంయోగేన సర్వవర్ణానామవిశేషేణ త్వేకఉపదిశంతి । అత్ర యద్యపి 'తత్పర్ణ ఉపాశృణోత్సుశ్రవా వై నామ' (తై.సం. 3-౫-౭) ఇత్యర్థవాదేన మంత్రస్థసుశ్రవశ్శబ్దస్య పాలాశాభిధానలింగకత్వాత్ అనేన మంత్రేణ నైయగ్రోధాది దండానా మప్యుపాదానే లింగవిరోధః । తథాపి 'దండముత్తరేణాదత్తే' ఇతి శ్రుతిప్రాబల్యాత్ లింగం బాధిత్వాఽనేనైవ సర్వదండానాముపాదానం । ధర్మశాస్త్రే 'పాలాశోదండోబ్రాహ్మణస్య' (౧-౨-3౮) ఇత్యాదిపునర్విధానంచ 'త్రైవిద్యకం బ్రహ్మచర్యంచరేత్' (౧-౧,౨౮) ఇత్యుపనయనకాలాతిపత్తిప్రాయశ్చిత్తానుష్ఠానేపి తత్తద్వర్ణేన తత్తద్దండధారణార్థం ॥

కేచిత్—తత్రైవ సర్వచరణార్థం విహితానాందండానాంగృహ్యేఽనువాదః సర్వేషాముపాదానేపి శ్రుత్యైత న్మంత్రవిధానార్థ ఇతి॥

స్మృతంచ మ ఇత్యేతద్వాచయిత్వా గు
రవేవరం దత్త్వోదాయుషేత్యుత్థాప్యోత్తరై
రాదిత్య ముపతిష్ఠతే ॥ ౧౭ ॥

అథాచార్యః 'స్మృతంచమే' ఇత్యేత న్మంత్రజాతం కుమారం వాచయతి । తత్రాష్టౌ మంత్రాస్సమానోదర్కాః శేషో నవమః । తేషాంప్రత్యగాశిష్ట్వాదేన వాచనే ప్రాప్తే, వాచయిత్వేతి పునర్వచనం వాచనవరదానయో నైరంతర్యార్థం । అథ గురవేఆచార్యాయకుమారోవరం గాం 'గురో! వరం తే దదామి' ఇతి దదాతి । అగ్న్యాధానే 'గౌర్వైవరః' (ఆప,శ్రౌ-౫,౧౧-౮) ఇత్యుక్తత్వాత్ । ఆచార్యస్తు సప్తదశకృత్వోపాస్య హోతౄణాం దశమానువాకస్య "దేవస్యత్వా' ఇత్యాదిత ఆరభ్య 'దేవిదక్షిణే' ఇత్యేవమంతముక్త్వా 'రుద్రాయ గాం తేనామృతత్వమశ్యామ్' ఇత్యాదిసంధాయ 'ఉత్తానస్త్వాంగీరసః ప్రతిగృహ్ణాతు' (తై-ఆ.3-౧౦) ఇత్యేవమంత్రేణ శ్రోత్రవత్ప్రతిగృహ్ణాతి. 'ఉపనయనం విద్యార్థస్య శ్రుతితస్సంస్కారః' (౧-౧-౯) ఇతిధర్మశాస్త్ర

వచనాత్ । తతః కుమారం ‘ ఉదాయుషా ’ ఇత్యుత్థాప్య ఇదం చ వాచయతి । అథ కుమారః ‘ తచ్చక్షుర్దేవహితం ’ ఇత్యాదిభిరాచార్యవాచితైః దశభిర్మన్త్రైరాదిత్య ముపతిష్ఠతే । అత్ర వాచయిత్వేత్యాదేః త్వాప్రత్యయస్య క్రియావిధానమాత్రే తాత్పర్యం, న తు సమానకర్తృకత్వేపి । జ్ఞాపితం చైతత్ ‘ యోక్త్రంవిముచ్య తాం తతః ప్రవాహయేత్ ’ (ఆప-గృ.౫-౧౩) ఇత్యత్ర । అథవా వ్యవధానేన సంబంధః. ఆచార్యస్సమృతాది వాచయిత్వా ‘ ఉదాయుషా ’ ఇత్యుత్థాప్య ‘ యంకామయేత ’ ఇత్యాదికుర్యాత్ । కుమారస్తుగురవేవరం దత్వోత్తరై రాదిత్య ముపతిష్ఠతే ॥

కేచిత్ — స్మృతసంకీర్తనాది పదార్థచతుష్టయమపికుమారకర్తృకం । వాచయిత్వోత్థాప్యేతి ణిజర్థో హేతురవివక్షితః, అన్యథాత్వ సమానకర్తృకత్వాత్ వరదానముపస్థానం చాచార్యకర్తృకంస్యాత్ ।తథాగురుగ్రహణం చౌలాదౌ బ్రహ్మణే వరదానార్థమితి ॥

అథ కామ్యమాహ—

యంకామయేత నాయమచ్ఛిద్యేతేతి తము
త్తరయా దక్షిణేహస్తేగృహ్ణీయాత్ ॥౧౮॥

యం కుమారం అయమాసమావర్తనాన్తాత్ నచ్ఛిద్యేత న వియుజ్యేతేతి కామయేత, తముత్తరయా ‘ యస్మిన్భూతం ’ ఇత్యనయర్చా సంబుద్ధ్యా చ నామగృహీత్వా దక్షిణేహస్తే గృహ్ణీయాత్ । యద్యయమాచార్యశ్చతుర్వేదీ సర్వశాస్త్రవిత్ అధ్యాపయితుం వ్యాఖ్యాతుం చ శక్నోతి ॥

త్ర్యహమేతమగ్నిం ధారయంతి ॥౧౯॥

స్పష్టమేతత్ ॥

క్షారలవణవర్జనంచ ॥౨౦॥

త్ర్యహం క్షారలవణయోర్వర్జనంచ భవతి । అత్రచ త్ర్యహమితి

నియమార్థం ధర్మశాస్త్రే 'యథాక్షారలవణమధుమాంసాని' (ఆప-ధ-౧-౪-౬) ఇత్యనేన క్షారలవణయోర్వర్జనయోర్నిషేధః త్ర్యహాదూర్ధ్వం పాక్షికః। మధ్వాదేస్తు నిత్యఏవ ॥

పరిత్వేతి పరిమృజ్య తస్మిన్నుత్తరైర్మన్త్రైస్సమిధ ఆదధ్యాత్ ॥ ౨౧ ॥

'పరిత్వాగ్నే' ఇత్యగ్నిం పరిమృజ్య పరిసమూహ్య, తస్మిన్ ఉపనయనాగ్నౌ యావద్ధారణముత్తరైర్మన్త్రైర్ద్వాదశభిః 'అగ్నయే సమిధమాహార్షం' ఇత్యాదిభిః ప్రతిమన్త్రమేకైకాం సమిధమాదధ్యాత్। పునశ్చాన్తే తూష్ణీం పరిసమూహనం। అనన్తరముభయతస్తూష్ణీం సమన్తం పరిషేచనం స్మృత్యన్తరాదాచారాచ్చ। ఏతచ్చ సమిదాధానం పూర్వాంకాయ్యైరగ్నిమిద్ధ్వా కార్యం ధర్మశాస్త్రే 'అగ్నిమిద్ధ్వా పరిసమూహ్య సమిధ ఆదధ్యాత్' (ఆప-ధ-౧-౪-౧౬) ఇతి వచనాత్। పరిసమూహనస్య 'పరిత్వేతి పరిమృజ్య' ఇతి విధిః ॥ తథా ధర్మశాస్త్రేతు 'సమిద్ధమగ్నిం పాణినాపరిసమూహేన్న సమూహన్యా' (ఆప-ధ.౧-౪-౧౭) ఇతి గుణార్థోనువాదః ॥

ఏవమగ్నిపూజాపరశబ్దం సమిదాధానం సవిధికమభిధాయ, ఇదానీం తస్యైవాధికారసంబన్ధం గుణాన్తరం చాహ—

ఏవమన్యస్మిన్నపి సదాఽరణ్యాదేధానాహృత్య ॥ ౨౨ ॥

ఏవముక్తేన విధినా। సదా ఉపనయనప్రభృత్యా సమావర్తనాత్ అహరహస్సాయంప్రాతః, సాయమేవ వా సమిదాధానం కర్తవ్యం। ఏతచ్చ త్ర్యహాదూర్ధ్వమన్యస్మిన్నపి లౌకికేఽగ్నౌ భవతి। న తూపనయనాగ్నిర్నష్ట ఇతి నిత్యస్య సమిదాధానస్య లోపః। సమిధశ్చారణ్యాదేవాహృత్యాధేయాః। యచ్చ ధర్మశాస్త్రే 'సాయంప్రాతర్యథోపదేశమ్' ఇతి 'సాయమేవాగ్నిపూజేత్యేకే' (ఆప-ధ.౧-౪-౧౬.౧౭) ఇతి వికల్పవిధ్యర్థోనువాదః ॥

కేచిత్—నిత్యస్య సతస్సమిదాధానస్య అత్రోపదేశోఽస్మిన్ కాలే ప్రారమ్భార్థః । తతశ్చేదం ప్రాతరుపక్రమం సాయమపవర్గం । సాయమేవేతి పక్షేతు సాయమేవోపక్రమో నాన్యత్ర । తత్ర యథాకామీ ప్రక్రమేత । తథా తస్మిన్నన్యస్మిన్నపీత్యారమ్భాత్ ఉపనయనాగ్నేస్త్రయహాదూర్ధ్వమపి వికల్పేన ధారణం తత్రైవ సమిదాధానంచేతి ॥

ఉత్తరయాసఙ్శాస్తి ॥ ౨౩ ॥

'బ్రహ్మచార్యసి' ఇత్యనయా కుమారం సంశాస్తి శిక్షయతి । అథసంశాసనార్థజ్ఞాపనాయ మంత్రార్థ ఉచ్యతే । బ్రహ్మచార్యసి కామచారవాదభక్షో మా భూః । అపోశాన మయానుజ్ఞా(తో)తాఽ)పఏవపిబ,బుభుక్షాం తు ధారయ । కర్మకురు, అస్మదర్థం కర్మమయానుక్తోపి కురు మా సుషుప్థాః పూర్వోత్థాయీజఘన్యసంవేశీ భూయాః 'తమాహుర్న స్వపితి' (ఆప-ధ-౧.४-౨౮) ఇత్యుక్తత్వాత్ మా దివా స్వాప్సీరితివా భిక్షాచర్యం చర, నిమంత్రణాదినాభుంజానోప్యస్మదర్థం భైక్షమాచర ఆచార్యాధీనోభవ, మయాఽననుజ్ఞాతో యాజనాదికర్మమా కార్షీరితి । అత్ర చాసీతిఛాందసో లకారః,సుషుప్థాఇతి రూపంచ । సంశాసనేషు చ సర్వేషుకుమారో 'బాఢమ్' 'ఏవంకరోమి' ఇతి ప్రతివచనం దాప్యః । సంశాసనాంతే చ భిక్షాచరణం । 'అథాస్మా అరిక్తంపాత్రం ప్రయచ్ఛన్నాహ మాతరమేవాగ్రే భిక్షస్వేతి' ఇతిబోధాయనగృహ్యాత్

వాసశ్చతుర్థీముత్తరయాదత్తేన్యత్పరిధాప్య ॥ ౨४ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే ఏకాదశఃఖండః

సమాప్తస్తురీయః పటలః

చతుర్థీమితి సప్తమ్యర్థే ద్వితీయా । చతుర్థ్యాంరాత్రౌ చతుర్థాహోరాత్రే అహన్యేవ 'ఉదగయనపూర్వపక్షాహః' (ఆప-గృ-౧-౨) ఇతి నియమాత్ । వాసః ఉపనయనకాలే యత్పరిధాపితంతదాచార్యః సప్తదశకృత్వోఽపాస్య 'యస్య తే ప్రథమవాస్యం' ఇత్యనయై

వస్త్రేకరోతి నతు సావిత్ర్యా; అత్ర విశేషవిధేర్బలీయస్త్వాత్ । ఉపదేశ మతంతు 'దేవా వైవరుణమయాజయర్' (తై-బ్రా-౨.౨-౫) ఇతి లిం గాదయజ్ఞేషు న ప్రతిగ్రహవిధిరితి । ఏతచ్చాన్యద్వాసః కుమారం పరి ధాప్యైవ కర్తవ్యమ్ । సతు 'గురోవాసస్తేదదామి' ఇతి దద్యాత్॥ ఏతచ్చ త్ర్యహం మంత్రవత్పరిహితమేవ వాసః పరిధేయమ్ । ఆపస్తంబ మత్యా ఏతదంతముపనయనమ్॥

అథ పాలాశకర్మభాష్యంలిఖ్యతే ।

కేచిత్ — స్మృత్యంతరోపసంహారేణపలాశవృక్షసమీపే పాలాశం క ర్మ కుర్వతే సమానం । అన్యేషాంచ శ్రద్ధధానానాంహితార్థం పాలా శకర్మణో విధిరుచ్యతే । త్రీణ్యహాని ప్రత్యహమామభైక్షమాచరేత్ । చతుర్థేఽహన్యన్నసంస్కారేణ సంస్కృత్యాచార్యేణ సహ ప్రాచీ ముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య పూర్వేణోత్తరేణ వా పలాశవృక్షం త్రీణ్యుదగపవర్గాణి స్థండిలాని కల్పయిత్వా తేషు యథాక్రమం ప్రత్య ఙ్ముఖఃప్రణవశ్రద్ధామేధాభ్యోఽర్ఘ్యపాద్యాచమనస్నానవస్త్రగంధ మాల్యధూపదీపబలీంశ్చదత్వాఽథోపతిష్ఠతే; 'యశ్ఛందసామ్' ఇత్యనే న 'శ్రుతం మేగోపాయ' (తై-ఉ-౧-౪) ఇత్యంతేన ప్రణవం- 'శ్రద్ధ యాగ్నిస్సమిధ్యతే' (తై-బ్రా,౨-౮-౮)ఇతి సూక్తేన శ్రద్ధాం (మేధాం మే దేవస్సవితా) 'మేధాదేవీ') (తై-ఉ.౪-౪౧)ఇత్యనువాకేన మేధామ్ । తతః పలాశమూలే దండం విసృజ్య అన్యదండమాదాయ సహాచార్యో గృ హమాగచ్ఛతీతి ॥—॥ చతుర్థేపటలేపీత్థం యథాభాష్యంయథామతి । కృతంసుదర్శనార్యేణగృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్॥సుబద్ధందుర్లభంభాష్యంభా ష్యార్థశ్చసుదుర్గ్రహః।అతోనుకమ్ప్యవిద్వద్భిర్మందబుద్ధిశ్రుతాన్వయమ్॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనేఏకాదశఖండః

సమాప్తశ్చతుర్థఃపటలః

అథపంచమఃపటలః

ద్వాదశఃఖండః.

పూర్వత్రోపనయనం వ్యాఖ్యాతమ్ । ఉపనీతస్య చ ధర్మశాస్త్రే 'అథ బ్రహ్మచర్యవిధిః' (ఆప-ధ-౧-౨-౧౨) ఇత్యారభ్యధర్మా ఉపదిష్టాః । అధ్యాయకాండవ్రతానా ముపాకరణసమాపనయోర్విధిశ్చ 'ఉపాకరణే సమాపనే చ ఋషిర్యః ప్రజ్ఞాయతే' (ఆప-గృ.౮,౧) ఇత్యత్ర సమ్పూర్ణమేవ వ్యాఖ్యాతః । అథేదానీమ్,

వేదం వ్రతాని వా పారం నీత్వాహ్యుభయమేవ వా ॥ (యాజ్ఞ-స్మృ-౧-౫౧) ఇత్యాదివచనార్థానుష్ఠానేన కృతకృత్యస్య గురుకులాత్సమావృత్తస్యానుష్ఠేయం సమావర్తనాపరపర్యాయం స్నానాఖ్యం కర్మ వ్యాఖ్యాయతే ॥

కేచిత్—'ఉపాకరణే సమాపనేచ' (ఆప-గృ-౮-౧) ఇత్యత్రైతయోః కల్పస్యాప్రసిద్ధత్వాత్, అవశ్యమన్యత్రప్రసిద్ధఆశ్రయితవ్య ఇతి వదంతః 'అథాతఉపాకరణోత్సర్జనే వ్యాఖ్యాస్యామః, ఇత్యాదికంవ్రతపటలం నామఉపనయనానంతరం వ్యాచక్షతే । నైతత్. 'ఉపాకరణే సమాపనేచ' (ఆప-గృ.౮-౧) ఇత్యత్రైవానయోర్విధ్యో ర్భాష్యకారైః సంపూర్ణమేవ వ్యాఖ్యాతత్వాత్. వ్రతపటలాధ్యయనస్య చ విప్రతిపన్నత్వాత్- భాష్యేప్రసంగాభావాచ్చ ॥

వేదమధీత్య స్నాస్యన్ప్రాగుదయాద్వ్రజం ప్రవిశ్యాంతర్లోమ్నా చర్మణా ద్వారమపిధాయాస్తే॥౧॥

వేదంమంత్రబ్రాహ్మణలక్షణం । ఏకవచనం జాత్యభిప్రాయమ్ । 'వేదానధీత్య వేదౌవా వేదం వాపి యథాక్రమమ్' ॥ (మను స్మృ-౩.౨)

ఇతి మనువచనాత్ । అధీత్య పాఠతశ్చార్థతశ్చాధిగమ్య సషడంగం స మీమాంసం వేదమధీత్యేత్యర్థః । అధీత్యేతిచ విధిః ' వేదంవ్రతానివా పారం నీత్వాహ్యుభయమేవవా ' ఇత్యస్యప్రదర్శనార్థః।స్నాస్యన్ స్నానాఖ్యం కర్మ కరిష్యమాణః ప్రాగుదయాత్ ప్రాగాదిత్యోదయాత్ వ్రజం(గోశాలాంపరిశ్రితాం(శ్రితాంగోశాలామ్) ప్రవిశ్యేత్యాదివ్యక్త్యార్థమ్

నైనమేతదహరాదిత్యోఽభితపేత్ ॥౨॥

అస్మిన్నహని యావదస్తమయం మూత్రపురీషోత్సర్జనార్థ మప్యషా మండపాద్బహిర్న నిర్గచ్ఛేత్ ఇత్యర్థః ॥

మధ్యందినేఽగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే పాలాశీంసమిధ ముత్తరయాఽఽధాయాపరేణాగ్నిం కటఏరకాయాం వోపవిశ్యోత్తరయా క్షురమభిమం త్ర్యోత్తరేణ యజుషావప్త్రే ప్రదాయాపాగ్సగ్స ర్జనాద్యా కేశనిధానాత్సమానమ్ ॥౩॥

యథా మధ్యందినే(ప్రధానహోమా భవంతి (అగ్నేరుపసమాధానాదికంభవతి) తథాకర్మ కుర్యాత్ । అత్రతు తంత్రోపదేశోఽస్యాజ్యప్రధానహవిష్ట్వాత్ । ' ఆజ్యభాగాంతే ' ఇతిచ క్రమార్థం । ఆజ్యభాగాన్తేకృతే సమిదాధానమేవ న పునరర్థకృత్యమపీతి । అత్రచ పాత్రప్రయోగే దర్వ్యాదీనిద్వంద్వమ్,క్షురకటాదీనిసకృదేవ,శమ్యాశ్చపరిధ్యర్థే

కేచిత్ —దర్వ్యాదీన్యపి సకృదేవేతి ।

పాలాశీం పలాశవృక్షావయవభూతాం । ఉత్తరయా 'ఇమగ్ స్తోమమ్' ఇత్యేతయా । కటః ప్రసిద్ధస్తృణమయః । ఏరకా కటప్రకృతిభూతం పఙ్క్తికటాఖ్యం తృణమ్ ॥

కేచిత్ —కశిప్వితి।

ఉత్తరయా ' త్రియాయుషమ్ ' ఇత్యేతయా । ఉత్తరేణ యజుషా ' శివో నామాసి ' ఇత్యనేన । వప్త్రే వపనకర్త్రే కస్మైచిన్మంత్రవిదే బ్రా

ప్యానాయ తత్క్షురం ప్రయచ్ఛతి ॥

కేచిత్ — ఇహాప్యాచార్యో వపనం ప్రారభతే నాపితస్తు వప్తా, అస్మై ప్రయచ్ఛతీతి । తదయుక్తమ్. ఇహాచార్యస్యైవాభావాత్, నాపితస్యామంత్రజ్ఞత్వాచ్చ । 'అథానువాకస్య ప్రథమేనయజుషా' ఇత్యారభ్య 'తస్మిన్ కేశానుపయమ్యోత్తరయోదుంబరమూలే దర్భస్తంబే వా నిదధాతి' (ఆప-గృ-౧౦-౫) ఇత్యేవమంతముపనయనేన సమానం; భవతీతి శేషః ॥

——జఘనార్ధే వ్రజస్యోపవిశ్య విప్రస్య మేఖలాం బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ॥౪॥——

అథోప్తకేశాదికో వ్రజస్యజఘనార్ధేపశ్చార్ధేఉపవిశ్యేత్యాదికరోతి॥

——తాంసఉత్తరేణ యజుషోదుంబరమూలే దర్భస్తంబేవోపగూహతి ॥ ౫ ॥——

సతు బ్రహ్మచారితాం మేఖలాం సూత్రోక్తదేశే ఉపగూహతి అప్రాణాం కరోతి । "ఇదమహం (విష్ణుశర్మణో గౌతమస్య(నారాయణశర్మణోవత్సస్య)విష్ణుశర్మణోహరితగోత్రస్య)పాప్మానముపగూహామ్యుత్తరో (విష్ణుశర్మా(నారాయణశర్మా)ద్విషద్భ్యః" ఇత్యనేన యజుషా అత్రచ స్నాతుర్నామగోత్రేగ్రాహ్యే ॥

——ఏవంవిహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభిష్షడ్భి స్నాత్వోత్తరయోదుంబరేణ దతోధావతే ॥ ౬॥——

ఏవం విహితాభిస్తూష్ణీం మిశ్రితాభిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః ॥ 'కేశాన్ వపతు' ఇతి మంత్రలింగవిరోధాత్ ఏవకారాచ్చ నమిశ్రణమంత్రః । ఉత్తరాభిష్షడ్భిః 'ఆపోహిష్ఠా' ఇతి తిసృభిః 'హిరణ్యవర్ణాః' ఇతి తిసృభిశ్చ । స్నాతి అభిషించతి । ఏతచ్చ షణ్ణామంతే సకృదేవ॥

కేచిత్ — ప్రత్యృచమితి । తన్న గుణార్థం ప్రధానాభ్యాస కల్పనమయుక్తమిత్యుక్తత్వాత్ ।

అథోదుంబరేణ కాష్ఠేన దంతేభ్యో మలం అన్నాద్యాయ వ్యూహధ్వమ్ ఇత్యనయా అపనయతి ॥

స్నానీయోచ్చాదితస్నాతః ॥౭॥

స్నానోపకరణైః (క్లీతకమసూర)క్లీతకమాధుక)శ్లితగవిధుక)చూర్ణాదిభిః ఉద్వర్తితదేహః ఆమలకపిష్టాదిభిస్నానీయైస్నాతస్స భవతి ॥

ఉత్తరేణయజుషాఽహతమంతరం వాసః పరిధాయ సార్వసురభిణా చందనేనోత్తరైర్దేవతాభ్యః ప్రదాయోత్తరయానులిప్య మణిం సౌవర్ణం సోపధానం సూత్రోతముత్తరయోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్యోత్తరయాగ్రీవాస్వాబధ్నీయవమేవ బాదరం మణిం మంత్రవర్జం సవ్యేపాణావా బధ్యాహతముత్తరం వాసో రేవతీస్త్వేతి సమానమ్ ॥ ౮ ॥

'సోమస్య తనూరసి' ఇత్యనేన యజుషా అహతమంతరంవాసః అంతర్వాసోంతరీయమిత్యర్థః । తత్పరిదధాతి । అనేనసూత్రేణాతఊర్ధ్వం స్నాతకస్య నిత్యమంతర్వాసో విధీయతే । యజుః పునః కర్మార్థమేవ, ప్రకరణామ్నానాత్ । తతస్సార్వసురభిణాసర్వైః కస్తూరికాదిభిర్గంధద్రవ్యైర్వాసితేన చందనేన అనులిమ్పతీతి వ్యవహితేన సంబంధః । కథమనులిమ్పతి? ఇత్యత్రాహ - ఉత్తరైరిత్యాది । 'నమోగ్రహాయచ' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిర్మంత్రైః దేవతాభ్యశ్చందనం పూర్వం ప్రదాయ పశ్చాత్ 'అప్సరస్సుయోగంధః' ఇత్యనయా ఆత్మానమనులిమ్పతి । ముఖస్య చాగ్రేఽనులేపః 'ముఖమగ్రేబ్రాహ్మణో●మ్పేత్' (ఆశ్వ-గృ,3-౮) ఇత్యాశ్వలాయనగృహ్యాత్ । దేవతాభ్యః ప్రదానంచ ప్రమశ్నబ్దేన న తు మంత్రాంతేన. నమస్కారస్యాపి ప్రదానార్థత్వాత్ । మణిం కీదృశం? సౌవర్ణం సువర్ణవికారం । సోపధానం వజ్రవైడూర్యాదినా ఉభయతః పరిగృహీతం । సూత్రోతం సూత్రప్రోతం ।

'ఇయమోషధే త్రాయమాణా' ఇత్యేతయా సకృదుచ్చరితయాదవా తైః ప్రదక్షిణమవిరతంత్రిః పరిప్లావ్య, ఉత్తరయా 'అపాశాస్యురో మే' ఇత్యాదికయా 'పుణ్యాయ' ఇత్యంతయా త్ర్యవసానయా తం మణిం గ్రీవాసుకంఠే ఆబధ్య బదరీబీజమయంబాదరం సూత్రోతం మణిమేవమే వోదపాత్రే త్రిః ప్రదక్షిణం తూష్ణీంపరిప్లావ్య తూష్ణీమేవ సవ్యే పాణావాబధ్నాతి । అహతముత్తరంవాసః పరిధానమేవ నాంతరీయమ్ । తదుపనయనేన సమానమ్ । స్వయం పరిదధాతి. ఇహాచార్యాభావాత్। తతశ్చ 'రేవతీస్త్వా' ఇతి ద్వాభ్యాంపరిధానీయంవాసోభిమంత్ర్య 'యా అకృంతన్' ఇతి తిసృభిః పరిధాయ 'పరీదం వాసః' ఇత్యనుమంత్రయతే । 'రేవతీస్త్వేతి సమానమ్' ఇతి వచనబలాచ్చ మంత్రస్థయుష్మదర్థలింగబాధఏవ । యద్వాఅన్యో విద్వాన్ బ్రాహ్మణః రేవతీస్త్వేతిసమానం కరోతి । కుతః పునః 'అహతముత్తరంవాసః' ఇత్యనేనాపి పరిధానమేవోచ్యతే నోత్తరీయం? । ఉచ్యతే । రేవతీస్త్వేతి సమానముపనయనేనేతి వచనాత్ ఉపనయనేచ 'తిసృభిః పరిధాప్య పరిహితముత్తరయా' (ఆప.గృ.౧౧-౧౦) ఇతి పరిధానార్థవాసోవగమాత్ । (అపూర్వస్య (పూర్వస్య)అహతముత్తరం వాసః' ఇతి చోదితత్వాచ్చ । ఉత్తరీయంతు 'నిత్యముత్తరంకార్యం (ఆప-ధ-౨.౪-౨౧) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్రవచనాదత్రాపి సిద్ధమేవ ॥

కేచిత్—ఇహోత్తరీయం విధీయతే నైవ పరిధానీయమ్. ఉత్తరమితి వచనాత్ । తథాఆచార్యఏవ 'రేవతీస్త్వా' ఇత్యాద్యుపనయనేన సమానంకరోతీతి । తన్న; 'పరిధాప్యపరిహితమ్' ఇత్యనుపపత్తేరేవ । తథా ఆచార్యకులాన్నివృత్తేన ఇదంస్నానం క్రియతే । (తత్రాచార్యకర్తృకత్వా(తత్రాచార్యత్వేక్త్వా)ప్రసక్తిరేవ ॥

—తస్యదశాయాంప్రవర్త్యాప్రబధ్య దర్వ్యామాధాయాజ్యేనాభ్యనాయన్నుత్తరాఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే ॥౯॥ —

తస్య అనన్తరప్రకృతస్య వాససో దశాయాం ప్రవర్తౌ కుండలస
వర్ణౌ ప్రబధ్య తావుపాయేన దర్వ్యా అగ్రే స్థాపయిత్వా । ఆజ్యేనేతి । ప
రిభాషాప్రాప్తానువాదోఽభ్యానయనవిధానార్థః । అభ్యానాయమితి ణ
ములంతోఽర్థపాఠః । తతశ్చ స్వయమేవ సవ్యేన హస్తేన స్థాపిత
యోః ప్రవర్తయోరుపరి ఆజ్యమానీయతే నైవాజ్యేన ఉత్తరా ‘ ఆయు
ష్యం వర్చస్యమ్ ’ ఇత్యాద్యా అష్టౌ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా, తతో
దర్వ్యా అగ్రాత్తావపనీయ యథాప్రసిద్ధం జయాదిప్రతిపద్యతే । సూచ
నాత్సూత్రమితి నిర్వచనాచ్చ సూత్రే సర్వత్రానేకార్థవిధినిబంధనో వా
క్యభేదోఽపి నైవ దోష ఇత్యుక్తమ్ । ‘ అగ్నిమిద్ధ్వా ’ ఆప, గృ-౧-౧-౨) ఇత్యత్ర

కేచిత్ — సవ్యేన హస్తేన అభ్యానాయన్నన్యేన వాఽభ్యానాయన్నితి
పాఠేన భవితవ్యమిత్యాచక్షతే ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వైతాభిరేవ దక్షిణే
కర్ణ ఆబధ్నీతైతాభిస్సవ్యే ॥ ౧౦॥

పరిషేచనానంతరమేవ ఏతాభిరేవ ‘ ఆయుష్యం వర్చస్యం ’ ఇత్య
ష్టాభిరేవ దక్షిణే కర్ణే ప్రవర్తయోరేకం ఆబధ్నీత ప్రతిముంచేత్ । త
థాన్యమేతాభిరేవ సవ్యే కర్ణే । అత్ర చ హోమమంత్రాణామేవ ఆబ
న్ధనకరణత్వేన సూత్రవాక్యసాదృశ్యానుమితయా శ్రుత్యైవ చోదితత్వాత్తై
రాబంధనమపి గౌణ్యా వృత్త్యా ప్రకాశ్యమైన్ద్రీవత్ । తథైతాభిరితి స్త్రీ
లింగనిర్దేశో బహుత్వాదృచాం బ్రాహ్మణగ్రామవత్ । న చాత్ర హో
మార్థానామేవ ఆబంధనార్థత్వేనాపి వినియోగే దేవదత్తీయేయం గా
ర్గ్యజ్ఞదత్తీయేతివద్విరోధః ‘ పురోడాశకపాలేన తుషానుపవపతి ’ ఇత్యా
దివదధిష్ఠానలక్షణయా వినియుక్తానాం(తిరోధాయాపి)మతిరోధాయా
పి) వినియోగోపపత్తేః, మంత్రవిషయే త్వనేకార్థత్వమపి నాయుక్తమి
త్యాగ్న(యా)య్యా)ధికరణే ఉక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్ — ఏతాభిరిత్యనేన ప్రకృతాహుతిపరామర్శాదాహుత్యర్థా

మన్త్రో లక్ష్యంతే ‘ పితౄణాం యాజ్యానువాక్యాభిరుపతిష్ఠతే ’ ఇతివది
తి । నైవమ్, యతః పూర్వోత్తరాహుతిరితి లక్షణయాప్రకృతానాం
మన్త్రాణామపి పరామర్శోऽవరం, న త్విహాऽపి వాక్యే లక్షణా ॥

ఏతముత్తరైర్యథాలింగంస్రజశ్శిరస్యాంజనమా
దర్శాऽవేక్షణముపానహౌచ్ఛత్రందండమితి ॥౧౧॥

యథాకర్మాऽమధ్యే సమన్త్రకం ప్రవర్త్యాహి బద్ధ్వా ఏవముత్తరైర్మ
న్త్రైర్యథాలింగం మన్త్రలింగానుసారేణ స్రగాదిషట్కం అబధ్నీత కర్త
వ్యమిత్యాది యథార్హంవాక్యశేషః । తత్ర ‘శుభికేశిరః ’ ఇత్యనయైక
యైవ శిరసిస్రజమాబధ్నీత । యామాహరత్ ’ ఇత్యేషావికల్పార్థా ‘ఏ
కమన్త్రాణి కర్మాణి । అవశిష్టావికల్పార్థాః ’ (ఆప-ప-౧.౪౧-౪-౧౨)
ఇతి పరిభాషావచనాత్ । స్రజఇతి ద్వితీయైకవచనార్థే - ‘ శుభికేశిర
ఆరోహ ’ యామాహరత్ ’ ఇత్యాద్యేకవచనలింగాత్ । షష్ఠ్యేకవచ
నంవా । తథాసతి, స్రజఆబంధనం కర్తవ్యమితిశేషః । తథా ‘ యదాం
జనం త్రైకకుదమ్ ’ ఇత్యేకయైవ సకృదుచ్చరితయా త్రికకుత్పర్వత జా
తాంజనేన యుగపదక్ష్ణోరంజనం కర్తవ్యం । అత్రాపి ‘ మయిపర్వతో
ఇత్యాదీని చత్వారియజూంషి వికల్పార్థాన్యేవ । న చాక్ష్ణోః పర్యాయే
ణాంజనం- ‘ తేనవామ్ ’ ఇతి ద్వివచనలింగవిరోధాత్ । తత్రైవ ‘ య
న్మేవర్చఃపరాగతమ్ ’ ఇత్యేతయా ఆదర్శాऽవేక్షణం కర్తవ్యమ్ । తత్రై
వ ప్రతిష్ఠేస్థః ఇత్యనేన యజుషా పానహౌయుగపదుపముంచతే
‘ ప్రతిష్ఠే స్థః ’ ఇతి ద్వివచనలింగాత్ । తత్రైవ తూష్ణీంచ్ఛత్రమా
దాయ ‘ ప్రజాపతేశ్శరణమసి ’ ఇతి యజుషా ఆత్మానమభిచ్ఛాదయతి
తత్రైవదండం వైణవం ‘ దేవస్యత్వా ’ ఇత్యాదియజుషా ఆదత్తే । ఇత్యే
తాని షడ్ద్రవ్యాణీత్యర్థః ।

కేచిత్ — ‘ శుభికేశిరఆరోహ ’ ‘ యామాహరత్ ’ ఇతి ద్వాభ్యా
మపిస్రజ ఆబంధనమ్ । తథా ‘ యదాంజనం ’ ‘మయిపర్వతపూరుషమ్’

ఇతి ద్వాభ్యామప్యావృత్తాభ్యాం దక్షిణసవ్యయోరక్ష్ణోః క్రమేణాంజనం 'ఏవముత్తరైర్యథాలింగం' ఇతి వచనబలాత్ । తతశ్చ 'తేన వామ్' ఇతి లింగమపి విధిబలాద్బాధ్యమేవ । యథైకస్యాం సాన్నాయ్యకుంభ్యాం 'ఉఖే ఉపదధామ్యహమ్' ఇతి ద్వివచనలింగం । ఉపానహోరుపమోచనేప్యంజనవదేవ వ్యాఖ్యేతి । తదసత్ 'ఏకమన్త్రాణి' (ఆప-ప-౧-౧౪) ఇత్యాదిపరిభాషావిరుద్ధత్వాత్ । 'ఏవముత్తరైర్యథాలింగం' ఇత్యస్య చ పూర్వవ్యాఖ్యానేప్యుపపత్తేః । 'మయిపర్వతపూరుషమ్' ఇత్యత్ర పాఠేప్రశ్లిష్టేపి విభాగే నిరాకాంక్షత్వాత్, వాక్యభేదావగతేశ్చ ॥

వాచం యచ్ఛత్యా నక్షత్రేభ్యః ॥౧౨॥

ఇదంచ వ్యాఖ్యాతమ్ ॥

ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశ
ముపనిష్క్రమ్యోత్తరేణార్ధర్చేన దిశ ఉప
స్థాయోత్తరేణ నక్షత్రాణి చంద్రమసమితి ॥౧౩॥

ఉత్తరేణార్ధర్చేన 'దేవీః షడుర్వీః' ఇత్యనేన దిశో ఽవాచీః షష్ఠా ఉపస్థాయ. ఉత్తరేణ 'మా హాస్మహి' ఇత్యర్ధర్చేన నక్షత్రాణి చంద్రమసం చోపతిష్ఠతే । శ్రుతిబలాచ్చ 'మా హాస్మహి' ఇత్యత్ర నక్షత్రాణీత్యధ్యాహృత్య తాని ప్రకాశ్యాన్యేవ ॥

రాతినా సంభాష్య యథార్థం గచ్ఛతి ॥౧౪॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వాదశః ఖండః

రాతిః మిత్రం రమయతీతి వ్యుత్పత్త్యా । తేన సహ విస్రబ్ధస్సంభాష్య ఆత్మశక్త్యాద్యనురూపం ధర్మాదికం విచార్య నిశ్చిత్య । యథార్థం గచ్ఛతి తేన రాతినా సహ యో ఽర్థో ధర్మో మోక్షో వా సాధ్యత్వేనావధృతః, తదనురూపమాశ్రమం గార్హస్థ్యం మౌనం వా ప్రతిపద్యతే । ఏవంచ బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజతో ఽపి సమ్భాషణాంతం స్నానకర్మ

౮. ప్ర ప్రవ్రజ్యా ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ద్వాదశఃఖండః

అథ త్రయోదశః ఖండః

ఏవం స్నానస్య ముఖ్యకల్పం విధాయానుకల్పం విదధాతి—

అగ్నౌ తదపరం తూష్ణీమేవ తీర్థే స్నాత్వా తూష్ణీం సమిధమాదధాతి ॥ ౧ ॥

అథాపరమేతద్విధానం । ఉచ్యత ఇతి శేషః । తీర్థే పుణ్యనద్యాదౌ సమిధం పాలాశీం అవిరోధాత్ । ఏవకారాచ్చాస్మిన్విధౌ నాన్యత్కించిదనుష్ఠేయం । నను పూర్వస్మిన్నేవ విధౌ స్నానసమిదాధానయోరన్యః ప్రకారో వైకల్పిక ఇతి కిమితి నాశ్రీయతే? ఉచ్యతే। ఏవకారవైయర్థ్యప్రసంగాత్, స్నానసమిదాధానయోరిహ వ్యుత్క్రమేణాభిధానాత్, అస్య సూత్రస్య బహ్వక్షరత్వాచ్చ । యదిహ్యయం పూర్వస్మిన్నేవ విధౌ వైకల్పికోఽభిప్రేతోఽభవిష్యత్, తదా తత్రైవ 'పాలాశీం సమిధముత్తరయాధాయ తూష్ణీం వా' 'ఏవం విహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభిః షడ్భిస్స్నాత్వా తీర్థే వా తూష్ణీం' ఇత్యల్పైరేవాక్షరైరసూత్రయిష్యత్ । కించ సూత్రకారాణాం నైవేయం శైలీ దృష్టచరీ। యదుత సాంగం ప్రధానముక్త్వా పశ్చాదథాదినా సూత్రేణ వైకల్పికానాం ప్రకారభేదానామభిధానమితి। ఏవ(మేవ)మేవాహ) 'అగ్నౌ తదపరం దధ్న ఏనాంజలినా జుహోతి' (ఆప- గృ-౨-౨-౧౦) ఇత్యస్యాపి వ్యాఖ్యానమ్ । ప్రయోగస్తు, బ్రహ్మచారి లింగాని మేఖలాదీని త్యక్త్వా తీర్థే తూష్ణీం స్నాత్వా, వాసోఽన్తరపరిధానాది కృత్వా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య 'యత్ర క్వ చాగ్నిమ్' ఇతి విధినోపసమాధాయ, తత్ర ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్ తూష్ణీమేవ సమిధమాదధాతి ॥

కేచిత్ — కేశశ్మశ్రువపనాదికమన్యదప్యవిరోధి తూష్ణీమేవ కరోతీతి ॥

యత్రాస్మా అపచితిం కుర్వన్తి తత్కూర్చ ఉపవిశతి యథాపురస్తాత్ ॥ ౨ ॥

యత్ర యస్మిన్ స్వధర్మయుక్తస్య కుటుమ్బినో గృహే ఆతిథ్యార్థమాగతాయాస్మై స్నాతకాయాపచితిం పూజాం మధుపర్కాఖ్యాం కుర్వతే కుటుమ్బినః । బహువచనం చానుపాదేయగతత్వాదవివక్షితమ్ । అత ఏవోత్తరత్ర ప్రాహేత్యేకవచనమ్ । తత్ర తత్ర గృహే తైర్దత్తే కూర్చ ఉపవిశతి యథాపురస్తాత్ ఉపనయనే ఆచార్యః । రాష్ట్రభృదసి ఇతి యజుషా ఉపవిశతి తథా ఉపవిశేదిత్యర్థః ॥

ఏవముత్తరాభ్యాం యథాలింగం రాజా స్థపతిశ్చ ॥ 3 ॥

యథా బ్రాహ్మణః పూజ్యో మంత్రేణోపవిష్టః ఏవం రాజా స్థపతిశ్చోత్తరాభ్యాం యథాలింగం 'రాష్ట్రభృదసి సమ్రాడాసన్దీ' ఇతి రాజా 'రాష్ట్రభృదస్యధిపత్న్యాసన్దీ' ఇతి స్థపతిశ్చోపవిశేదిత్యర్థః రాజా చ క్షత్రియ ఏవ న తు ప్రజాపాలనకర్తా అన్యవర్ణోఽపి । నను క్షత్రియే రాజశబ్దప్రయోగ ఆన్ధ్రాణాం, ఆర్యాణాం తు ప్రజాపాలనాదికర్తర్యేవ. తత్కథం బలవదార్యప్రయోగబాధేన రాజా క్షత్రియ ఏవేతి? మైవమ్ । ఆర్యవరస్య భగవతః పాణినేః గణపాఠే 'రాజాసే' ఇతి విశేషస్మరణస్యాన్ధ్రప్రయోగమూలత్వమేవ యుక్తమితి అవేష్ట్యధికరణే సాధితత్వాత్ । స్థపతిశ్చ మహదాధిపత్యం ప్రాప్తోఽన్యవర్ణోఽపి

అన్యే — వైశ్యః స్థపతిరితి ॥

కేచిత్ — క్షత్రియ ఏవ రాజ్యాభిషిక్త ఇతి ॥

ఆపః పాద్యా ఇతి ప్రాహ ॥ ౪ ॥

అథ అపచేతా పాదప్రక్షాలనార్థా అప ఉపసంగృహ్య 'ఆపః పాద్యాః' ఇతి ప్రాహ । ఏతచ్చ సంవాదవచనం, అనన్తరం యత్కర్తవ్యం తత్కుర్విత్యేవమర్థమ్ । ఏవమేవ ప్రయోజనం " అహర్ణే

ణీయా ఆపః ' ఇత్యాదిష్వపి ॥

ఉత్తరయాభిమన్త్ర్య దక్షిణం పాదం పూర్వం బ్రాహ్మణాయ ప్రయచ్ఛేత్సవ్యం శూద్రాయ ॥ ౫ ॥

అథ పూజ్యస్తా అపః ' ఆపః పాదావనేజనీః ' ఇత్యేతయాభిమన్త్ర్య ప్రథమం దక్షిణం పాదం బ్రాహ్మణాయ ప్రక్షాళయిత్రే ప్రయచ్ఛేత్ ప్రసారయేత్ । శూద్రాయ తు పూర్వం సవ్యమ్ । అత్ర బ్రాహ్మణశూద్రావేవ ప్రక్షాళయితారౌ, న తు రాజన్యవైశ్యౌ. తయోరనభిధానాత్ ॥ అన్యే తు— క్షత్రియవైశ్యాభ్యాం అనియమేన పూర్వం పాదం ప్రయచ్ఛేదితి.

ప్రక్షాళయితారముపస్పృశ్యోత్తరేణ యజుషాఽఽత్మానం ప్రత్యభిమృశేత్ ॥ ౬ ॥

తతః ప్రక్షాళితపాదస్తం ప్రక్షాళయితారం పాణావుపస్పృశ్య ' మయి మహః ' ఇతి యజుషా ఆత్మానం హృదయదేశే ప్రత్యభిమృశేత్ ప్రతిలోమేన పాణినా స్పృశేత్ । తతోఽపాముపస్పర్శనమ్ ॥

కూర్చాభ్యాం పరిగృహ్య మృన్మయేనార్హణీయా ఆప ఇతి ప్రాహ ॥ ౭ ॥

అథార్హయితా మృన్మయే పాత్రేఽర్హణార్థాః పుష్పాక్షతసంయుక్తాః అప ఆనీయ, కూర్చాభ్యామధస్తాదుపరిష్టాచ్చ పరిగృహ్య ' అర్హణీయా ఆపః ' ఇతి ప్రాహ ॥

ఉత్తరయాభిమన్త్ర్యాఞ్జలావేకదేశ ఆనీయమాన ఉత్తరం యజుర్జపేత్ ॥ ౮ ॥

అథ పూజ్యస్తాః ' ఆమాగన్ ' ఇత్యేతయాభిమన్త్ర్య తాసామేకదేశే స్తోకే స్వాఞ్జలౌ దాత్రా ఆనీయమానే ' విరాజో దోహోఽసి ' ఇతి యజుర్జపేత్ ॥

శేషం పురస్తాన్నినీయమానముత్తరయానుమన్త్రయతే ॥ ౯ ॥

అథ తాసాం శేషం దాత్రా పురస్తాన్నినీయమానం పూజ్యః ' సముద్రం

వః ’ ఇత్యేతయా అనుమన్త్రయతే ॥

కేచిత్ — అస్మిన్కాలే భోజనాంతే వా పూజ్యాయ వస్త్రకుండలయుగాద్యలంకరణం దాతవ్యం, అన్యథా అయం పూజిత ఏవ న భవతి । ఏతచ్చాపచితిశబ్దేన అస్మాకమపి చోదితమేవేతి ॥

దధిమధ్వితి సగ్ంసృజ్య కాంస్యేన వర్షీయసాపిధాయ కూర్చాభ్యాం పరిగృహ్య మధుపర్క ఇతి ప్రాహ ॥౧౦॥

దధి మధ్విత్యేతద్ద్వయం నియమావిధానాత్కస్మింశ్చిత్పాత్రే సంసృజ్య, తతో వర్షీయసా బృహతా కాంస్యేన పాత్రేణ పిధాయ। శేషం వ్యక్తం

అన్యే తు — అపిధానం కాంస్యం ప్రదర్శనార్థం । తేనేతరదపి కాంస్యమేవేతి ॥

త్రివృతమేకే ఘృతం చ ॥౧౧॥

త్రయాణాం ద్రవ్యాణాం సమాహారస్త్రివృచ్ఛబ్దేనోచ్యతే । తస్మిన్ పక్షే పూర్వోక్తే దధిమధునీ ఘృతం చ సంసర్జనీయాని ॥

పాఙ్క్తమేకే ధానాః సక్తూంశ్చ ॥౧౨॥

ఇహాపి పంచానాం సముదాయః పాఙ్క్తః । శేషం పూర్వవత్ ॥

ఉత్తరాభ్యామభిమన్త్ర్య యజుర్భ్యామప ఆచామతి పురస్తాదుపరిష్టాచ్చోత్తరయా త్రిః ప్రాశ్యానుకమ్ప్యాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥౧౩॥

అథ పూజ్యస్తం మధుపర్కం ప్రతిగృహ్యాపిధానపాత్రమపనీయ ‘త్రయ్యై విద్యాయై’ ‘ఆమాగన్ యశసా’ ఇతి ద్వాభ్యామభిమన్త్ర్య । ‘అమృతోపస్తరణమసి’ ఇతి యజుషా పురస్తాత్ప్రాశనాదపః పిబతి । తత ఆచమ్య ‘యన్మధునో మధవ్యమ్’ ఇత్యనయా త్రిః ప్రాశ్నాతి । ద్విస్తూష్ణీం । తతః ‘అమృతాపిధానమసి’ ఇతి యజుషా ఉపరిష్టాదప్యపః పిబేత్ । అథాచమ్య శేషమనుకంప్యాయ అనుగ్రాహ్యాయ పుత్రశిష్యాదయే సమావృత్తాయైవ ప్రాశితుం ప్రయచ్ఛేత్; న తు బ్రహ్మచా

తిణా 'నచాస్త్రే శ్రుతివిప్రతిషిద్ధ ముచ్ఛిష్టం దద్యాః' (ఆప-ధ-౧-౮-౫) ఇతి నిషేధాత్ । నన్విహ మధ్యే శుద్ధ్యర్థముపస్తరణానంతర మాచమనం న కర్తవ్యమ్. అస్మాకం వచనాభావాత్ । న్యాయతోపి నైవ. భోజనవదపిధానాంతమేక కర్మత్వాత్ । అపరథా భోజనేపి ప్రతిగ్రాసమాచమనం ప్రసజ్యేత । అథ సర్వదేశకాల కర్తృవ్యాప్త్యాచారబలాత్తత్కర్తవ్యమితి చేత్, న; అయమాచార ఉక్తలక్షణో న వేత్యర్వాచీనానాం దుర్నిశ్చేయత్వాత్। అత్రోచ్యతే, నాయమాక్షేపః- బోధాయనాది గృహ్యేషూపస్తరణానంతర మాచమనవిధి దర్శనేనాస్మాకమప్యాచారః సర్వదేశాదివ్యాపీతి నిశ్చేతుంసుశకత్వాత్ । ఉక్తంచైతత్ । 'అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని' (ఆప-గృ-౧,౧) ఇత్యత్ర గార్హ్యేణేతిస్వశబ్దం విహాయ, ఆచారాదిత్యుపలక్షణతో వ్యాఖ్యయగార్హ్యకర్మ నిర్దేశాత్, గృహ్యాంతరాద్యుపదిష్టవిషయోప్యస్మదీయానామాచారో వేదమూల ఏవేతి । భోజనేతు న ప్రతిగ్రాసమాచమన ప్రసక్తిః క్వచిదపి వచనాభావాత్ 'ఆచారాభావాచ్చ । సోమపానేపునః 'న సోమేనోచ్ఛిష్టా భవంతి' ఇతి వచనాదంతేపి నైవాచమనం అపిచైతదాచమనం శిఖాబంధనాదివత్కర్తుః సంస్కారకం. సన్నిపాతి చ అనుక్తమప్యపేక్షితమన్యతో గ్రాహ్యమితి న్యాయవిదః । తస్మాదిహోపస్తరణానంతర మాచమనం కార్యమేవ ॥

కేచిత్ —బోధాయనాదిభి రుపస్తరణాపిధానయో స్తదర్థానాం చాపాం నివేదనస్య పృథగుపదేశాత్ ఉపస్తరణాదూర్ధ్వమాచమన విధానాచ్చ ఉపస్తరణాదేర్బహిరంగత్వేన కర్మాంతరత్వావగతేర్యుక్తం తేషాం ప్రాశనాత్ప్రాగప్యాచమనమ్ । అస్మాకంతు తథావిధోపదేశాభావాత్ అంతరంగత్వేన ఉపస్తరణాద్యపిధానాంతం భోజనవదేకం కర్మేతి మధ్యేశుద్ధ్యర్థమాచమనం న యుక్తమితి । మైవమ్; యతోస్మాకమపి 'యజభ్యామప ఆచామతి' ఇతి శబ్దాంతరేణాచమనయోః

పృథగేవోపదేశః। అస్మాదేవ పృథగుపదేశాత్తదర్థానామపామాపోదనం చాక్షేప్యమ్। అతో௨స్మాకం తేషాం చోపదేశవైషమ్యాభావాత్తుల్యయోగక్షేమమేవాచమనమ్॥

ప్రతిగృహ్యైవ రాజా స్థపతిర్వా పురోహితాయ॥౧౪॥

రాజా స్థపతిశ్చ మధుపర్కం ప్రతిగృహ్య పురోహితాయ ప్రయచ్ఛేత్। ఏవకారాదభిమన్త్రణమకృత్వా। అభిమన్త్రణాదితు ప్రాశనాన్తం పురోహితస్యైవ। పునశ్చోత్తరం కర్మ రాజాదేరేవ॥

గౌరితి గాం ప్రాహ॥౧౫॥

ప్రాశనే కృతే, దాతా 'గౌః' ఇతి గాం ప్రాహ కథయతి। గౌశ్చ స్త్రీ 'గాధేనుర్భవ్యా' ఇతి స్త్రీలింగనిర్దేశాత్। ఏతచ్చ కథనం కిమియం గౌస్సంజ్ఞప్యతాముత్సృజ్యతాం వా? ఇతి పూజ్యాభిప్రాయనిశ్చయార్థమ్। స చ స్వాభిప్రాయం దాతుర్బ్రూయాత్॥

ఉత్తరయాభిమన్త్ర్య తస్యై వపాం శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాన్తమేన వా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి॥౧౬॥

యది ప్రతిగ్రహీతా సంజ్ఞపనమిచ్ఛేత్, తదా 'గౌరస్యపహతపాప్మా' ఇత్యేతయా௨నవసానయా గామభిమన్త్రయతే। అముష్యేత్యస్య స్థానే చాహర్తుర్నామ విష్ణుశర్మణ ఇతి గృహ్ణాతి। తతస్సుఖమాసీత దాతురేవ వపాహోమాన్తం కర్మ। అభిమన్త్ర్యేతి చ క్త్వాప్రత్యయః క్రియావిధానమాత్రార్థ ఏవ, నతు సమానకర్తృకత్వార్థః। తస్యై తస్యాః సంజ్ఞపనం కృత్వా, వపాముత్ఖిద్య శ్రపయిత్వా, మధ్యమేనాన్తమేన వా పలాశపర్ణేన లౌకికేనాజ్యేనోపస్తీర్య కృత్స్నాం వపాం సకృదేవావదాయాభిఘార్య 'అగ్నిః ప్రాశ్నాతు' ఇత్యేతయా తేన పర్ణేన స్వాగ్నౌ జుహోతి। తత్ర చ మధ్యమేనాన్తమేన వేతి వచనం ద్విపర్ణప్రతిషేధార్థమభావవికల్పార్థం వా। శిష్టైశ్చైవమాచా

నైస్సంస్కృతైస్సహాన్నం భోజయేత్ । అయం చ సంజ్ఞపనపక్షః కలియుగానాచారేషు పఠితత్వాదిదానీం త్యాజ్య ఏవ ॥

యద్యుత్సృజేదుపాంశూత్తరాన్ జపిత్వోముత్సృజతేత్యుచ్చైః ॥ ౧౭ ॥

యది పూజ్యో గాముత్సృజ్యమానామిచ్ఛేత్ । అయంచ కామప్రవేదనే లిఙ్ । తదోత్తరాన్ త్రీన్ మన్త్రాన్ 'యజ్ఞో వర్ధతామ్' ఇత్యాదికానుపాంశు జపిత్వా 'ఓముత్సృజత' ఇత్యుచ్చైః ప్రబ్రూయాదితి శేషః

కేచిత్ — యజ్ఞ ఇత్యాదికాశ్చత్వారో మన్త్రా ఇతి । ఇయంచ గోరుత్సర్జనపక్షేపి భోక్తురేవ ॥

అన్నం ప్రోక్తముపాంశూత్తరైరభిమంత్ర్యోంకల్పయతేత్యుచ్చైః ॥ ॥౧౮॥

అథ దాతా సిద్ధమన్నం 'భూతం' ఇతి మంత్రేణ పూజ్యాయ ప్రబ్రూయాన్నివేదయేత్ । కుత ఏతత్ ? 'సిద్ధేఽన్నే తిష్ఠ భూతమితి స్వామినే ప్రబ్రూయాత్' (ఆప.ధ-౨-౩-౧౦) ఇతి వైశ్వదేవే దర్శనాత్ మధుపర్కప్రకరణ ఏవ 'సిద్ధేన్నే తిష్ఠ భూతమితి ప్రాహ' ఇతి కల్పాంతరాచ్చ । ఏవం ప్రోక్తమన్నం భోక్తా ఉత్తరైర్మంత్రైః 'భూతం' ఇత్యాదిభిః పంచభిరభిమంత్ర్య ఓంకల్పయతేత్యుచ్చైః । అత్రాప్యనుజానీయాదితి శేషః । తతో భోజనం అన్ననివేదనస్య దృష్టార్థత్వాత్ ఆచారాచ్చ ॥ (కల్పాంతరాచ్చ)

ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతి పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్య ఏతత్కార్యం ॥ ౧౯ ॥

యదేతదర్హణం కూర్చాది భోజనాంతం గృహస్థేన స్నాతకాయ స్నానదివస ఏవాగతాయ కర్తవ్యమితి విహితం, తదాచార్యాదిభ్యః పరిసంవత్సరాదూర్ధ్వం గృహముపతిష్ఠద్భ్యః ఉపాగతేభ్యః పునఃపునః కార్యం నతు స్నాతకవత్సకృత్ । న చాప్యర్వాక్సంవత్సరాత్ । అత్ర చ

ఇతిశబ్దశ్చార్థః । నను ధర్మశాస్త్రే ‘ గోమధుపర్కార్హో వేదాధ్యాయః ఆచార్యఋత్విక్ స్నాతకో రాజా వాధర్మయుక్తః । ఆచార్యాయర్త్విజే శ్వశురాయ రాజ్ఞ ఇతి పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యో గౌర్మధుపర్కశ్చ । దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః పయోవామధుసంసృష్టం । అభావఉదకమ్ ’ (ఆప-ధ-౨-౮-౫...౯) ఇతి స్నాతకాయాచార్యాయర్త్విజేఉపాధ్యాయాయ శ్వశురాయ రాజ్ఞే చ దక్షిణార్థగవా సహమధుపర్కోవిహితః । కిమర్థమిహ పునర్విధీయతే ? ఉచ్యతే । ఇహ వికల్పేన విహితస్య త్రివృతః ప్రాజ్యస్య చ తస్మిన్గోమధుపర్కే అవేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయ చ దీయమానేచ ప్రాప్త్యర్థం । యత్తు తత్రైవ ‘ గౌర్మధుపర్కశ్చ ’ ఇతి పునర్వచనం తదాచార్యర్త్విగ్వేదాధ్యాయశ్వశురరాజభ్య ఏవ పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠద్భ్యః పునఃపునః కార్యమ్, స్నాతకవేదాధ్యాయాతిథిభ్యస్తు సకృదేవేత్యేవమర్థం ॥

సకృత్ప్రవక్త్రే చిత్రాయ ॥ ॥౨౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే త్రయోదశఃఖండః

పంచమస్పటలస్సమాప్తః

ప్రవక్తాయః (పదవాక్యప్రమాణాభ్యాం ప్రకర్షేణ (పదవాక్యప్రమాణైః ప్రకర్షేణచ) వక్తిసాధుశబ్దానాముచ్చారయితా, ప్రమాణోపపన్నం వ్యాఖ్యాతా చేత్యర్థః । చిత్రః ప్రకాశః లోకే ప్రసిద్ధఇత్యర్థః । ఇదం ప్రవక్తురేవ విశేషణమ్ ॥ తస్మై సకృదేవైతల్ గార్హ్యంగోరహితం కార్యం । అయంచప్రవక్తా నవేదాధ్యాయః । స హిగోమధుపర్కార్హః । యస్సషడంగం వేదమధీతే, అర్థాంశ్చ జానాతి సవేదాధ్యాయః । నను సామయాచారికే గోమధుపర్కే ధర్మానోపదిష్టాః స కథం కర్తవ్యః ? ఉచ్యతే । నామధేయం ధర్మగ్రాహకమితి మీమాంసకాః । తేన గృహ్యేయాజ్ఞికప్రసిద్ధ్యా మధుపర్కసంజ్ఞకకర్మణి ఉప

దిష్టా ఏవధర్మాః "గోమధుపర్కార్హః" ఇత్యత్ర మధుపర్కే నా-
మ్నా అతిదిశ్యంతే 'మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతివత్ । 'దధి-
మన్థో మధుమంథః' (ఆప. శ్రౌ. ౬-౩౧-౫) ఇత్యత్ర తు దక్షిణాదర్వ్య-
ష్య కర్మణ ఉద్ధర్మాణాం కాష్ఠాభావాన్నాతిదేశః । అత్రాపి వేదాధ్యాయాతి-
థిపూజాయామయం విశేషః, 'దధిమధుసంసృష్టం మధుపర్కః' ఇతి
ప్రత్యక్షవిధానాదతిదేశప్రాప్తం త్రివృత్త్వం పాఙ్క్తత్వం చ బాధ్యత ఇ-
తి । అయమత్ర నిశ్చితోఽర్థః—ఆచార్యాయర్త్విజే వేదాధ్యాయాయ
శ్వశురాయ రాజ్ఞేచ దక్షిణార్థాధిక గవా సహ గార్హ్యః సామయా-
చారికో వా మధుపర్కః కార్యః । పరిసంవత్సరాదుపాగతేభ్యః పునఃపు-
నః కార్యః । అవేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయాధిక గవా వినా గార్హ్యః
అతిథివరాపచితేభ్యో వేదాధ్యాయేభ్యః సహ గవా ధర్మోక్తః । అ-
వేదాధ్యాయాభ్యాంతు వరాపచితాభ్యాం స్నాతకాయ చ స్నానది-
న ఏవాగతాయ గవా వినా గృహ్యోక్తో ధర్మోక్తో వా ప్రకాశాయ చ ప్ర-
వక్త్రే వినా గవా గార్హ్యః । ఆచార్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యోఽన్యేషాం సకృదేవేతి ।

కేచిత్ — అత్ర యోగవిభాగమాహుః । ఆచార్యాదిభ్యశ్చతుర్భ్యః
ఏతత్కార్యమిత్యేకో యోగః । తేన వివాహానంతర మాచార్యశ్వశురా-
భ్యాం నిమంత్ర్యాపి పూజా కార్యా । అన్యథా సంవత్సరమపి ప్రోషితా-
భ్యాం సకృదపి న సిధ్యేత్ । ఋత్విజే చ కర్మణి కర్మణి పూజా
కార్యా । రాజ్ఞేచాభిషిక్తాయ నియమేనైవ తథా 'పరిసంవత్సరాదుపతిష్ఠ-
ద్భ్యః పునఃపునః' ఇత్యన్యో యోగః । స్పష్టశ్చాయం సామయాచారికే-
షు విభాగః 'గోమధుపర్కార్హః' ఇతి పూర్వం విధాయ పశ్చాత్ । 'ఆచా-
ర్యాయ' ఇత్యాదినా పునర్విధానాత్ పూర్వస్య యోగే చ శ్వశురశబ్దో నిపాతయి-
తవ్యః । న చాత్రాన్యతరవిధ్యారమ్భో వ్యర్థః- సామయాచారికేషు స-
ర్వవరణార్థేన విహితాయాం పూజాయాం గార్హ్యస్య తదీయానాం
ధర్మాణామతిదేశార్థత్వాత్ । నచ నామ్నా ధర్మాతిదేశః, గోమధుపర్క-

శబ్దయోః 'మధుమన్థో మధుపర్కః' ఇతివత్ ద్రవ్యాభిధాయకత్వాత్ అతో ఽర్థభేదాత్ గృహ్యే ధర్మే చ విధ్యారమ్భో ఽర్థవాన్ । తథా వేదస్య వేదార్థస్య చ ప్రవక్తృ చిత్రాయ ఏతత్ సకృత్ కార్యమితి । తచ్చింత్యం

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే త్రయోదశః ఖణ్డః

పంచమశ్చ పటలస్సమాప్తః

అథ షష్ఠః పటలః

మన్త్రామ్నానక్రమేణ వివాహాదయస్సంస్కారా వ్యాఖ్యాతాః । అనన్తరం తత్క్రమేణైవ సీమన్తాదయో వ్యాఖ్యాయన్తే ॥

సీమన్తోన్నయనం ప్రథమే గర్భే చతుర్థే మాసి ॥౧॥

సీమన్తోన్నయనమితి కర్మనామధేయం. యస్మిన్ కర్మణి గర్భిణ్యాస్సీమన్త ఉన్నీయతే తత్ వ్యాఖ్యాస్యామ ఇతి శేషః । తచ్చ ప్రథమే గర్భే. న తు గర్భే గర్భే । గర్భార్థమేవాధారస్త్రీసంస్కారః । స్త్రీసంస్కారత్వాత్ సకృదేవ కృతస్సీమన్తస్సర్వానేవ గర్భాన్ సంస్కరోతి । చతుర్థే మాసి చతుర్థే మాసే । అల్లోపశ్ఛాన్దసః 'ఛన్దోవత్సూత్రాణి భవన్తి' ఇతి స్మృతేః ॥

బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వాఽఽశిషో వాచయిత్వా
ఽగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాన్తేఽన్వారబ్ధాయా
ముత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాది ప్రతిపద్యతే ॥౨॥

ఇహ బ్రాహ్మణభోజనాశీర్వచనయోర్విధానం ఉపనయనవత్క్రమార్థమ్ । పాత్రాసాదనకాలే తు యథార్థం శలల్యాదీని సకృదేవాసాద్యాని । శమ్యాశ్చ పరిధ్యర్థే । ఉత్తరాః । 'ధాతా దదాతు నో రయిమ్' ఇతి చతస్రః 'యస్త్వా హృదా కీరిణా' ఇతి చతస్ర ఇత్యష్టౌ । శేషం సుగమం

పరిషేచనాంతం కృత్వాఽపరేణాగ్నిం ప్రాచీముపవేశ్య త్రేణ్యా శలల్యా త్రిభిర్దర్భపుంజీలైశ్శలాలుగ్లప్సేనే త్యూర్ధ్వం సీమంతమున్నయతి వ్యాహృతీభిరుత్తరాభ్యాంచ ॥౩॥

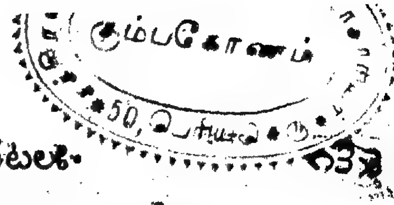
ప్రాచీం ప్రాఙ్ముఖీం । స్వయం తు ప్రత్యఙ్ముఖః । త్రేణీ త్రీణ్యేతాని శుక్లాని యస్యాస్సా । యద్వా త్రిషు ప్రదేశేషు ఏనీ శ్వేతా । త్రేణీతి చరూపం ఛాందసం । శలలీ సూచ్యాకారం శ(ల)ల్య(ల్య)లోమ । త్రేణీతి శలల్యా విశేషణమ్ । దర్భపుంజీలం సవిశాఖా నాడీ । శలాలుగోఽష్ఠోదుంబరః ఖరపత్రోదుంబరః, పిశాచోదుంబర ఇత్యనర్థాంతరం । గ్లప్సః స్తబకః. పిశాచోదుంబరస్య తరుణఫలసంఘాతవిశేష ఇత్యర్థః । ఇత్యేతైర్ద్రవ్యైర్యుగపద్గృహీతైరూర్ధ్వం సీమంత మున్నయతి శిరసి మధ్యే రేఖాముదూహతి । కైర్మంత్రైః । 'భూర్భువస్సువః' 'రాకామహం సుహవామ్' 'యాస్తే రాకే సుమతయః' ఇత్యేతైర్మంత్రైః । చకారో బహుమంత్రజ్ఞాపనార్థః ॥

గాయతమితి వీణాగాథినౌ సగ్ంశాస్తి ॥౪॥

వీణయా గాథాం గాయత ఇతి వీణాగాథినౌ । తౌ గాయతమితి సంశాస్తి సంప్రేష్యతి ॥

ఉత్తరయోః పూర్వా సాల్వానాం బ్రాహ్మణానామితరా ॥౫॥

ఉత్తరయోః ఋచోః వీణాగాథినౌ గాయేతాం । కేషాం కతరా గాథా? ఇత్యత ఆహ పూర్వేతి । పూర్వా 'యౌగంధరిః' ఇత్యేషా సాల్వదేశీయానాం త్రయాణాం వర్ణానామపి గానం "సాల్వీః" ఇత్యవిశేషలింగాత్ । అన్యదేశవాసినాం బ్రాహ్మణానామితరా 'సోమ ఏవ నో రాజా' ఇత్యేషా । క్షత్రియవైశ్యానాం తు 'సోమ ఏవ నో రాజాఽవతు మానుషీః ప్రజాః' ఇత్యాశ్వలాయనీయే దృష్టాయాం సార్వవర్ణిక్యామృచి గానం కర్తవ్యం । న తు గానాభావః । గాయతమిత్యవిశేషేణ సంశాసనవిధానాత్ ॥

కేచిత్ — సాల్వానామపి బ్రాహ్మణానామితరేతి ॥

నదీనిర్దేశశ్చ యస్యాం వసంతి ॥ ౬ ॥

‘ సోమ ఏవ నో రాజా ’ ఇత్యస్యాం అసావిత్యస్య స్థానే ‘ కావేరి ’ ‘ వేగవతి ’ ఇతి సంబుద్ధ్యా నదీనిర్దేశశ్చ భవతి । కస్యా నద్యాః? ఇతి చేత్ ‘ యస్యాం వసంతి ’ సమీపసప్తమీ చేయమ్ । యస్యాస్సమీపే వసంతి తస్యా నిర్దేశ ఇత్యర్థః ॥

యవాన్విరూఢానాబధ్య వాచంయచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః ॥ ౭ ॥

అంకురితాన్ సూత్రగ్రథితాన్ యవాన్ వధ్వాశ్శిరస్యాబధ్నాతి । శిరసీతి కుతః? ఆచారాత్ ॥

ఉదితేషు నక్షత్రేషు ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య వత్సమన్వారభ్య వ్యాహృతీశ్చ జపిత్వా వాచంవిసృజేత్ ॥ ౮ ॥

విస్పష్టార్థమ్ । ఇహ కేచిదధ్యేతారో యచ్ఛతో విసృజత ఇతి ద్వివచనే పఠంతి । తస్మిన్ పక్షే వాగ్యమనాదిపదార్థపంచకముభౌ జాయాపతీ కురుతః ॥

కేచిత్ — యవాబంధనాది సర్వం వధూరేవ న పతిరితి ॥

పుగ్ంసువనం వ్యక్తే గర్భే తిష్యేణ ॥ ౯ ॥

పుగ్ంసవనమిత్యపి కర్మనామధేయం, యేన కర్మణా నిమిత్తేన గర్భిణీ పుమాంసమేవ సూతే తత్పుంసవనం । వ్యాఖ్యాయత ఇతి శేషః । అత్ర చావజాదేశశ్ఛాందసః । ఆశ్వలాయనస్తు ‘ పుగ్ంసవనమ్ ’ ఇతి సగుణమేవ ప్రాయుఙ్క్త । వ్యక్తే గర్భే అస్తి గర్భ ఇతి నిశ్చితే । వ్యక్తిశ్చ తృతీయే చతుర్థే వా మాసే బహ్వృచాదిషు స్మృత్యంతరేషూభయథా దర్శనాత్ । యది పుంసువనం చతుర్థే స్యాత్తదా పూర్వం సీమంతం కృత్వైవ । కుత ఏతత్? పుంసువనే పశ్చాత్క్రియమాణేపి చోదితకాలానతిక్రమాత్ పశ్చాన్మన్త్రామ్నానసూత్రోపదేశయోరేవంక్రమార్థత్వాచ్చ

కేచిత్—తృతీయవచ్చతుర్థేఽపి సీమన్తాత్పూర్వం. నిమిత్తస్య పూర్వత్వాదితి । ఇదమపి సీమన్తవత్ప్రథమగర్భ ఏవ నతు ప్రతిగర్భమ్ పిష్టపేషణ న్యాయాదేవ । ఏతచ్చ పుమాంసం జనయతీత్యత్ర వివేచయిష్యతే । తిష్యేణేతి తిష్యనక్షత్రే పుంసువనం కర్తవ్యమితి వ్యవహితేనసమ్బన్ధః 'ప్రకరణాత్ప్రధానస్య' ఇతి న్యాయాత్ ।శుఙ్గాహరణాత్వనియమః

— న్యగ్రోధస్య యా ప్రాచ్యుదీచీ వా శాఖాతతస్స
వృషణాం శుఙ్గామాహృత్య సీమన్తవదగ్నే రుప
సమాధానాది ॥ ౧౧॥ —

సవృషణాం వృషణాకృతికేన ఫలద్వయేన సంయుక్తాం । శుఙ్గాం అగ్రాంకురమ్ । వ్యక్తమన్యత్ । అత్ర చ సీమన్తవదగ్నే రుపసమాధానాదీత్యతిదేశాత్ బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం చ తన్త్రాత్పురస్తాన్నివర్తతే । కర్మాన్తే తు భవత ఏవ । 'శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్ (ఆప-ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి సామాన్యవచనాత్ ' లౌకికే చభూతికర్మణ్యేతదాదీన్యేవ వాక్యాని స్యుర్యథాపుణ్యాహం స్వస్తి బుద్ధిమితి వాచయిత్వా ' (ధర్మసూత్రే వాచయిత్వేతిపదం నాస్తి) (ఆప-ధ. ౧-౧౩-౯) ఇతి వచనాచ్చ । పాత్రప్రయోగే చ శుఙ్గాదీనాం కర్మోపయుక్తానాం సకృదేవసాదనమ్ । తథాత్ర పరిధయ ఏవ, నతు శమ్యాః; ' శమ్యాః పరిధ్యర్థే ' ఇతి చౌలగోదానగ్రహణాత్ । తత్రైవ ' సీమన్తవదగ్నే రుపసమాధానాది ' ఇత్యాదినా పరిషేచనా(న్త)న్తం)కల్పాతిదేశస్య వివక్షితత్వాదిహాపి త ఏవాష్టౌ ప్రధానహోమాః ॥

అథ సమాప్తే తన్త్రశేషే కర్తవ్యమాహ—

— అనవస్నాతయా కుమార్యా దృషత్పుత్రే దృషత్పు
త్రేణ పేషయిత్వా పరిప్లావ్యాపరేణాగ్నిం ప్రాచీము
త్తానాం నిపాత్యోత్తరేణ యజుషాంగుష్ఠేన దక్షిణే నాసి
కాచ్ఛిద్రేఽపినయతి॥ ౧౧ ॥ —

స్నాననిమిత్తస్యరజసోఽనుత్పన్నత్వాత్ యా న స్నాతాతయా అనవ
స్నాతయా కన్యయా దృషదర్థాఽపన్నే దృషత్పుత్రే శుంగాంనిధాప్యదృ
షత్పుత్రాంతరేణ పేషయిత్వా తద్రసం వస్త్రేణ ప్లావయిత్వా తతో
జాయామపరేణాగ్నిం ప్రాచీం ప్రాక్ఛిరసం । ఉత్తానామూర్ధ్వముఖీం ।
నిపాత్య శాయయిత్వా । 'పుగ్ంసువనమసి' ఇతి యజుషా తస్యా దక్షిణే(ద
క్షిణనేత్యేవ సర్వత్రపాఠః) నాసికాచ్ఛిద్రే అంగుష్ఠేన కరణభూతేన తద్ర
సమపినయతి - గర్భం ప్రాపయతి । సా రసం న నిష్ఠీవేదిత్యర్థః ॥

పుమాగ్ంసంజనయతి ॥ ౧౨ ॥

కర్మణాఽనేన సంస్కృతా అంతర్వత్నీ పుమాంసం జనయతీత్యర్థ
వాదః. నిత్యత్వాత్పుంసువనస్య । అథవా ఫలం. సూత్రకారేణోపదిష్టత్వా
త్. యథా 'సహస్రం తేన కామదుఘోఽవరుంధే' ఇతి । ఫలపక్షేపి
'ఏష వా అనృణో యః పుత్రీ' ఇత్యాదివచనైస్సకృదపి పుత్రోత్పాదన
స్య అవశ్యకర్తవ్యత్వాత్, తదంగం పుంసువనం ప్రథమే గర్భే కర్త
వ్యమేవ । తత ఊర్ధ్వం తు యత్ర యత్ర గర్భే పుత్రేప్సా తత్రతత్ర
కర్తవ్యం నాన్యత్ర । యస్త్వతిక్రాంతచోదనః స్త్రీరేవ జనయేయమి
తి కామయతే తస్య సకృదపి న భవతి ॥

అన్యేతు—పుమాంసం జనయతీత్యేతద్వచనం గర్భే గర్భేఽస్య కర్త
వ్యతాపరమితి ॥

క్షిప్రగ్ంసువనమ్ ॥ ౧౩ ॥

యేన క్షిప్రం శీఘ్రం సూతేఽంతర్వత్నీ న చిరం కాలం పీడ్యతే తత్క్షిప్రం
సువనం నామ కర్మోపదిశ్యతే ॥

అనాప్రీతేన శరావేణానుస్రోతసముదకమాహృత్య
పత్తస్తూర్యంతీం నిధాయ మూర్ధంశ్శోష్యంతీముత్తరే
ణ యజుషాభిమృశ్యేతాభిరద్భిరుత్తరాభిరవోక్షేత్ ॥౧౪

అనాప్రీతేన అనుదకలిప్తేన అస్పృష్టోదకేనేత్యర్థః । తథాభూతేన

శరావేణ । అనుస్రోతసం స్రోతోఽనులోమం న ప్రతీపం గృహీతముదక మాహృత్య । పత్త్యః తస్యాః పాదయోఃతూర్ష్యంతీం అ(ధః(ధి)పుష్పితాఖ్యా మోషధిం నిధాయ । శోష్యంతీంప్రసవపీడయా శుష్యమాణాం (స్త్రి)యం "ఆభిష్ట్వాహం దశభిరభిమృశామి" ఇతి యజుషోభాభ్యాం హస్తాభ్యాం । మూర్ధని మూర్ధన్యభిమృశ్య । ఏతాభిరాహృతాభిరద్భిఃఉత్తరాభిః'యథైవసోమఃపవతే'ఇత్యాదిభిస్తిసృభిస్తాంసకృదేవావోక్షేత్

కేచిత్—ప్రతిమంత్రం- దృష్టోపకారకత్వాదితి ।

తత్ర ప్రథమాయా ఋచః 'ప్రతితిష్ఠతు' ఇత్యవసానమ్ । ద్వితీయాయాః 'తథాకృతమ్' ఇతి । తృతీయాయాః "సరస్వతీః" ఇతి॥

అన్యేతు—శోష్యంతీతి చౌషధిః । తాంమూర్ధ్ని నిధాయస్త్రియం యత్రక్వచాభిమృశేదితి।తన్న.శోష్యంతీసంజ్ఞాయాఓషధేరప్రసిద్ధత్వాత్ ॥

కేచిత్—శోష్యంతీనామౌషధిః యావనేషు జాయతే. వేణుపత్రోపమాని చ యస్యాః పత్రాణి, పుష్పాణి చ రక్తోపమాని, యాం చాగ్నిశిఖేత్యాహురితి ॥ తన్న. యతోవాచ్యవాచకభావో నోపదేశగమ్యః యథాహుర్వార్తికకారపాదాః—

'వాచ్యవాచకభావో హి నాచార్యైరుపదిశ్యతే ।
అన్యథానుపపత్త్యాతువ్యవహారాత్సగమ్యతే' ఇతి ॥ ఇహతు (వ్యవహారఏవ)వ్యవహారాభావాదేవ)విప్రతిపత్తిః । సా భాష్యకారాదప్యాప్తతమప్రణీతాభిధానకోశేషు శోష్యంతీశబ్దస్యాగ్నిశిఖాపరపర్యాయతయా పాఠాచ్ఛామ్యతి । న చ తథాదృశ్యతే । తస్మాద్వరం పూర్వోక్తమేవ వ్యాఖ్యానమితి ॥౧౪॥

అథాన్యద్భైషజ్యమాహ—

యదిజరాయుర్న పతేదేవంవిహితాభిరేవాద్భిరుత్తరాభ్యామవోక్షేత్ ॥ ౧౫ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయేగృహ్యప్రశ్నే చతుర్దశఃఖండః.

యది ప్రసూతాయా స్తస్యా జరాయుః గర్భప్రావరణం నపతేత్త దా 'అనాప్రీతేన శరావేణ' ఇత్యాదివిధినాఽఽహృతాభిరద్భిః 'ఐతు గర్భో అ(క్ష)క్షి)తః' ఇత్యేతాభ్యామృగ్భ్యాం తామవోక్షేత్ ।

కేచిత్ —ప్రతిమంత్రం । తథా పూర్వస్మిన్నవోక్షణే షడవసానాస్తి స్త్ర ఋచః । ఇహతు 'తిలదేవ పద్యస్వ' ఇత్యేకాఋక్ 'నిరైతు పృశ్ని' ఇత్యపరం యజురితి ॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే చతుర్దశఃఖండః.

అథపంచదశఃఖండః.

జాతంవాత్సప్రేణాభిమృశ్యోత్తరేణ యజుషా పస్థ ఆధాయోత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధన్య వఘ్రాణం దక్షిణేకర్ణేజాపః ॥ ౧ ॥

జాతంజాతమాత్రమ్.

ప్రాఙ్నాభివర్ధనాత్పుంసోజాతకర్మవిధీయతే (మను-౨-౨౯) ఇతి వచనాత్ । ఏతచ్చోపరిశోధ్యతే । జాతం కుమారం పితావాత్సప్రేణ 'దివస్పరి' ఇత్యనువాకేన అంతే సకృదభిమృశ్య 'అస్మిన్నహమ్' ఇత్యనేనయజుషా స్వస్యోపస్థే తమాధాయ- ఉత్తరాభ్యాం 'అంగాదంగాత్' 'అశ్మాభవ' ఇతి ద్వాభ్యాం తస్యాభిమన్త్రణం కర్తవ్యమ్ । తత్రైవ తాభ్యామేవ మూర్ధన్యవఘ్రాణం । ఏతయోరేవర్చోః దక్షిణేకర్ణే జాపో జప ఇత్యర్థః । వచనబలాచ్చజపాభిమంత్రణయోరవఘ్రాణలింగబాధః । అభిధానంతు జాతసంస్కారక్రియాసామాన్యాత్ । ఏతచ్చ 'తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతిక్రమే'(౫-౨౬) ఇత్యత్రోపపాదితమ్ ॥

కేచిత్ —ఉత్తరాభిరితి పాఠో. నోత్తరాభ్యామితి । తేన 'అంగా

దంగాత్' ఇత్యభిమన్త్రణం । 'అశ్మాభవ' ఇత్యవఘ్రాణం । 'మేధాం తే దేవః' ఇతి జపః । అత ఏవాశ్వలాయనః 'కర్ణయోరుపనిధాయ మేధాజననం జపతి "మేధాం తే దేవస్సవితా' ఇతి"। మధుఘృతప్రాశనం తు "త్వయి మేధామ్' ఇతి యజుర్భిరేవ త్రిభిరితి । తన్న. అనధీయమాన పాఠాంగీకారే అతిప్రసంగాత్ ॥

నక్షత్రనామ చ నిర్దిశతి ॥ ౨ ॥

కుమారస్య యన్నక్షత్రజననాద్యన్నామ తచ్చ రౌహిణత్యాది సంబుద్ధ్యా అసౌశబ్దస్య స్థానే నిర్దిశతి । అత్రచాయమశిక్షితవ్యాకరణ శాస్త్రాణాం రూపజ్ఞానాయ సూత్రరూపః శ్లోకః ॥

రోరేమమృజ్యేచిషు వృద్ధిరాదౌ ష్ఠాత్పేచ వాన్త్యశ్రవశాశ్వయుక్షు।
శేషేషు నామ్నోః కపరస్స్వరోఽన్త్యః స్యాత్పూర్వదీర్ఘస్సవిసర్గ ఇష్టః॥

అస్యార్థః । రోహిణీ రేవతీ మఖా మృగశీర్ష జ్యేష్ఠా చిత్రా—ఇత్యేతేషు ఆద్యక్షరనిర్దిష్టేషు ఆదౌ వృద్ధిర్భవతి, 'నక్షత్రేభ్యో బహులమ్' (పా-౪,౩-౩౭) ఇతి బహులగ్రహణాజ్జాతార్థప్రత్యయస్య చ లుగభావః । రూపం చ రౌహిణః రైవతః మాఘః మార్గశీర్షః జ్యైష్ఠః చైత్రః ఇతి । ష్ఠాత్పేచ, ప్రోష్ఠపదేత్యత్ర ష్ఠకారాత్పరే పకారే చ వృద్ధిః। 'జేప్రోష్ఠపదానామ్' (పా.౭.౩-౧౮) ఇత్యుత్తరపదవృద్ధిరిత్యర్థః। పూర్వవచ్చ లుగభావః ప్రౌష్ఠపాదః । వాన్త్యశ్రవశాశ్వయుక్షు । అన్త్యమా(అ)మ్నానతః అపభరణీ(ఇ)రి)త్యర్థః। శ్రవః శ్రవణం శతభిషక్ అశ్వయుక్ ఇత్యేతేషు చతుర్షు వా వికల్పేన వృద్ధిః । అత్ర చ శ్రవణాపభరణ్యోః బహులగ్రహణాదేవ లుకో వికల్పః । అశ్వయుక్ఛతభిషజోస్తు 'వత్సశాలాభిజిదశ్వయుక్ఛతభిషజో వా' (పా-౪-౩-౩౬) ఇతి సూత్రేణ । అపభరణిః ఆపభరణః । శ్రవణః శ్రావణః । శతభిషక్ శాతభిషజః । అశ్వయుక్ ఆశ్వయుజః । శేషేషు న, ఉక్తాదన్యేషు నక్షత్రేషు న వృద్ధిః । యతోఽత్ర 'శ్రవిష్ఠాఫల్గున్యనురాధాస్వాతితిష్యపునర్వసు హస్తవిశా

ఖాషాఢాబహులేభ్యో లుక్ ' పా-౪-3-3౪) ఇత్యనేన ' నక్షత్రేభ్యోబహులమ్ ' ఇత్యనేనచ లుగేవ భవతి । ' లుక్తద్ధితలుకి ' (పా-సూ-౧-౪౯) ఇతి స్త్రీప్రత్యయనివృత్తిః । కృత్తికః తిష్యః ఆశ్రేషః ఫల్గునః హస్తః విశాఖః అనూరాధః ఆషాఢఃశ్రవిష్ఠః । ఆమ్నోః కవరః స్వరో న్త్యః ఆర్ద్రామూలయోరంత్యః స్వరః కశబ్దపరో భవతి 'పూర్వాష్టాపరాష్ఠార్ద్రామూల ' ఇత్యాదీనా వుఞ్ప్రత్యయఇత్యర్థః । ఆర్ద్రకః మూలకః । స్వాపో్వరదీర్ఘస్సవిసర్గఇష్టః, స్వాపో్వః స్వాతీపునర్వస్వోరన్త్యస్వరో దీర్ఘస్సవిసర్గశ్చేష్టః । ' శ్రవిష్ఠాఫల్గునీ ' ఇత్యాదినా లుక్ సవిసర్గత్వం చ పూర్వస్య స్త్రీప్రత్యయస్య నివృత్తౌ హల్జ్యాదిలోపాభావాత్ । ఉత్తరస్య తనువదుకారాంతత్వాత్ । స్వాతిః పునర్వసుః । ఏవం సర్వేషాం నక్షత్రనామ్నాం ప్రథమయా నిర్దేశః । సూక్తవాకే (నామ)జాత)కర్మణి పునస్సంబుద్ధ్యా ॥

తద్రహస్యం భవతి ॥ 3 ॥

నక్షత్రనామ చ రహస్యం నిర్దిశేదితి సూత్రే ప్రణాతవ్య మాత్రాన్తరకరణాత్ (యన్నామ)ఇదంనామ) నక్షత్రనిబన్ధనమ్,యచ్చదశమ్యాం కృతం తదుభయం సూక్తవాకాన్న ప్రాశనాభివాదనాదిషు నిత్యంరహస్యమేవ నిర్దేశ్యంభవతి ॥

మధుఘృతమితిసగ్‌సృజ్యతస్మిన్దర్భేణహిరణ్యం నిష్టక్యర్ణం బద్ధ్వావధాయోత్తరైర్మన్త్రైఃకుమారంప్రాశయిత్వోత్తరాభిః పంచభిస్స్నపయిత్వా దధిఘృతమితి సగ్‌సృజ్య కాగ్‌స్యేన పృషదాజ్యం వ్యాహృతీభిరోఙ్కార చతుర్థాభిఃకుమారం ప్రాశయిత్వాద్భిశ్శేషగ్‌సగ్‌సృజ్యగోష్ఠేనినయేత్ ॥౪॥

నిష్టక్యర్ణం శిఖాబంధన వత్సరంధ్రేణ గ్రన్థినా నిష్టక్యర్ణం బధ్నాతి ' ప్రజానాం ప్రజననాయ ' ఇతి లింగాత్ । ఉత్తరైర్మన్త్రైః ' మే

ధాం తే దేవస్సవితా' ఇత్యృచా, 'త్వయి మేధాం' ఇతి చతుర్భిర్యజుర్భిః । ప్రాశనం చతుర్ణామంతే సకృదేవ హిరణ్యేన గృహీత్వా ॥

'మంత్రవత్ప్రాశనం చాస్య హిరణ్యమధుసర్పిషాం' । (౨-౨౯) ఇతి మనువచనాత్ । ఉత్తరాభిః పంచభిః 'క్షేత్రియై త్వా నిరృత్యై త్వా' ఇత్యాదిభిస్స్నాపనమపి పంచానామంతే సకృదేవ । దధిఘృతమితి సంసృష్టం పృషదాజ్యం । తచ్చ యస్మిన్ కాంస్యే సంసృజ్యతే తేనైవ ప్రాశయేన్న హస్తేన । వ్యాహృతిభిరోంకార చతుర్థాభిః 'భూః స్వాహా' ఇత్యాదిభిః అత్రాప్యంతే సకృత్ప్రాశనం । ప్రాశితశేషమద్భిస్సంసృజ్య గోష్ఠే అధికరణాన్వ్యానినయేత్ ॥

కేచిత్ — మధుఘృతసంసర్గోఽపి కాంస్యే నియతః । ప్రాశనద్వయం స్నాపనం చ ప్రతిమంత్రమితి ॥

ఉత్తరయా మాతురుపస్థ ఆధాయోత్తరయా దక్షిణం స్తనం ప్రతిధాప్యోత్తరాభ్యాం పృథివీమభిమృశ్యోత్తరేణ యజుషా సంవిష్టమ్ ॥ ౫ ॥

ఉత్తరయా 'మా తే కుమారం' ఇత్యేతయా కుమారం మాతురుపస్థ ఆదధాతి । ఇహ చ మాతృగ్రహణాదితః పూర్వం స్వోపస్థ ఏవ । అత ఏవ చ శేషనినయనమన్యకర్తృకమ్ । ఉత్తరయా 'అయం కుమారః' ఇత్యేతయా దక్షిణం స్తనం ప్రతిధాపయతి పాయయతి । ఇదం చ మంత్రనియమయోర్విధానం ప్రథమస్తనపానవిషయం, ప్రథమాతిక్రమే కారణాభావాత్ । తతశ్చ జాతేష్టిః 'వైశ్వానరం ద్వాదశకపాలం నిర్వపేత్పుత్రే జాతే యదష్టాకపాలో భవతి గాయత్రియైవైనం బ్రహ్మవర్చసేన పునాతి' (తై-సం, ౨-౨-౫) ఇత్యాదినా యద్యపి పుత్రజన్మాఖ్య నిమిత్తసంయోగేన శ్రుతా తథాపి క్షామవత్యాదివన్న నిమిత్తాదనంతరం కర్తవ్యా । కుత ఏతత్ ? రాత్రిసత్రన్యాయేన అర్థవాదికపుత్రగత బ్రహ్మవర్చసాదికామనాసంవలితస్యైవ జన్మనోఽధికారహేతుత్వా

భ్యుపగమాత్ 'జాతేష్టిప్రవృత్తేశ్చోత్కట జీవత్పుత్ర గతభ్రాతృత్వాది ఫల రాగాధీనత్వాత్ దీర్ఘకాల సమాప్యాయాం చేష్టౌ కృతాయాం పశ్చా ద్వైధ స్తనపానేసతి కుమారపవ(శో)శే)షీ శుష్కకంఠతయా న జీవేత్। తతశ్చేష్ట్యాం రాగాధీనాయాం ప్రవృత్తిరేవ న స్యాత్। తస్మాజ్జననానం తరమేవ సంశౌసనాంతం జాతకర్మైవ కర్తవ్యమ్। ఇష్టిస్తూక్తేన న్యా యేన నిమిత్తస్వారస్య భంగస్య దుర్నివారత్వాత్ చోదకానుగ్రహా చ్చాశౌచె అపగతే పర్వణ్యేవ కర్తవ్యా। ఉత్తరాభ్యాం 'యద్భూ మేర్హృదయం' ఇత్యేతాభ్యాం పృథివీంసకృదభిమృశతి యత్ర కుమా రశ్శయిష్యతే। తతస్తం కుమారం అభిమృష్టాయాం భూమౌ మాతాసంవే శయతి। అథ తంసంవిష్టం 'నామయతి న రుదతి' ఇతి యజుషాభిమృశతి

ఉత్తరేణయజుషా శిరస్త ఉదకుంభంనిధాయ స
షర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రానంజలినోత్తరైస్త్రిస్త్రిః ప్రతి
స్వాహాకారఙ్హుత్వాసఙ్శాస్తి ప్రవిష్టే ప్రవిష్టఏవతూ
ష్ణీమగ్నావావపతేతి ॥ ౬ ॥

ఉత్తరేణ 'ఆపస్సుప్తేషు' ఇత్యనేన యజుషా కుమారస్య శిరస్సమీపే ఉదకస్య పూర్ణకుంభం నిధాయ అథ 'యత్రక్వచాగ్నిం' (ఆప.ధ-౨-౧-౧౩) ఇత్యాదివిధినా శ్రోత్రియాగారాదగ్నిమాహృత్య తముపనిధాయ ఫలీకరణమిశ్రాన్ సర్షపాన్ ఉత్తరైః 'అయంకలిం' ఇత్యాదిభిరష్టభిర్మంత్రైః అంజలినా ప్రతిమంత్రంత్రిస్త్రిర్జుహోతి। తత్ర తు ద్విస్తూష్ణీం। తూష్ణీకేష్వపి స్వాహాకారో భవతి, ప్రతిమంత్రమితి సిద్ధే ప్రతిస్వాహాకారమిత్యధికాక్షరాత్। అథ సూతికాగృహాత్ప్రాలాన్ సంశాస్తిప్రవిష్టేప్రవిష్టఏవతూష్ణీమగ్నావావపతేతి।సంప్రేషస్యచాయం వివక్షితోర్థః (ప్రతిప్రవేశం)ప్రతిదిశం)తదనంతరమేవ సర్షపాన్ ఫలీకరణమిశ్రాన్ అంజలినా అస్మిన్నేవాగ్నౌ తూష్ణీం వాగ్యతా ఏవ ఆవపతేతి। ఏవకారాచ్చ ప్రవేశావాపయోర్మధ్యే త్రుటిమాత్రస్యాపి కా

అస్య న క్షేపః । సర్షపాణామేవాంజలినా ఆవాపః, ప్రకృతత్వాత్ ॥

కేచిత్ — ఏవకార ఏవమిత్యర్థే । తూష్ణీమితి చాతిదేశప్రాప్తమన్త్రప్రతిషేధార్థమితి॥

ఏవమహరహరానిర్దశతాయాః ॥౭॥

యస్త్వేతదనన్తరోక్తం తూష్ణీమావపనం ఏవమహరహః ఆనిర్దశతాయాః సూతికాగృహప్రాప్తైః కర్తవ్యం । ఆఙ్మర్యాదాయామ్ । నిర్దశా నిర్గతా దశభ్యోఽహోరాత్రేభ్యో యా రాత్రిస్సా । ఆదశమ్యా రాత్రేరిత్యర్థః ॥

ఏవం జాతకర్మోక్త్వా, క్రమప్రాప్తం నామకరణమాహ—

దశమ్యాముత్థితాయాగ్ం స్నాతాయాం పుత్రస్య నామ దధాతి పితా మాతేతి ॥౮॥

దశమ్యాం రాత్రౌ దశమేఽహని । ఉత్థితాయాం సూతికాగృహాన్నిష్క్రాన్తాయాం ప్రసూతికాయాం స్నాతాయాం చ సత్యామ్ । ఏవం వదతా దశమేఽహని నిష్క్రమ్య స్నాతవ్యమిత్యుక్తం భవతి । పుత్రస్య పితా నామ దధాతి వ్యవస్థాపయతి; నతు కరోతి శబ్దార్థయోస్సంబంధస్య నిత్యత్వాత్ మాతా చ । ఇతి శబ్దశ్చార్థే మాతాపితరౌ సహితౌ నామ ధత్త ఇతి । ఇమమర్థం మన్త్రవర్ణోఽప్యాహ ‘ మమ నామ ప్రథమం జాతవేదః పితా మాతా చ దధతుర్యదగ్రే ’ (తై,సం-౧-౫-౧౦)ఇతి॥

ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం వా నామపూర్వమాఖ్యాతోత్తరం దీర్ఘాభినిష్ఠానాన్తం ఘోషవదాద్యన్తరన్తస్థం ॥౯॥

అథ వ్యవస్థాపనీయస్య నామ్నో లక్షణముచ్యతే । ద్వ్యక్షరం చతురక్షరం చేతి సమాసాభిప్రాయః న తు రూఢిః, ‘ నామపూర్వమాఖ్యాతోత్తరమ్ ’ ఇతి పూర్వోత్తరఖండ వ్యవస్థాపనాత్ । నాపి వాక్యమ్- తస్య ద్రవ్యవాచకత్వాభావాత్ । కుతః పునర్వాక్యసమాసయోరర్థవత్సముదాయత్వే విశేషేపి సమాస ఏవ ద్రవ్యవాచకో న వాక్యమ్? ఇతి చేత్ ‘ కృత్తద్ధితసమాసాశ్చ ’ (పా-సూ-౧-౨-౪౬) ఇతి సమాసగ్రహణస్య

నియమార్థత్వాత్ । నామపూర్వం, ద్రవ్యవాచకం సుబంతం పదం నామ తత్పూర్వం యస్య తన్నామపూర్వం । తథా ఆఖ్యాతముత్తరం పదం యస్య నామ్నః తదాఖ్యాతోత్తరమ్ । నను ‘ సుప్సుపా ’ ఇతి సమాసనియమాత్ ఆఖ్యాతేన తిఙంతేన నైవ సమాసః? సత్యమ్, అత ఏవాత్ర ఆఖ్యాతశబ్దేన ఆఖ్యాతసదృశం క్విబంతం సుబంతమేవ వివక్షితం । సాదృశ్యంచ క్రియాప్రాధాన్యాభావేపి క్రియావాచిత్వమాత్రాత్ ‘ క్విబంతో ధాతుత్వం నజహాతి ’ ఇతి ధాతుసంజ్ఞత్వాచ్చ । దీర్ఘాభినిష్ఠానాంతం దీర్ఘశ్చాభినిష్ఠానశ్చాంతే యస్య నామ్నః తత్తథోక్తమ్ । అభినిష్ఠాన ఇతి విసర్జనీయస్య పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా । ఘోషవాన్ వర్ణ ఆదిర్యస్య నామ్నః తద్ఘోషవదాది । ఘోషవర్ణాశ్చ ప్రాతిశాఖ్యసూత్రే ప్రసిద్ధాః ‘ ఊష్మవిసర్జనీయ ప్రథమద్వితీయా అఘోషాః । నహకారః వ్యంజనశేషో ఘోషవాన్ ’ ఇతి ॥ అంతరంతస్థం । అంతః మధ్యే యస్య నామ్నోంతస్థాః యరలవాః తత్తథోక్తమ్ । ద్వ్యక్షరస్యోదాహరణం. వార్దాః, వాః ఉదకం దదాతీతి వార్దాః గిరం దదాతీతి గీర్దాః ఇత్యాది । చతురక్షరస్య తు భాష్యోక్తం ‘ ద్రవిణోదాః వరివోదాః ’ ఇతి । ఏతద్ద్వయమపి ఛాందసం । అన్యదపి హిరణ్యదా యశోదా ఇత్యాది ॥

అపివా యస్మిన్ స్వత్యుపసర్గస్స్యాత్తద్ధి ప్రతిష్ఠితమితి హి బ్రాహ్మణమ్ ॥ ౧౦ ॥

అపివా యస్మిన్నామ్ని ‘ సు ’ ఇత్యయముపసర్గస్స్యాత్తన్నామ ప్రతిష్ఠితం ఆయుష్యద్యజ్ఞాదిక్రియావచ్చ భవతి. యథాసుజాతః । సుదర్శన ఇత్యాది । ఇహ బ్రాహ్మణగ్రహణాత్ ద్వ్యక్షరాదివిశేషణైః స్వితి విశేషణం వికల్ప్యతే । హి శబ్దోనర్థకో నిపాతః “ అనర్థకోమితాక్షరేషు ” ఇతి వచనాత్ । ఉపసర్గగ్రహణ ముపసర్గప్రతిరూపకానాం సుతసోమేత్యాదీనాం వ్యుదాసార్థం । అత్ర బోధాయనో వికల్పం

రాణ్యాహ—‘ఋష్యణూకం దేవతాణూకం వా యథా వైషాం పూర్వ పురుషాణాం నామాని స్యుః ఇతి’। అణూకమభిధాయకం ప్రకరణాత్ । ఋష్యణూకం వసిష్ఠః నారదః ఇత్యాది । దేవతాణూకం విష్ణుః శివః ఇతి । పూర్వపురుషాణాం పితృపితామహాదీనాం వా నామాని యజ్ఞశర్మా సోమశర్మా ఇత్యాదీని ॥

అయుజాక్షరం కుమార్యాః ॥౧౧॥

అయుగక్షరం విషమాక్షరం కుమార్యా నామ భవతి । అయుజాక్షరమితి ఛాందసః । అయుగక్షరత్వమేకమేవాత్ర విశేషణం; ద్వ్యక్షరాదీనామనేన నివర్తితత్వాత్ । తద్యథా—శ్రీః గౌః భారతీ పార్వతీ కమలాపతివల్లభా కమలేక్షణా ఇత్యాది । కుమార్యా అపి జాతకాదయశ్చౌలాన్తాః దేహసంస్కారార్థాః క్రియాస్తూష్ణీం కర్తవ్యా ఏవ ॥

{అమంత్రికా తు కార్యేయం స్త్రీణామావృదశేషతః ।
సంస్కారార్థం శరీరస్య యథాకాలం యథాక్రమమ్ }

(మ-స్మృ-౨-౬౬) ఇతి మనువచనాత్ । ఇహ చ ద్రవ్యనిష్ఠాభావార్థాః ప్రాశనవపనాదయ ఏవ నిష్కృష్య కర్తవ్యాః నతు హోమాః; ఏవమేవ శిష్టాచారాత్ స్మృత్యర్థసారే దృష్టత్వాచ్చ ॥

ప్రవాసాదేత్య పుత్రస్యోత్తరాభ్యామభిమంత్రణం మూర్ధన్యవఘ్రాణం దక్షిణే కర్ణే ఉత్తరాన్మన్త్రాన్ జపేత్ ॥౧౨॥

ప్రవాసాదాగత్యోత్తరాభ్యాం ‘అంగాదంగాత్’ ‘అశ్మా భవ’ ఇత్యేతాభ్యాం పుత్రస్యాభిమంత్రణం కర్తవ్యమ్ । తథైతాభ్యామేవ మూర్ధన్యవఘ్రాణమ్ । అసావిత్యస్య స్థానే దశమ్యాం కృతం నామ సమ్బుద్ధ్యా గృహ్ణాతి ॥

కేచిత్—అంగాదంగాదిత్యభిమంత్రణమ్ । అశ్మా భవేత్యవఘ్రాణమితి । తథా సతి ఏవం విభజ్యైవ వినియుంజీత క్రమేణేతి వా బ్రూయాత్

తతః పుత్రస్య దక్షిణే కర్ణే ఉత్తరాన్ ‘అగ్నిరాయుష్మాన్ స వన

స్పతిభిః ' ఇత్యాదికాన్ సానుషంగాన్ పంచమన్త్రాన్ జపేత్ । ఏత
చ్చ త్రయం ప్రతిపుత్రమావర్తతే ॥

కుమారీముత్తరేణయజుషాఽభిమన్త్రయతే ॥౧౩॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే పంచదశఃఖండః

ప్రవాసాదేత్యేత్యనువర్తతే । ఉత్తరేణ ' సర్వస్మాదాత్మనః ' ఇత్య
నేన యజుషా కుమారీం కన్యామపత్యామభిమన్త్రయతే । కుమార్యాస్త్వే
తావదేవ, నత్వవఘ్రాణజపౌ. అవచనాత్, తత్ర పుత్రస్యేతి గ్రహణా
న్మంత్రస్థపుల్లింగవిరోధాచ్చ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే పంచదశః ఖండః

అథాన్నప్రాశనముపదిశ్యతే—

జన్మనోఽధిషష్ఠేమాసి బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వాఽ
ఽశిషోవాచయిత్వా దధి మధుఘృతమోదనమితి సగ్‌స్సృ
జ్యోత్తరైర్మన్త్రైః కుమారంప్రాశయేత్ ॥ ౧ ॥

జన్మనోఽధి జన్మన ఆరభ్య, దివసగణనయా షష్ఠేమాసి । తేన మార్గ
శీర్షశుక్లద్వితీయాయాంజాతస్యనమార్గశీర్షోమాసః పూర్ణోఽగణ్య
తే । అత ఏవ జ్యోతిషేబృహస్పతిః ॥

" పంచాశద్దివసాత్త్రిఘ్నాత్పశ్చాత్త్రిహతషష్టికాత్ ॥
అర్వాగేవోత్తమాభుక్తిః '.........

' ఇతి । బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వేత్యుక్తార్థం । ఆశీర్వచనానంతరం
దధ్యాదిచతుష్టయం సంసృజ్య ఉత్తరైర్మన్త్రైః ' భూరపాంత్వౌషధీ
నాం ' ఇత్యాదిభిశ్చతసృభిః కుమారం సకృదేవప్రాశయేత్ । సముచ్చ
ద్ధ్యాద నామగ్రహణం । ద్వితీయతృతీయయోరపి ' త్వౌషధీనాం ' ఇ
త్యాదేరనుషంగః ॥

త్రైత్తిరేణ(త్రైత్తిరీయేణ)మార్గ పేనేత్యేక ॥౨॥

వ్యక్తార్థమేతత్ ॥

జన్మనోధి తృతీయే వర్షే చౌలం పునర్వస్వోః ॥౩॥

జన్మనోధీతి పూర్వవత్ । తతశ్చ 'గర్భాదిస్సంఖ్యా వర్షాణాం' ఇతి గర్భవర్షం న గణ్యతే । చౌళమితి కర్మనామధేయం । యస్మిన్కర్మణి చూడాసన్నిధానం తచ్చౌళం- ళడయోరభేదాత్ । పునర్వస్వోః కర్తవ్యమితి శేషః ॥

బ్రాహ్మణానాం భోజనముపాయనవత్ ॥౪॥

అత్రచ 'బ్రాహ్మణానాం భోజనం' ఇతి గ్రహణమాశీర్వచనకుమారభోజనయోరపి ప్రదర్శనార్థమ్ । భోజనాదీత్యాదిశబ్దో వా ద్రష్టవ్యః ఉపాయనవదితి వచనాత్ ।ఉపనయనమేవోపాయనమ్ ॥

సీమంతవదగ్నే రుపసమాధానాది ॥ ౫॥

అగ్నేరుపసమాధానాది తంత్రం సప్రధానహోమం పరిషేచనాంతమిహ సీమంతవదితి । తతశ్చాన్వారబ్ధేకుమారే ప్రధానహోమాః । పాత్రప్రయోగకాలే శలల్యాదీనాం సకృదేవసాదనమ్ ॥

అపరేణాగ్నిం ప్రాంచముపవేశ్య త్రేణ్యా శలల్యా త్రిభిర్దర్భపుంజీలైః శలాలుగ్లప్సేనేతి తూష్ణీంకేశాన్వినీయ యథర్షిశిఖా నిదధాతి ॥ ౬ ॥

ప్రాంచంప్రాఙ్ముఖం । తూష్ణీం వాగ్యతః । కేశాన్వినీయవివిధం నీత్వా వక్ష్యమాణ శిఖాధారాంశ్చ పృథక్పృథక్కృత్వేత్యర్థః । యథర్షి యావంత ఋషయస్య ప్రవరే తావతీశ్శిఖానిదధాతి । ఏకార్షేయస్యైకా శిఖా, ద్వ్యార్షేయస్య ద్వే, ఇత్యాది ॥

యథా వైషాం కులధర్మస్స్యాత్ ॥౭॥

అథవా—యథాయేన ప్రకారేణ ఏషాం కులజానాం కులధర్మః ప్రవర్తతే తథాశిఖా కర్తవ్యా ।

కేచిత్ — ఏషామితి వచనాత్ పితురన్యోపి చౌలకర్తేతి ॥

అపాగ్ సగ్ సర్జనాద్యా కేశనిధానాత్సమానమ్ ॥౮॥

వ్యాఖ్యాతమేవైతత్సమావర్తనే ॥

క్షురం ప్రక్షాళ్య నిదధాతి ॥౯॥

అత్ర ప్రక్షాళనమేవ విధీయతే. నిధానంత్వర్థప్రాప్తమ్ ॥

తేన త్ర్యహం కర్మనివృత్తిః ॥౧౦॥

తేన క్షురేణ త్ర్యహం నాపితకర్మనివృత్తిస్స్యాత్ ॥

వరం దదాతి ॥ ౧౧ ॥

వరం గాం పితా దదాతి దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయ యద్యస్య చౌలకర్తా తదా తస్మై ॥

ఏవం గోదానమన్యస్మిన్నపి నక్షత్రే షోడశే వర్షే ॥౧౨॥

గోదానమితి కర్మనామధేయం యస్మిన్కర్మణ్యంగభూతం గోదానయోశ్శిరః ప్రదేశవిశేషయోర్వపనమ్ । యత్రాపి పక్షే శిఖావర్జిత సర్వకేశవపనం యథర్షి చ శిఖాః, తత్రాపి గోదానయోర్వపనం కర్మ నామధేయ ప్రవృత్తినిమిత్తం విద్యత ఏవ । తద్గోదానాఖ్యం కర్మ ఏవం యథా చౌలం బ్రాహ్మణభోజనాది వరదానాంతం కర్తవ్యమ్ । తచ్చాన్యస్మిన్నపి నక్షత్రే రోహిణ్యాదౌ వర్షే చ షోడశే భవతి ॥

అత్ర పక్షాంతరమాహ—

అగ్నిర్గోదానో వా స్యాత్ ॥౧౩॥

అగ్నయే గోదానం యస్య సోగ్నిగోదానో బ్రహ్మచారీ । పుల్లింగనిర్దేశాచ్చైవం విగ్రహః । అస్మిన్పక్షే ఆజ్యభాగాంతే కృతే ‘ అగ్నయే కాండర్షయే స్వాహా ’ ఇత్యాజ్యేనైవైకా ప్రధానాహుతిః । తతో జయాది(క్షురప్రక్షాళనాంతం)వరదానాంతం)

సంవత్సరం గోదానవ్రతమేక ఉపదిశంతి ॥౧౪॥

అధీతేపి వేదే అవశ్యం సంవత్సరం గోదానవ్రతం బ్రహ్మచర్యం చరేత్

తవ్యమిత్యేక ఉపదిశంతి. వైకల్పికమిత్యర్థః ॥

ఉభయోరపి గోదానయోశ్చూలాదివిశేషమాహ—

ఏతావన్నానాస ర్వాన్ కేశాన్వాపయతే॥౧౫॥

ఏతావన్నానా ఏతావాన్భేదః । యదపిధానార్థయాపి శిఖయా స హ సర్వాన్ కేశాన్ వాపయతఇతి । తతశ్చేహ వినయనాభావాచ్చూల ల్యాదీనాంనివృత్తిః । అత్రచ వాపయత ఇతి ణిజంతనిర్దేశాదాచార్య ఏవ గోదానకర్మణః కర్తా । వరదానంచాచార్యాయైవ ।, తథాత్ర శిఖాయా అపివపనం 'ఏతావన్నానా సర్వాన్ కేశాన్వాపయతే' ఇత్య స్మాదేవ వచనాత్; సత్రవత్ ॥

అన్య ఆహుః—'రిక్తోవా ఏషోనపిహితోయన్ముండస్తస్యైతదపిధా నం యచ్ఛిఖేతి । సత్రేషు తు వచనాత్ వపనగ్ శిఖాయాః' (ఆప-ధ-౧-౧౦-౨-౯) ఇతి సత్రేభ్యోన్యత్ర శిఖాయా వపనప్రతిషేధాత్ ఇహాపి నైవశిఖాయా వపనమితి ॥

ఉదకోపస్పర్శనమితిఛందోగాః॥౧౬॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే షోడశఃఖండః.

షష్ఠశ్చపటలస్సమాప్తః

సాంవత్సరిక గోదాన వ్రతపక్షే అహరహరుదకోపస్పర్శనం ఛందో గా ఉపదిశంతి. వికల్పఇత్యర్థః ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే షోడశఃఖండః

షష్ఠశ్చపటలస్సమాప్తః

అథసప్తమఃపటలః.

యజ్ఞేష్వధికరిష్యమాణస్య పురుషస్య దేహసంస్కారా వ్యాఖ్యా తాః । తేచ 'శాలీనస్యోదవసాయే' ఇతి వచనాభావే గృహఏవ కర్తవ్యాః

గ్యాః । విధివచ్చ నిర్మితేగృహే । విధివత్ ప్రవేశాదపేక్షితాయుర్య శోధనాది ఫలసిద్ధిః । అతో మన్త్రామ్నానక్రమప్రాప్తౌ గృహనిర్మాణప్రవేశయోర్విధిర్వ్యాఖ్యాయతే ॥

దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణమగారావకాశముద్ధత్యపాలాశేన శమీమయేన వోదూహేన్నైతామేవ దిశముత్తరయోదూహతి ॥ ౧ ॥

యోఽగారార్థత్వేనాభిప్రేతోఽవకాశో భూమిభాగో దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణః దక్షిణాప్రతీచ్యాం నైరృత్యాందిశి నిమ్నస్తముద్ధత్య ఖనిత్రాదినా పాంసూనుత్పాట్య పాలాశేనశమీమయేనవోదూహేన ఉదూహ్యన్తే దేశాన్తరం ప్రాప్యన్తే పాంసవోఽనేనేత్యుదూహః (వాలూక (ఫాలక (పాదూలక (పాండూలక (ప్రాపక (వాధూలక) ఇత్యర్థః తేన నైతామేవకోణదిశముత్తరయా 'యదూబ్భుమేః క్రూరమ్' ఇత్యేతయోదూహతి

ఏవం త్రిః ॥ ౨ ॥

ఉదూహతీతి సంబంధః । అత్ర ద్వితీయతృతీయయోరప్యుదూహయోర్మన్త్రావృత్తిఃఏవమితి వచనాత్ । అన్యథా ఉత్తరయా త్రిరుదూహతీత్యేవ బ్రూయాత్, 'ఏవంత్రిః' ఇతి సూత్రాన్తరం నారభేత॥

క్షిప్రముత్తరయాభిమృశ్య ప్రదక్షిణగ్ స్థూణాగర్తాన్ ఖానయిత్వాభ్యన్తరం పాంసూనుదుప్యోత్తరాభ్యాం దక్షిణాం ద్వారస్థూణామవదధాతి ॥ ౩ ॥

క్షిప్రముదూహేన ప్రాగుదక్ప్రవణం కృతం ఉత్తరయా "స్యోనా పృథివి" ఇత్యనయాభిమృశ్య స్థూణాగర్తాన్ స్థూణానాం (విభాగార్థాన్ స్థాపనార్థాన్) నిఖననార్థాన్) గర్తాన్ కర్మకరైః ప్రదక్షిణం ఖానయిత్వాభ్యన్తరమగారస్య న బహిః పాంసూనుదుప్య ఉత్తరాభ్యాం 'ఇహైవ తిష్ఠ' ఇత్యేతాభ్యాం దక్షిణాం నిష్క్రామత ఏవ న ప్రవిశతః ద్వారస్థూణామవట అవదధాతి । అత్రప్రాదక్షిణ్యస్యచాభ్యన్తరత్వస్య

షు విధానం పర్యన్తీయాస్వేవ స్థూణాసు న తు మధ్యమాసు ॥

ఏవమితరామ్ ॥౪॥

ఇతరాం సవ్యాం ద్వారస్థూణామ్ ఏవం 'ఇహైవ తిష్ఠ' ఇత్యేతాభ్యామేవ అవదధాతి ॥

యథాఖాతమితరా అన్వవధాయ వంశమాధీయమానము త్తరేణ యజుషాభిమన్త్రయతే ॥౫॥

యథాఖాతం ఖననక్రమేణ ఇతరాః స్థూణాః తూష్ణీమన్వవధాయ వంశం స్తూపం స్థూణాస్వాధీయమానం ఉత్తరేణ యజుషా 'ఋతేన స్థూణావధిరోహ' ఇత్యనేనాభిమన్త్రయతే ॥

సమ్మితముత్తరైర్యథాలింగమ్ ॥౬॥

సమ్మితం నిర్మితమగారం ఉత్తరైః 'బ్రహ్మ చ తే క్షత్రం చ' ఇత్యాదిభిః పంచభిర్మన్త్రైః యథాలింగం మన్త్రలింగావగతదిఙ్ముఖోఽభిమన్త్రయతే। తత్ర పంచమేన మధ్యమాభిముఖః (అనన్వితత్వాత్)

కేచిత్ — షడ్భిః। తత్ర 'ధర్మస్తే స్థూణారాజః' ఇతి మధ్యమం 'శ్రీస్తే స్తూప' ఇతి పృష్ఠవంశమితి ॥

అత్ర యద్యపి మన్త్రైరగారావయవాస్స్థూణాః స్తూయన్తే తథాప్యేభిః స్థూణావదగారమేవ స్తూయతే యథా పాదవన్దనేన పాదవానేవ వన్ద్యతే

అత్రైవ కేచిత్ ద్వితీయాదిషు త్రిషు మన్త్రేషు వాక్యసమాప్త్యర్థం 'స్థూణా అభిరక్షతు' ఇత్యాద్యనుషంగం మన్యన్తే ॥

అన్యే తే శబ్దస్యాపి। తథా 'ధర్మస్తే' ఇత్యాదౌ అభిరక్షత్విత్యస్య చ

అపరే తు నైవేహ కస్యచిత్ క్వచిదప్యనుషంగః అనుషజ్యమానస్య వైరూప్యాత్ అన్తేపి చ పాఠాభావాచ్చ। వాక్యసమాప్తిస్తు ప్రకృతతయా బుద్ధిస్థపదార్థాన్వయాత్సిధ్యతి యథా 'ఇషే త్వా' (తై-సం-౧-౧-౧) ఇతి మన్త్రస్య బుద్ధిస్థచ్ఛేదనాన్వయాత్। ఛినద్మీతి వాక్యసమాప్తిరితి ॥

అథ గృహప్రవేశవిధిమాహ—

పాలాశం శమీమయంవేధ్మమాదీప్యోత్తరయా ఽగ్నిముద్ధృత్యోత్తరేణయజుషాఽగారం ప్రపా ద్యోత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరయాఽగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి॥ ౭ ॥

పాలాశం శమీమయం వేధ్మం కాష్ఠమౌపాసనేగ్నావాదీపయతి । ఇధ్మమితి చ '.అగ్నిషు మహతఇధ్మానాదధాతి' ఇతివదనియతం సంఖ్యాదికం వివక్షితమ్ । ఉత్తరయా 'ఉద్ధ్రియమాణః'ఇత్యేతయా తత స్తమగ్నిముద్ధరతి । అత్ర చ సానుషజ్గేచతుష్పదే త్రిష్టుభౌ ద్వే ఋచౌ పంచభిః పాదైరామ్నాతే । తయోరేకైవోద్ధరణార్థా । అన్యా తు వికల్పార్థా । " ఉత్తరయా ' ఇత్యేకవచనేన వినియోగాత్ । వ్యవస్థితశ్చాయం వికల్పోభిప్రేతః, అగ్నిహోత్రవత్ । యద్యహని ప్రవేశ స్తదా రాత్రిలింగయా, రాత్రౌ చేదహర్లింగయా । రాత్రౌచ ప్రవేశశ్శిష్టాచారప్రసిద్ధ ఇతి పూర్వమేవోక్తః । ఉత్తరేణ ' ఇన్ద్రస్య గృహాః ' ఇతి యజుషా । ఆహృతమగ్నిమగారం ప్రపాద్య అనంతరం విధివత్సంస్కృతే ఉత్తరపూర్వదేశేఽగారస్య తమగ్నిముత్తరయా ' అమృతాహుతిమ్ ' ఇత్యేతయాప్రతిష్ఠాపయతి; యథా శ్రౌతాగ్నీనపి విధివదానీతాన స్మిన్నేవకాలేఅగారంప్రపాద్యా గ్న్యగారేయథావిధిప్రతిష్ఠాపయతి,

కేచిత్ —ఇహాగ్నిముద్ధృత్య అగారం ప్రపాద్యేతి ప్రకృతేపి పునరుక్తయోరేతయోరర్థవత్త్వాయ అగారస్యాగ్ని మిత్యన్వయాదాదీపనాది ప్రతిష్ఠాపనాన్తం పచనార్థస్య లౌకికాగ్నే రేవ నౌపాసనస్యేతి । తేషామేతత్తుల్యసూత్రే వివాహాంగే ప్రవిశ్య హోమే పచనాగ్నే రేవోపసమాధానాది స్యాత్ । అథాగారశబ్దస్య శయనస్థానవాచిత్వాత్, గృహశబ్దస్య చాతథాత్వాత్, న తత్ర తుల్యసూత్రతేతి చేన్న; గృహాగారశబ్దయోరేకార్థత్వే వివాదాభావాత్, ఇహచ ' ఇంద్రస్య గృహావసుమ

స్త్రః ' ఇతి మంత్రస్థగృహశబ్దేనాగారాభిధానాత్, ప్రత్యుతధర్మశాస్త్రే ' మధ్యేఽగారస్యదశమైకాదశాభ్యాం ప్రాగపవర్గమ్ । ఉత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్తరైశ్చచతుర్భిః । శయ్యాదేశే కామలింగేన' (ఆప-ధ-౨-౩-౨౨-౨౩-౨-౪-౧) ఇతిశయనస్థానస్యా గారాదన్యత్వాభిధానాచ్చ । పునరుక్తిః స్ఫుటార్థతయాపినిర్వాహ్యా । కించాగారస్యాగ్నిమిత్యన్వయేపి అగారాగ్నిః శాలాగ్నిః, గృహ్యాగ్నిరౌపాసనాగ్నిరిత్యేకార్థతయా యాజ్ఞికానాం ప్రయోగాదౌపాసన ఏవప్రతిష్ఠాప్యః, నపచనాగ్నిః ॥ ... ...

తస్మాద్దక్షిణముదధానాయతనం భవతి॥౮॥

తస్మాత్ ప్రతిష్ఠితాదగ్నేర్దక్షిణముదధానస్యమణికస్యాయతనంభవతి

తస్మిన్విషూచీనాగ్రాన్దర్భాన్ సగ్ స్తీర్య లేఖా ఉత్తరయా వ్రీహియవాన్న్యుప్య తస్మిన్నుదధానంప్రతిష్ఠాపయతి॥౯॥

తస్మిన్నుదధానస్థానే విషూచీనాగ్రాన్ నానాదిగగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య, లేఖాదర్భేషు ' ఉత్తరయా 'అన్నపతేఽన్నస్య' ఇత్యేతయా వ్రీహియవాంశ్చ సంయుక్తాన్న్యుప్య లేఖాదధానంప్రతిష్ఠాపయతి॥

తస్మిన్నుత్తరేణ యజుషా చతుర ఉదకుంభానానయతి॥౧౦॥

తస్మిన్నుదధానే ఉత్తరేణ ' అరిష్టా అస్మాకం ' ఇత్యనేన యజుషా చతురఉదకుంభానానయతి । ప్రతికుంభం మంత్రావృత్తిఃద్రవ్యభేదేన ప్రకాశ్యక్రియాభేదాత్ । యత్ర పునర్మధుపర్కప్రాశనాదౌ ఆవృత్తి విధిస్తస్యా ఏవ క్రియాయాః తత్ర సకృదేవ మంత్రః॥

దీర్ణముత్తరయానుమంత్రయతే॥౧౧॥

యది దీర్ణం మణికం స్యాత్తదా ఉత్తరయా 'భూమిర్భూమిమగాత్', ఇత్యేతయానుమంత్రయతే । ఏతచ్చ ప్రకరణాత్కర్మాంగమేవ॥

అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే ఉత్తరా ఆహుతీర్హుత్వా జయాదిప్రతిపద్యతే॥౧౨॥

ఉత్తరా ఆహుతీశ్చతస్రః ప్రధానాహుతీః । తాశ్చ 'వాస్తోష్పతే ప్రతిజానీహి' ఇతి ద్వే 'వాస్తోష్పతే ప్రతరణో నః' ఇతి ద్వే । ఆజ్యహవిష్ట్వాచ్చ తంత్రవిధానం । ఆజ్యభాగాంత ఇతి వచనం త్వాజ్యభాగానంతరమేవ ప్రధానహోమాః, నాన్యదర్థకృత్యమపీతి క్రమార్థం ।

కేచిత్ — 'పార్వణవదాజ్యభాగాంతే' (ఆప-గృ-౧౮.౬)ఇతి పార్వణవదాజ్యభాగాంత ఇత్యనేనైవ తంత్రప్రాప్తౌ సిద్ధాయాం 'అగ్నేరువసమాధానాది' ఇతి వచనం స్వనుతేన ప్రతిష్ఠితః పచనాగ్నిరేవేహ హోమార్థ ఇత్యేనమర్థమితి । తదయుక్తమ్.

'కర్మ స్మార్తం వివాహాగ్నౌ కుర్వీత ప్రత్యహం గృహీ' (యా-౧-౯౭) ఇతి సర్వస్మార్తహోమానాం అవిశేషేణ ఔపాసనవిధానాత్, అస్య సూత్రస్యోక్తవిధయాఽన్యార్థత్వాత్, అస్మదీయానాం గృహ్యాంతరీయాణాం చౌపాసన ఏవ వాస్తుహోమాచారాచ్చ ॥

పరిషేచనాంతం కృత్వోత్తరేణ యజుషా కుమ్భేన త్రిః ప్రదక్షిణమంతరతోఽగారం నివేశనం వా పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్భోజయేదపూపైస్సక్తుభిరోదనేనేతి॥౧౩॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే సప్తదశః ఖండః.

పరిషేచనాంతం ఉత్తరేణ 'శివగ్ం శివమ్' ఇత్యనేన యజుషా ఉదకుమ్భేన సకృదుపాత్తేన అగారం నివేశనం వాంతరతో న బహిః త్రిః ప్రదక్షిణం పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేదపూపాదిభిః । ఇతి శబ్దస్సముచ్చయార్థః । సక్తూనాం తు భోజనాత్ప్రాగేవోపయోగః. మధ్యే లోకప్రసిద్ధ్యభావాత్ । 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' (ఆప.ధ.౨-౧౫-౧౧) ఇతి సిద్ధస్య భోజనస్య పునర్వచనమపూపాదిగుణవిధ్యర్థమ్ ॥

*ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యకృతే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

సప్తదశః ఖండస్సమాప్తః

అథాష్టాదశః ఖండః.

అథోత్తరేషాం మంత్రాణాం వినియోగమాహ—

శ్వగ్రహగృహీతం కుమారం తపోయుక్తో జాలేన ప్రచ్ఛాద్య కంసం కింకిణీం వా హ్రాదయన్నద్వారేణ సభాం ప్రపాద్య సభాయా మధ్యేఽధిదేవనముద్ధృత్యావోక్ష్యాక్షాన్న్యుప్యాక్షేష్వాత్మానం నిపాత్య దధ్నా లవణమిశ్రేణాంజలినోత్తరైరవోక్షేత్ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమ్ ॥ ౧ ॥

యేన గృహీతః కుమారః శ్వేవ నదతి, శ్వవద్వా చేష్టతే స శ్వగ్రహః । తేన గృహీతః- శ్వగ్రహగృహీతః పిశాచిశునావాదష్టః । తపోయుక్తః యావన్ననస్నాపమనశనాదియుక్తః పిత్రాదిః కర్తా । జాలం మత్స్యగ్రహణసాధనం । కంసం కింకిణీం లోహఘంటాం హ్రాదయన్ పురుషాంతరేణ ధ్వనయన్ అద్వారేణ కుడ్యాద్యపోహ్య మార్గం కృత్వా । అధిదేవనం యత్ర దీవ్యంతి కితవాః । అక్షాః విభీతకఫలాని ।

కేచిత్ — శారా ఇతి ॥

ఉత్తరైర్మంత్రైః "కూర్కురస్సుకూర్కురః" ఇత్యాదిభిర్యజుర్దశమైః । యద్వైకాదశభిః । తస్మిన్ పక్షే ఆదితస్తిస్ర ఋచః, తతః 'తత్సత్యం యత్తేవంద్యః' 'విగృహ్యబాహూ' ఇతి ద్వే । తతో 'బిభ్రస్నిష్కం' ఇతి పంచర్చః ॥ తతః 'శ్వానమ్' ఇత్యేకాదశం యజురేవేతి విభాగః । అవోక్షణంచ సర్వేషాం మంత్రాణామంతే సకృదేవ ॥

కేచిత్ — దృష్టోపకారకత్వాత్ ప్రతిమంత్రమితి ।

ఏవమేతజ్జాలప్రచ్ఛాదనాద్యవోక్షణాంతం ప్రాతరాదిషు త్రిషు పుణ్యాహవిశేషేషు కర్తవ్యమ్ । అవోక్షణపర్యంతం చ హ్రాదనమ్ ॥

అగదో భవతి ॥ ౨ ॥

ఇహచ ‘ శంఖినమ్ ’ ఇత్యత్ర చ ఫలవచనం-సర్వత్ర శ్రుతితోఽర్థతో వాఽవగతస్య కామినః కర్మోపదేశః సామర్థ్యాత్ఫలసిద్ధ్యవగమఏవర్యస్త ఇతి ప్రదర్శయితుం ॥ తేన ‘ యక్ష్మగృహీతామ్ ’ (ఆప-౩.౯ ౧౦) ఇత్యాదౌ ఫలవచనాభావే వ్యపదేశః కామ్యసిద్ధిపర్యంతఏవ ॥

కేచిత్—ఏవమేతస్మిన్ కర్మణి త్రిసంధ్యం కృతే, అగదో భవతి। యది న భవతి తదా పునరప్యేతత్కర్మ కర్తవ్యం, యావదగదో భవతి ॥ నైతత్ : స్వాభిమతార్థస్య బోధక శబ్దాభావాత్ ॥

శంఖినం కుమారం తపోయుక్త ఉత్తరాభ్యామభిమంత్ర్యోత్తరయోదకుమ్భేన శిరస్తోఽవనయేత్ప్రాతర్మధ్యందినే సాయమ్ ॥౩॥

శంఖోఽపి గ్రహః యేన గృహీతః శంఖవన్నదతి తద్గృహీతశ్శంఖీ। ఉత్తరాభ్యాం ‘ ఏతే తే ప్రతిదృశ్యేతే ’ ఇత్యేతాభ్యాం ఉత్తరయా ‘ఋషిబోధః ప్రబోధః ’ ఇత్యేతయా శిరస్తోఽవనయేత్ శిరస్యభిషించేత్ ఉదకుమ్భేన త్రిసంధ్యమ్ ॥

అగదో భవతి ॥౪॥

ఉక్తార్థమ్॥

అథ సర్పబలేర్యస్మిన్కాలే యేన విధినోపక్రమస్తమాహ—

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే స్థాలీపాకః॥౫॥

శ్రవణేన నక్షత్రేణ యుక్తా పౌర్ణమాసీ శ్రావణీ। అయత్రాపి హ్యవివక్షితా, నిత్యత్వాత్సర్పబలేః। శ్రావణమాసస్య పౌర్ణమాసీత్యర్థః। నతు శ్రావణమాసస్య శ్రవణనక్షత్రం - శ్రవణస్య పౌర్ణమాసీవిశేషణార్థత్వాత్, ‘ పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాస్యాం’(ఆప-ప-౨-౨౦) ఇతి వచనాచ్చ ॥

అథ చాంద్రమసమాసానాం చైత్రాదీనాం, పౌర్ణమాసీనాంచ చైత్ర్యాదీనాం నిర్ణయార్థౌ శ్లోకౌ॥

'మేషాదిస్థే సవితరి యో యో దర్శః ప్రవర్తతే । చాంద్రామాసాస్తు తదంతాశ్చైత్రాద్యాద్వాదశ స్మృతాః ॥ తేషుయాయాపౌర్ణమాసీ సాసా చైత్ర్యాదికా స్మృతా । కాదాచిత్కేనయోగేన నక్షత్రస్యేతి నిర్ణయః ॥" ఇతి ॥ తస్యాం శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యాం అస్తమితే ఆదిత్యే సాయంహోమాంతే 'పత్న్యవహంతి'(ఆప-గృ-౭-౨) ఇతి విధినాప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతస్థాలీపాకః కర్తవ్యః ॥

పార్వణవదాజ్యభాగాంతే స్థాలీపాకాద్ధుత్వాంజలినోత్తరైః ప్రతిమంత్రంకింశుకానిజుహోతి ॥౬॥

తతః పార్వణవదగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే అగ్నిముఖాంత ఇత్యర్థః, సర్వేషాంషధహవిషేషు తంత్రవత్సుకర్మసు అగ్నిముఖస్య విహితత్వాత్ । స్థాలీపాకాద్విధివదవదాయ శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యైస్వాహా' ఇతి హుత్వా 'జఘ్నోమశకః' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిరుత్తరైః ప్రతిమంత్రం కింశుకాని పలాశస్య పుష్పాణిజుహోతి ॥

కేచిత్ — పలాశసదృశస్య కంటకినః పుష్పాణీతి ॥

ఏతానిచ వసంతఏవసంగ్రహీతవ్యాని । అత్రచాంజలేస్సంస్కారఃఉపస్తరణాదిరవదానధర్మః, కింశుకశేషాదపి స్విష్టకృతేసమవదానం, అంజలేరపి దర్వ్యాసహ లేపాంజనం చ భవత్యేవ, ముఖ్యేన ధర్మప్రవృత్తేరుక్తత్వాత్ । విప్రతిషిద్ధంత్వన్యః కుర్యాత్ ॥

కేచిత్ — అంజలిహోమా లాజహోమవద్యానదుక్తధర్మాణఏవేతి॥

ఉత్తరాభిస్తిసృభిరారగ్వధమయ్యస్సమిధః ॥౭॥

అథోత్తరాభిస్తిసృభిః 'ఇంద్రజహి దందశూకం' ఇత్యాదిభిఃప్రత్యృచం । ఆరగ్వధమయ్యస్సమిధః, ఆరగ్వధవికారాస్సమిధః । కిం? । జుహోతీతి సంబంధః । తేనాత్రసమిధాం మాంత్రవర్ణికదేవతోద్దేశేనత్యాగః కర్తవ్యఏవ ॥

ఆజ్యాహుతిరుత్తరాః ॥౮॥

ఉత్తరాశ్చతస్రః 'తత్సత్యం యత్రైఽమావాస్యాయామ్' ఇత్యేకా, 'నమోఽస్తు సర్వేభ్యః' ఇతి తిస్రశ్చ॥

॥జయాది ప్రతిపద్యతే ॥౯॥

ఏతచ్చ వచనం జయాదిప్రాప్త్యర్థమ్, స్థాలీపాకకింశుకసమిదాజ్యాహుతీనామేకాదశానాం ప్రాధాన్యజ్ఞాపనార్థం చ । జయాద్యనంతరం స్విష్టకృదిత్యుక్తమేవ॥

॥పరిషేచనాంతం కృత్వా వాగ్యతస్సంభారానాదాయ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం కల్పయిత్వా తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో లేఖా లిఖిత్వాఽద్భిరుపనినీయ తాసూత్తరయా సక్తూన్నివపతి ॥౧౦॥

అథ తంత్రశేషం సమాప్య, సంభారానుత్తరత్రోపయోక్ష్యమాణాన్ సక్త్వాదీనాదాయ, వాగ్యతః ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం పీఠం కల్పయిత్వా తత్ర పీఠే దక్షిణస్యా ఆరభ్య ప్రాచీస్తిస్రః, ప్రతీచ్యా ఆరభ్య ఉదీచీస్తిస్రశ్చ రేఖాలిఖిత్వాఽద్భిరుపనినీయ తాసు షట్సు లేఖాసు లేఖనక్రమేణోత్తరయా 'నమో అస్తు సర్వేభ్యో యే పార్థివాః' ఇత్యాదికయా 'బలిం హరిష్యామి' ఇత్యంతయా సక్తూన్నివపతి । సకృదేవమంత్రః । నచస్వాహాకారః. అజుహోతిచోదితత్వాత్, నమస్కారస్యాపి ప్రదానార్థత్వాదిత్యుక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్ — సర్వాసు రేఖాసు యథా యుగప (ద్వ్యా) త్పా (ప్రో) ప్నుయాద్బలిః తథా నివపతి ॥

॥తూష్ణీగ్ం సంపుష్టా ధానా లాజానాఞ్జనాభ్యంజనే స్థగరోశీరమితి ॥౧౧॥

సంపుష్టాః సమ్పుష్టా ఇతి ధానావిశేషణం అఖండితతండులైః కృతాః ధానా ఇత్యర్థః । స్థగరమాపణస్థం గంధద్రవ్యం । అన్యాని ప్రసి

ద్ధాని ఇతి శబ్దస్సముచ్చయార్థః । ఏతాని షడ్ద్రవ్యాణి తూష్ణీం రేఖా
స్వేవ నివపతి ॥

శ్రీ ఉత్తరైరుపస్థాయాపః పరిషిచ్యా ప్రతీక్షస్తూష్ణీ మేత్యాప శ్వేతపదేత్యేతాభ్యాముదకుమ్భేనత్రిః ప్రదక్షిణమంతరతో౽గారంనివేశనంవా పరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ ౧౨ ॥ శ్రీ

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే అష్టాదశఃఖండః

అథ ఉత్తరైర్మంత్రైః ‘తక్షకవైశాలేయ’ ఇత్యాదిభిరష్టా(భిః) దశభిః)పంచభిః)పంచదశభిః) మాంత్రవర్ణికీం బలిదేవతా ముపతిష్ఠతే । తత్ర చ ‘ఓజస్వినీనామాసి’ ఇత్యాదిషు చతుర్షు పర్యాయేషు దశభ్యః పదేభ్య ఊర్ధ్వం ‘రక్షితా యశ్చాధిపతిః’ ఇత్యాదేరనుషంగః । తథా ‘హేతయోనామస్థ’ ఇత్యాదిష్వపి పంచస్వేకాదశభ్య ఊర్ధ్వం ‘వాతనామం తేభ్యో వో నమః’ ఇత్యాదేః । యత్తు మధ్యే ‘తేభ్య ఇమం బలిమహార్షమ్’ ఇతి తత్పూర్వస్యైవబలిహరణార్థాయా ఋచః ఉత్తరభాగస్యోత్సర్జనార్థస్సన్నామః । వక్ష్యతిహి తత్ర ‘అహార్షమితి బలిమంత్రస్య సన్నామః’ (ఆప-గృ౧౯-౪) ఇతి । అథ న్యుప్తం బలిమద్భిః పరిషిచ్య తమప్రతీక్షమాణః తూష్ణీం వాగ్యతో గృహాన్ప్రత్యేత్య ‘అప శ్వేత పదా’ ఇత్యేతాభ్యా మిత్యాదియథాసూత్రం కరోతి । తత్రాపి బ్రాహ్మణభోజనవచనం క్రమార్థం । ఉపనయనవదుక్తవద్భిరాశీర్వ్వచనమ్ ।

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే
అష్టాదశఃఖండః

అథైకోనవింశఃఖండః

ధానాః కుమారాన్ప్రాశయన్తి ॥ ౧ ॥

ధానాః యా బలిహరణశిష్టాః కుమారాన్ ప్రాశయంతి । శే,శిష్టాః సామర్థ్యాత్

ఏవమత ఊర్ధ్వం యదశనీయస్య సక్తూనాం వైతం బలిం హరేదామార్గశీర్ష్యాః ॥౨॥

అత ఊర్ధ్వం అస్మాచ్ఛ్రావణ్యాం కృతాత్కర్మణ ఊర్ధ్వం । ఆ మార్గశీర్ష్యాః యావన్మార్గశీర్షీ, యావదుత్సర్జనం తావదిత్యర్థః ఏతమనన్తరచోదితం సక్తూనాం సంబన్ధినం బలిం । ఏవం 'సమ్భారానాదాయ వాగ్యతః ప్రాచీముదీచీం వా' ఇత్యాది 'అప్రతీక్షస్త్ర్యక్షీమేత్య' (ఆప.గృ.౧౭-౧౦...౧౨) ఇత్యేవమన్తేతి కర్తవ్యతాకమహరహః సాయంకాలే బలిం హరేత్ । యదశనీయస్య వా సంబన్ధినమితి వాశబ్దస్య వ్యవహితేన సంబన్ధః. యదశనీయస్యేత్యస్య పదస్య ధానాదీనాం నివృత్త్యర్థత్వాత్ । అగారపరిషేచనాదికం తు స్థాలీపాకస్యైవ శేషో, న బలిహరణస్య, భిన్నదేవత్వాత్ ॥

కేచిత్—ఉభయోః కాలయోర్బలిహరణం, యదశనీయస్యేతి వచనాత్. వైశ్వదేవవత్ । అశనస్య చ 'కాలయోర్భోజనమ్' (ఆప-ధ-౨-౧-౨) ఇతి వచనేనోభయకాలికత్వాత్ । 'సాయం ప్రాతర్బలింహరేదా ప్రత్యవరోహణాత్' ఇత్యాశ్వలాయనవచనాచ్చ । తథా ఏతమితి శబ్దస్యైవ అపేక్షితకృత్స్నధర్మప్రాపకత్వాత్ ఏవమితి శబ్ద ఉత్తరసూత్రార్థ ఇతి । తన్న, సమభివ్యాహృతసకలపదానాం సంభూయైకార్థ(ప్రత్యయ)త్వవ్యుత్ప(త్తి)విరోధాత్ ॥

మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే స్థాలీపాకః ॥౩॥

సాకాంక్షత్వాదేవం శబ్దోఽనువర్తతే । యథా శ్రావణ్యాం స్థాలీపాకః కృతః, ఏవం మార్గశీర్ష్యామప్యస్తమితే కర్తవ్యః । పత్న్యవహన్తీత్యాది ధానాప్రాశనాన్తం కృత్స్నం కర్మానుష్ఠేయమిత్యర్థః । స్థాలీపాకహోమే తు మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి విశేషః ॥

అహార్షమితి బలిమన్త్రస్య సన్నామః ॥౪॥

ఉక్తార్థమేతత్ ॥

॥ అత్రైనముత్సృజతి ॥౫॥

అత్రాస్మిన్నుత్సర్జనే కృతే, ఏనమహరహః క్రియమాణం బలిముత్సృజతి । న చాయమాన్యంతిక ఉత్సర్గః నిత్యత్వేన సర్వబలేస్సంవత్సరే సంవత్సరే కర్తవ్యత్వాత్ ॥

యస్మిన్కర్మణ్యుత్తరస్య యజుషోవినియోగస్తదాహ—

॥ అనాహితాగ్నా రాగ్రయణమ్॥౬॥

ఉపదిశ్యత ఇతి శేషః । అత్రానాహితాగ్నిగ్రహణం సశేషాధానినోప్యాహితాగ్నేర్నేదం స్మార్తమాగ్రయణం శ్రౌతేన సముచ్చేతవ్యమిత్యర్థమ్ । ఔపాసనహోమాదేస్తు అగ్నిహోత్ర హోమాదినా సముచ్చయ ఏవ। పిండపితృయజ్ఞమాసిశ్రాద్ధంచ ఆహితాగ్నేరనాహితాగ్నేరుభయోరపి సముచ్చేతవ్యే । ‘ సాయమేవం విహిత ఏవానాహితాగ్నేరౌపాసనే.’ (ఆప-శ్రౌ-౬-౨౮) ఇతివచనాత్

పితృయజ్ఞంతునిర్వర్త్య విప్రశ్చంద్రక్షయేగ్నిమాన్ ।
పిండాన్వాహార్యకం శ్రాద్ధం కుర్యాన్మాసానుమాసికమ్॥

ఇతి మను (3-౧౨౨) వచనాచ్చ । సర్వాధానినోపిమాసిశ్రాద్ధం హోమవర్జం కర్తవ్యమేవ ॥

ఉపదేశమతంతు — సశేషాధానినశ్చాహితాగ్నేః పార్వణయోరౌపాసనహోమస్య చ నివృత్తిః. దర్శపూర్ణమాసాభ్యామగ్నిహోత్రేణ చ కృతార్థత్వాల్- కాలైక్యేన విరోధాచ్చేతి ॥

ఆగ్రయణమితి కర్మనామధేయం- యేన కర్మణా అగ్రం నవద్రవ్యం దేవాన్ప్రాపయతీతి । యత్కర్మ కృత్వైవ వాగ్రయణం ప్రథమాయనం నవాన్నప్రాశనప్రాప్తిర్భవతీతి ॥

॥ నవానాగ్ స్థాలీపాకగ్ శ్రయయిత్వాగ్రయణదేవతాభ్యః స్విష్టకృచ్చతుర్థీభ్యో హుత్వాతండులానాం ముఖం పూరయిత్వా గీర్త్వాచమ్యాదనపిండగ్ సంవృ

త్యోత్తరేణ యజుషాగారస్థూపశ్ర(ధే)ద్ధ్రేత్ ॥౭॥

నవానాం వ్రీహీణాం యవానాం వా సంబన్ధినాం పత్న్యవహంతీత్యాదివిధినా స్థాలీపాక మె(వం)వమేవ)వ) శ్రపయిత్వాగ్నె రుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే కృతే ఆగ్రయణ ప్రధానదేవతాభ్యః శ్రౌతచోదితాభ్యః స్విష్టకృచ్చతుర్థాభ్యః స్విష్టకృచ్చతుర్థీయాసాంతాభ్యోజుహోతి । తత్ర ప్రథమమింద్రాగ్నిభ్యాం అగ్నీంద్రాభ్యాం వా స్వాహేతి జుహోతి । తతో విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహేతి । తతశ్చ ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ంస్వాహేతి । తతశ్చైవాగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి । సర్వత్ర చ స్వేనైవావదానధర్మేణ । అథ లేపయోరిత్యాదితంత్రశేష సమాప్తిః ।

నను శ్రౌతే ' ఆగ్నేయమష్టాకపాలం నిర్వపతి పురాణానాం వ్రీహీణాం ' ఇత్యగ్నిః ప్రథమదేవతా । తత్కథమింద్రాగ్నిభ్యా మగ్నీన్ద్రాభ్యాం వా ప్రథమాహుతిః ! సత్యం నతుతత్రాగ్నిరంగదేవతా నప్రధానదేవతా ఆగ్రయణదేవతాభ్య ఇతిచ ప్రధానదేవతానామేవ సంప్రత్యయః అన్యథా అతిప్రసంగాత్ । అప్రాధాన్యం చాగ్నేః ' ఆగ్రయణం భవతిహుతాద్యాయ ' ఇత్యత్రైంద్రాగ్న్యాదీనామేవోపదేశాత్ ఐంద్రాగ్నస్య ముఖ్యప్రధానత్వే చామావాస్యా తంత్రమితి తన్త్రనియమస్యోపపత్తేః, ' దశహవిషాం ద్వేస్విష్టకృతః ' ఇత్యత్రాగ్నేయయో ర్యాజ్యానువాక్యయోరభావాచ్చ । అత్ర చ స్విష్టకృచ్చతుర్థాభ్య ఇతి వచనం శ్రౌతవదిహ వ్రీహ్యాగ్రయణేన శ్యామాకాగ్రయణస్య పాక్షికీ సమానతంత్రతా మా భూదిత్యేవమర్థమ్ । తేనానాహితాగ్నినాం నానాతంత్రమేవ । వర్షాసుపర్వణి సోమాయ శ్యామాకాగ్రయణం కర్తవ్యమ్, ద్రవ్యదేవతాకాలానామనుక్తానా మప్యాగ్రయణనామధేయా దవగతానాం ఆకాంక్షితానాం స్వీకారే విరోధాభావాత్ । అత ఏవన్యాయాచ్ఛరది వ్రీహీణా మాగ్రయణం, వసంతేచ యవానాం

పర్వణ్యేవ ॥

కేచిత్ — స్విష్టకృచ్చతుర్థవచనాదనాహితాగ్నేః శ్యామాకాదీనాం (వేణు)యవానాం చాగ్రయణమేవ న భవతీతి । తన్న, అకృతాగ్రయణస్య నవశ్యామాకాద్యశనాభ్యుపగమేఽతిప్రసంగాత్, స్విష్టకృచ్చతుర్థవచనస్యోక్తార్థత్వాచ్చ ॥

తతస్తన్త్రశేషే సమాప్తే తండులానాం ముఖమాస్యం పూరయతి తండులాశ్చాశృతాః, ప్రసిద్ధత్వాత్ ॥

శృతా ఇత్యపరే । 'యే మేక్షణే తండులాః' ఇతి దర్శనాత్ ॥

శృతపక్షే హుతశేషాత్ప్రతిపత్త్యపేక్షాదుపాదాయ ముఖపూరణం తతో నిగీర్య తండులానాచామతి అపస్స్పృశతి పిబతీత్యర్థః । కర్మాంగతయా చేదమాచమనవిధానం ప్రకరణాత్ । శుద్ధ్యర్థాచమనమపి 'ఆసీనస్త్రిరాచామేత్' (ఆప.ధ-౧-౧౬-౨) ఇత్యాద్యనేక పదార్థాన్వితం శాస్త్రాన్తరప్రాప్తం కర్తవ్యమేవ । తతఓదనేన హుతశేషేణ పిండం సంవర్తయతి యథా ఉద్విధ్యమానో నశీర్యతి తథా సుదృఢం కరోతి । తతస్తం పిండముత్తరేణ యజుషా 'పరమేష్ఠ్యసి' ఇత్యనేన ఉద్వి(ధే)ద్ధేత్ ఊర్ధ్వం విక్షిపేత్ ।యథాగారస్తూపే ప్రష్టవంశే పతతి తథోద్వి(ధే)ద్ధేత్ । యకారలోపశ్ఛాందసః ॥

శ్రీ హేమంతప్రత్యవరోహణమ్ ॥౮॥ శ్రీ

యస్మిన్కర్మణి హేమంతే ఖట్వాభ్యః ప్రత్యవరోహణం తద్ధేమంతప్రత్యవరోహణం నామ కర్మోపదిశ్యత ఇతి శేషః । అస్మాదేవ చ యాగికాన్నామధేయాత్ 'ప్రత్యవరూఢో నో హేమంతః' ఇతి మంత్రలింగాచ్చేదం కర్మ హేమంతే ప్రథమాయాం రాత్రౌ కర్తవ్యమితి విధిః కల్ప్యతే ॥

కేచిత్ — 'మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే' (ఆప.

గృ-౧౯,3) ఇత్యనువర్తనాత్తత్రేదం కర్తవ్యమితి ॥

శ్రీ ఉత్తరేణ యజుషా ప్రత్యవరుహ్యోత్తరైర్దక్షిణైః పార్శ్వైర్నవస్రస్తరే సంవిశంతి ॥ ౯ ॥ శ్రీ

ఉత్తరేణ యజుషా ‘ ప్రత్యవరూఢా నో హేమంతః ’ ఇత్యనేన గృహస్థః పత్న్యాదయశ్చ నవస్రస్తరం ఆరుహ్య ఖట్వాతో హేమంతే ప్రత్యవరోహంతి యావద్గ్రీష్మస్తావత్ఖట్వాం శయ్యాంవిముచ్య నవస్రస్తర(మే)వ(సంవిశే) శయీ) మహీతి బుద్ధిం కుర్వంతీత్యర్థః । న పునః పూర్వమధ్యుష్టాయాం ఖట్వామారుహ్య మంత్రేణ స్రస్తరం ప్రత్యవరోహంతీతి । అనంతరముత్తరైర్మంత్రైః ‘ ప్రతిక్షత్రే ’ ఇత్యాదిభిఃప్రథమైః పంచభిః । నవస్రస్తరే నవైఃపలాశైః కల్పితే శయనీయే దక్షిణైఃపార్శ్వైః దక్షిణానిపార్శ్వాన్యధఃకృత్వా ప్రాక్ఛిరసస్సంవిశంతి।

పునరపి సూత్రద్వయేన సంవేశనమేవ విశినష్టి—

శ్రీదక్షిణతః పితోత్తరామాతైవమవశిష్టానాం జ్యేష్ఠో జ్యేష్ఠోఽనంతరః ॥౧౦॥ శ్రీ

దక్షిణతః పితోత్తరా మాతేతి దక్షిణోత్తరత్వ మన్యోన్యాపేక్షమ్ అవశిష్టానాం పుత్రాదీనాం మధ్యే యో యో జ్యేష్ఠః పుత్రోదుహితా వా స స దక్షిణోఽనన్తరశ్చ,యోయఃకనీయాన్స స ఉత్తరోఽనంతరశ్చ, ఏవమిత్యతిదేశాత్ ।ఏతదుక్తంభవతి, యస్సర్వజ్యేష్ఠస్సమాతురుత్తరోఽనంతరః,యోద్వితీయోజ్యేష్ఠస్సర్వజ్యేష్ఠస్యఉత్తరోఽనంతరఇత్యాది

కేచిత్— సర్వజ్యేష్ఠః పితుర్దక్షిణస్తదనంతర జ్యేష్ఠోమాతురుత్తర ఇత్యాదీతి ॥

శ్రీ సంహాయోత్తరాభ్యాం పృథివీమభిమృశంతి ॥౧౧॥ శ్రీ

సంహాయ సంగతా ఏవ శయిత్వా, న పునః పృథక్పృథక్ । తతస్స్రస్తరాదవరుహ్య ఉత్తరాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృశంతి । అత్రచమంత్రోచ్చారణయోగ్యానామేవ,న త్వమంత్రవతామపివాచనమ్

ఏవగ్ం సంవేశనాది త్రిః ॥౧౨॥

ఏవమేతత్సంవేశనాది సమంత్రకమేవ త్రిరావర్తనీయమ్ । కథం పునః ‘ఉదగయనపూర్వపక్షాహఃపుణ్యాహేషు కార్యాణి’ (ఆప.గృ-౧-౨) ఇత్యహః పుణ్యాహవిధానే సతి, తద్విరుద్ధం రాత్రావిదం కర్తవ్యమిత్యుపదిశ్యతే? ఉచ్యతే, నైవాత్ర సంవేశనం విధీయతే-యేనేదమహ్ని పుణ్యాహే స్యాత్ । కింతర్హి? యదేవ రాగప్రాప్తం రాత్రౌ సంవేశనం తదాదృత్య మంత్రా నియమాశ్చ విధీయంతే. యథా రాగప్రాప్తం భోజనమాశ్రిత్య ఉపస్తరణ ప్రాణాగ్నిహోత్రాదయః । యథా వా ‘పయస్వతీరోషధయఃఇతి పురా బర్హిషఆహర్తోర్జాయాపతీఅశ్నీతః’ ఇత్యాది । తేన రాత్రావేవేదం కర్మేత్యుపపన్నమ్ । అంతే చ బ్రాహ్మణభోజనమ్. ‘శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్’ (ఆప,ధ-౨-౧౫-౧౧) ఇతి వచనాత్ ॥

అథేశానబలిర్నామనిత్యః పాకయజ్ఞో మన్త్రామ్నానక్రమప్రాప్తో వ్యాఖ్యాయతే । తస్య చ సామాన్యవిధిసిద్ధోదగయనాదిరేవ కాలః. ఇహ సర్పబలివత్కాలవిశేషస్యానుపదేశాత్ । తతశ్చ ప్రతిసంవత్సరమిదం కర్మ నావర్తనీయమ్, సకృత్కృతే కృతశ్శాస్త్రార్థః ఇతి న్యాయాత్

కేచిత్—శాస్త్రాన్తరాత్ప్రతిసంవత్సరమావృత్తిః, సకృత్ప్రయోగశ్చ వికల్ప్యతే । తథా శాస్త్రాన్తరాదేవ గవాం శాంత్యర్థః పుత్రాదికామార్థశ్చ ప్రయోగః ప్రత్యేతవ్య ఇతి ॥

ఈశానాయ స్థాలీపాకగ్ం శ్రపయిత్వా క్షైత్రపత్యం చ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలం కల్పయిత్వాగ్ని రుపసమాధానాది ॥౧౩॥

‘ఈశ ఐశ్వర్యే’ ఇతి ధాత్వర్థస్య స్మృతేః నిరతిశయమైశ్వర్యం యస్య స ఈశానః ప్రణవోపాసనాదిభిరుపాస్యో మహేశ్వర ఇత్యర్థః । తస్మై ఈశానాయ స్థాలీపాకం హోమాదిభ్యః పర్యాప్తం పార్వణవదా

పాసనే శ్రపయిత్వా, ప్రతిషిక్తాభిఘారణాంతం కరోతి ॥

కేచిత్—త్రీనోదనాన్ కల్పయిత్వాగ్ని మభ్యానీయ తతో బహిః ప్రతిష్ఠాప్య త్రయాణామభిఘారణమితి ॥

తతః క్షైత్రపత్యం చ స్థాలీపాకం లౌకికేగ్నౌ శ్రపయతి, తస్యాన గ్నౌ ప్రదేయత్వాత్ । అథ యథార్థాన్ సంభారానాదాయగ్రామా త్ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్యాగ్నికుట్యాదిభ్యోఽలం స్థండి లాది కల్పయిత్వా, తస్మిన్ 'యత్ర క్వచాగ్నిం' (ఆప-ధ-౨-౧.౧౩) ఇతి విధినాగ్నిం ప్రతిష్ఠాప్య, అగ్నేరుపసమాధానాది తన్త్రం ప్రతిప ద్యతే । తంత్రవిధానం చ క్రమార్థమిత్యుక్తమేవ ॥

॥ అపరేణాగ్నిం ద్వేకుటీకృత్వా ॥౧౪॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ఏకోనవింశఃఖండః

అగ్నిముఖాంతేకృతే అపరేణాగ్నిం ద్వేకుటీప్రాగ్ద్వారేఉదగపవర్గేకృత్వా

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే ఏకోనవింశః ఖండస్సమాప్తః.

అథ వింశః ఖండః.

॥ ఉత్తరయా దక్షిణస్యామీశానమావాహయతి ॥౧॥

అథోత్తరయా 'ఆత్వావహంతు' ఇత్యేతయా దక్షిణస్యాం కుట్యా మీశానమావాహయతి । మూర్తిన్(మాని)మన్ని)హాగచ్ఛేతి ధ్యాయేత్

॥ లౌకిక్యావాచోత్తరస్యాం మీఢుషీమ్॥౨॥

తథోత్తరస్యాం కుట్యాం లౌకిక్యావాచా 'ఆయాహి మీఢుషి' ఇతి మీఢుషీమీశానస్య పత్నీం ఆవాహయతీత్యేవ ॥

॥ మధ్యేజయంతమ్ ॥౩॥

కుట్యోర్మధ్యే ఆకాశే జయంతమింద్రసూనుం స్కందం వా 'ఆ యాహి జయంత' ఇత్యావాహయతి ॥

అథ సూత్రే అనుక్తమప్యౌచిత్యాదావాహితేభ్య ఆసనాదిదదాతి।

॥ యథోఢముదకాని ప్రదాయ త్రీనోదనాన్ కల్పయిత్వాగ్నిమధ్యానీయోత్తరైరుపస్పర్శయిత్వా ఉత్తరైర్యథాస్వమోదనేభ్యో హుత్వా సర్వతస్సమవదాయోత్తరేణ యజుషాగ్నిం స్విష్టకృతమ్॥౪॥

అథ యథోఢం యేనక్రమేణోఢా ఆవాహితాస్తేన క్రమేణ। ఉదకాని పాద్యాదీని ప్రత్యేకం స్వైస్స్వైర్నామభిర్నమోన్తైః ,ప్రదదాతి ప్రకర్షేణ భక్తిపురస్సరం దదాతి । ఉదకగ్రహణస్య ప్రదర్శనార్థత్వాత్ దీపాన్తం ప్రదదాతీత్యుపదేశః । అథైశానస్థాలీపాకాదుద్ధృత్య త్రీనోదనాన్ త్రిషు పాత్రేషు కల్పయతి ఈశానమీఢుషీజయన్తేభ్యో (హోమార్థమ్ బల్యర్థమ్) హోమబల్యర్థమ్) స్థాల్యాం చ బ్రాహ్మణానాం భోజనార్థం భూయాంసమోదనమవశేషస్షి । తతస్తానోదనానగ్నిం స్సమీపమానీయ అపరేణాగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి । అథైతానుత్తరైస్త్రిభిర్మన్త్రైః ‘ ఉపస్పృశతు మీఢ్వాన్ ’ ఇత్యాదిభిర్యథాసంఖ్యం యథాదైవతముపస్పర్శయతి । అస్య చోపస్పర్శనవిధేర్ద్వితీయతృతీయయోరోదనయోరపనీతే శానదేవతా కయోర్మీఢుషీజయన్తాఖ్యదేవతాన్తరసంబంధవిధానే తాత్పర్యం, అభ్యుదయేష్ట్యాదివత్ । ప్రథమేత్వీశానసంబన్ధస్థాపనే మీఢ్వచ్ఛబ్దస్యేశానవాచకత్వాత్ । అథోత్తరైర్మన్త్రైః ‘ భవాయదేవాయ ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తదశభిః యథాస్వమోదనేభ్యః యోయఓదనోయస్యా యస్యాదేవతాయాస్సభూతః తస్మాత్తస్మాద్యథాలింగం ప్రాగ్వణవదవదాన ధర్మేణావదాయ ప్రధానాహుతీర్జుహోతి । తత్ర భవాయేత్యష్టభిరీశానస్యాదనాత్ । (ఉయ) క్తంచైతత్ భవశర్వాదిశబ్దానాం ఈశానవాచకత్వాదితి । భవస్యదేవస్యేత్యష్టాభిస్తుమీఢుష్యాస్స్వాత్ । జయన్తాయేతిజయన్తస్యస్వాత్ తతస్సర్వతస్సర్వేభ్య స్త్రిభ్య ఓదనేభ్యః స్విష్టకృతోవదానధర్మేణ

సమవదాయ సహావదాయ ఉత్తరేణ యజుషా 'అగ్నయేస్విష్టకృతేసుహుతహుతే' ఇత్యనేనాగ్నిం స్విష్టకృతం జుహోతి । అత్ర సర్వతస్సమవదాయేతి వచనంఆగ్రయణమాసి శ్రాద్ధాదివత్సకృదేవావదాయస్విష్టకృదితి శంకానిరాసార్థమ్ ॥

ఉత్తరేణ యజుషోపస్థాయోత్తరైస్సహౌదనాని పర్ణాన్యేకైకేన ద్వేద్వే దత్త్వా దశదేవసేనాభ్యో దశోత్తరాభ్యః ॥౫॥

ఉత్తరేణ యజుషా 'స్వస్తినఃపూర్ణముఖః'ఇత్యనేన అగ్నిమీశానం (చో)(నో)పతిష్ఠతే । ఇదంచ యథాపాఠం స్విష్టకృతోఽనంతరమ్ । తతోలేపయోరిత్యాది తంత్రశేషసమాప్తిః, 'పరిషేచనాంతం కృత్వా పర్ణదానం' ఇతి భాష్యకారవచనాత్ ॥

కేచిత్—ఉపస్థానా(దికం)ది)తంత్రశేషసమాప్తిరితి ॥

తతోయథాస్వమోదనేభ్యఏవ యజ్ఞియేషు పర్ణేషు వదాయ తాని సహౌదనాని ఓదనసహితాని పర్ణాన్యుత్తరైః 'గృహాపోపస్పృశ' ఇత్యాదిభి స్సప్తభిర్దదాతీతి సామాన్యేన విధాయ విశినష్టి ఏకైకేన మంత్రేణ ద్వేద్వేపర్ణే ఇతి । అథ ద్వేద్వే ఇత్యేతదపవదతి దశేత్యాదినా । దేవస్యేశానస్య సేనాః దేవసేనాః, తాభ్యో దశ పర్ణాని దక్షిణస్యాం కుట్యాందేవస్యైవౌదనాదవదాయ దదాతి । తథా । దశైవ పర్ణాన్యన్యుత్తరాభ్యోదేవసేనాభ్యః । ఉత్తరస్మిన్మంత్రే 'యాఆఖ్యాతాయాశ్చానాఖ్యాతాః'ఇతి గుణద్వయవత్యస్తాఉత్తరాదేవసేనాః

పూర్వవదుత్తరైః ॥౬॥

పూర్వంయథా 'గృహాపోపస్పృశ' ఇత్యాదిభిర్దక్షిణోత్తరకుట్యోర్మధ్యే చ స్వేభ్య ఏవౌదనేభ్యో ద్వే ద్వే పర్ణే ప్రతిమంత్రం దత్తే, ఏవం ఉత్తరైః 'ద్వారాపోపస్పృశ' ఇత్యాదిభిశ్చతుర్భిర్దద్యాత్ ॥

అథ ప్రయోగః—పరిషేచనాంతే కృతే 'గృహాపోపస్పృశ' ఇతి

దక్షిణస్యాం । గృహాప్యుపస్పృశేత్యుత్తరస్యాం । 'ఘోషిణః' ఇతి మధ్యే । తతశ్చ 'శ్వాసినః' ఇతి దక్షిణస్యాం । 'విచిన్వంతః' ఇత్యుత్తరస్యాం । 'ప్రపున్వంతః' ఇతి మధ్యే । తతః 'సమశ్నంతః' ఇతి దక్షిణస్యాం।ఏతదంతం ద్వే ద్వే పర్ణే।తతో 'దక్షిణస్యామేవ 'దేవసేనాః' ఇతి దశపర్ణాని।తత్రైవయాఆఖ్యాతా ఇతిదశపర్ణాని! తస్యామేవతతఃపునరపి తత్రైవ 'ద్వారాప ఉపస్పృశ' ఇతి ద్వేపర్ణే।'ద్వారాపి' ఇత్యుత్తరస్యాం ద్వే 'అన్వాసారిణః' ఇతి మధ్యే ద్వే । 'నిషంగిణే' ఇతి దక్షిణస్యాం ద్వే ఇతి । అత్ర యద్యపి కేచన మంత్రా అవ్యక్తలింగకా బహువచనలింగకాశ్చ, తథాపీశానమీఢుషీజయంతా ఏవ దేవతాః । ప్రమాణం చ 'గృహాపి' 'ద్వారాపి' 'నిషఙ్గిణే' ఇతి మన్త్రలింగదర్శనం। దశ దేవసేనాభ్యో దశోత్తరాభ్య ఇత్యత్ర తు సూత్రకారవచనాద్దేవస్యేశానస్య సేనా దేవసేనా ఏవ దేవతాః । మమకారాస్పదీభూతస్య చ పుత్రభృత్యాదేః పూజాపి పితృస్వామ్యాదిపూజైవ, పుత్రాదిపూజాయాం సత్యాం పిత్రాదేరహమేవ పూజిత ఇతి మానసప్రత్యయోదయాత్ । అత ఏవచ జాతేష్టిస్సంవలితాధికారత్వమ్ । తస్మాదేవం దేవస్యాదనాద్దేవసేనాభ్యో దానం న విరుధ్యతే ॥

కేచిత్—మాంత్రవర్ణిక్య ఏవ దేవతాః । తేన గృహాపేతి దేవాయ 'రుద్రః ఖలు వై వాస్తోష్పతిః' (తై.సం.౩.౪.౧౦) ఇతిశ్రుతేః। గృహాపీతి దేవ్యై । ఘోషిణ ఇతి తు పంచభిర్దేవస్యానుచరేభ్యః సర్వగణేభ్యః. ఆశ్వలాయనీయే స్పష్టత్వాత్ । తతో దేవసేనాః ఇతి ద్వాభ్యాం దేవసేనాభ్యః । ద్వారాపేతి దేవస్య ద్వారపాలాయ । ద్వారాపీతి దేవ్యాః ద్వారపాలాయై । అన్వాసారిణ ఇతి దేవ్యా ఏవానుచరేభ్యః।నిషఙ్గిణే ఇతి జయంతాయ, తస్యాప్యావాహితస్య బలినాభావ్యత్వాదితి।

॥ ఓదనపిండగ్ం సంవృత్య పర్ణపుటేఽవధాయోత్తరేణ యజుషా వృక్ష ఆసజతి ॥౭॥

అథ హుతబలిశేషేభ్యః త్రిభ్య ఓదనేభ్య ఉపాదాయపిండం సంవర్తయతి సుదృఢం కరోతి । శేషాణాం ప్రతిపత్త్యపేక్షత్వాత్॥

కేచిత్—జయంతస్యాదానాదితి ॥

తతస్తం పిండం పర్ణపుటేఽవధాయోత్తరేణ యజుషా 'సమోనిషంగిణ ఇషుధిమతే' ఇత్యేతావతైవ మంత్రసమామ్నాయ గతేన వృక్షే కస్మింశ్చిదాసజతి శిక్యే కృత్వావలమ్బయతి ॥

అత్ర రుద్రాన్ జపేత్ ॥౮॥

అత్రాస్మిన్కాలే ॥

అన్యేతు—అత్ర వృక్షసమీప ఇతి ॥

రుద్రాన్ 'నమస్తే రుద్రమన్యవే' (తై-సం-౪-౫-౧) ఇత్యేకాదశానువాకాన్ జపేత్ చాతుస్స్వర్యేణ తత్రోత్తమానువాకే 'అస్మిన్మహతి' ఇత్యాదిష్వష్టసు 'తేషాగ్ంసహస్రయోజనే' (తై.సం,౪-౫ ౧౧)ఇత్యాద్యనుషంగః । తథా 'నమోరుద్రేభ్యో యేపృథివ్యాం యేషామన్నమిషవస్తేభ్యః' 'నమోరుద్రేభ్యో యే అంతరిక్షే యేషాం వాత ఇషవస్తేభ్యః' 'నమోరుద్రేభ్యో యే దివి యేషాంవర్షమిషవస్తేభ్యో దశప్రాచీర్దశదక్షిణా' ఇత్యాద్యనుషంగః ॥

ప్రథమోత్తమౌవా ॥౯॥

అథవా రుద్రాణాం ప్రథమోత్తమావేవానువాకౌ జపేత్ ॥

అథ ప్రధానహోమకాలఏవ యత్కర్తవ్యం తదాహ-

అభితఏతమగ్నింగాస్స్థాపయతియథైనాధూమః ప్రాప్నుయాత్ ॥౧౦॥

ఏతం హోమార్థమగ్నిమభితఃహోమాగ్నేస్సమీపే ఇత్యర్థః। గాస్స్వకీయాస్స్థాపయత్యనువాతం,యథైనాగాహోమధూమఃప్రాప్నుయాత్॥

కేచిత్—గోశాన్త్యర్థమపీదం కర్మేత్యత్ర ఏతత్ జ్ఞాపకమితి॥

తా గంధైర్దర్భాగ్రముష్టినావోక్షతి వృషా

ణమేవాగ్రే ॥ ౧౧ ॥

తాగం ద్విస్ఛందనాదినాయుక్తైః దర్భగుంముష్టినా । దర్భాణాం గుచ్ఛముష్టిః దర్భగుంముష్టిః ఉకారలోపశ్ఛాందసః సన్నఖో దృఢముష్టిరిత్యర్థః । తేనావోక్షతి । తత్ర విశేషః వృషాణాం వృషభమేవాగ్రే వోక్షతి । ఏవకారాత్ అస్మిన్నవోక్ష్యమాణే నాన్యాం కాచిద్ధార్యా నావోక్ష్యేత । తతో గోచరాయగాః ప్రస్థాపయతి ॥

గవాం మార్గేనగ్నౌ క్షేత్రస్య పతిం యజతే ॥ ౧౨ ॥

తతః ప్రస్థితానాం గవాం మగే మార్గే । ఛాందసో హ్రస్వః । అనగ్నౌ భూమావేవ క్షేత్రస్య పతిం యజతే ॥

ఈశానవదావాహనమ్ ॥ ౧౩ ॥

క్షేత్రస్య పతేరావాహనమీశానవత్; 'ఆత్వావహంతు' ఇత్యేతయేత్యర్థః ।

చతుర్షు సప్తసు వా పర్ణేషు నామాదేశం దధాతి ॥ ౧౪ ॥

చత్వారి సప్త వా పర్ణాని భూమౌ స్థాపయిత్వా తేషు క్షేత్రపత్యాత్ స్థాలీపాకాదోదనమాదాయ నామాదేశం నామచతుర్థ్యంతమాదిశ్య 'క్షేత్రస్యపతయే త్వాం దదామి' ఇతి (దధాతి) దదాతి) 'డుధాఞ్ (ధారణపోషణయోః (దానధారణయోః) ఇతి స్మరణాత్ ॥

కేచిత్ — క్షేత్రస్యపతయే స్వాహేతి దదాతి । పూర్వత్ర బలిమన్త్రేషు స్వాహాకారస్య దృష్టత్వాదితి ॥

అత్ర తు (న) సహౌదనాని పర్ణాని దేయాని, పర్ణేష్వితి సప్తమీనిర్దేశాత్ ॥

క్షిప్రం యజేత పాకో దేవః ॥ ౧౫ ॥

అయం చోదనాత్మకో యాగః క్షిప్రమావాహనానంతర ముదకమేవ ప్రదాయ కర్తవ్యః । గంధాదిప్రదానం తు యాగోత్తరకాలమేవ-యతః పాకోల్పో దేవః । ఏతదుక్తం భవతి - అనిత్యదర్శనత్వాత్ క్షే

త్రస్య పతేః శీఘ్రమేవ బలిర్దేయ ఇతి ॥

కేచిత్ — పాకః బాలః బాలవద్గమనశీలః । తథా గన్ధాది దత్త్వైవాత్రాపి బలిరితి ॥

ఉత్తరాభ్యాముపతిష్ఠతే ॥౧౮॥

'క్షేత్రస్య పతినా వయమ్' ఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాముపతిష్ఠతే ॥

'ఓదనపిణ్డం సంవృత్య' ఇత్యాదినా హోమబలిశేషాణాం ప్రతిపత్తిరుక్తా । ఇదానీమీశానస్థాలీపాకశేషస్య ప్రతిపత్తిమాహ —

స్థాలీపాకం బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥౧౯॥

అయం చ ప్రాకృతప్రతిపత్త్యనువాదో బ్రాహ్మణబహుత్వం విధాతుం- సర్పిష్మత్త్వం నివర్తయితుం వా ॥

క్షైత్రపత్యస్య ప్రతిపత్తిమాహ —

క్షైత్రపత్యం ప్రాశ్నన్తి యే సనాభయో భవన్తి ॥౨౦॥

సనాభయస్సపిణ్డాః ॥

యథా వైషాం కులధర్మస్స్యాత్ ॥౨౧॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే వింశః ఖణ్డః ॥

సమాప్తస్సప్తమశ్చ పటలః.

యద్యేషామనుష్ఠాతౄణామ్ అసపిణ్డకర్తృకప్రాశనమపి కులధర్మస్తర్హి తథా వా స్యాత్ ॥

సప్తమే పటలే ప్యేవం కృతం భాష్యానుసారతః । శ్రీమత్సుదర్శనార్యేణ గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్ ॥ ౧ ॥ అత్రానుక్తం దురుక్తం వా యత్ప్రమాదాదిహేతుకమ్ । వేదమార్గానువర్తిత్వాత్ తత్క్ష(మధ్వం విపశ్చితః) న్తవ్యం మనీషిభిః) ॥౨॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

వింశః ఖణ్డః

సమాప్తశ్చ సప్తమః పటలః

——శ్రీ*అథాష్టమః పటలః.*శ్రీ——

పునరపి పాకయజ్ఞాంతరం పురుషత్రయ సంప్రదానకం తాదృశానామష్టకాదీనాం ప్రకృతిభూతంమాసిశ్రాద్ధసంజ్ఞకంపిత్ర్యంకర్మోపదిశ్యతే

మాసిశ్రాద్ధస్యాపరపక్షే యథోపదేశంకాలాః॥౧॥

మాసిశ్రాద్ధస్య మాసే మాసే శ్రద్ధయా కర్తవ్యస్య । అపరపక్షే కృష్ణపక్షే । యథోపదేశం 'సర్వేష్వేవాపరపక్షస్యాహస్సుక్రియమాణే పితౄన్ప్రీణాతి కర్తుస్తు కాలాభినియమాత్ఫలవిశేషః' (ఆప-ధ-౨-౧౬-౭) ఇత్యాదిధర్మశాస్త్ర సిద్ధోపదేశానుసారేణ కాలాభవంతి । 'అపరపక్షే యథోపదేశం కాలాః' ఇతి పునర్వచనస్య ప్రయోజనం 'అపరపక్షే పిత్ర్యాణి' (ఆప. గృ.౧-౭) ఇత్యత్రోక్తమ్ ॥

కేచిత్—యస్యాం తిథౌప్రథమముపక్రమస్తస్యామేవోత్తరే ప్రయోగాః ఇతి నియమో నాస్తి. కింతు, (అ)పూర్ణేఽపి మాసే అపరపక్ష ఏవ యథోపదేశం తిథ్యంతరేపి నిత్యః కామ్యశ్చ ప్రయోగ ఇతి ॥

శ్రీ శుచీన్మంత్రవతో యోనిగోత్రమంత్రాసంబంధానయుగ్మాన్ త్ర్యవరాననర్థావేక్షో భోజయేత్॥౨॥శ్రీ

శుచిత్వాది గుణయుక్తాన్ బ్రాహ్మణాన్, అనర్థావేక్షః ప్రత్యుపకారాది దృష్టప్రయోజనానపేక్షో, భోజయేదితి వాక్యార్థః । పదార్థస్తు శుచయో వాఙ్మనఃకాయశుద్ధాః । నచ వాచ్యం ధర్మశాస్త్రే 'శుచీన్మంత్రవతస్సర్వకృత్యేషు భోజయేత్' (ఆప.ధ-౨.౧౫-౧౧) ఇతి సర్వార్థముక్తత్వాదిహ పునశ్శుచిత్వవచనమనర్థకమితి, యతోఽల్పవిద్యానపి శుచీనేవ భోజయేత్, తదభావే వరం క్రియాలోపో, న త్వశుచీనిత్యేవం శుచిత్వాదరార్థం । మంత్రవతో మంత్రబ్రాహ్మణవతః ॥ యోనిగోత్రమంత్రాసంబంధానిత్యత్ర 'ద్వంద్వాత్పరం శ్రూయమాణః ప్రత్యేకమభిసంబధ్యతే' ఇతి న్యాయేన- యోన్యాఅసంబంధాః, గోత్రై

ణాసంబంధాః మంత్రేణాసంబంధాః- ఇత్యర్థో భవతి । తత్ర యోనిసం బంధాశ్శ్వశురమాతులమాతులేయాదయః । గోత్రసంబంధా ఏకగో త్రాస్సపిండాదయః । మంత్రసంబంధాః యాజ్య యాజకాధ్యేత్రధ్యాప యితారః । యత్తు ధర్మశాస్త్రే 'మంత్రాంతేవాస్యసంబంధాన్' (ఆప-ధ-౨-౧౭-౪) ఇతి మంత్రసంబంధ వ్యతిరేకేణాంతేవాస్య సం బంధానిత్యుక్తమ్, తదంగాధ్యేతృత్వలక్షణ మంత్రసంబంధనిషే ధాభిప్రాయమ్ ।

నను సామయాచారికేష్వేవ బ్రాహ్మణానాం మంత్రవత్త్వం యో నిగోత్రమంత్రాసంబంధత్వంచ సిద్ధం తదిహ కిమర్థం పునరుక్తమ్ ? ఉచ్యతే—నిత్యే మాసిశ్రాద్ధే గృహ్యోక్తగుణానపి భోజయేత్ (అలా భే) నావశ్యం ధర్మోక్తాన్ బ్రహ్మవిదోంతేవాస్యసంబంధానిత్యేవమ ర్థం । అయుగ్మావిషమసంఖ్యాకాః । త్ర్యవరాః త్రిత్వమవరంసంఖ్యా యేషాం తేత్ర్యవరాః।ఏతచ్చ పితృపితామహ ప్రపితామహవిషయమ్ । తతశ్చ పిత్రాదీనాం త్రయాణాం ప్రత్యేకం త్రీన్ పంచ వా (అథవాస ర్వేషాంత్రీన్ పంచవా) న పునస్సప్తాదీన్,

ద్వౌ దైవే పితృకార్యే త్రీనేకైక ముభయత్ర వా ।
భోజయేత్సుసమృద్ధోపి న ప్రసజ్యేత విస్తరే ॥

(3-౧౨౫) ఇతి మనువచనాత్ । నన్వస్మిన్ మనువచనే 'పితృకా ర్యే త్రీన్' ఇత్యుక్త్వా "న ప్రసజ్యేత విస్తరే' ఇత్యుక్తం తత్కిమి తి 'పంచవా' ఇత్యుక్తమ్ ? ఉచ్యతే—అయుగ్మాగ్స్త్ర్యవరానితి సూ త్రవచనాత్ । ఏవంతర్హి 'ఏకైకముభయత్రవా' ఇతి విరుద్ధః । న। తస్యానుకల్పత్వాత్ । అత్రయద్యపి మాత్రాదిభ్యః పృథగేవపిండదా న దర్శనం, తథాపి తాసాం పృథగ్బ్రాహ్మణభోజనం నభవతి, హో మాభిమర్శనయోః పృథక్త్వాదర్శనాత్ - పితృమాత్రర్థబ్రాహ్మణసం ఖ్యాసంకలనే సత్యయుగ్మత్వ విరోధాత్, ఆచారాభావాచ్చ । అపిచ

అష్టకాసుచవృద్ధౌచ గయాయాం చ మృతేఽహని।
మాతుశ్శ్రాద్ధం పృథక్కుర్యా దన్యత్ర పతినాసహ॥

ఇతి మనువచనాదష్టకాదిభ్యోఽన్యత్ర మాసిశ్రాద్ధాదౌ పృథక్త్వాభావస్స ఏష్ట ఏవావగమ్యతే। ఇహచ సూత్రకారభాష్యకారాభ్యామనుక్తమపి విశ్వదేవార్థం యుగ్మానాం భోజనం కర్తవ్యమ్, 'ద్వౌ దైవే' ఇతి మనుయాజ్ఞవల్క్యాభ్యా ముక్తత్వాత్,

పిశాచారాక్షసాయక్షా భూతా నానావిధా స్తథా।
విప్రలుమ్పంతి సహసా శ్రాద్ధమారక్షవర్జితమ్।
తత్పాలనాయవిహితా విశ్వేదేవా స్స్వయంభువా॥

ఇత్యాది భాగలేయవచనాత్, అవిగీతవిశిష్టాచారాచ్చ। యదాత్వేక ఏవ బ్రాహ్మణో లభ్యతే, తదా తం పిత్రాద్యర్థమేవ భోజయేత్- ప్రధానత్వాత్। అంగభూతస్య తు వైశ్వదేవస్య

యద్యేకం భోజయేచ్ఛ్రాద్ధే దైవం తత్రకథం భవేత్।
అన్నం పాత్రే సముద్ధృత్య సర్వస్య ప్రకృతస్యచ॥
దేవతాయతనే కృత్వా తతశ్శ్రాద్ధం ప్రకల్పయేత్।
ప్రాస్యేదగ్నౌ తదన్నం తు దద్యాద్వాబ్రహ్మచారిణే॥

(౧౧.౩౦-౩౧) ఇతి వసిష్ఠోక్తవిధినానుష్ఠానమ్। ననుచ,

మాతామహానామప్యేవం తంత్రం వా వైశ్వదైవికమ్॥
(యా-౧.౨౨౮), తథా

మాతామహానామప్యేవం శ్రాద్ధంకుర్యా ద్విచక్షణః।
మంత్రోహేన యథాన్యాయం శేషం మంత్రవివర్జితమ్
(వి. స్మృ. ౭౫ అధ్యా), తత్రైవ—

పృథఙ్మాతామహానాం చ వైశ్వదేవ సమన్వితమ్।
కుర్వీతభక్తిసమ్పన్న(ః)స్తంత్రం వా వైశ్వదైవికమ్॥

(వి.పు.౩.౧౫-౧౬) ఇతి యాజ్ఞవల్క్యస్మృత్యోః విష్ణుపురాణే చ

విధిదర్శనాత్ మాతామహ శ్రాద్ధమపి నిత్యమేవావగమ్యతే । తత్కిమితి సూత్రకార భాష్యకారా నబ్రూతః! ఉచ్యతే । నైవతత్రాపి స్మృత్యంతరేషు పితృవత్సర్వస్యైవ జీవతో ద్విజస్య అవశ్యం మాతామహశ్రాద్ధమపి నియమేన కర్తవ్యమితి విధిత్సితమ్. కృతేఽభ్యుదయః అకరణే న ప్రత్యవాయఇతి । కస్య తర్హి నియమేనకర్తవ్యమితి విధిరితి చేత్ । యః పుత్రికాకృతాయా ఆసురాది వివాహోఢాయా వా పుత్రో మాతామహేన సహ మాతుస్సాపిండ్యంకరోతి -తస్య మాతామహశ్రాద్ధం నియతమేవ, అకరణే చ ప్రత్యవాయః । మాసిశ్రాద్ధే తు మాతుః పృథక్ శ్రాద్ధాభావాన్మాతామహశ్రాద్ధాంశ భాగిత్వోపపత్తేః । అథవా యో దౌహిత్రోఽపుత్రస్య మాతామహస్యాఖిలార్థహారీ తస్యైతచ్ఛ్రాద్ధం నియతమ్ । యథాహలౌగాక్షిః-

శ్రాద్ధంమాతామహానాంచ అవశ్యం ధనహారిణా ।
దౌహిత్రేణ విధిజ్ఞేన కర్తవ్యం విధివత్సదా ॥

ఇతి । ఇమమేవార్థం భారుచిరప్యాహ—

'యస్మిన్ పక్షే అపుత్రో మాతామహః; పుత్రికాసుతశ్చాఖిలద్రవ్యహారీ, తస్మిన్పక్షే తస్య పిండదాననియమః' ఇత్యాదినా గ్రంథేన। మాతామహశ్రాద్ధప్రయోగశ్చ స్మృత్యంతరేభ్యో న్యాయతశ్చ ప్రత్యేతవ్యః । తస్మాత్సర్వస్య దౌహిత్రస్య పితృవత్కర్తవ్యమేవేతి నియమాభావాత్సూత్రకార భాష్యకారా నబ్రూతః ॥

॥ అన్నస్యోత్తరాభిర్జుహోతి ॥౩॥

అత్రాన్నశబ్దేన బ్రాహ్మణభోజనార్థమన్నం వివక్షితమ్, షష్ఠ్యా చాపాదానాపాదేయభావః । తేనాయమర్థః— బ్రాహ్మణభోజనార్థాత్సర్వస్మాద్ధవిష్యజాతాదోదనాపూపాదేర్హోమార్థమేకస్మిన్పాత్రే సహోద్ధృత్య, తస్మాత్పార్వణ వదవదానధర్మేణావదాయోత్తరాభిః 'యన్మే మాతా' ఇత్యాదిభిస్సప్తభిః ప్రత్యృచంప్రధానాహుతీర్జుహోతి

న తు బహుమంత్రకఏకో హోమః ‘ ఏతద్వావిపరీతమ్ ’ (ఆప-గృ-౨౧-౫) ఇతి బహుత్వలింగాత్ । లింగంచ ఏతద్వేతి సూత్రవ్యాఖ్యానే వ్యక్తం భవిష్యతి । అత్రప్రథమద్వితీయయో ర్మంత్రయోరముష్మా ఇత్యస్య స్థానే విష్ణుశర్మణఇతి చతుర్థ్యా పితుర్నామగ్రహణమ్ । ఏవం తృతీయచతుర్థయోః పితామహస్య । పంచమషష్ఠయోః ప్రపితామహస్య । సప్తమేత్వదశ్శబ్దాభావాన్నాస్తి నామగ్రహణం । అనూహశ్చాత్ర ద్విపిత్రాదికస్యాపి ‘ తస్మాదృచం నోహేత్ ’ ఇతి ఋగూహప్రతిషేధశ్రుతేః ‘ నప్రకృతావూహోవిద్యతే ’ (ఆప-ప-3-౫౦) ఇతి ప్రకృతావూహనిషేధాచ్చ । తస్మాత్ ‘ పితావృఙ్క్తామ్ ’ ఇత్యాద్యేకవచనం (పిత్రాదిత్వ)పిత్రాదిద్విత్వ)సామాన్యపరమ్ । అతఏవ ప్రకృతౌదర్శపూర్ణమాస యోరనేక పత్నీకస్యాపి ‘ పత్నీం సన్నహ్య ’ ఇత్యేకవచనేనైవ సంప్రైషః ॥

ఊహ ఇత్యుపదేశః ప్రకృతావేవ ద్వాదశాహే “ అద్యసుత్యామిత్యాలేఖనః ” ఇత్యూహదర్శనాత్ ॥

‘ ఏషతే తత మధుమాన్ ’ ఇత్యాదిష్వేష ఏవ న్యాయః । జీవపిత్రాదికస్తు పిత్రాదేః పిత్రాదీనాం త్రయాణాం మృతానాం నామాని గృహ్ణాతి । యస్తుప్రమీతపితృకోఽయం ధ్రియమాణపితామహస్స్యాత్, స స్వపితుశ్చ తత్పితామహప్రపితామహయోశ్చ నామాని గృహ్ణీయాత్ । తథా మంత్రేషు ప్రతియోగిభేదేపి పితృపితామహప్రపితామహశబ్దానామేవ ప్రయోగః । ఊహపక్షే తు, తత్తత్ప్రతియోగి నిర్దేశపూర్వకః ‘పితుః పితావృఙ్క్తామ్ ’ పితుఃపితామహోవృఙ్క్తామ్ ’ ఇత్యాదికః ప్రయోగః। నచ జీవపిత్రాదికస్యమాసిశ్రాద్ధంనాస్తీత్యాశంకనీయం

ధ్రియమాణేతుపితరి పూర్వేషామేవనిర్వపేత్ ।

పూర్వేషుత్రిషుదాతవ్యంజీవేచ్చేత్త్రితయంయది॥

వ. స్మృ-3.౨౨౦) ఇత్యాది వచనజాతాత్ । నన్వేవమపి వృద్ధత్ర

మ ప్రమీతపిత్రాదికస్య నైవఘటతే.

'వ్యుత్క్రమాచ్చ ప్రమీతానాం నైవకార్యాసపిండతా ।' ఇతివ్యుత్క్రమమృతానాం సపిండీకరణ నిషేధేన సపిండీకృత పితృసంప్రదానక శ్రాద్ధే (తత్పు) త్రపి) త్రా)దీనా మధికారాభావాత్ । మైవమ్.

పితాయస్యతువృత్తస్యాజ్జీవేచ్చాపి పితామహః ।
పితుస్సనామ సంకీర్త్య కీర్తయేత్ప్రపితామహమ్ ॥
పితామహోవా తచ్ఛ్రాద్ధం భుంజీతేత్యబ్రవీన్మనుః ॥

(మ-స్మృ-3-౨౨౧-౨౨౨) ఇతి మనువచనేన వ్యుత్క్రమప్రమీత పిత్రా)దికస్యాపి శ్రాద్ధవిధానాత్ । తతశ్చ వ్యుత్క్రమాచ్చేతి నిషేధః పాక్షిక ఇతి నిశ్చయాదధికారోఽపి పాక్షికోవగమ్యతే ॥

॥ ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥४॥ ॥

ఏవమన్నహోమాన్ హుత్వా, అనంతరముత్తరాః 'స్వాహా పిత్రే' ఇత్యాద్యాష్టాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥

॥ ఏతద్వా విపరీతమ్ ॥५॥ ॥

యద్వా—విపరీతమేవద్భవతి 'యన్మేమాతా' ఇత్యాద్యాః పూర్వాస్సప్తాజ్యాహుతయః 'స్వాహాపిత్రే' ఇత్యాద్యాఉత్తరాష్టడన్నాహుతయ ఇతి ॥

॥ సర్వముత్తరైరభిమృశేత్ ॥3॥ ॥

అథ బ్రాహ్మణభోజనార్థం హవిష్యమహవిష్యం చ సర్వమన్నం ఉత్తరైః 'ఏషతే తత మధుమాన్' ఇత్యేతై స్త్రిభిర్మంత్రైః అభిమృశేత్ । ఏకయత్నేన సర్వస్యాభిమర్శనాసంభవే మంత్రావృత్తిః, శేషిపరతంత్రత్వాచ్ఛేషాణామ్ ॥

॥ క్షస్తానా ప్రతిపూరుషమ్ ॥2॥

అథవా—పిత్రా)ద్యర్థేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యః ప్రతిపూరుషం భోజనపాత్రేషు క్షప్తాన్ ప్రకల్పితాన్ భోజ్యపదార్థాన్ ఏకైకేన మంత్రై

ణ యథాలింగమభిమృశేత్ । అత్రాపి పిత్రాదేరేకైకస్య బ్రాహ్మణ బహుత్వే యుగపదభిమర్శనాసంభవే చ తత్తన్మన్త్రావృత్తిః ॥

॥ఉత్తరేణ యజుషోపస్పర్శయిత్వా ॥౮॥

ఉత్తరేణ ' పృథివీ తే పాత్రమ్ ' ఇత్యనేన యజుషా, కౢప్తానన్నవిశేషాన్ బ్రాహ్మణాన్ హస్తేగృహీత్వోపస్పర్శయిత్వా, తం భోజయేదితి శేషః । అత్ర చ మన్త్రే యద్యపి బ్రాహ్మణానామితి బహువచనం తథాపి యుగపత్ స్పర్శయితు మశక్యత్వాత్ ప్రతిపూరుషం మన్త్రావృత్తిః, యథా— ' వాయవస్థ ' (తై-సం-౧-౧-౧) ఇతి మన్త్రః ప్రతివత్సమ్ । ఏవం విధేషు బహువచనం ప్రయోగసాధుత్వార్థం, ఏకప్రయోగవచన ప్రయోజ్యానేకవ్యక్త్యభిప్రాయం వా॥

॥భుక్తవతోఽనువ్రజ్యప్రదక్షిణీకృత్యద్వైధందక్షిణాగ్రాన్దర్భాన్సగ్స్తీర్యతేషూత్తరైరపోదత్వోత్తరైర్దక్షిణాపవర్గాన్పిణ్డాన్దత్వాపూర్వవదుత్తరైరపోదత్వోత్తరై రుపస్థాయోత్తరయోదపాత్రేణ త్రిః ప్రసవ్యం పరిషిచ్య న్య(బ్జ్వ)బ్జ) పాత్రాణ్యుత్తరం యజురనవానంత్ర్యవరార్ధ్య మావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వంద్వమభ్యుదాహృత్యసర్వతస్సమపదాయోత్తరేణయజుషా శేషస్యగ్రాసవరార్ధ్యంప్రాశ్నీయాత్ ॥౯॥

అథ భుక్తవతో వ్రజతో బ్రాహ్మణానాగృహ సీమాంత మనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకరోతి । ఏతయోశ్చ యజ్ఞోపవీతం । కథం? ప్రదక్షిణతావత్ ' యజ్ఞోపవీతినా ప్రదక్షిణమ్ ' ఇతి సాహచర్యాత్ । అనువ్రజనే ప్యనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్యేతి ప్రదక్షిణ సాహచర్యాత్ । తంత్రేణ చైతదుభయం(భవతి)సంభవాత్) । యదితు కారణవశాత్తంత్రాభావః తదా పృథక్పృథక్ । అథ ప్రత్యేత్య ప్రాచీనావీతీ పిండదాన దేశే

దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ ద్వైధం ద్వ్యధాసగ్ స్తృణాతి । తత్ర పురస్తాత్పితృాద్యర్థం పశ్చాన్మాత్రాద్యర్థం ఆశ్వలాయనే దర్శనాత్, ఆచారాచ్చ । తతస్తేషు దర్భేషూత్తరైః 'మార్జయన్తాం మమపితరః' ఇత్యాదిభిస్త్రిభిః 'మార్జయన్తాం మమమాతరః' ఇత్యాదిభిశ్చ యథాహం దక్షిణాపవర్గమపో దత్త్వా అనన్తరముత్తరైః 'ఏతత్తేతతాసౌ' ఇత్యాదిభిః 'ఏతత్తేమాతరసౌ' ఇత్యాదిభిశ్చ యథాలింగం త్రీంస్త్రీన్ దక్షిణాపవర్గాన్ పిండాన్ దదాతి । పిండాశ్చ హుతశేషాద్భుక్తశేషాచ్చ సమవదాయ కర్తవ్యాః । అత్ర పూర్వేషు త్రిషు మన్త్రేషు అసావిత్యస్య స్థానే పితృపితామహప్రపితామహానాం నామాని సంబుద్ధ్యా యథాక్రమం గృహ్ణాతి । ఉత్తరేషు తు త్రిషు మాతృపితామహీప్రపితామహీనామ్ । 'దక్షిణతోపవర్గః' (ఆప-గృ.౧-౧౦) ఇతి సామాన్యవిధిసిద్ధస్య ఇహ పునర్వచనం పిండదానపవ దక్షిణాపవర్గః ద్వైధం దర్భాస్తరణేషు తు పశ్చిమాపవర్గ ఇతిజ్ఞాపనార్థం తథోభయేషాం పిండానాం ప్రత్యేకం దక్షిణాపవర్గసిద్ధ్యర్థం చ । అథపూర్వవత్ 'మార్జయన్తాం' ఇత్యాదిభిరేవాపో దదాతి

కేచిత్ — 'తేషూత్తరైరపోదత్త్వా ఉత్తరైర్దక్షిణాపవర్గాన్ పిండాన్ దత్త్వా' ఇత్యేతయోరపి 'పూర్వవత్' ఇతి పదమపకృష్య త్రిష్వపి సూత్రేషు చోద్యమానం పూర్వవత్ పిండపితృయజ్ఞవత్కర్తవ్యమితి వ్యాచక్షతే । ప్రయోజనం తు "త్రీనుదకాంజలీన్నినయతి" (ఆప.శ్రౌ.౧-౮-౧౦) 'సవ్యంజాన్వాచ్యావాచీనపాణిః' (ఆప.శ్రౌ.౧-౯,౧) ఇత్యాదివిధాన మిహాపి భవతీతి । తన్న, అపకర్షస్యైవాయుక్తత్వాత్, పూర్వవదిత్యస్య పిండపితృయజ్ఞవదిత్యేవంబుద్ధ్యనుదయాచ్చ। యది త్వాచారబలాత్ 'సవ్యంజాన్వాచ్య' ఇత్యాదీహాపి కర్తవ్యమేవేత్యుచ్యేత తదా న కశ్చిద్దోషః । అథోత్తరైః 'యేచవాత్ర' ఇత్యాదిభిష్షడ్భిర్మన్త్రైర్యథాక్రమం యథాలింగం పితౄన్ మాతౄశ్చ త్రీంస్త్రీ

రుపతిష్ఠతే । తృప్యతేత్యనేన త్రిరావృత్తేన ఉభయాం స్తంత్రేణ॥

కేచిత్ — చత్వారో మంత్రాః న షట్ । తత్ర ప్రథమో మంత్రో 'మేచవాత్ర' ఇత్యాదిః 'తాశ్చ వహంతామ్' ఇత్యంతః ఉభయేషా ముపస్థానార్థః । 'తృప్యంతు భవంతః' ఇతి పితౄణామ్ । 'తృప్యంతు భవత్యః' ఇతి మాతౄణామ్ । 'తృప్యతతృప్యత తృప్యత' (ఇతి త్రిరావృత్తేనో)ఇత్యు)భయేషామితి ॥

తత ఉత్తరయా 'పుత్రాన్పౌత్రాన్' ఇత్యేతయా ఉభయేషాం పిండాన్యగపదుదపాత్రేణ త్రిః ప్రసవ్యమవిచ్ఛిన్నం పరిషించతి ।సా మాన్యవిధిసిద్ధస్య ప్రసవ్యస్యేహ పునర్వచనం పూర్వత్ర "ప్రదక్షిణీకృత్య" ఇతి వచనాదిహాపి ప్రాదక్షిణ్యంస్యాదితి శఙ్కానిరాసార్థమ్॥

అనంతరం పాత్రాణి హోమార్థాని పిండదానార్థానిచ ॥

కేచిత్ — భోజనార్థానివోదదానార్థాని చ, న తు హోమార్థానీతి ॥

న్యుబ్జ్య అధోబిలాని కృత్వా । తత ఉత్తరం యజుః 'తృప్యత తృప్యత తృప్యత' ఇత్యామ్నానత ఏవ త్రిరభ్యస్తమ్।అనవానంఅను(చ్ఛ్వసన్) త్ర్యవరార్ధ్యం త్రిరభ్యవృత్తిరవరా మాత్రా యస్యావర్తనస్య తత్త్ర్యవరార్ధ్యమ్, యథా భవతి తథావర్తయతి । తతశ్చావమాయామపి మాత్రాయాం తృప్యతేతి నవకృత్వోభ్యసితవ్యం భవతి । ఏవమనవానం యావచ్ఛక్త్యావర్త్య తతః పాత్రాణి న్యగ్భూతాని ప్రోక్ష్య, ద్వంద్వమభ్యవాహరతి । అత్రాభ్యుపసర్గాదుత్తరం కర్మ ప్రత్యుదాహరతి । తేషాంపాత్రాణాం నిరిష్టికదోషో నాస్తీతి భావః । అథ శేషస్యాన్నస్య గ్రాసవరార్ధ్యం గ్రాసావరార్ధ్యమ్। ఛాందసత్వాద్ధ్రస్వః । ఉత్తరేణ యజుషా 'ప్రాణేనివిష్టః' ఇత్యనేన ప్రాశ్నీయాత్ । ఏతచ్చ సర్వతస్సర్వేభ్యోన్నశేషేభ్యస్సమవదాయ కార్యమ్ । ఇదంచ ప్రాశనం భోజనేచ్ఛాయామసత్యామపి గ్రాసవ

రార్థ్యేమవశ్యం ప్రాశ్యం కర్మాంగత్వాత్ । ఏవంప్రాశ్య తతశ్శుద్ధ్యర్థం యజ్ఞోపవీత్యాచామేత్ ॥

అథాత్ర సూత్రాణామపూర్ణత్వాదన్యతస్సిద్ధానపి పదార్థానను పసంహృత్య యథాప్రతిభాసం ప్రయోగ ఉచ్యతే—పూర్వేద్యుస్సాయ మౌపాసనహోమం హుత్వా ప్రాచీనావీతీ కృతప్రాణాయామః శ్వో మాసిశ్రాద్ధం కర్తాస్మీతి సంకల్ప్య శుచిత్వాది గుణసంపన్నేభ్యః శ్విత్రా దిదోషవర్జితేభ్యః కృతసాయమాహ్నికేభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయే త్ । తత్ర ప్రథమం యజ్ఞోపవీతీభూత్వా 'శ్వో మాసిశ్రాద్ధంభవితా, తత్ర భవద్భిర్విశ్వదేవార్థే క్షణః కర్తవ్యః' ఇతి విశ్వదేవార్థే భ్యో బ్రాహ్మణేభ్యో నివేదయేత్ । తతః ప్రాచీనావీతీ 'పిత్రర్థే క్ష ణః కర్తవ్యః' ఇతి పిత్రర్థేభ్యః । 'పితామహార్థేక్షణఃకర్తవ్యః' ఇతి పితామహార్థేభ్యః । 'ప్రపితామహార్థే క్షణః కర్తవ్యః' ఇతిప్రపితామ హార్థేభ్యః । ఏకబ్రాహ్మణపక్షే తు 'పితృపితామహప్రపితామహార్థేక్ష ణః కర్తవ్యః' ఇతి । మాతామహశ్రాద్ధకారీ చేత్, ఊహేన 'మాతా మహార్థేక్షణః' ఇత్యాదినా నివేదయేత్ । తత్ర చాఘారయోస్తదర్థ స మిధోరాజ్యభాగయోరగ్నిముఖాహుతౌ స్విష్టకృతి ప్రాయశ్చిత్తాహు తౌ చ తథా విశ్వదేవార్థేషు సర్వేషుపచారార్థేషు చ ప్రదక్షిణాన్నప్ర జనయోశ్చ యజ్ఞోపవీతమేవ । ఏభ్యోఽన్యత్రాసమాప్తేస్సర్వత్ర ప్రా చీనావీతమేవ । ఏతచ్చ ప్రాగేవోపపాదితమ్ । కర్తుశ్చాత్ర సంక ల్పాదారభ్య ఆసమాప్తేర్బ్రహ్మచర్యాది వ్రతచర్యా అనశనంచ భవతి । భోక్తౄణామపిమనూక్తోఽక్రోధత్వాదిః । అథాపరేద్యుః ప్రాతస్తా న్బ్రాహ్మణాన్ గృహమానీయ ఆచాన్తానాసనేషూపవేశ్య పూర్వవద్ద్వితీ యమామన్త్రణమ్ । అత్ర త్వద్య శ్రాద్ధం భవిష్యతీతి భేదః । 'పూ ర్వేద్యుర్నివేదనం అపరేద్యుర్ద్వితీయం తృతీయం చామన్త్రణమ్' ఇతి వచనాత్ । అథ తేషాం పాదాన్కుండేషు సకూర్చేషు తేష్వవనిజ్య(శుచౌ

ష్య(చోష్య), కృసరతామ్బూలాదీని దత్వా అభ్యఞ్జస్నానార్థం ప్రస్థాపయేత్ । తే చ స్నాయుః । తతస్స్వయం చ స్నాతో బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాదన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం, పఞ్చమహాయజ్ఞాంశ్చ కుర్యాత్ ॥

కేచిత్ — సమాప్తే శ్రాద్ధే ఇతి ॥

తతో ఽపరాహ్ణే ప్రాచీనావీతీ బ్రాహ్మణాన్ప్రక్షాళితపాణిపాదానాచాన్తానాసనేషూపవేశయతి । తత్ర విశ్వేదేవార్థాన్ప్రాఙ్ముఖాన్ ప్రాక్కూలేషు దర్భేషు పిత్రాద్యర్థానుదఙ్ముఖాన్ ద్విగుణభుగ్నేషు దక్షిణాగ్రేషు దర్భేషు । శ్రాద్ధాగారం చ శుచౌ దేశే దక్షిణాప్రవణే సర్వతః పరిశ్రితముదగ్ద్వారం చ భవతి । తస్యోత్తరపూర్వదేశే ఽగ్నిరౌపాసనః । అగ్నేర్దక్షిణతః పిణ్డప్రదానార్థం స్థణ్డిలమ్ । తస్య దక్షిణతః పిత్రాద్యర్థానామాసనమ్ । పశ్చాత్తు విశ్వేదేవార్థానామాసనమ్ । స్థణ్డిలేషు యథావకాశం పిత్రాదిభ్యస్త్రిషు పాత్రేషు ఏకస్మిన్వా శాస్త్రాన్తరోక్తవిధినార్ఘ్యార్థముదకగ్రహణమ్ । విశ్వేభ్యో దేవేభ్యశ్చ యథావిధి పాత్రాన్తరే । తాని గన్ధాదిభిరభ్యర్చ్య దర్భేషు సాదయిత్వా దర్భైః ప్రచ్ఛాద్య అథాసనగతానాం బ్రాహ్మణానాం హస్తేషు స్వస్మాత్స్వస్మాదుదపాత్రాత్పాత్రాన్తరేణాప ఆదాయ ‘విశ్వేదేవాః ఇదం వో ఽర్ఘ్యం’ ‘పితరిదం తే అర్ఘ్యం’ ‘పితామహేదం తే అర్ఘ్యం’ ‘ప్రపితామహేదం తే అర్ఘ్యం’ ‘పితృపితామహప్రపితామహా ఇదం వో అర్ఘ్యం’ ఇతి వార్ఘ్యాణి దదాతి । ఇదమేవార్ఘ్యదానం శ్రాద్ధే స్వధానినయనముదపాత్రానయనమితి చోచ్యతే । పురస్తాదుపరిష్టాచ్చార్ఘ్యదానాద్ధస్తేషు శుద్ధోదకదానమ్ । తతో గన్ధాదిభిర్వాసోభిరఙ్గులీయకాదిభిశ్చ యథావిభవం బ్రాహ్మణానామభ్యర్చనం । తతస్తాన్ ‘ఉద్ధ్రియతామగ్నౌ చ క్రియతాం’ ఇత్యామన్త్రయతే । తే చ ‘కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌ చ క్రియతాం’ ఇతి ప్రతిబ్రూయుః ‘ఉదీచ్యవృత్తిస్త్వాసనగతానాం హస్తే

షూదపాత్రానయనం । ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచ క్రియతామిత్యామంత్రయతే। కామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచ క్రియతామిత్యతిసృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ' (ఆప-ధ.౨-౧౭-౧౭-౧౮-౧౯)ఇతి ధర్మశాస్త్రవచనాత్ । ఏతచ్చోద్దపాత్రానయనం ఉద్ధ్రియతామిత్యామంత్రణం చ పాక్షికమ్, భాష్యకారేణానుక్తత్వాత్, ఉదీచ్యవృత్తిరిత్యస్య సమాసస్య ఉదీచ్యానాం వృత్తిరుదీచ్యేషు వృత్తిరిత్యుభయథాపి విగ్రహాభ్యుపగమాచ్చ । అథ బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాత్ హవిష్యమోదనాపూపాదికం ఏకస్మిన్పాత్రే స(హో)ము)ద్ధృత్య అహవిష్యం క్షారాదిసంసృష్టమన్యస్మిన్పాత్రే ఉద్ధృత్యాథ హవిష్యం ప్రతిష్ఠితమభిఘార్య అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతం కృత్వా ' యన్మేమాతా ' ఇత్యాదిభిస్త్రయోదశ ప్రధానాహుతీర్హుత్వా స్విష్టకృతంచ తత ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్యాఽహవిష్యం స్వాహాకారేణ హుత్వాథ ' లేపయోః ' ఇత్యాది తంత్రశేషం సమాప్య తతః ' ఏష తేతత ' ఇత్యాదిభిస్సర్వమన్నమభిమృశ్య అథ పృథక్పృథక్ తృతీయయామామంత్రణంపూర్వవదేవ కృత్వా । త్రిష్వపి చామంత్రణేషు "ఓంతథా ' ఇతి ప్రతివచనం బ్రాహ్మణానామ్।తతఃకర్తుఃప్రార్థనం ' ప్రాప్నోతుభవాన్ ' ఇతి । తతః 'ప్రాప్నవాని ' ఇత్యంగీకారో భోక్తౄణామ్ ॥

అపరే క్రమాంతరమాహుః—వైశ్వదేవ పంచమహాయజ్ఞానంతరం అపరాహ్ణే ప్రాచీనావీతీ అగ్నేరుపసమాధానాది కరోతి । తత్ర స్వధానినయనపక్షే పాత్రసంసాదనకాలే స్వధాపాత్రాణామపి సాదనమ్ । ప్రణీతాః ప్రణీయవిధివత్స్వధాగ్రహణమ్ । తతో ' బ్రాహ్మణం దక్షిణతో నిషాద్య ' ఇత్యాద్యగ్నిముఖాంతే కృతే పాదప్రక్షాళనాది । ఉద్ధ్రియతామిత్యామంత్ర్య, అన్నముద్ధృత్య ప్రధానహోమాదయఇతి ॥ ఇహాపి పక్షేస్వధానినయనం పాక్షికమేవ॥

అన్యేతు —మాసిశ్రాద్ధేశాస్త్రాన్తరానుసారాన్మంత్రవన్నియమేవ

ద్భోజన దేశసంస్కారం విశ్వేషాం దేవానాం పి(త్రా)దీనాంచావాహనం భోజయిత్వా ద్వాసనం చేచ్ఛతి । అత్రచ పదార్థేషు క్రమేచ శిష్టాచారాదేవనిర్ణయః, సూత్రకార భాష్యకారాభ్యామనుక్తత్వాత్

అథ ప్రకృతముచ్యతే । భోజనపాత్రేష్వన్నవిశేషాన్ యథాస్వం బ్రాహ్మణానుపస్పర్శయతి 'పృథివీతే పాత్రం' ఇత్యేతయా 'ఇదం విష్ణుర్విచక్రమే' ఇత్యేతయా చ । తస్యాశ్చాంతే 'విష్ణో హవ్యం రక్షస్వ' ఇతి విశ్వేషాం దేవానాం 'విష్ణో కవ్యం రక్షస్వ' ఇతి పిత్రాదీనాం । ఏవం స్పర్శయిత్వాథ భోజయేత్ । విభవే సతి సర్పిర్మాంసాదీని విశిష్టాని దద్యాత్. అభావే తైలం శాకమితి । భుంజానాన్బ్రాహ్మణానాహవనీయార్థేన ధ్యాయేత్, పి(త్రా)దీన్ దేవతాత్వేన, అన్నం చామృతత్వేన అత్మానం బ్రహ్మత్వేన । భుంజానేషుచ పరాజావృత్య(ర)రా)క్షోఘ్నాన్ పిత్ర్యాన్ వైష్ణవానన్యాంశ్చ (పవి(త్రా)న్)పావమాన)నుస్త్రాన్ ధర్మశాస్త్రమితిహాసపురాణాని చాభిశ్రావయతి । తృప్తాంశ్చ జ్ఞాత్వా మధుమతీశ్శ్రావయతి 'అక్షన్నమీమదంత' ఇతిచ ॥ అథ భూమావన్నం(ప్ర)పరి)కిరతి ॥

యేఽగ్నిదగ్ధాయేఽనగ్నిదగ్ధా యే వాజాతాః కులేమమ।
భూమౌదత్తేనపిండేన తృప్తాయాంతు పరాంగతిమ్ ॥

ఇతి । అథాచాంతేషు పునరపోదత్వా 'స్వదితమ్' ఇతి పి(త్రా)ద్యర్థాన్వాచయతి 'రోచయతే' ఇతి విశ్వదేవార్థాన్ । తతో యథాశక్తిదక్షిణాం దత్వాథ సర్వేభ్యోఽన్నశేషేభ్యః పిండార్థం (ప్రా)శనార్థం చోద్ధృత్య 'అన్న(శేషః)శేషైః)కిం క్రియతాం'? ఇతి శేషం నివేదయేత్ ॥ తేచ 'ఇష్టైస్సహభుజ్యతాం' ఇతి ప్రతిబ్రూయుః।అథకర్తా॥

దాతారో నోఽభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ(చ)నః ।
శ్రద్ధాచనో మా వ్యపగాద్బహుదేయం చనోఽస్తు ॥ ఇతి (ప్రా)ర్థయతే ॥ దాతారో వోఽభివర్ధంతాం వేదాస్సంతతిరేవ(చ)వః)శ్ర

ర్ధాచనోఽమావ్యగమద్బహు దేయంచనోఽస్తు ॥

ఇతి తేషాం ప్రతివచనమ్ । అథకర్తా

అన్నంచనో బహుభవేద తిథీంశ్చలభేమహి ।

యాచితారశ్చ నస్సంతు మాచయాచిష్మ కంచన॥

ఇతిచ ప్రార్థయతే । 'అన్నంచనో బహుభవేత్' (అతిథీంశ్చ లభధ్వం । యాచితారశ్చవస్సంతు మాచయాచధ్వంకంచన) ఇత్యూహో నైవ ప్రతివచనమ్ । అనంతరం 'ఓంస్వధా' ఇత్యాహ । 'అస్తుస్వధా' ఇతి ప్రతివచనమ్ । అథబ్రాహ్మణానాం పిత్రాద్యర్థానాం పూర్వం విసర్జనం ॥ విశ్వేషాం దేవానాం పశ్చాద్విసర్జనమ్ । పూర్వోక్తేషు నివేదనాదిషు సర్వేషు పదార్థేషు దైవపూర్వత్వమేవ । అథయజ్ఞోపవీతీ భుక్తవతోఽనువ్రజ్య ప్రదక్షిణీకృత్య, ప్రాచీనావీతీ 'దైవధం దక్షిణాగ్రే' ఇత్యాది, 'శేషస్యగ్రాసవరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్' ఇత్యేవమంతం యథాసూత్రం కరోతి ॥

అత్ర చేదం వక్తవ్యమ్ । బ్రాహ్మణభోజనం హోమః పిండదానం చ త్రీణ్యపి మాసిశ్రాద్ధే ప్రధానాని అగ్న్యర్థేయే (భాష్యకారేణ) ధూర్తస్వామినోక్తత్వాత్, వైశ్వదేవే విశ్వేదేవా ఇత్యత్ర కపర్దిస్వామినోక్తత్వాచ్చ ॥

కేచిత్—ఇహ బ్రాహ్మణభోజనమేవ ప్రధానమ్, హోమః పిండదానం చ తదంగం అనర్థాపెక్షోభోజయేదితి ప్రకృత్య తయోర్విధానాత్ ఇతి ॥

అథాస్య ముఖ్యకల్పాసంభవే ఆమశ్రాద్ధవిధిరనుకల్పతయోచ్యతే ॥

ఆపద్యనగ్నౌ తీర్థేచ చంద్రసూర్యగ్రహేతథా ।

ఆమశ్రాద్ధంద్విజైఃకార్యం శూద్రఃకుర్యాత్సదైవహి ॥

ఇతి (బృహత్ప్రచెతోవచనాత్) బృహస్పతివచనాత్) బృహస్పతి ప్రచేతసోర్వచనాత్)

అత్ర వ్యాసః—

ఆవాహనంచ కర్తవ్య మర్ఘ్యదానం తథైవచ।
ఏష ఏవ విధిర్యత్ర (యత్ర (అత్ర) ఆమ) శ్రాద్ధం విధీయతే ॥
యద్యద్దదాతి విప్రేభ్యః శృతం వా యది వాఽశృతమ్।
తేనాగ్నౌకరణం కుర్యాత్పిండాంస్తైనైవ నిర్వపేత్॥

ఇతి। అత్ర షట్త్రింశన్మతే—

ఆమశ్రాద్ధం యదా కుర్యాత్ పిండదానం కథం భవేత్।
గృహాద్యాహృత్య పక్వాన్నం పిండాన్దద్యాత్తిలైస్సహ॥

ఇతి ప్రయోగసంక్షేపస్తు—పూర్వేద్యురపరేద్యుర్వా బ్రాహ్మణాన్నిమంత్ర్య- పూర్వాహ్ణే స్నాత్వా బ్రాహ్మణానాహూయ, పాదప్రక్షాళనాద్యర్ఘ్యదానాంతం కృత్వా, యథావిభవం గంధవస్త్రాదిభిశ్చ యథార్హమభ్యర్చ్య, అగ్నౌ కరిష్యామీత్యామంత్ర్య అథాగ్నిముఖాంతే తండులాద్యామద్రవ్యేణ హోమకరణమ్। తతస్తంత్రశేషం సమాప్య, తండులాద్యామద్రవ్యం శ్రాద్ధార్థం దదాతి। చరోరభావాత్తద్ధర్మాణామభావః। భోజనాభావాచ్చ తత్సంబంధినామప్యభావః। తతః। పిండదానమామేన, గృహాద్యాహృతేన పక్వేనవేతి। అత్యంతాపది తు 'అపిహ వా హిరణ్యేన ప్ర(దా(ధా)న)మాత్రం, (ఏవముత్తరత్రాపి) అపి వా మూలఫలైః ప్రదానమాత్రమ్' ఇత్యాదిబోధాయనాదివచనాద్ధిరణ్యాదేర్వా ప్రదానమాత్రం సమస్తధర్మరహితం కుర్యాత్। ఏవం సర్వథాపి శ్రాద్ధమవశ్యం కర్తవ్యమ్। నతు కస్యాం చిదప్యవస్థాయాం లోపః। అత్ర చ శ్రాద్ధవిషయే యద్యపి.

వసవః పితరో జ్ఞేయాః రుద్రాశ్చైవ పితామహాః।
ప్రపితామహాస్తథాదిత్యాశ్శ్రుతిరేషా సనాతనీ॥

ఇత్యాది శాస్త్రాంతరసిద్ధం బహు వక్తవ్యమస్తి. తథాపి విస్తరభయాదుపరమ్యతే॥

ఏవం ప్రకృతిభూతం మాసిశ్రాద్ధం వ్యాఖ్యాయేదానీం తద్వికృతిభూతం ప్రతిసంవత్సరమనుష్ఠేయం అష్టకాఖ్యం పాకయజ్ఞాంతరం వ్యాఖ్యాస్యన్, తస్య కాలవిధిమాహ—

శ్రీ యా మాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టా
ద్వ్యష్టకా తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయా సమ్పద్యతే
తామేకాష్టకేత్యాచక్షతే ॥ ౧ ॥ శ్రీ

మాఘ్యాః మాఘమాసస్య సంబంధిన్యాః పౌర్ణమాస్యాః ఉపరిష్టాదూర్ధ్వం యా వ్యష్టకా కృష్ణపక్ష ఇత్యర్థః । తస్యాం వ్యష్టకాయాం యా అష్టమీ తిథిః జ్యేషయా జ్యేష్ఠానక్షత్రేణ సంబధ్యతే సంగచ్ఛతే తామష్టమీమేకాష్టకేత్యాచక్షతే కథయంతి బ్రహ్మవాదినః । తస్యామష్టకా కర్తవ్యేతి శేషః । ఏకాష్టకాయాం వపాహోమాది ప్రధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః । తామేకాష్టకేత్యాచక్షత ఇతి వచనం యాన్యన్యాన్యప్యేకాష్టకాయాం విహితాని, యథా గవామయనదీక్షా, యథా చ దీర్ఘసత్రేషు విజ్ఞానార్థమపూపేన కక్షస్యావోషణం యత్రైవ చోఖాసంభరణం, తాని చ సర్వాణి యథోక్త లక్షణాయామేవాష్టమ్యాం కార్యాణీత్యేవ మర్థమ్ । అత్రాయమభిప్రాయః—యద్యపిమాఘమాసస్య సర్వా కృష్ణపక్షాష్టమీ జ్యేష్ఠయా న సమ్పద్యతే, తథాపి తస్యామేకాష్టకా కర్తవ్యైవ, పాకయజ్ఞత్వేన నిత్యత్వాత్ 'వ్యష్టకా తస్యాం' ఇత్యధిక గ్రహణాచ్చేతి । జ్యేష్ఠయా సంపద్యత ఇతితు ప్రాయికాభిప్రాయమ్ । తేనాయథార్థాయామపి గవామయన దీక్షాదీని లభ్యంతే

కేచిత్—యదా ద్వయోరహ్నోరష్టమీ, యస్మిన్వా సంవత్సరే ద్వౌ మాఘమాసౌ, తత్ర యా అష్టమీ జ్యేష్ఠయా సంపద్యతే తస్యామేవ కర్మనా(మ)సమ్పన్నాయామిత్యేవ మభిప్రాయ ఇతి ॥

శ్రీ తస్యాస్సాయమౌపకార్యమ్ ॥౧౧॥ శ్రీ

త్రిపదమిదం సూత్రమ్ । తస్యా అష్టకాయా ఔపకార్యముపకార

కమ్ । ఉపకారం కరోతీతి కర్తరి యత్ప్రత్యయః ఛాందసః । అష్టకాయా అంగభూతం కర్మేత్యర్థః । సాయంపూర్వేద్యుస్సప్తమ్యాః । సోమయాగస్యాగ్నీషోమీయ పశుయాగవత్తస్యా అష్టకాయా అంగభూతం కర్మ పూర్వేద్యుస్సప్తమ్యాస్సాయంకాలే కర్తవ్యమితి సూత్రార్థః । నత్వాహ తస్యా(పకా)అష్టకాయా ఇతి సంబంధః, నవమ్యాంవపాహోమాది ప్రధానప్రసంగాత్ । నచైతద్వ్యక్తమ్, యా మాఘ్యా ఇతి కాల విధానస్యాపకార్యార్థత్వోపపత్తౌ 'ప్రకరణాత్ప్రధానస్య' ఇతి న్యాయవిరోధాత్ శాస్త్రాన్తరేష్వప్రసిద్ధత్వాచ్చ ॥

అథాస్యాపకార్యస్య విధిమాహ—

అపూపం చతుశ్శరావం శ్రపయతి ॥౧౨॥

వ్రీహీణాం చతుశ్శరావం తూష్ణీం నిరుప్య పార్వణవత్ పత్న్యవహంతీత్యాది విధినాపూపం శ్రపయతి । అపూపః ప్రథితావయవః ప్రసిద్ధః । ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతంచ కరోతి ॥

అష్టాకపాల ఇత్యేకే ॥౧౩॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ఏకవింశఃఖండః.

అష్టసు కపాలేషు సంస్కృతః పురోడాశోఽష్టాకపాలః । సః శ్రపయితవ్య ఇత్యేకే । పురోడాశ ఇతిచ ప్రసిద్ధ ఆకృతివిశేషః । తేన లౌకికేన ప్రకారేణ పాకఔపాసనఏవ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

ఏకవింశఃఖండః.

అథ ద్వావింశః ఖండః.

పార్వణవదాజ్యభాగాంతేఞ్జలినోత్తరయా పూపాజ్జుహోతి ॥ ౧ ॥

తతః పార్వణవదగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే, స్వకీయేనావదాన ధర్మేణాపూపాత్పురోడాశాద్వావదాయ ఉత్తరయా ఋచా 'యాం జనాః ప్రతినందంతి' ఇత్యేతయాఽంజలినా జుహోతి । అంజలేస్తు 'యేనజుహోతి' ఇత్యాదిసంస్కారలేపాంజనముపస్తరణాభిఘారణ హవిరవదానాని చ విప్రతిషేధాదన్యః కుర్యాత్ । స్విష్టకృతంతు దర్వ్యైవ జుహోతి, నాంజలినా వికృతౌ చోద్యమానో ధర్మః ప్రధానార్థో భవతీతి న్యాయాత్ । నచ వాచ్యమౌపకార్యస్యాంగత్వాత్ప్రాధాన్యమేవ నాస్తీతి, యతోఽస్యాపి స్వాంగాపేక్షయా ప్రాధాన్యమస్త్యేవ । అతఏవ 'మంద్రం దీక్షణీయాయా మనుబ్రూయాదితి వాఙ్నియమస్సోమాంగభూత దీక్షణీయా ప్రధానమాత్రార్థః న తదంగ ప్రయాజాద్యర్థోఽపి । తథా 'తతస్తూష్ణీ మగ్నిహోత్రం జుహోతి' ఇతి తూష్ణీకత్వ మాధానాంగభూతస్య నైయమికాగ్నిహోత్రవికృతేః ప్రధానస్యైవధర్మః న తదంగానామపీతి । ఔపకార్యస్య చౌషధిహవిష్కత్వాదేవ సిద్ధస్య తంత్రస్య పునర్వచనం ఏతత్థాసనావన్నదధిహోమేఽపి ప్రాప్త్యర్థమిత్యుక్తమేవ ॥

॥ సిద్ధశ్శేషస్తమష్టధా కృత్వా బ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి ॥ ౨ ॥

అపూపస్య శేషస్సిద్ధః । ఉపహరతి ప్రాశనార్థమితి చానువాదః తం శేషం సర్పిష్మంతమష్టధా కృత్వా అష్టభ్యో బ్రాహ్మణేభ్య ఇతి విధాతుమ్ । తేనేహ బ్రాహ్మణైకత్వబాధః ॥

కేచిత్—సిద్ధః శేషః ఇతి సూత్రచ్ఛేదః । సిద్ధోఽవికృతస్తంత్రస్య శేషః । తేన దర్వ్యాహోమస్స్విష్టకృతః, జయాదిప్రతిపద్యత ఇతిచ సిద్ధమితి—తేషాం తమష్టధేత్యత్ర తమపూపమితి వ్యవహితస్య పరామర్శోఽభవేత్ ॥

ఏవమౌపకార్యం కృత్వా మాసిశ్రాద్ధవద్భోక్తృభ్యో బ్రాహ్మణేభ్యోఽని

వేదయోః । శ్వోఽష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతీతి భేదః ॥

॥ శ్వోభూతే దర్భేణ గాముపాకరోతి పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముపాకరోమీతి ॥ ౩ ॥

అథ శ్వోభూతే అష్టమ్యామ్ । బ్రాహ్మణాన్ గృహమానీయేత్యాద్యగ్నిముఖాంతం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవత్ కృత్వా, అథ దర్భేణైకేన గాం స్త్రియం ‘ పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముపాకరోమి ’ ఇత్యనేన మంత్రేణోపాకరోతి ॥

॥ తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్హుత్వా తస్యై వపాగ్ శ్రపయిత్వోపస్తీర్ణాభిఘారితాం మధ్యమేనాన్తమేన వా పలాశపర్ణేనోత్తరయా జుహోతి ॥ ౪ ॥

తూష్ణీం స్వాహాకారేణాపి వినా పంచజ్యాహుతీర్జుహోతి, మంత్రప్రత్యభావాత్ । దేవతా చాసాం ప్రజాపతిరేవ । తస్యై వపామిత్యాది వ్యాఖ్యాతమ్ । ఉత్తరయా ‘ వహవపామ్ ’ ఇత్యేతయా ॥

॥ మాగ్ సౌదనముత్తరాభిః ॥ ౫ ॥

మాంసమిశ్ర ఓదనో మాంసౌదనః । తం ఉత్తరాభిః ‘ యాంజనాః ప్రతినందంతి ’ ఇత్యాదిభిస్సప్తభిర్జుహోతి । ఇదం చేహావక్తవ్యం—వపాహోమాంతే గోర్విశసనం కారయిత్వాన్వష్టకా బ్రాహ్మణభోజనవ్యంజనార్థం మాంసమవశిష్యేతరత్కృత్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వా, తదేకదేశం మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణభోజనార్థాదన్నాద్ధోమార్థముద్ధృతేన్నే సంసృజ్య, తేనైవ మాంసమిశ్రౌదనేన జుహోతీతి । నచ మాంసౌదనయోస్సహపాకశ్శంకనీయః గోరాలంభాత్ప్రాగేవ హోమార్థాన్నస్యోద్ధృతత్వాత్-మాంసౌదనయోః పక్తివైషమ్యాచ్చ ॥

॥ పిష్టాన్నముత్తరయా ॥ ౬ ॥

పిష్టేన కృతమన్నం పిష్టాన్నం పయసి శృతం ప్రసిద్ధమ్ । తదుత్తరయా ‘ ఉక్థ్యశ్చ ’ ఇత్యనయా జుహోతి । ఇహచ బ్రాహ్మణభోజనా

ద్యర్థమవశ్యం పిష్టాన్నం శ్రపయితవ్యమ్ । శృతాచ్చ హోమార్థం భేదేన పూర్వమేవోద్ధరణమ్ । మాంసౌదనస్య పిష్టాన్నస్య చ పార్వణవత్స్వకీయోవదానధర్మః । పలాశపర్ణంచేహ వపాహోమమాత్రే । అన్యద్దర్వ్యైవ ॥

ఆజ్యాహుతీరుత్తరాః ॥౨॥

ఉత్తరమంత్రకరణికా ఆజ్యాహుతీరష్టౌ జుహోతీత్యర్థః ॥ తే చ "భూః పృథివ్యగ్నినా" ఇత్యాదయః యజూరూపాః ॥

స్విష్టకృత్ప్రభృతిసమానమాపిండనిధానాత్ ॥౩॥

స్విష్టకృదాది తంత్రశేషం, సర్వాభిమర్శనాది చ ప్రదక్షిణీకృత్యేత్యేవమంతం (బ్రా)హ్మణభోజనం- పిండ నిధానంగ్రాసవరార్ధ్యంప్రాశ్నీయాదిత్యేవమంతం సర్వం పదార్థజాతం మాసిశ్రాద్ధవదిహాపి కర్తవ్యమేవేత్యర్థః । తత్ర చ మాంసౌదనాత్పిష్టాన్నాచ్చ స్విష్టకృతే సహావదానమితి భేదః ॥

అన్వష్టకాయామేవైకే పిండనిధానముపదిశంతి ॥౪॥

యా శ్వోభూతేఽన్వష్టకేతి విధాస్యతే తస్యామన్వష్టకాయామేవ పిండనిధానం- పిండప్రదానం నాష్టకాయామిత్యేకే ఆచార్యా ఉపదిశంతి॥

కేచిత్ —న పిండనిధానమేకే ఇతి వక్తవ్యే అన్వష్టకాయామేవైకే ఇత్యేవం వచనమేతజ్జ్ఞాపయతి—వికల్పోఽత్ర విధీయమానః కృత్స్నస్య కర్మణః సాపూపహోమస్య సాన్వష్టకస్య విషయే భవతీతి । తేన దధిహోమః కృత్స్నేనాన్వష్టకాంతేనాష్టకాకర్మణా వికల్ప్యతఇతి॥

కేచిత్ —అన్వష్టకాయాం యత్పిండనిధానం తదేవాస్య, న పునస్తదస్మిన్ప్రదేశే పృథక్కర్తవ్యమితి వచన(స్య)వ్యస్త్యాకర్మణోఽసమాప్తత్వసూచనమ్ । తేనాన్వష్టకాయామకృతాయాం నకర్తుర్భోజనం- నాపి పంచమహాయజ్ఞా ఇతి ॥

వస్తుతస్తు భాష్యకారేణాత్రార్థవిశేషస్యానుక్తత్వాత్, అన్వష్ట

కోభయోరపి పక్షయోరితి వక్ష్యమాణత్వాత్, అవాంతరప్రయోగస్య స మాప్తేస్సంఏష్టత్వాచ్చ ‘ అన్వష్టకాయామేవైకే ’ ఇత్యేషోఽన్వష్టకాయామేవ పిండనిధానం నాష్టకాయామితి ఫలాభిప్రాయో వ్యపదేశో ఇతి మంతవ్యమ్ ॥

అథ యజ్ఞోపవీతప్రాచీనావీతయోర్వివేకః— ఔపకార్యేచ, మాంసౌదనహోమేషు చాదితశ్చతుష్షష్ఠ్యైచ పిష్టాన్నహోమేచాజ్యహోమేషు చాదితష్షట్సు, దధిహోమేచ, ఆఘారాదిషుచ (ప్రాకృతేషు) యజ్ఞోపవీతం మన్త్రాణాం దేవలింగత్వాత్ । అన్యత్ర ప్రకృతివత్ప్రాచీనావీతమేవ ॥

నను చాత్ర కలియుగే ధర్మజ్ఞసమయాద్గోరాలమ్భో నిషిద్ధః తేన యద్యపి ‘ మాంసౌదనముత్తరాభిః ’ ఇత్యత్ర హవిరుపసర్జనీభూతమాంసాభావేపి కేవలౌదనహవిష్కహోమైః ప్రధానాంతర సహితైః అష్టకాధికార సిద్ధేరుపపత్తిః. తథాపి వపాహో(మే)మ)స్వరూపస్యైవాభావాన్న యుజ్యతే । నైవం, ప్రమాణబలేనకస్మింశ్చిత్ప్రధానే నిషిద్ధేపి ప్రధానాంతరైరేవ విషయప్రత్యభిజ్ఞానా దధికారసిద్ధే రుపపన్నత్వాత్ । అతఏవ దర్శపూర్ణమాసయోః ‘ నాసోమయాజీసన్నయేత్ ’ ‘ నాసోమయాజినో బ్రాహ్మణస్యాగ్నీషోమీయః పురోడాశో విద్యతే ’ ఇతి నిషిద్ధయోరపిసాన్నాయ్యాగ్నీషోమీయయోస్తద్వ్యతిరిక్తైరేవ ప్రధానైరధికారసిద్ధిః । ఇయాంస్తుభేదః — క్వచిచ్ఛ్రుతిర్నిషేధికా, క్వచిద్ధర్మజ్ఞసమయ ఇతి । ధర్మజ్ఞసమయోపి వేదవత్ప్రమాణం । అథవా—ఆజ్యమేవ వపామాంసయోస్స్థానేప్రయోక్తవ్యమ్ । ‘ ఆజ్యేన శేషం సంస్థాపయేత్ ’ ఇతి పాత్నీవతే దర్శనాత్ ‘ ఆజ్యస్య ప్రత్యాఖ్యాయమవద్యేత్ ’ ఇతి దర్శనాచ్చ । ప్రాప్తిస్తు నిత్యత్వాదేవాష్టకాయాః కృత్స్నాయాః । యద్వా—గోస్థానేఛాగపివాలబ్ధవ్యః । ప్రస్తుత సమానయోగక్షేమే ‘ ఐంద్రాగ్నం పున

రుత్సృష్టమాలభేత’ ఇత్యత్ర గోః పునరుత్సృష్టస్య స్థానే ‘పునరుత్సృష్టశ్ఛాగః’ ఇతి భరద్వాజసూత్రదర్శనాత్ । అపివాత్యంతలఘురపి దధి హోమపక్షః కలియుగే వ్యవస్థితో ద్రష్టవ్యః । ప్రమాణం తు త్రైవిద్యవృద్ధాశ్శిష్టా ఏవ ॥

ఏవం ముఖ్యకల్ప ముపదిశ్య, అథానుకల్పముపదిశంతి ॥

అథైతదపరం దధ్న ఏవాంజలినా జుహోతి యథాపూపమ్ ॥ ౧౦ ॥

యథా ‘యాం జనాః’ ఇత్యేతయా అపూపం జుహోతి తయా ఋచా దధ్నస్స్వావదాన ధర్మేణావదాయాంజలినా జుహోతి । పార్వణవచ్చాగ్నిముఖాంతే దధిహోమః అపూపహోమవచ్చావదానమ్ । ‘యేన జుహోతి తదగ్నౌ ప్రతితప్య’ ఇత్యాదికం లేపాంజనం చాన్యేన కారయితవ్యమ్ । అయం చ దధిహోమోష్టమ్యాం పూర్వాహ్ణే ॥

కేచిత్—అంజలిహోమాస్సర్వే అపూర్వాః నైవ తత్ర పురస్తాదుపరిష్టాత్తంత్రమ్, ఇతి ॥

అయం చానుకల్పోఽపూపహోమాద్యాజ్యాహుతిరుత్తరా ఇత్యేవమంతానామేవ స్థానే వేదితవ్యః, నాన్వష్టకాయా అపి; ఆజ్యాహుత్యంతం కర్మ విధాయాన్వష్టకాయాః ప్రాగేవ అనుకల్పస్య విధానాత్ । తేనోభయోరపి పక్షయోర్నవమ్యా మన్వష్టకా నిత్యైవ । తేన దధిహోమపక్షే న్వష్టకా నాస్తీతి నిర్మూలం । అయం చ దధిహోమవిధిర్హోమానామేవ స్థానే. దధ్న ఏవాంజలినా జుహోతీతి జుహోతిశబ్దస్య స్వారస్యాత్ తేనాస్మిన్నపి పక్షే బ్రాహ్మణభోజన పిండప్రదానయోరావృత్తిః । తస్మాత్సప్తమ్యాం రాత్రౌ బ్రాహ్మణాన్నిమంత్ర్యాష్టమ్యాం హోమస్థానే దధిహోమః, తతోఽపరాహ్ణే భోజనాది సర్వమపి కృతం, నవమ్యామన్వష్టకాపీతి సిద్ధమ్ ॥

అతఏవ యథార్థం మాంసగ్ం శిష్ట్వా శ్వో

ఘాతేఽన్వష్టకామ్ ॥౧౧॥

శ్వోభూతే నవమ్యా మన్వష్టకాఖ్యం కర్మ కర్తవ్యమ్ । అత ఏవ గోరష్టకాయామాలబ్ధాయాః మాంసం యథార్థం యథాప్రయోజనం శిష్ట్వా ఇత్యేతత్ప్రథమపక్షవిషయమ్ ॥

తస్యా మాసిశ్రాద్ధేన కల్పో వ్యాఖ్యాతః ॥౧౨॥

తస్యా అన్వష్టకాయాః కల్పో మాసిశ్రాద్ధవత్కర్తవ్య ఇత్యర్థః ॥ కల్ప ఇతి దేశాత్ప్రభృతి మిహ ద్రవ్యదేవతాదికం ప్రాప్యతే । తస్మాన్నిమంత్రణాది గ్రాసప్రాశనాంతం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవదవికృతం కర్తవ్యమ్ ॥ అథావశిష్టానాం మన్త్రాణాం యేషు వినియోగస్తాని కర్మాణి వ్యాచష్టే

సనిమిత్యుత్తరాం జపిత్వార్థం బ్రూయాత్ ॥౧౩॥

సనిర్యాచ్ఞాభిక్షణమ్ ।

కేచిత్—భిక్షణలబ్ధం ధనమితి ॥

యా సనిః 'భిక్షణే నిమిత్తమాచార్యో వివాహో యజ్ఞో మాతాపిత్రోర్బుభూర్షార్హతశ్చ నియమవిలోపః' 'తత్ర గుణాన్ సమీక్ష్య యథాశక్తి దేయమ్' (౨-౧౦ ౧-౨) ఇతి ధర్మశాస్త్రే అవగతా- తాముద్దిశ్య ఇత్యాగత్య । ఉత్తరాం మంత్రం 'అన్నమివ తే దృశే భూయాసం' ఇత్యాదిం సప్తజపిత్వా తమర్థం ప్రయోజనం బ్రూయాత్, యం భిక్షేత తం బోధయతి 'ఆచార్యార్థం భిక్షామి భవన్తమ్' ఇతి । ఏవముత్తరేష్వపి భిక్షణనిమిత్తేషు ప్రయోగేషు విశేషః వివాహార్థమిత్యాదిః । సప్తమే చ మంత్రేఽసావిత్యత్ర సంబుద్ధ్యా దాతుర్నామగ్రహణమ్ ॥

ఇదానీం యది యాచ్ఞయా రథాదీని లబ్ధాని, తదా కేన విధినా స్వీకారః ? ఇత్యుత్తరే విధయ ఆరభ్యంతే—

రథం లబ్ధ్వా యోజయిత్వా ప్రాంచమవస్థాప్యోత్తరయా రథచక్రే అభిమృశతి పక్షసీ వా ॥౧౪॥

రథశ్చేల్లబ్ధః తం కర్మణః కర్త్రైర్వాహాభ్యాం యోజయిత్వాథ తం ప్రాంచం ప్రాఙ్ముఖమవస్థాప్య ఉత్తరయా 'అఙ్కౌన్యఙ్కౌ' ఇత్యేతయా రథచక్రే ఉభే పాణిభ్యాం యుగపదభిమృశతి । అపివా పక్షసీఈషె ॥

అన్యథాపి పదార్థమాహుః ॥

ఉత్తరేణ యజుషాధిరుహ్యోత్తరయా ప్రాచీముదీచీం వా దిశమభిప్రయాయ యథార్థం యాయాత్ ॥ ౧౫ ॥

తత ఉత్తరేణ 'అధ్వనామధ్వపతే' ఇత్యనేన యజుషారథం స్వయమధిరుహ్య । దీర్ఘశ్ఛాందసః । ఉత్తరయా 'అయంవామశ్వినా' ఇత్యేతయా । ప్రాచీముదీచీం వా దిశమభి ప్రయాయ ప్రస్థాయాదృష్టార్థం తతో యథార్థం ప్రయోజనానుసారేణ యాయాత్ గచ్ఛేత్ ॥

కేచిత్—లబ్ధ్వేతి వచనాత్ క్రయాదిలబ్ధస్యాపి రథాదేః ప్రథమారోహణె విధిరయం భవతీతి । నైతత్. ప్రకృతయాచ్ఞాదినా లబ్ధరథాదివిషయత్వేనైవాస్య వాక్యస్య అర్థవత్త్వోపపత్తేః 'యాచ్ఞయారథాదీని లబ్ధ్వా' ఇతి భాష్యవిరోధాచ్చ ॥

అశ్వముత్తరైరారోహేత్ ॥౧౬॥

అశ్వశ్చేద్యాచ్ఞయా లబ్ధః తముత్తరైర్మన్త్రైః 'అశ్వోసి' ఇత్యాదిభిరారోహేత్ ॥

హస్తినముత్తరయా ॥౧౭ ॥

పూర్వవద్వ్యాఖ్యానమ్ । ఉత్తరయా 'హస్తియశసం' ఇత్యేతయా అసావిత్యత్ర చ సంబుద్ధ్యా ఐరావతేతి గజనామగ్రహణమ్ । అత్ర యద్యపి 'వజ్రేణాభినిదధామ్యసౌ' ఇతి లింగాదఙ్కుశాభిధానార్థతా మన్త్రస్య, తథాపి 'హస్తినముత్తరయారోహేత్' ఇతి వాచనికవినియోగస్య బలవత్త్వాత్తదనుసారేణైవ మన్త్రోవ్యాఖ్యాతవ్యః ॥

తాభ్యాగ్ రేషణే పూర్వవత్పృథివీమభిమృశేత్ ॥౧౮॥

తాభ్యాం తయోరశ్వహస్తినోః । రేషణే మరణే సతి । పూర్వవత్ హోమాంతే ప్రత్యవరోహణవత్ ‘స్యోనా పృథివీ’ ఇత్యేతాభ్యాం పృథివీ మభిమృశేత్ ॥

కేచిత్—తాభ్యాం అశ్వహస్తిభ్యాం గ్రామాదాద్యాభ్యామాపతితస్య రేషణే శరీరోపమర్దే జాతే ఇతి ॥

సంవాదమేష్యన్నన్యేన పాణినా ఛత్త్రం దండం చాదత్తే ॥౧౯॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే ద్వావింశఃఖండః

సంవాదః ఋణాదానాదివ్యవహారః.

కేచిత్—యత్ర స్థానే ప్రత్యర్థిభిస్సంవదతే ఇతి । ఋణాదానాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్ అన్యవహారే జయమిచ్ఛన్నిత్యర్థః । శేషం వ్యక్తమ్ ॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్యవిరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

ద్వావింశఃఖండస్సమాప్తః

అథ త్రయోవింశఃఖండః

దక్షిణేన ఫలీకరణ ముష్టిముత్తరయా హుత్వా గత్వోత్తరాం జపేత్ ॥ ౧ ॥

సవ్యపాణిధృతచ్ఛత్రదండ ఏవ దక్షిణేన పాణినా ఫలీకరణ ముష్టిముత్తరయా ‘అవజిహ్వక’ ఇత్యేతయా స్వాగ్నౌ జుహోతి । అసావిత్యత్ర సోమశర్మేతి ప్రథమయా ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణమ్ । యాసముక్త (ధర్మశాస్త్ర)ప్రర్థా)యం హోమ ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్ ।

కేచిత్—పరిస్తరణ ముభయతస్తూష్ణీం పర్యుక్షణం చ కర్తవ్యమ్, ముష్టినా చావాచీనేన హోమ ఇతి ॥

తతస్సంవాదదేశం గత్వా ప్రత్యర్థినం పశ్యన్నుత్తరాం ‘అతేవా

చ' ఇత్యేతాం జపేత్ । ఇహ చ సంబుద్ధ్యా నామనిర్దేశః ప్రత్యర్థినః ప్ర

క్రుద్ధముత్తరాభ్యామభిమన్త్రయేత విక్రోధో భవతి ॥౨॥

యది క్రుద్ధః ప్రత్యర్థీ వా వ్యవహారద్రష్టా వా, తత్క్రోధశాన్తిం చాసావిచ్ఛతి- తదా ఉత్తరాభ్యాం 'యాత ఏషా' ఇత్యేతాభ్యాం క్రుద్ధమితరం వాభిమన్త్రయేత । అనేన చాభిమన్త్రణేన క్రుద్ధో విక్రోధో విగతక్రోధో భవతి । ఫలవిధిశ్చాయమ్ । నార్థవాదమాత్రం, సూత్రకారేణ బద్ధత్వాత్ ॥

అసంభవేప్సుః పరేషాం స్థూలాభారికాజీవచూర్ణాని కారయిత్వోత్తరయానుప్రాయాస్య సమ్బాధ ఉపవపేత్ ॥౩॥

యః ప్రవత్స్యన్ గృహే వా ప్రజాతంతుం రక్షితుం స్వభార్యాయాం పరపురుష శుక్లస్య సంభవమిచ్ఛతి స పరేషామసంభవేప్సుః । తస్యాయముపదేశః । స్థూలాభారికాయా జీవన్త్యాశ్చూర్ణాన్యన్యేన కారయతి । ఆభారికా గౌళికా సరీసృపవిశేషః, శతచరణా నామ । సా చ ద్వివిధా, గ్రామ్యా చారణ్యా చ తయోరారణ్యా స్థూలా గ్రామ్యా తన్వీ । జీవచూర్ణాని చాశ్మాదినా మహతా ప్రహారేణ మార్యమాణాయాం భవతి । తతస్తాని చూర్ణాన్యుత్తరయా 'అవజ్యామివ ధన్వనః' ఇత్యేతయానుప్రాయ్య భార్యాయాః సమ్బాధే యోనావుపవపేత్ । ఏవం కృతే సంబాధ ఉపభోగయోగ్యో న భవతి ॥

అథ యదా పరపురుషశఙ్కాం నైతి తదా స్వశుక్లసంభవసిద్ధ్యర్థే భైషజ్యముచ్యతే—

సిద్ధ్యర్థే బభ్రుమూత్రేణ ప్రక్షాళయీత ॥౪॥

కపిలాయాః గోర్మూత్రేణ ప్రక్షాళయీత సంబాధమ్ ॥ అథ యస్య వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా ద్విజస్య యద్గృహే పణ్యం పణనీయం భాణ్డాన్నరత్నాద్యం ప్రాణిద్రవ్యం క్షారలవణాద్యపి తస్య సిద్ధ్యర్థే వ్యవహా

ఇతి ద్రవ్యార్థం అర్ఘాపకర్షాదినా లాభార్థం కర్తవ్యం కర్మాహ—

సిద్ధార్థే యదస్య గృహే పణ్యం స్యాత్తత
ఉత్తరయా జుహుయాత్ ॥౫॥

క్రయ్యద్రవ్యాదుపసారేణాజ్యభాగాంతమగ్నిముఖాంతం వా కృత్వా తస్మాత్పణ్యాదవదాయోత్తరయా 'యదహం ధనేన' ఇత్యేతయా జుహుయాత్ । అత్ర తత ఇతి వచనాన్న ప్రాణిద్రవ్యాద్ధోమః, తతోఽవదానేజ్యావైకల్యాపత్తేః ।

కేచిత్—అస్యేతి వచనాదన్యేన తద్ధితైషిణా హోతవ్యం । మంత్రే చాహమిత్యస్య న విరోధః స ఏవ భూత్వా సజుహోతీతి ॥

యం కామయేత నాయం మచ్ఛిద్యేతేతి జీవ
విషాణే స్వం మూత్రమానీయ సుప్తముత్తరా
భ్యాగ్ం స్త్రిః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ ॥౬॥

యం భర్తారం సపత్న్యామన్యస్యాం వా ఇంద్రియదౌర్బల్యాదనురక్తం యా స్త్రీ కామయేత అయం భర్తా మత్ మత్తో న ఛిద్యేత అస్య మయ్యవిచ్ఛేదేన స్నేహస్స్యాదితి సా స్త్రీ జీవవిషాణే జీవతో గోర్విషాణే బలా(త్పాటి)ఉత్పాటి) తే స్వం మూత్రమానీయ తేన భర్తారం సుప్తం ఉత్తరాభ్యాం 'పరి త్వా గిరేరమిహం' ఇత్యేతాభ్యాం త్రిః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ । అత్రానీయేతి వచనాత్పూర్వమన్యస్మిన్పాత్రే మూత్రయిత్వా శౌచం చ కృత్వా తతో విషాణేనానయనం ॥

కేచిత్—భృత్యవిషయమేతత్ స్వామినః కర్మేతి ।

అథ భృత్యాదీనాం పలాయితానాం పునరాగమనకామస్య కర్మాహ—

యేన పథా దాసకర్మకరాః పలాయే
యుస్తస్మిన్నిక్రాన్త్యుపసమాధాయోత్తరా ఆహు
తీర్జుహుయాత్ ॥౭॥

దాసాశ్చ భృతికర్మకరాశ్చ దాసకర్మకరాః । తే యేన పథాప

లాయోర్దా తస్మిన్నభిభూమావేవ ఇణ్వానిలోకప్రసిద్ధానిదారుమయా న్యుపసమాధాయ నిధాయ తేష్వేవానగ్నౌ 'పదేజుహోతి' ఇతివత్ ఉత్తరాః 'ఆవర్తన వర్తయ' ఇత్యాద్యుక్తైః మంత్రకరణికాశ్చతస్ర ఆజ్యాహుతీర్జుహుయాత్ । అపూర్వంచేదంకర్మ। అత్ర యద్యపి దాసకర్మకరా ఇతి బహువచనం. తథాప్యేకస్యద్వయోర్వా పలాయనేపి భవత్యేవేదంకర్మ ॥

కేచిత్—పత్నీణ్వాన్యగ్నౌ ప్రజ్వాల్య,తత్రాగ్నావేవహోమ ఇతి॥

శ్రీ యద్యేనం వృక్షాత్ఫలమభినిపతేద్వ
యో వాభివిక్షిపేదవర్షతక్యే వాబిందురభి
నిపతేత్తదుత్తరైర్యథాలింగంప్రక్షాళయీత॥౨

యద్యేనం ద్విజం వృక్షాత్ఫలం అభి ఉపరినీచైరకస్మాత్పతేత్,యది వా వయః పక్షీ పక్షాభ్యామేన మభివిక్షిపేత్ ఉపరిపక్షపాతేన(నును యాత్)ధునుయాత్)యదివా అవర్షతక్యే అభ్రశూన్యే నభసితస్మాద్బిందురపాంస్తోకః అభినిపతేత్, వ్యాఖ్యాతమ్ । తత్ఫలనిపాతాదిభిరుపహతం శరీరాంగముత్తరైర్మంత్రై ర్యథాలింగం ప్రక్షాళయీత।తత్ర 'యదివృక్షాత్' ఇతి ఫలాభిపాతే 'యే పక్షిణః' ఇతి వయోభివిక్షేపే 'దివోనుమా బృహతః' ఇతి బింద్వభినిపాతే। యథాలింగమితి తు వచనమేకైకస్మిన్నిమిత్తేత్రిభిస్త్రిభిఃప్రక్షాళనంమాభూదితి

—అద్భుతప్రాయశ్చిత్తమ్—

శ్రీ అగారస్థూణావిరోహణే మధునఉపవేశనే
దుష్స్వప్నకపోతపదదర్శనేఽమాత్యానాంశరీర
రేషణేన్యేషుచాద్భుతోత్పాతేష్వమావాస్యా
యాం నిశాయాం యత్రాపాంనశృణుయాత్త
దగ్నేరుపసమాధానా ద్యాజ్యభాగాంతఉత్త
రాఃఆహుతీః హుత్వాజయాదిప్రతిపద్యతే॥౯ శ్రీ

తత్రాద్భుతాః స్వభావతః పూర్వమభూతాస్సంతో భవంతీతి। ఉత్పా
తా ఇతి తు ఊర్ధ్వం భవంతి అవ్యక్తావస్థాయాం ప్రాప్నువంతి అద్భు
తాశ్చోత్పాతాశ్చేతి ద్వంద్వసమాసః । శబ్దభేదస్తు భౌమదివ్యభేదాభి
ప్రాయః। తత్ర దివ్యా ఉత్పాతాః రాత్రావింద్రధనురాదర్శ(లోక)కీల
నీల)కీలాల)ఇత్యాదయః। భౌమాంస్త్వద్భుతానగారస్థూణేత్యాదినా
స్వయమేవోదాహరతి। అగారస్య స్థూణాః అగారస్థూణాః తాసాం విరో
హణే అంకురోపజననే। స్థూణాగ్రహణంచాన్యస్యాపి గృహసంబంధినో
వంశాదేరనిఖాతస్యాపి ప్రదర్శనార్థం నిమిత్తగతవిశేషణత్వాత్ మధు
న ఉపవేశన ఇత్యగారఏవ। ఉపసర్జనస్యాప్యగారశబ్దస్య యోగ్యత్వేన
బుద్ధ్యా విభజ్య సంబంధః ఆరామాదిష్వనద్భుతత్వాత్। కుప్త్రీచుల్లీ
భ్రాష్ట్రమంబరీషమిత్యనర్థాంతరం । తస్యాం కుప్త్ర్యాం పచనాగార ఇ
త్యర్థః । కపోతస్యాప్యారణ్యస్య పక్షివిశేషస్య(పద)పాత)దర్శనే
కుప్త్ర్యామిత్యపి ప్రదర్శనార్థం అంతర్గృహేఽప్యస్యాద్భుతత్వాత్। అ
మాసహ వసంతీత్యమాత్యాః ఏకపాత్రభోజనాః పుత్రభ్రాత్రాదయస్తే
షాం బహూనాం సంతతం శరీరశేషణే శరీరనాశనే మరణ ఇత్యర్థః ॥

కేచిత్ —అమాత్యానాం యుగపద్వ్యాధావపీతి ।

అన్యేషు చాద్భుతోత్పాతేషూక్తేభ్యోఽన్యేషు గృహమధ్యే వల్మీకజ
ననాదిష్వద్భుతేషు ఉత్పాతేషు చ దృష్టేషు సత్సు తత్సూచితదురితశాం
త్యాదికామో మావాస్యాయాం నిశాయాం రాత్ర్యాం ముహూర్తద్వ
యాదూర్ధ్వమ్ ॥

కేచిత్ —ద్వితీయే యామ ఇతి ।

యత్రాపాం వహంతీనాం శబ్దం న శృణుయాత్ ।

కేచిత్ —కుమ్భైరుదధానేష్వానీయమానాస్వితి।

తథాభూతే దేశేఽగ్నేరుపసమాధానాదితంత్రం ప్రతిపద్యతే।
తంత్రవిధానంచాస్య ఆజ్యహవిష్ట్వాత్। ఆజ్యభాగాంత ఇతి త్వర్థక్స

త్యప్రతిషిద్ధార్థమ్। ఉత్తరా ఆహుతీః 'ఇమం మే వరుణ... తత్త్వాయామి' ఇత్యేకాదశాహుతీర్హుత్వా వచనబలాజ్జయాదిప్రతిపద్యతే। అత్ర ప్రజాపతయ ఇతి ప్రతీకేన 'ప్రాజాపత్యా వ్యాహృతీః' ఇతివత్ 'ప్రజాపతే న త్వదేతాని' ఇత్యేషైవ గృహ్యతే ॥

పరిషేచనాన్తం కృత్వాభిమృతేభ్య ఉత్తరయా దక్షిణతోఽశ్మానం పరిధిం దధాతి దధాతి ॥౧౦॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయే గృహ్యప్రశ్నే త్రయోవింశః ఖణ్డః.

సమాప్తశ్చాష్టమః పటలః

సమాప్తశ్చాయమాపస్తమ్బగృహ్యప్రశ్నః

తతః పరిషేచనాన్తం తన్త్రశేషం కరోతి। శమ్యాః పరిధ్యర్థా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్

కేచిత్—ఆజ్యభాగాన్త ఇత్యనేన తన్త్రప్రాప్తౌ సిద్ధాయామగ్నిరుపసమాధానాదివచనమగ్నిమాత్రస్య ఉపసమాధానార్థమ్। తేనౌపాసనధర్మస్యైవేదం కర్మ లౌకికేఽపి భవతి। అన్యాని చైవం ప్రకారాణి దృష్టఫలాని నైమిత్తికాని పణ్యహోమాదీని, అస్య సర్వాన్తే అగ్నివిధానస్య సర్వార్థత్వావగమాదితి

అభిమృతేభ్య ఇత్యాదినా 'అమాత్యానాం శరీరరేషణే' ఇత్యస్మిన్నధ్యాయే కశ్చిద్విశేషోఽభిధీయతే। అభిమృతా ఆభిముఖ్యేన మృతా(అ)యోగ్యతయా జీవన్త ఏవ అమాత్యానాం సన్తతమరణదర్శనేన స్వయమపి మరణాద్భీతా ఇత్యర్థః। తేభ్యస్తదర్థం సన్తతమరణభయనివృత్త్యర్థం ఉత్తరయా 'ఇమం జీవేభ్యః' ఇత్యనయా పరిధిం మృత్యోర్వ్యన్తర్ధానభూతం అశ్మానం దక్షిణతో నిదధాతి। ఏతచ్చ తన్త్రశేషాన్తే కృత్వేతి క్త్వాప్రత్యయబలాత్ ॥

కేచిత్—నిదధాతి ప్రతిష్ఠాపయతి। పరిధివచనాచ్చ తస్యాశ్మనః ప్రచ్యావనం న కర్తవ్యమితి॥

దధాతి దధాతీతి ద్విరుక్తిః ప్రశ్నసమాప్తిసూచనార్థా ॥

ఇత్థం సుదర్శనార్యేణ గృహ్యతాత్పర్యదర్శనమ్ ।
కృతంభాష్యానుసారేణ యథామతి యథాశ్రుతమ్ ॥*॥
అత్రానుక్తందురుక్తంవా మతిమాన్ద్యాచ్ఛ్రుతస్య వా।
సన్మార్గప్రవణానాంనః క్షన్తుమర్హన్తి పణ్డితాః ॥*॥

ఇతి శ్రీసుదర్శనాచార్య విరచితే గృహ్యతాత్పర్యదర్శనే

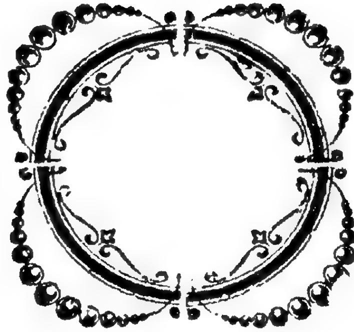
శ్రీ త్రయోవింశఃఖణ్డః శ్రీ

అష్టమశ్చ పటలస్సమాప్తః

హరిః ఓం తత్సత్.

శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీమదాపస్తంబమహర్షయే నమః

శ్రీమత్సమస్తాస్తికవిద్వజ్జనమనః ప్రసాదనద్వారక
శ్రీభగవన్ముదే ప్రవృత్తత్వాన్నానాదేశానీత ప్రాచీ
నానేకవిద్వత్పుస్తకసాహాయకాద్యథామతిపరిశోధ్య
పరిష్కృతా శ్రీమత్తాళవృంత. నివాసికృతా
శ్రీమదాపస్తమ్బగృహ్యాండపిళ్ళాఖ్యప్రయోగవృత్తిః

శ్రీమహీశూరపురీ మధ్యవిద్యోతమాన దివ్యరత్న
సింహాసనారూఢ శ్రీమచ్చామరాజేంద్రాశ్రితేన
ధర్మాధికారిచక్రవర్త్యయ్యంగార్యేణ
మహీశూరపురీమధ్యవర్తిన్యాం
విద్యాతరఙ్గిణ్యాఖ్యాయామ్.
స్వీయముద్రాక్షరశాలాయామ్
ముద్రాపితాసతీ విజయతేతమామ్
ఇదానీమేతన్మూల్య మర్ధరూప్యమ్
సన్ ౧౮౯౪

యథావస్థితమాతృకాలాభాత్క్వచిత్ప్రమాదిక
దోషావర్తేరన్ । తేచదోషజ్ఞైర్మహాత్మభిః పరి
శోధ్య పరిహరణీయా ఇత్యర్థయే

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధం	శుద్ధం
౨౧౪	౩	నిమార్జనవః	నిమార్జనం
౨౧౬	౩	క్రియతెతతః	క్రియతెంతతః
౨౧౬	౫	ప్రోక్షార్ధ	ప్రోక్షార్థ
౨౧౬	౨౧	ఇత్యృదా	ఇత్యృచా
౨౧౮	౧౩	కర్త్మార్ధర	కర్మార్థం
	౧౮	అధవా	అథవా
	౨౫	అపహ్నృతోదా	అపహ్నృతోవా
౨౨౦	౧౦	యధోత్తరః	యథోత్తరః
	౧౨	జుపిత్వా	జపిత్వా
౨౨౧	౮	ధార్యాయాం	థార్యాయాం
	౧౪	నివృజ్య	నిమృజ్య
	౧౬	మధే	మథే
	౨౪	సస్రావ	సంస్రావ
౨౨౩	౬	దాతిధ్యం	దాతిథ్యం
	౧౯	మపదాయ	మనదాయ
౨౨౪	౨౦	బ్రాహ్మసదనె	బ్రహ్మసదనే
౨౨౫	౯	స్వధా	స్వధా
౨౨౬	౪	త్యృవాచ	త్యృచాచ
౨౨౮	౯	ప్రాజాపత్యం	ప్రాజాపత్య
౨౨౯	౨	దాఇత్యు	తాఇత్యు
	౧౫	అధాస్య	అథాస్య
	౨౩	పృధవా	పృథవా

శుద్ధాశుద్ధపత్రికా

పుట	పఙ్క్తి	అశుద్ధమ్	శుద్ధమ్
	౨౪	వ్రభాతె	ప్రభాతె
	౨౫	పత్సం	వత్సం
౨౩౦	౮	స్థాపనం	స్థానం
	౨౦	ప్రథనుతః	ప్రథమతః
	౨౪	ప్రతపతె	వ్రతపతె
౨౩౧	౯	విశ్వే।అసాఽ్ర	విశ్వేఅస్మాఽ్ర
	౨౧	మపరా	మవరా
౨౩౨	౧౭	సమంజతు	సమంజంతు
	౨౫	హానుహావం	అనుహావం
౨౩౫	౧౫	పిత్రధార్నాం	పిత్రథార్నాం
౨౩౬	౨౩	ఋఘ్యతాం	ఋధ్యతాం
౨౪౦	౧	ప్రహ్మ	బ్రహ్మ
	౨౫	నిపత్త్రియం	నిషత్త్రియం
౨౪౧	౭	మేధాఅప్సరా	మేధామప్సరా
	౨౫	మేధాంమెదేప స్సవితె	మేధాంమఇం ద్రఇ
౨౪౭	౫	దా।శుషే	దాశుషె
౨౫౮	౨౦	పృథిపీ	పృథివి
౨౬౨	౭	త్రిణ	తీ్రణ

ఆండపిళ్ళాఖ్యగృహ్యప్రయోగవృత్తివిషయసూచికా

విషయానుక్రమణికాః

౮

అష్టమపటలే

శ్రీహయగ్రీవాయనమః

శ్రీతాళవృంతనివాసికృతాండపిళ్ళాఖ్య ప్రయోగప్రారమ్భః

శ్రీమదాపస్తంబీయ గృహ్యప్రయోగో వక్ష్యతే.

(౧) ‘అథ కర్మాణ్యాచారాద్యాని గృహ్యంతే’ అథానంతరమాచారాద్యాని కర్మాణి గృహ్యంతే జ్ఞాయంతే కర్తవ్యత్వేన తాని కార్యాణి । తత్ర— (౨) ‘ఉదగయనపూర్వపక్షాహః పుణ్యాహేషు కార్యాణి’ । ఉదగయనాదయః ప్రసిద్ధాః । పుణ్యాహస్తు ‘దేవస్య సవితుః ప్రాతః ప్రసవః ప్రాణః’ (తై,బ్రా,౧-౫-౩) ఇత్యస్మిన్ననువాకే పఞ్చపుణ్యాహా ఉక్తాః ప్రాతర్మధ్యందినాపరాహ్ణాదిశబ్దవాచ్యాః నాడికాత్రయం నాడికాతృతీయాంశశ్చైకః పుణ్యాహః । ఏతాని కర్తవ్యాని చౌళాదీని । సీమంతోన్నయనాదీనాం నైమిత్తికానామపి పూర్వపక్షపుణ్యాహో భవంతి నతూదగయనాదయః । (౩) సర్వం ‘యజ్ఞోపవీతినా’ కర్తవ్యం ॥ (౪) యథాప్రదక్షిణం భవతి తథాకర్మాణి కరోతి । (౫) సర్వత్రపురస్తాదుదగ్వా కర్మణాముపక్రమః (౬) తథాపవర్గోఽపి పురస్తాదుదగ్వా భవతి । అపవర్గస్సమాప్తిరిత్యర్థః ॥ (౭) అపరపక్షే పిత్ర్యాణికర్మాణి కర్తవ్యాని । ఉదగయనాది ర్న భవతి ॥ (౮) ప్రాచీనావీతినా పిత్ర్యాణి కర్తవ్యాని । (౯) యథా ‘ప్రసవ్యం’ తథాచకరోతి । (౧౦) ‘అపవర్గశ్చదక్షిణతో’ భవతి ॥(౧౨) అగ్నిమిద్ధ్వేతి ॥ అత్ర ధర్మశాస్త్రోక్తేన విధినాగ్నిప్రతిష్ఠాపనమ్ ॥ కింపునస్తత్— ‘నిత్యంలోకఉపవిశన్తియత్ర కృచాగ్నిముపసమాధాస్యన్ స్యాత్తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రోలేఖాలిఖిత్వాద్భిరవోక్ష్యాగ్నిముపసమిన్ధ్యాత్ ॥ ఉత్సిచ్యైతదుదకముత్తరేణపూర్వేణవాన్యదుపదధ్యాత్ (ఆప-ధ-౨-౧-౧౨-౧౩)

నం దేవసవితః ప్రసువేతి సమన్తమ్ ॥ (౪) పైతృకేషు ' మాసిశ్రాద్ధాదిషు కర్మసు సమన్తమేవాప్రదక్షిణం పరిషించతితూష్ణీమ్ । (౫) తతః ఖాదిరం పాలాశం వా పఞ్చదశదారుక మాజ్యాక్తమిధ్మమగ్నావాధాయాఘారావాఘారయతి దర్శపూర్ణమాసవత్తూష్ణీమ్ । ఉత్తరం పరిధిసన్ధిమన్వవహృత్య దక్షిణా ప్రాఞ్చమృజుం సన్తతం జ్యోతిష్మత్యాఘారమాఘారయన్ సర్వాణీధ్మకాష్ఠాని సంస్పర్శయతి । దక్షిణం పరిధిసంధిమన్వవహృత్య ప్రాఞ్చముదంచమిత్యాది ॥ ఆఘారయోః ప్రజాపతిర్దేవతా । అథవా ప్రథమస్య ప్రజాపతిర్ద్వితీయస్యేంద్రః । (౬) అథాజ్యభాగౌ జుహోత్యగ్నయే స్వాహేత్యుత్తరార్ధపూర్వార్ధే ప్రాగుదీచ్యాం । అగ్నయ ఇదం । సోమాయ స్వాహేతి దక్షిణార్ధపూర్వార్ధే దక్షిణపూర్వస్యాం సమంపూర్వేణ । సోమాయేదం (౭) యథోపదేశం ప్రధానాహుతీర్హుత్వా జయాభ్యాతానాన్రాష్ట్రభృతః ప్రాజాపత్యాం వ్యాహృతీర్విహృతాః సౌవిష్టకృతీమిత్యుపజుహోతి । యథోపదేశంయే నయేన మన్త్రహవిరవదానాదినా వివాహాదిషు ప్రధానాహుతయ ఉపదిష్టాః తేన తేన విధానేన తాస్తాహుత్వా । జయాః 'చిత్తంచస్వాహా ' ఇతి త్రయోదశ । 'అగ్నిర్భూతానామధిపతిస్సమావత్వస్మిన్ ' ఇతి సానుషఙ్గా అభ్యాతానా అష్టాదశ తత్ర 'పితరః పితామహాః ' ఇత్యస్మిన్మన్త్రే జీవపితృకస్య పితర ఇత్యస్య లోపః 'పితామహాః పరేపరే ' ఇత్యేవమన్త్రః జీవపితామహస్య పితామహా ఇత్యస్య లోపః ॥ జీవపితృపితామహస్యోభయోర్లోపః । కేచిదవికృతం జుహ్వతి, జీవపితృకాణాం చ విశేషానాస్తీత్యాహుః । రౌద్రపిత్ర్యోశ్చాపాముపస్పర్శనమ్ । ఋతాషాడితి రాష్ట్రభృతః పర్యాయేణ హూయన్తే ॥ 'ప్రజాపతేన త్వదేతాని ' ఇతి ప్రాజాపత్యా । భూర్భువస్సువరితి వ్యాహృతయో విహృతాః, నసమస్తాః । యదస్య కర్మణ ఇతి సౌవిష్టకృ

తి । (౮) పూర్వవత్పరిషేచనమన్వమంస్థాః ప్రాసావీరితిమన్త్రసన్నామః కర్తవ్యః అగ్నేరుపసమాధానాదితంత్రమోషధిహవిష్షుదధ్యంజలౌచేష్యతే ఉపనయనాదిషు వచనాద్భవతి ॥ అగ్నిముఖస్విష్టకృతౌ చ దధ్యోషధిహవిష్ష్వేవ వివాహేలాజహోమం వర్జయిత్వా 'సర్షపాః ఫలీకరణమిశ్రాః' (గృ-౧౫-౬) 'దక్షిణేన ఫలీకరణముష్టిమ్' (గృ-౨3-౧) ఇత్యత్రాపానసహోమవైశ్వదేవయోశ్చ యావదుక్తమ్। వ్రతాధ్యాయోపాకరణోత్సర్జనేషు సాగ్నిముఖం తన్త్రం జయాదయశ్చ ॥ తత్ర శ్లోకాః—

తన్త్రమోషధిమత్సుదధన్యపి ప్రేష్యతే వచనాదితరత్రతు ॥ స్విష్టకృచ్చ తథాగ్నిముఖం భవేల్లాజహోమమపాస్య కపర్దినా ॥ సర్షపేషు తథైవహవిష్యభుగ్వైశ్వదేవ ఫలీకరణాహుతౌ ॥ యావదుక్తమవేహి జయాదికం నాస్తి యత్రవచస్స్వర తత్రతు ॥ ఉత్సృజౌ సముపాకరణే వ్రతేష్విన్ధనాగ్నిముఖం చ జయాదిచ ॥

(౧౦) పార్వణాష్టకామాసిశ్రాద్ధ సర్పబలీశానబలిషు (౧౧) ద్విర్జుహోతి ద్విర్నిమార్ష్టి ఇత్యాదివిధిః । లెపూపదేశ మతాత్ 'లేపయోః ప్రస్తరవత్' ఇత్యపి వికల్పేన లభ్యతే । హృదయేసంసర్గస్థాలీపాకాదన్యకర్మసు చ నిత్యం లెపయోః ఇతి ॥—॥తత్రశ్లోకాః॥

అష్టకాథవసర్పబలిష్వథో పార్వణేపితృకర్మణి మాసికే ॥ అగ్నిహోత్రిక ఏషవిధిర్భవేత్ ఔపదేశమతాదపి లెపయోః ॥ అన్యకర్మసు సాగ్నిముఖేష్వయం లేపయోరితినిత్యమపీష్యతే ॥ ప్రజ్వాల్య వహ్నిం పరితస్సమూహ్య పర్యుక్ష్యహస్తస్థజలేన సమ్యక్ ॥ దర్భైః పరిస్తీర్య యథోక్తమస్య పశ్చాచ్చబర్హిస్తృణుయాత్పురోగమ్ ॥ సమ్మృజ్య దర్వీం హవిషా ప్రధాన తత్స్విష్టకృత్ప్రాశనభక్షణార్థమ్ ॥ నైష్ఠావిహోప

స్తరణాభిఘారౌ ప్రధానహోమాం స్తత ఏవ హుత్వా ॥ తథా
గృహీత్వా నిమృజేచ్చ లేపం బర్హిష్యథ స్విష్టకృతశ్చ హో
మః ॥ (ప్రా)చీనమా(వీ)వృ)త్య నిగృహ్య లేపం నిమార్జనం ద
క్షిణతశ్చ భూమ్యామ్ ॥ (ప్రా)శ్య (త)స్త)ప)ఏవాచమనం పు
నశ్చ నిష్క్రమ్య శేషస్య భవేచ్చ భక్షః ॥ సంలిహ్య దర్వ్యా
చమనం తతస్స్యాత్ సధర్మకోఽయం విధిరాగ్నిహోత్రః ॥

నిత్యవద్వివాహాదిషు వృత్తేష్వాశీర్వచనం ॥ ధర్మశాస్త్రవచ్చ 'భూతి
కర్మసు ' (ఆప-ధ-౧-౧౩-౯) ఇతి । ఉపనయనాదౌ యత్రవచన
మస్తి తత్రక్రమార్థం వచనమ్ । తథా ' శుచీన్మన్త్రవతస్సర్వకృత్యేషు
భోజయేత్ ' (ఆప-ధ-౨-౧౫,౧౧) (తథా) ఆరమ్భే 'బ్రాహ్మణాన్భో
జయిత్వా' ఇతి క్రమార్థముపనయనాదౌ వచనమ్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥—

యదాశిషాం స్మృతివిహితం హి వాచనం తదన్తతో భవతి వి
వాహకాదిషు ॥ క్రమాయ తద్ధ్యుపనయనాదికే వచః త
త్రైవ తద్ద్విజవరభోజనం భవేత్ ॥

ప్రాయశ్చిత్తకారికాః—

గార్హ్యేషు కర్మస్వపరాధదృష్టావబ్రాహ్మణోక్తేషు సుని
ష్కృతిస్స్యాత్ ॥ ఏకాహుతిర్వ్యాహృతిభిర్హుతాసౌ స్తా
త్రైష వా నాదేశ ఇహాసుయామః ॥ యత్కర్మణి బ్రాహ్మణశబ్ద
ఉక్తో భ్రేషస్తిచేత్తత్ర (య)త)థోపనీతౌ ॥ తత్కర్మవ
న్నాభువ ఆహుతిస్స్యాత్ భవేదనాజ్ఞాతవిధిద్వయం వా ॥

ఆచారలక్షణేయస్మిన్ బ్రాహ్మణగ్రహణం స్మృతమ్ ॥
భ్రేషే న గ్నా యది త్వస్మిన్ననాజ్ఞాతజపో భవేత్ ॥

ఇతి గృహ్యప్రయోగవృత్తౌ

—॥ప్రథమః పటలః॥—

పాణిగ్రహణకర్మోచ్యతే । పాదౌ ప్రక్షాళ్యాచమ్య కృతప్రాణాయామో వరాన్ ప్రేషయిష్య ఇతి సంకల్ప్య సుహృదస్సమవేతాన్మంత్రవతో వరాన్ ప్రహిణుయాత్ ॥ సుహృదో మిత్రాణి ॥ సమవేతాన్ ఏకకార్యవతః వరాన్ ప్రతి మంత్రవతో మంత్రబ్రాహ్మణవతః ప్రహిణుయాత్ ప్రేషయేదిత్యర్థః । తాన్ ప్రసుగ్మంతేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమంత్రయేత్ । అభిమంత్రణమాభిముఖ్యేన మంత్రస్యోచ్చారణం ॥ అనుమంత్రణమప్యనేనైవ వ్యాఖ్యాతం ॥ అనుమంత్రితం ద్రవ్యగతేన చిత్తేనేత్యేతావాన్విశేషః । తే ప్రేషితాః వరాః కన్యాదాతారం బ్రూయుః వాత్స్యాయనాయ యజ్ఞశర్మణే గౌతమీం జనితాం ధర్మప్రజార్థం వృణీమహ ఇతి ॥ దదామీతి దాతాఽఽహ ॥ ఏవముక్తే సంగతాయ వరాయ కన్యాముదకపూర్వకం ప్రయచ్ఛతి గౌతమీం జనితాం వాత్స్యాయనాయ యజ్ఞశర్మణే తుభ్యం ప్రజాసహత్వకర్మభ్యః ప్రతిపాదయామీత్యుక్త్వా ప్రయచ్ఛతి । ఫకప్రత్యయే సతి వాత్స్యాయనాయేతి భవతి ॥ ఏవం సర్వత్ర ॥ తాం ప్రతిగృహ్య వరో యత్ర క్వచాగ్నిమితి విధినా వివాహస్థానే అగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి తత్ర కన్యాయాస్తే గోమధుపర్కం. గృహ్ణాతి వరో వేదాధ్యాయశ్చేత్ నో చేద్గవా వినా గృహ్ణాతి । వరస్య య ఆచార్యాదిః పూజ్యః తస్యాఽపి వేదాధ్యాయాయ కన్యాప్రదో గోమధుపర్కం దదాతి । అత్రాదృశాయ వినా గవా ॥ వేదాధ్యాయః షడంగవిత్ । తతోఽభ్రాతృఘ్నీమిత్యృచం కన్యాం దృష్ట్వా జపతి ॥ దృష్ట్వైవోపసంహరతి చక్షుః ॥ అఘోరచక్షురిత్యృచా తస్యాః దృష్టౌ దృష్టిం నిపాతయతి ॥ అవయవశో నిరీక్షతే । అత్ర వరవధ్వోస్సంకల్పః ॥ దర్భేనుదగగ్రానాస్తీర్ణేషు వధూవరావుపవిశ్య ఆవాభ్యాం కర్మాణి కర్తవ్యాని ప్రజాశ్చోత్పాదయితవ్యాః ఇతి బ్రూయాతాం ॥ తతోఽంగుష్ఠేనోపమధ్యమయాఽంగుళ్యా

దర్భాగ్ సంగృహ్య ఇదమహమితి యజుషా తస్యాః భ్రువోరన్తరాగ్ సం
మృజ్య ప్రతీచీనం నిరస్యేత్ ॥ అప ఉపస్పృశతి ॥ ప్రాప్తే నిమిత్తే
జీవాగ్ం రుదన్తీత్యృచం జపేత్ । నిమిత్తం చ రోదనం ॥ యస్మిన్ కాలే స్త్రి
యో మాత్రాదయో వధ్వా వియోగమనుస్మృత్య రుదన్తి తదా జపే
దిత్యర్థః ॥ యది వరణకాలే కన్యా రోదితి తస్యా వరణమేవ న కర్త
వ్యమ్ ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥—॥ ప్రాణసంయమనం ప్రథమం భవేత్ప్రేష
ణం సుహృదామభిమన్త్రణమ్ । సంగతాయ వరాయ సమర్పణలేస్వా
మి హాతు సధూజలపూర్వకం ॥ స్థాప్య తే చ వివాహమహీతలే పావకో
విధివన్మధుపర్కకః ॥ సోత్రిగో సహితో ఽనహితోపి వాదీయతే వర
వృత్తసమీక్షయా ॥ ఏవమేవ వరాపదితాయ చాభ్రాతృమన్త్రజపోఽథ
సమీక్షణమ్ ॥ అత్ర చాగురణాం వరకన్యయోః భ్రువోరన్తరం యజుషా పరిమృ
జ్యతే ॥ కన్యకా స్వజనో యది సాపి వా యది రోదితి బన్ధువియోగ
తః ॥ తర్హి జీవవతీం తు జపేదృచం కన్యకావగణపరివర్జనమితి ॥ త
తః పూర్వోక్తలక్షణాన్ స్వగ్నాన్ వృక్షతూర్ప్రిరమిత్యృచాద్భిః ప్రహిణు
యాత్ ప్రేషయేత్ ॥ తృణావకాద్యపనీయాప ఆనయన్తి అస్యాః
స్నానార్థం అభీగఘ్నీః అభీరఘ్నాతి న్య ఇత్యర్థః ॥ అగ్ర్యమ్ ఇతి యజుషా త
స్యాః శిరసి కుశేణ్వం నిధాయ । ఇణ్వం నామ కుంభధారణార్థం తృ
ణపుంజమ్ । ఖే నస ఇత్యృచా ఇణ్వదక్షిణం యుగచ్ఛిద్రం ప్రతిష్ఠాప్య శం
తే హిరణ్యమిత్యృచా ఛిద్రే హిరణ్యనిధానమ్ ॥ యాః పూర్వమానీతా
ఆపస్తాభిః స్నపనం సహితాభిః హిరణ్యవర్ణా ఇతి పంచభిరృచ ఉక్త్వా తైః
స్నాపయతి వధూమ్ ॥ పరిత్వా గిర్వణో గిర ఇతి వాససాచ్ఛాద్య చాం
తాం వధూమాశాసానేత్యృచా యోక్త్రేణ సంనహ్యతి ॥ అథైనాం తూ
ష్ణీం దక్షిణహస్తే గృహీత్వా పూషా త్వేతో నయత్విత్యృచాగ్నిమభి
ముఖ్యానయతి ॥ అపరేణాగ్నిముదగగ్రం కటమాస్తీర్య తస్మిన్ కటే
యుగపదుపవిశతః । యథా వర ఉత్తరో భవతి ॥ అగ్నిమిద్ధ్వా త్యాదిప్రతిప

ద్యతే ॥ పాత్రప్రయోగే వధ్వంజలింహోమవిధానదర్వీంచ సాదయతి
తత్ర శ్లోకౌ ॥——॥ స్నాపనాదితు యద్బహుమంత్రకం కర్మణాత
త్క్రియతే తతఏవహి ॥ గృహ్యతే ఖలుపాణిరమంత్రకం గమ్యతే జ్వ
లనస్తు సమంత్రకమ్ ॥ వధ్వంజలిం హోమవిధానదర్వీంద్వితీయదర్వీం
చ సహాజ్యధాన్యా . ప్రోక్షార్ధపాత్రేణ సహప్రణీతామిధ్మంచశమ్యా
స్సహలాజమశ్మా । వధూహస్తయోః ప్రోక్షణసంమార్జనతపనాది క
రోతి ॥ వివాహే సర్వత్రశమ్యాః నపరిధయోభవంతి । నత్వాగ్నిదైవత్య
చరౌ ॥ ఆజ్యభాగాంతే సోమః ప్రథమఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యామేనా
మభిమంత్రయతే గృభ్ణామితఇత్యేతాభిస్సతసృభిగృగ్భిర్దక్షిణేనసహ
స్తేనవధ్వా దక్షిణహస్తంగృహీత్వాఅగ్నేరుత్తరతఆరభ్యప్రాచీముదీచీం
వాదిశమభిప్రక్రమయతి ఏకమిషఇతి సప్తసప్తభ్యోహోత్రాభ్యో
విష్ణురిత్యేవమంతేన విష్ణుస్త్వాన్వేత్వితి సర్వత్రానుషజ్యతే । యథాదక్షి
ణపాదః పూర్వోభవతి తథాపశ్చాత్సవ్యోనీయతే । సఖాత్వాదిపహి
సూనృత ఇత్యేవమంతం సప్తమేపదేజపతి । ప్రాగ్గోమాత్రప్రదక్షిణ
మగ్నింకృత్వా యథాస్థానముపవిశ్యాన్వారబ్ధాయాం సోమాయజనివి
దేస్వాహేత్యేతైష్షోడశాజ్యాహుతీర్జుహోతి । సర్వత్రప్రధానహోమే
ష్వేవాన్వారంభణం । ఏనాం దక్షిణేనపాదేనఆతిష్ఠేత్యృచాశ్మాన మా
స్థాపయతి । అథాస్యాఅంజలావుపస్తీర్య ద్విర్లాజానావప్యాభిఘార
యతి । పంచావత్తినాంత్రిః । తస్యాస్సోదరోలాజానావపతీత్యేకే । సర్వ
త్రలాజేషుహవిః ప్రత్యభిఘారణంనేష్యతే । ఇయంనార్యుపబ్రూత
ఇత్యృచాజుహూవద్వధ్వంజలినాఽభిన్నేజుహోతిసముఖేన । లాజేష్వ
పిమంత్రోచ్చారణంవరస్య । తుభ్యమగ్నఇతి తిసృభిఃప్రదక్షిణ మగ్నిం
కరోతి పూర్వవదాస్థాపనం । అర్యమణంనుదేవమిత్యృచాలాజహోమ
శ్చ పూర్వవత్ప్రదక్షిణం పూర్వవదాస్థాపనం । త్వమర్యమేత్యృచా
లాజహోమశ్చ । పూర్వవత్ప్రదక్షిణంకరోతి । అగ్నిముఖస్విష్టికృతాన

స్తః । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి నాత్ర లేపకార్యం పరిషేచనాంతే పవిత్రే ముంచామీతి ద్వాభ్యాం యోక్త్రం విముంచతి తత్ర శ్లోకాః ॥ ప్రధానహోమే యద్వృతాదౌ హోమే ప్రవిశ్య హోమే చ వివాహశేషే । వివాహ ఏతేషు భవంతి శమ్యాః నత్వాగ్నిదైవత్యచరౌ భవంతి । నేష్యతేగ్నిముఖం న చ లేపయోః స్విష్టకృన్న హ (విః ప్రకృ) విష్వభిఘారణం । స్యాద్వరో జమదగ్నిసముద్భవస్తస్య పంచగృహీతమపీష్యతే । అన్వారంభః ప్రధానేషు హోమేష్వన్యత్ర నేష్యతే । యత్ర స్త్రిచోదనా తత్ర సాన్వారంభస్తు హోమకృత్ । అభిన్నపక్షస్యాంజలినా తు హోమో యథా జుహ్వా వన్నముఖేన హోమః । సంమార్జనప్రోక్షణసాదనాని యథా జుహూవన్న చ లేపకార్యం । తాం తతః ప్రవాహణే దశ్వేన రథేన వా ప్రవాహయేద్వా మనుష్యయానేన భాండే వివాహాగ్నిం సమోప్యానుహరంతి । అగ్నేరవ్యవాయేన వధూః పురో నీయతే । ఏష ఔపాసనాగ్నిర్యావజ్జీవం ధార్యః । సర్వాచారలక్షణకర్మార్థం అనుగతో మంథ్యః । తేభ్య ఏవారణిభ్యః । యద్యసమర్థాన్యపక్షాణాని తదా వివాహకాల పరిగృహీతారణిభస్మనా సహ స్వపత్న్యా మంథితవ్యః । అధీతవేదస్య గృహాద్వాహార్యః । ఇయమగ్న్యుత్పత్తిః ప్రాయశ్చిత్తముపవాసో భార్యాయాః పత్యుర్వా । అన్యతరస్య హోమకాలస్య (సాయంప్రాతరన్యతరసంబంధి ఉపవాస ఇత్యర్థః) అథవా యాశ్చేతి జుహుయాన్నోపవసేత్ । నాశాపహృతయోరుపవాస ఏవ న వికల్పాహుతిః తస్య ప్రయోగః । ఔపాసనాగ్నిమాధాస్యే విచ్ఛిన్నసంధానార్థమితి సంకల్ప్య । నిర్మథ్య అధీతవేదస్య గృహాద్వా అగ్నిం గృహీత్వా యత్ర క్వచాగ్నిమిత్యాదినా అగ్నిమిద్ధ్వా ఆజ్యం సంస్కృత్య అగ్నిం పరిస్తీర్య అయాశ్చేతి జుహోతి । సర్వప్రాయశ్చిత్తం చ జుహోతి ॥ నష్టేపహృతే చేద మే న ప్రాయశ్చిత్తం ॥ అనుగత ఏవాహుతిః । యది నష్టోపహృతో వా ఉపవాస ఏవ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ అధీతవేదస్య గృహాద్వ

హుత్వా నిధాయపహ్నిం విధినాసమింధే । ఆజ్యంచసంస్కృత్య సకృ
ద్గృహీత్వా పరిస్తృతేగ్నౌజుహుయాదయాశ్చ॥—॥ఇత్యగ్నిసంధానం
యదిరథేనప్రవాహయతి స త్వేనేత్యృగుత్తంభనమంత్రః। యుంజంతి
బ్రధ్నం యో గేయోగ ఇతి ద్వాభ్యా మృగ్భ్యామేకైకంవా పశ్వాయన
క్తిదక్షిణమగ్రియునక్తి సుకింశుకమితి చతసృభిర్వధూమారోహంతీమ
భిమంత్రయతే ॥ తత్ర శ్లోకః॥ ఉత్తంభనాదిస్తునివర్తతేర్వాక్ తామం
దసానేతి మనుష్యయానే । ఉమత్తరాదిత్రయమేకఆహుర్ద్వమేకమం
తాప్రవపినో భవేతాం ॥ నీలలోహితేభవతఇత్యృచాసూత్రయోర్యుగప
త్ స్తరణం వర్త్మనోః । నీలందక్షిణస్యాం లోహితముత్తరస్యాం ద్యే
వశ్వఇతితిసృభిరృగ్భిః సూత్రేఅభియాతి । తీర్థస్థాణుచతుష్పథవ్యతి
క్రమేతామందసానేత్యేతామవికృతాంజపేత్ । తీర్థంనద్యాదిః। స్థా
ణుః గవాం కండూయనార్థం నిర్మితః । చతుష్పథః ప్రసిద్ధః అ
వ్యతమవ్యతిక్రమేపిసమస్తాయాజపః । ఋగియంజగతీద్విదేవత్యాచ
అయంనో మహ్యా ఇత్యృచానావమనుమంత్రయతే। యదినావాతరతి అ
స్యపారఇత్యృచంతీర్త్వాజపేత్ శ్మశానాదివ్యతిక్రమేభాండే గతే వా
రిష్టే। భాండంవధ్వా అలంకరణాది । తస్మిన్ గతేవారిష్టేతస్మిన్నేవకాలే
ఔపాసనాగ్నేరుపసమాధానాది । శమ్యాః పరిధ్యర్థేఆజ్యభాగాంతే
న్వారబ్ధాయాం యదృతేచిదభిశ్రిషఇతిసప్తభిరృగ్భిః సప్తాజ్యాహుతీర్జు
హోతి । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతంకరోతి । క్షీరిణామన్యే
షాం వాలక్ష్మణ్యానాం వృక్షాణాం నదీనాం ధన్వనాంచ వ్యతిక్రమే
యేగంధర్వాఇతి ద్వ్యృచౌయథాలింగంజపేత్ క్షీరిణఃక్షీరవంతఃలక్ష్మ
ణ్యాః సీమాతింత్రిణ్యాదిః ఏతద్వ్యతిక్రమే యేగంధర్వాఇత్యృచంజప
తి । వృక్షస్థాగంధర్వాఅప్సరసశ్చోచ్యంతే । నదీనాం ధన్వనాంచవ్య
తిక్రమేయా ఓషధయఇతి కృత్స్నాయాజపః । ధన్వశబ్దేనభూస్తంబః
ఉచ్యతే । సంకాశయామీత్యృచాఅత్యగ్నిహోత్రజ్ఞాతి ధనయక్షా ఈ

పరిశిష్టేన చరుణా సర్పిష్మతా దక్షిణతో దర్భేషు నిషణ్ణం బ్రాహ్మణం భోజయేత్ ॥ వధూవరావపచితాయ ఋషభం దదాతి । అపచితః పూజ్యః వరస్యాపచితస్తస్మై దక్షిణత ఆసీనాయ వరదానం । ఆగ్నేయస్థాలీపాకాద్యాధ్వర్యం యత్పూర్వా గచ్ఛతి తస్మిన్నుపక్రమః । పౌర్ణమాస్యామేవ పఞ్చదశ్యాం ॥ తస్య ప్రయోగః ॥ పఞ్చదశ్యాం ప్రాతః కాల ఔపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః పౌర్ణమాసేన స్థాలీపాకేన యక్ష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ తత ఇధ్మాబర్హిషోస్సంనహనం ప్రతిచర్యా చ ॥ తౌ వ్యాఖ్యాతే ప్రతిపది స్థాలీపాకః । తత్రాప్యారమ్భదక్షిణా న స్తః పూర్ణపాత్రం వా దక్షిణా ॥ ఆగ్నేయస్థాలీపాకానన్తరమేవౌపాసనహోమ ఆరమ్భణీయః యద్యనతీతః కాలః । అతీతే త్వస్సాయంకాల ఏవ ॥ తస్య ప్రయోగః । అగ్నిహోత్రప్రాదుష్కరణకాలే కృతప్రాణాయామః ఔపాసనమారప్స్యే తేన యావజ్జీవం హోష్యామీతి సంకల్ప్య ॥ తతస్సాయమౌపాసనం హోష్యామీతి సంకల్ప్య ॥ పరిస్తృతశ్చేత్పరిస్తరణం పరిషేచనం చ ॥ అగ్నయే స్వాహేతి పూర్వాహుతిః హస్తేన తణ్డులైర్యవైర్వా హోమః ॥ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేత్యుత్తరపూర్వార్ధే హోమః ॥ తత పరిషేచనం ॥ ప్రాతస్తు ప్రాతరౌపాసనం హోష్యామీతి సంకల్ప్య సూర్యాయ స్వాహేతి పూర్వాహుతిః శేషం పూర్వవత్ । ఏవమహరహరగ్నిహోత్రకాలేషు ॥—॥

॥ సమాప్త ఔపాసనహోమః ॥

పార్వణేనాతోఽన్యాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాన్యాచారాద్యాని గృహ్యన్తే పార్వణేన వైవాహికేన స్థాలీపాకేన అతోఽన్యాని అస్మాదన్యాని సర్పబల్యాదీని యాన్యాచారాద్గృహ్యన్తే తాని కర్మాణి వ్యాఖ్యాతాని । తేష్వేనం ధర్మా ఇతి దేశ ఇత్యర్థః । యథోపదేశం దేవతాః యథోపదేశం సర్పబల్యాదిషు యాశ్చ యావత్యశ్చ యేన ప్రకారేణ మన్త్రవిధానాదినోపదిష్టాః దేవతాస్తా ఏవ భవన్తి న పార్వణదేవతా న శేషం పార్వణం ప్రధానం సముచ్చేతవ్యమిత్యర్థః ॥ అగ్నిస్స్విష్టకృతం చాన్తరేణ

యస్యోపదేశః దేవతా(ఏవ)మేకెవిద) వికృతౌ ఉపదిష్టాః ప్రధానహోమాః
తేఽగ్నిం స్విష్టకృతం చాన్తరేణ । ఆగ్నేయసౌవిష్టకృతయోః హోమ
యోర్మధ్యే భవేయుః । సర్వహుతం త్రివత్సాప్యషధికహోమేషు దర్వి
హోమే చోపాకరణ సమాపనయోశ్చ శిష్టాచారాదగ్నయే స్వాహేతి
ఆజ్యేనాగ్ని ముఖాఖ్యమంగహోమం సర్వేభ్యోఽపి ప్రధానహోమేభ్యః
పూర్వం జుహుయాత్ । అవికృతమాతిథ్యం అతిథిర్యస్య కర్మణో ని
మిత్తం తదాతిథ్యం గవాలంభ ఇత్యర్థః । తదవికృతం యథోపదిష్టమే
వస్యాత్ । నా(త్రా)గ్నిమిద్ధ్వోత్యాదిసామాన్యమపి తంత్రమ్ ॥—॥

వైశ్వదేవే విశ్వేదేవాః వైశ్వదేవమితి కర్మనామధేయం విశ్వే
సర్వేదేవాః అత్రేజ్యంత ఇతి తస్మిన్ వైశ్వదేవే సర్వా ఏవ దేవతాః ప్ర
ధాన దేవతాః ॥—॥ అస్య ప్రయోగః ॥—॥ సమావర్తనజపాంతే వివా
హాత్ సమాప్తే వైశ్వదేవమంత్రాణాముపయోగాయ వ్రతమ్ । ద్వాద
శాహమథస్వాయ్యా బ్రహ్మచర్యం క్షారలవణవర్జనం చోత్తమస్యైక
రాత్రిముపవాస ఇతి తత్సర్వం సపత్నీకశ్చరిత్వా ప్రశస్తేఽహని వైశ్వదే
వారంభం కుర్యాత్ । అథ గృహమేధినో యదశనీయమన్నం తత్ హో
మార్థం హవిష్యమన్నం చేకస్మిన్ పాత్రే కల్పయతి అహవిష్యం క్షార
లవణాదియుక్తం ద్వితీయే హవిష్యమన్నం దేవయజ్ఞ పితృయజ్ఞ భూత
యజ్ఞార్థం తృతీయే సర్వతస్సమవదాయాగ్రార్థం చతుర్థే సర్వత
ఏవ సమవదాయ మనుష్యయజ్ఞార్థం పంచమే యది బ్రాహ్మణతర్పణం
నావకల్పతే మనుష్యేభ్యో యథాశక్తి వాసమితి వచనాత్ । తతో య
త్రక్వచాగ్నిమితి ధర్మశాస్త్రోక్త విధినా ఔపాసనాగ్నిం పచనాగ్నిం వా
ప్రతిష్ఠాప్య మమోపాత్త దురితక్షయద్వారా శ్రీపరమేశ్వరప్రీత్యర్థం
పంచసూనాపనుత్త్యై గృహే సిద్ధేనాన్నేన వైశ్వదేవం కరిష్య ఇతి స
ఙ్కల్ప్య పూర్వకల్పితాన్యన్నాన్యగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేత్ । ప
రోక్షమన్నం సంస్కృతమగ్నావధిశ్రిత్యాద్భిః ప్రోక్షేదితి వచనాత్ ।

తతోఽన్నమాజ్యేన దధ్నా పయసా వోపసిచ్యాగ్నిం పరిసమూహ్య ప
ర్యుక్ష్యాదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదిభిః పరిషిచ్య ప్రథమపరికల్పితాద్ధవి
ష్యాదన్నాద్యథాహుతిమాత్రమఙ్గుష్ఠపర్వమాత్రమవదాయావదా
య హస్తేన జుహోతి అగ్నయే స్వాహేత్యాదిభిష్షడాహుతీర్హుత్వా
అథోదుచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య తస్మిన్న హవిష్యం క్షారలవణాదియుక్తం
స్వాహాకారేణ జుహోతి । యస్యాగ్నౌ న క్రియతే న తద్భోక్తవ్యమితి
వచనాత్ । అదితేఽన్వమంస్థా ఇత్యాదిభిరుత్తరపరిషేచనం కృత్వా ష
డాహుతిశేషం అహవిష్యహోమశేషేణ సంసృజ్య ధర్మశాస్త్రోక్తవి
ధినా రౌద్రాన్తం బలీన్హరేత్ । బలీనాం దేశే దేశే సమవేతానా
ఙ్ హస్తేన పరిమృజ్యావోక్ష్యన్యుప్య పశ్చాత్పరిషేచనం కుర్యాత్ ।
అపరేణాగ్నిం హస్తేన పరిమృజ్యావోక్ష్య ధర్మాయ స్వాహా ధర్మా
య స్వాహేత్యేతాభ్యాం ఉదగపవర్గం బలిం న్యుప్య ద్వయోస్సకృదేవ
పరిషేచనం ॥ ఏవ మన్యత్రాపి సర్వత్ర తూష్ణీం సమన్తం పరిషేచనమేవ ।
అద్భ్యః స్వాహేత్యుదధానసన్నిధౌ పరిషేచనం మధ్యేఽగారస్య దశమై
కాదశాభ్యాం ఓషధివనస్పతిభ్యస్స్వాహా రక్షోదేవజనేభ్యస్స్వాహేత్యే
తాభ్యాం ప్రాగపవర్గం పరిషేచనం ఉత్తరపూర్వదేశేఽగారస్యోత్త
రైర్గృహ్యాభ్యస్స్వాహేత్యాదిభిశ్చతుర్భిః పరిషేచనం । శయ్యాదే
శే కామాయ స్వాహేతి పరిషేచనం దేహల్యామన్తరిక్షాయ స్వాహేతి
పరిషేచనం యదేజతి జగతి నామ్నే స్వాహేత్యభిధాన్యాం పరిషేచనం పృ
థివ్యై స్వాహేత్యారభ్య బ్రహ్మణే స్వాహేత్యం తైర్దశభిర్బ్రహ్మసద
నే అగ్నేర్దక్షిణత ఇతి కేచిత్ । ప్రాచీనావీతీ స్వధా పితృభ్యస్స్వాహేతి
దశభ్యో దక్షిణతః అవాచీనపాణిః కుర్యాదప్రదక్షిణం పరిషేచనం చ కృత్వా
యజ్ఞోపవీత్యప ఉపస్పృశేత్ । నమో రుద్రాయ పశుపతయే స్వాహేతి స్వ
ధా పితృభ్యస్స్వాహేత్యస్యోత్తరతః యజ్ఞోపవీతీ ప్రదక్షిణం పరిషేచనము
దకస్పర్శనం చ । ఉత్తమేన వైహాయసం యే భూతాః ప్రచరన్తీత్యనేన । అ

గ్రంబ్రాహ్మణాయదదాతి యస్యచాగ్రం నదీయతే నతద్భోక్తవ్యమితి
వచనాత్ । దేవయజ్ఞేనయక్ష్య ఇతిసంకల్ప్య విద్యుదసీత్యపఉపస్పృశ్య
అదితేఽనుమన్యస్వేత్యాదిభిః పరిషిచ్య ఔపాసనే పచనేవాపూర్వ
పరికల్పితాదన్నాద్దేవేభ్యస్స్వాహేతిహస్తేనజుహోతి । అదితేఽన్వమ
గ్స్థా ఇత్యాదిభిః పరిషేచనం । వృష్టిరసీత్యపాముపస్పర్శనంచ । అ
వషట్కారహోమేషునవిద్యుదవృష్టిఇత్యుపదేశః । అథప్రాచీనావీతీపి
తృయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా । విద్యుదసి శుచౌభూమౌ అగ్నేర్దక్షి
ణతః దేవయజ్ఞశేషాదన్నాద్ధస్తేనాంగుష్ఠ ప్రదేశిన్యో రంతరేణపితృ
భ్యస్స్వధాస్త్వితివ్యాహుతి మాత్రందద్యాదప్రదక్షిణం పరిషేచనంవృష్టి
రసి । యజ్ఞోపవీత్యపఉపస్పృశేత్ । భూతయజ్ఞేనయక్ష్య ఇత్యుక్త్వా
విద్యుదసిఅగ్నేరుత్తరతశ్శుచౌభూమౌ భూతేభ్యోనమఇతి పూర్వశే
షాదన్నాదేవదద్యాత్ పరిషేచనంవృష్టిరసి । అథదానస్య హోమ
తుల్యత్వాత్ యజ్ఞోపవీతీమనుష్యయజ్ఞేన యక్ష్య ఇత్యుక్త్వా వి
ద్యుదసిబ్రాహ్మణతర్పణం క్షారలవణాది యుక్తస్య పూర్వపరికల్పిత
స్య దానంవృష్టిరసి ॥—॥ బ్రహ్మయజ్ఞః ॥—॥ బ్రహ్మయజ్ఞంతు పూ
ర్వమేవకుర్వీత । అగ్నిహోత్ర మౌపాసనంవాహుత్వా ఉదితఆదిత్య
ఇతివచనాత్ । తస్యకర్మోచ్యతే । బ్రహ్మయజ్ఞేనయక్ష్యే విద్యుదసి
త్రిరాచమ్యాద్భిః పరిమృజ్యసకృదుపస్పృశ్య దక్షిణేనపాణినా సవ్యం
ప్రోక్ష్య పాదౌశిరశ్చేంద్రియాణ్యుపస్పృశేత్ చక్షుషీనాసికే
శ్రోత్రే హృదయమాలభతే । ఉపస్థంకృత్వాప్రాఙ్ముఖఆసీనః దక్షిణో
త్తరౌ పాణీపాదౌకృత్వా సపవిత్రావోమితి ప్రతిపద్యతే । అథసా
విత్రీంత్రిరన్వాహపచ్ఛోర్ధర్చశోఽనవానంబుచోఅక్షరఇతిత్రిఃపఠి
త్వా వెదస్యాదితఆరభ్యయథాధ్యాయమధ్యయనం కృత్స్నస్యవేదస్యా
సమాప్తేః వాచామనసావా యావచ్ఛక్యమధీయీతనమోబ్రహ్మణఇతి
పరిధానీయాం త్రిరుక్త్వావృష్టిరసీత్యపఉపస్పృశేత్ । ఏవమహరహః

కృతాంతాదారభ్య యావత్సమాప్తౌ వేదః సహైవాగ్నికాండేన సమ
స్తమధీత్య వైశ్వదేవమంత్రానధీత్య తతః ప్రసుగ్ంతేతి ప్రశ్నద్వయమ
ధీయీత । యద్యనేకశాఖాధ్యాయీ తత్రానేనైవ విధినా ద్వితీయం పు
నరధీయీత ఋగ్యజుస్సామ్నాం క్రమేణాధ్యయనే । యద్యనధ్యాయ
స్స్యాత్ తదైకామృచమేకం వా యజు రేకం సామ వా కృతాంతాదే
వారభ్యాభివ్యాహరేత్ యథా బ్రాహ్మణస్య క్రమః తథా భూర్భువస్సు
వస్సత్యం తపశ్శ్రద్ధాయాం జుహోమీత్యభివ్యాహరేత్ । ఏవం బ్రహ్మ
యజ్ఞం యావజ్జీవం కుర్వీత । ఏవమృతే మహాయజ్ఞేభ్యస్సాయం వైశ్వదే
వం రౌద్రాంతం కృత్వా వైహాయసమాకాశే భూతబలిం కుర్వీత ఇతి
వైశ్వదేవ పంచమహాయజ్ఞాః ॥—॥ ఉపాకరణమ్ ॥—॥ ప్రకృతమను
సరామః । పౌర్ణమాస్యాం పౌర్ణమాసీ యస్యాం క్రియతే । య
స్యాం పౌర్ణమాస్యాం శ్రావణ్యాం మార్గశీర్ష్యాం చ స్థాలీపాకః క్రి
యతే తస్య సైవ పౌర్ణమాసీ దేవతా । ఉపాకరణే సమాపనే చ ఋ
షిర్యః ప్రజ్ఞాయతే సదసస్పతిర్ద్వితీయః । అధ్యాయోపాకరణస్య ప్ర
యోగో వక్ష్యతే । శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామాచార్యస్సహ శిష్యైః
కృతప్రాణాయామోఽధ్యాయోపాకర్మ కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । మహా
నదముదకముపస్పృశ్య స్నాత్వా పవిత్రపాణిర్నవఋషీన్ స్తర్పయేత్ ।
ప్రజాపతిం కాండఋషిం తర్పయామి । ఇతి ద్వి: । సోమం కాండఋషిం తర్ప
యామి । అగ్నిం కాండఋషిం తర్పయామి । విశ్వాన్ దేవాన్ కాండఋషీ
న్ స్తర్పయామి । సాంహితీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । యాజ్ఞికీర్దే
వతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । వారుణీర్దేవతా ఉపనిషదస్తర్పయామి । బ్రహ్మా
ణగ్గ్ స్వయంభువం తర్పయామి । సదసస్పతిం తర్పయామి । తతస్థండిలోల్లేఖ
నాద్యగ్నిప్రతిష్ఠాపనాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధేష్వంతేవాసిషు నవా
జ్యాహుతీర్జుహోతి । ప్రజాపతయే కాండఋషయే స్వాహా । సోమాయ
కాండఋషయే స్వాహా । అగ్నయే కాండఋషయే స్వాహా । విశ్వేభ్యో

దేవేభ్యః కాండఋషిభ్యస్స్వాహా । సాగ్ంహితీభ్యో దేవతాభ్య ఉప
నిషద్భ్యస్స్వాహా । యాజ్ఞికీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా । వా
రుణీభ్యో దేవతాభ్య ఉపనిషద్భ్యస్స్వాహా ॥ బ్రహ్మణే స్వయంభువే స్వా
హా । సదసస్పతిమిత్యుపవాచ । తతస్సర్వే ఆచార్యప్రముఖా దర్భేష్వా
సీనా దర్భాన్ ధారయమాణాః వేదస్య ఆదితశ్చతురోऽవరార్ధ్యేన
నువాకానధీయతే । జయాదిపరిషేచనాంతే బ్రాహ్మణతర్పణం మాసం
ప్రదోషే నాధీయీత తిలభక్షణం చ । శ్వోభూతే బ్రహ్మచారిభిస్సహ మహా
హానదముదకముపస్పృశ్య సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాదధ్యాత్ త
స్య ప్రయోగః । స్థండిలాద్యగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య కృ
తప్రాణాయామః । సావిత్ర్యా సమిత్సహస్రమాధాస్య ఇతి సంకల్ప్య పరి
షిచ్య ఘృతేన పయసా వా సమిధో క్త్వా సావిత్ర్యా ఆదధ్యాత్ తతః ప
రిషేచన బ్రాహ్మణభోజనే । సమిదభావే సామర్థ్యాభావే వా జపః ॥—॥

ఉత్సర్జనమ్ ॥—॥ ఏవమేవోత్సర్గః తస్య కాలః తైష్యామిత్యా
ది ఉపాకరణోత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య స్నానాదిహోమాంతం
కృత్వా । అత్రైవ స్వాధ్యాయం విసృజేత్ । తతో జయాదిపూర్వవత్ ॥
తత్ర శ్లోకౌ ॥—॥ ఉపక్రమోత్సర్జనయోస్సశిష్యః ఆచార్య ఆప్లుత్య
మహాపగాసు । సంతర్ప్య వార్యంజలిభిర్మునీగ్ స్తానేభ్యస్సుహోష్యం
త్సదసస్పతించ । కేంద్వగ్ని విశ్వాంశ్చ నిషత్స్వయంభుం చతుర్ము
ఖం తే సదసస్పతించ । ఆద్యాననువాకాంశ్చతురోऽవరార్ధ్యానధీయతే
తత్ర తతో జయాదిః । వ్రతానాముదగయనాదికాలః । తేషాం ప్రయో
గః । ప్రాజాపత్యస్య తావత్ । ఇమం యజ్ఞమానాణాం ప్రాజాపత్యవ్ర
తేన సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । శిష్యస్తు ప్రాజాపత్యవ్రతం చరి
ష్యామీతి ॥ సహ శిష్యేణ మహానదముదకముపస్పృశ్య స్నాత్వా తర్ప
యేత్ । ప్రజాపతిం కాండఋషిం । సాగ్ంహితీత్యాదిత్రయం బ్రహ్మాణగ్ం
స్వయంభువం సదసస్పతించ । తతో గృహం గత్వాऽగ్నిరుపసమాధా

నాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధే ప్రతినిజుహోత్యాచార్యః । ప్రజాపత
యే కాండఋషయే స్వాహా । ప్రజాపతే న త్వదితి సూక్తేన ప్రత్యృచం
షడాహుతీర్జుహోతి ప్రజాపతే న త్వదేతాని । రయీణాం పతిం య
జతం బృహంతం ప్రజాపతే త్వం నిధిపాః పురాణః । తవేమే లోకాః ప్రది
శో దిశశ్చ ప్రజాపతిం ప్రథమం । యో రాయ ఈశే ॥ ఇతి షడృచః ॥ సాగ్ం
హితీభ్యః । యాజ్ఞికీభ్యః ॥ వారుణీభ్యః ॥ బ్రహ్మణే స్వయంభువే ॥ సదసస్పతి
మిత్యృచా చ హుత్వా మాణవకః ప్రత్యుత్థాయ దేవతా అభిసంధాయ
అగ్నిపురోగాశ్చతస్రో దేవతా ఉపతిష్ఠతే ॥ అగ్నే వ్రతపతే కాండఋ
షిభ్యః । ప్రాజాపత్యం వ్రతం చరిష్యామి తచ్ఛకేయం తన్మే రాధ్యతాం
ఏవం వాయో వ్రతపతే । ఆదిత్య వ్రతపతే । వ్రతానాం వ్రతపతే ఇతి స
ర్వత్రానుషజ్యతే । జయాదిపరిషేచన బ్రాహ్మణభోజనాని । ఏవమేవో
త్సర్జనం । సంవత్సరే పర్యవేతే ప్రాజాపత్యవ్రతోత్సర్జనం కరి
ష్య ఇతి సంకల్ప్య । ఉపస్థానే విశేషః ॥ ప్రాజాపత్యవ్రతమచారి
షం । తదశకం తన్మే రాధీతి ॥ సౌమ్యస్యోదగయనే పర్వణి పూర్వపక్షే పు
ణ్యే నక్షత్రే కృతప్రాతరాశమిమం యజ్ఞశర్మాణం సౌమ్యవ్రతేన
సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య సౌమ్యవ్రతం చరిష్యామీతి ప్రతి కేశశ్మశ్రు
వాపయిత్వా । తర్పణే విశేషః । సోమం కాండఋషిం । ఉపనిషత్ప్ర
యాదిపూర్వవత్ ॥ అపరాహ్ణే ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్ర
మ్య అరణ్యే అచ్ఛదిర్దర్శే అగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగ
విశేషః ॥ దేవపాత్రాణామంతే చతస్ర ఔదుంబరీస్సమిధో వాసశ్చ మ
దంత్యా సహ ప్రక్షిప్య ప్రణీతాప్రణయనాత్కృత్వా మదంత్యా జలాన
యనం తతో బ్రాహ్మణం దక్షిణత ఇత్యాద్యగ్నిముఖాంతే అన్వారబ్ధే ప్రతిని
సోమాయ కాండఋషయే స్వాహా । సోమో ధేనుమితి షడృచేన షడా
హుతీర్జుహోతి । సోమో ధేనుం । అషాఢం యుత్సు । త్వగ్ం సోమ క్ర
తుభిః ॥ యా తే ధామాని హవిషా ॥ త్వమిమా ఓషధీస్సోమ విశ్వాః ॥

యాతేధామానిదివియాపృథివ్యాం ॥ ఇతిషడృచః ॥ సాగ్ం హితీర్దేవ
దా ఇత్యుపహోమాః సదసస్పతించ ॥ మాణవకోమదంతీరుపస్పృశ్య
నమోవాచఇతి ప్రథమేనానువాకేన శాంతింకృత్వా ॥ చతస్రఔదుంబ
రీస్సమిధోఘృతేనమూలాదారభ్యాగ్రాదక్తాః పృథివ్యాదిభిరాదధీత ॥
పృథివీసమిత్ ॥ అంతరిక్షగ్ం సమిత్ ॥ ద్యౌస్సమిత్ ॥ ప్రాజాప
త్యామేసమిదసీత్యేతైర్మంత్రైః । అథదేవతోపస్థానం ॥ అగ్నేవ్ర
తపతేకాండఋషిభ్యః ॥ సౌమ్యవ్రతంచరిష్యామి ॥ తచ్ఛకేయంతన్మే
రాధ్యతాం ఏషవాయోవ్రతపతే ॥ అదిత్యవ్రతపతే ॥ వ్రతానాంవ్రత
పతే । తతోవ్రతినఃశుక్రియమంత్రబ్రాహ్మణయోరనువాకానామాదిప
దాని వాచయతి । యుంజతేసవితేతి వాపదద్వయం। జయాదిపరిషేచ
నాంతే మాణవకోమదంతీరుపస్పృశ్య శంనోవాతఇత్యనువాకేన శాం
తింకృత్వా తతస్సంమీలతివాచం యచ్ఛతి తతోఽహతేనవాససాప్ర
దక్షిణం సముఖగ్ం శిరోవేష్టయిత్వాఽస్తమితేగ్రామంప్రపాదయతి। వా
గ్యతస్తాగ్ం రాత్రింతిష్ఠత్యాస్తేవా॥శ్వోభూతేవివిక్తదిక్దేశే స్థండి
లాద్యగ్నిముపసమాధాయ సంపరిస్తీర్య అథాస్యషట్త్రయమభిదర్శ
యతి సప్తతయమిత్యేకే । అగ్నిమాదిత్యముదకుంభమశ్మానంవత్సంమ
హానగ్నాంహిరణ్యం సప్తమం ॥ అభివాదితత్రీణిదర్శయిత్వా యథో
పపాదమితరాణిదర్శయతి । మహానగ్నాకన్యకా । అత్రగురవేవేష్టన
వాసోదత్వా వయస్సుపర్ణాఇత్యాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥ తతోబ్రాహ్మణ
భోజనం ॥ తత్రశ్లోకాః ॥——॥ సోమసూక్తనిషత్సదసస్పతింతంత్రవ
జ్జుహుయాత్సలిలంనమః ॥ శుక్రియేసమిధోఽగ్నఇతి వ్రతీయుంజతే సవి
తా జయవారిశం ॥ మీలనేయతవాక్శిరస్స్రువేష్టనేఽస్తమితే
గృహానావిశేత్ ॥ స్థియతేంధవదపృథవాస్యలవాగ్యతేనతతోభ్యుదిత
క్రియా॥ తతఃప్రభాతేతుబహిర్గృహాణాంవహ్నించ సూర్యంచతథోద
కుంభం॥ అశ్మానముద్వీక్ష్యగిరించవత్సంపశ్యేద్ధిరణ్యంచవయస్సుపర్ణాః

(దద్యాద్వరం చైవవయస్సువర్ణాః) అథాస్య బ్రహ్మచ(ర్యమధి)కార్యాది)
నిత్యమాచరితవ్యం ॥ ఉత్సర్జనేవిశేషః కృతప్రాణాయామోయజ్ఞశ
ర్మాణం సౌమ్యవ్రతస్యోత్సర్జనేన సగ్స్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య
ఉత్సర్జనంచరిష్యామీతి వ్రతీ ॥ వపనస్నానతర్పణాదిపూర్వవత్ ॥
తతఃప్రాచీముదీచీం వేత్యాదిప్రాక్సమిదాధానాత్కృత్వా ॥ సమిదా
ధానేవిశేషః॥ ద్యౌస్సమిదిత్యాద్యావృత్తైర్మంత్రైః సమిధఆదధాతి ॥
ద్యౌస్సమిత్ ॥ అంతరిక్షన్ ॥ పృథివీ ॥ ప్రజాపత్యావేసమిదిత్యా
వృత్తామంత్రాః । అథదేవతోపస్థాపనం ॥ ఆదిత్యవ్రతపతేవ్రతమచారి
షం తదశకంతన్మేరాధి ॥ ఏవంవాయో॥అగ్నే ॥ వ్రతానాంవ్రతపతే॥
యుంజతేమనఉతేతి వర్జయిత్వా జయాదిపరిషేచన మదంత్యుపస్పర్శ
న గురువరబ్రాహ్మణభోజనాని ॥ తతస్సంమీలనాదివర్జయేత్ ॥ సౌ
మ్యస్యోత్సర్జనంసమాప్తమ్ ॥ ఇతిద్వితీయశుక్రియవ్రతం ॥ సర్వవ్ర
తేషు మాణవకకర్మాణ్యేతాని॥ వపనస్నానతర్పణ దేవతోపస్థానాని.
సౌమ్యేపునః వపనస్నానతర్పణ ప్రథమేనమదంత్యుపస్పర్శనచతు
స్సమిధాదానయుంజతే మనఉతేతి వచనోత్తమేనమదంత్యుపస్పర్శనని
మీలన వాగ్యమనాగ్న్యాదిదగ్ధనవాసోదానాదిత్యుపస్థానాని ॥ అ
న్యదాచార్యేణ కర్తవ్యం ॥ ఆగ్నేయస్య విశేషఉచ్యతే ॥ ఇమంయ
జ్ఞశర్మాణమాగ్నేయేనవ్రతేనసగ్స్కరిష్యఇతి సంకల్ప్య ॥ స్నా
నాదిపూర్వవత్ ॥ తర్పణేవిశేషః ॥ అగ్నింకాండఋషింతర్పయామీ
తి ప్రథమతః అగ్నిముఖాంతే అగ్నయేకాండఋషయేస్వాహేతి ॥
అగ్నేనయేతి సూక్తేన ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ॥ అగ్నే
నయసుపథా॥ ప్రవశ్శుక్రాయ ॥ అచ్ఛాగిరః ॥ అగ్నేత్వమస్మత్ ॥అ
గ్నేత్వంపారయ ॥ ప్రకారవః ॥ సాగ్ంహితేత్యాదిపూర్వవత్ ॥ తత
ఉపస్థానమ్ ॥ అగ్నేవ్రతపతేకాండఋషిభ్యః ॥ ఆగ్నేయవ్రతంచరి
ష్యామి ॥ తచ్ఛకేయంతన్మేరాధ్యతాం ॥ ఏవంవాయోవ్రతపతఇత్యాది

సమానం ॥ ఉత్సర్జనే విశేషః ॥ కృతప్రాణాయామో యజ్ఞకర్మణః
ఆగ్నేయవ్రతోత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఉపస్థానే విశేషః ॥
అచారిషం అశకం తన్మే రాధీతి అన్యత్పూర్వసమానమ్ ॥ వైశ్వదేవస్యాప్య
మేవ విశేషః ప్రాజాపత్యాత్ ॥ యజ్ఞకర్మణాం వైశ్వదేవేన వ్ర
తేన సగ్స్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ స్నానాదిపూర్వవత్ ॥ తర్పణే వి
శేషః ॥ విశ్వాన్ దేవాన్ కాండఋషీగ్స్తర్పయామి ॥ సాగ్హితీ
రిత్యాదిపూర్వవత్ ॥ తతో౽గ్నిముఖాంతే విశ్వేభ్యో దేవేభ్యః కాండ
ఋషిభ్య ఇతి హుత్వా ॥ ఆనో విశ్వే అస్క్రా గమంతు దేవా ఇతి సూక్తేన
ప్రత్యృచం షడాహుతీర్జుహోతి ॥ ఆనో విశ్వే। అస్క్రా గమంతు దే
వాః ॥ శంనో దేవాః ॥ యే సవితుః ॥ అగ్నే యాహి ॥ ద్యౌః పితః ॥ విశ్వే
దేవాశ్శృణుతేతి. షడృచః సాగ్హితీభ్యో దేవతాభ్య ఇత్యాది ॥ ఉపస్థా
నే విశేషః ॥ అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః వైశ్వదేవవ్రతం చరిష్యా
మి ॥ తచ్ఛకేయం తన్మే రాధ్యతామిత్యాది జయాదిశేషం సమానమ్ ॥ ఉ
త్సర్జనే విశేషః ॥ యజ్ఞకర్మణో వైశ్వదేవ వ్రతోత్సర్జనం కరిష్య
ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఉపస్థానే విశేషః ॥ అగ్నే వ్రతపతే కాండఋషిభ్యః
వైశ్వదేవవ్రతమచారిషం ॥ తదశకం తన్మే రాధీతి ॥ అన్యత్సమానం ॥ త
త్ర శ్లోకౌ ॥ ఋషీన్ముఖాంతే జుహుయాద్వ్రతేషు సూక్తోపహోమాం
శ్సదస్పతించ ॥ ఉపస్థితిశ్చాపి చ దేవతానాం జయాదయో బ్రాహ్మణత
ర్పణంచ ॥ వ్రతేషు చాపరో విధిర్న సూక్త చిత్రమాదికం ॥ ఉపస్థితిర్న
దేవతాగణస్య శుక్రియాద్యతే ॥ వేదవ్రతాని సమాప్తాని ॥ స్త్రియా౽ను
పేతేన చ హోమో న కర్తవ్యః పచనాభావే ॥ క్షారలవణాభ్యామపరా
న్నేన చ నగ్స్పృష్టస్య హోమో న కర్తవ్యః ॥ ఇదం తు సాధారణం వచ
నం ॥ యథోపదేశం కామ్యాని బలయశ్చ సర్వత్రేతి వచనాత్ ॥ సర్వే
ష్వాచారలక్షణేషు కర్మసు ప్రసృతేషు ॥ యత్రాగ్నిర్విహరణాభా
వేపి స్వయమేవ ప్రజ్వలతి తత్ప్రాయశ్చిత్తం ॥ ఏవం విహితేషు స్వ

హోకారో వికల్పేన ॥ ఉద్దీప్యస్వేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం సమిధావాధా య ॥ ఆపస్నాఙ్ఙుః ఙుమార్గాదితి వా సమిధావాదధాతి ॥ పూర్వయో ర్జాతవేదా దేవతా ॥ ఆగ్నేయస్థాలీపాకాదూర్ధ్వం త్రిరాత్రముభ యోరధశ్శయ్యా బ్రహ్మచర్యమష్టాంగం క్షారలవణవర్జనంచ ॥ తయో శ్శయ్యామంతరేణ దండో గంధలిప్తో నైయగ్రోధ ఆశ్వత్థః ప్లాక్షో వౌదు మ్బరో వా వాససా సూత్రేణ వా పరివీత స్తిష్ఠతి ॥ తంచతుర్థ్యామపర రాత్రే త్రిభాగావశిష్టే ఉదీష్వాతఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం దండము త్థాప్య ప్రక్షాళ్య నిధాయాగ్నే రుపసమాధానాదిశమ్యాః పరిధ్యర్థ ఆజ్యభాగాంతే ఽన్వారబ్ధాయామగ్నే ప్రాయశ్చిత్త ఇతి సప్తాజ్యాహు తీర్జుహోతి ॥ అగ్నే ప్రాయశ్చిత్తే వాయో ఆదిత్య ప్రజాపతే త్వం దే వానామిత్యనుషంగః ॥ ప్రసవశ్చ మధుశ్చ చిత్తంచ జయాది పరిషేచ నాంతం కృత్వా అపరేణాగ్నిం వధూముపవేశ్య తస్యాశ్శిరస్యాజ్యశేషాత్ కించిదాజ్యమానీయ భూస్స్వాహా భువస్స్వాహా సువస్స్వాహా ఓగ్ం స్వా హేత్యేతావదుక్త్వాంతే ఆనయతి ॥ అపశ్యం త్వేతి ద్వాభ్యాముభయోః పరస్పరం యుగపదీక్షణం ॥ ప్రథమమంత్రో వధ్వాః ఉత్తరమంత్రో వర స్య ॥ వధూమన్వావాచయతి ॥ సమంజంత్విత్యృచా ఆజ్యశేషేణ దంప త్యోర్హృదయదేశౌ సమజ్య ప్రజాపతే తన్వమ్మ ఇతి తిస్ర ఋచో జ పిత్వా ఆరోహోరుమిత్యనువాకశేషం సమావేశనకాలే జపేత్ ॥ ఋతుమధిగమ్య స్నాతాయాం సమావేశనకాలే విష్ణుర్యోనిమిత్యార భ్య తంమేవాయోసమర్థయేత్యంతేన వధూమభిమంత్రయతే ॥ యదిచ తుర్థీసంవేశన మృతుసంవేశనంచ యుగపత్ప్రాప్నుతః ॥ తదా ఆ రోహోరుమితి జపిత్వా విష్ణుర్యోనిమిత్యభిమంత్రయతే ॥ చతుర్థాది వసాదారభ్య షోడశాదృతుదివసాః ॥ అథ యస్య కస్యచిత్ప్రయోజ నార్థం గచ్ఛత ఉపక్రమవేళాయాం పరిక్షవే కృతే పరికాసనేచ ॥ అనుహావమితి ద్వయోః ఋచోర్యథాలింగం జపః ॥ హానుహావమితిక్షు

తైలమనుహూతమితి కాసేఆరాత్రఇత్యృచా చిత్రియం వనస్పతిం నమస్కృ
కృత్సదే ఇత్యారభ్య మాహిగ్ సీరిత్యంతేన సకృత్సంతతిం సిగసీతి
మామాహిగ్ సీరిత్యంతేన సిగ్వాతం ॥ ఉద్ధాతేవేత్యృచా శకునివశోభ
నవాదినం ॥ జాయాపత్యోర్హృదయసంసర్గం కర్తుమిచ్ఛేత్ త్రి
రాత్రాంనరం బ్రహ్మచర్యం చరిత్వా పునర్వస్వోః కృతప్రాణాయామః
జాయాపత్యోర్హృదయసంసర్గం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ తయోరౌ
పాసనే స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘార
ణాంతం కృత్వా అగ్నిముఖాంతే అన్వాధాయాన్ స్థాలీపాకాత్ ప్రాతర
గ్నిమితి ప్రత్యృచం సప్తాన్నాహుతీర్జుహోతి ॥ అంతేక్షతాభిఘార
ణం ॥ అగ్నయే స్విష్టకృతే స్వాహేతి స్విష్టకృత్ జయాదిప్రతిపద్యతే
పయోరితి చ ॥ తతః పరిషేచనాంతే స్థాలీపాకేన సర్పిష్మతా ద్వ్యవరాన్
బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా సిద్ధిం వాచయీత ॥ ఓం కర్మసిద్ధిం భవంతో
బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం కర్మసిద్ధిరస్త్వితి తరే బ్రువతే ॥ తతః పాత్రాం పరికి
రతి ॥ పాత్రామేకవింశత్యా యజ్ఞైస్సర్వ్యా వేష్టయతి ॥ యది వారుణ్యాసి
వరుణాత్త్వా నిష్క్రీణామి యది సౌమ్యాసి సోమాత్త్వా నిష్క్రీణామీతి శ్వో
భూతే ఇమాం ఖనామీత్యనయా పాత్రాముత్థాప్య ఉత్తానపర్ణ ఇతి తిసృ
భిరృగ్భిరభిమంత్ర్య స్వైవపత్నీ అహమస్మీత్యృచా ఆవరణార్థేన కంచు
కేన ప్రతిబధ్నాం హస్తయోరాబధ్నాతి ॥ అసౌ మద్ధ్యేన దన్యోబ
ధ్నాతి తస్యాపి మంత్రోచ్చారణం ॥ ఉపతేధామిత్యృచా శయ్యాకాలే
బాహుభ్యాం భర్తారం పరిగృహ్ణీయాత్ ॥ ఉపధానలింగయేతి జ్ఞా
నంకర్మాంగం నశ్యోర్భవతి భర్తా ॥ సపత్నీబాధనస్య చైతత్కర్మ
భవతి ॥ అథ సా పత్నీ ప్రాగ్భోజనకాలాత్ప్రియతా సతీ ఉదసౌ సూర్యో అగా
గాదిత్యనువాకేన సదాదిత్యముపతిష్ఠతే ॥ యాపి రాజయక్ష్మగృహీతా
అన్యైర్యక్ష్మాదాదిభిర్గృహీతా వా తాం బ్రహ్మచర్యయుక్తో భర్తా పంచసు
వర్తమానైః అక్షీభ్యాంత ఇతి యథాలింగమంగాని సంమృశ్య ప్రతి

చీనం నిరస్యేత్ సర్వత్రవివృహామిత్యంతేన సంమార్జనం అంగాదం గాదిత్యవశిష్టాంగం ఏతత్కర్మసమంత్రార్థవాదం యో వేదతస్మై బ్రాహ్మణాయ పరాదేహిత్యవశిష్టేన ,మంత్రేణవధూవాసౌదద్యాత్
॥ఇత్యాపస్తమ్బగృహ్యప్రయోగవృత్తౌతృతీయఃపటలః॥

॥ అథ ఉపనయనకర్మోచ్యతే ॥

కృతప్రాణాయామ ఇమంయజ్ఞశర్మాణ ముపనేష్య. ఇతిసంకల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ నాందీశ్రాద్ధవిధినా ॥ నాందీశ్రాద్ధం ధూర్తస్వామినాయథోక్తంప్రదక్షిణముపచారః । యవాస్తిలార్థే బదరీమిశ్రం దధ్యోదనంప్రదాయ ॥ నాందీముఖేభ్యః పితృభ్యఃపితామహేభ్యః ప్రపితామహేభ్యః స్వధాస్త్వితి స్వధాకారంయుగ్మానాం సంకల్పః॥ నాందీముఖాఃపితరఃప్రియంతామితివాచనం॥ నాందీముఖేభ్యః పితృభ్యఃపితామహేభ్యఃప్రపితామహేభ్య ఇతిపిండాన్ప్రాచోదధ్యోదనేనదద్యాత్ ॥ నాందీముఖేభ్యఃపితృభ్యః పితామహేభ్యఃప్రపితామహేభ్యస్స్వధాస్త్వితిస్వధాకారంకేచిన్నకుర్వంతి॥ నిత్యశ్రాద్ధస్యఅ(గా)గ్నిన్నావికారః ॥ నవికారఇత్యుపదేశః ॥ ఏషవిధిః సర్వత్రశ్రౌతస్మార్తేషు ॥ నతునిత్యః ॥ ఆపస్తంబేనానుక్తత్వాత్ ॥ శౌనకీయమభ్యుదయశ్రాద్ధం కరిష్యఇతి అథాతోభ్యుదయశ్రాద్ధమహంవక్ష్యామి శౌనకః ॥ ఆమంత్రణంద్విజాగ్ర్యాణాం కుర్యాత్పూర్వేద్యురేవహి । శుచిర్భూత్వాంతికంగత్వాభోజ్యానామగ్రజన్మనామ్ ॥ స్వయమేవాథవాన్యోవా కుర్యాత్తేషాంనిమంత్రణమ్ ॥ ద్వౌనిమంత్రయతే విప్రౌ విశ్వదేవార్థమాదితః ॥ పితృభ్యస్తుయథాశక్తియుగ్మాన్ గుణవతోద్విజాన్ ॥ అథాపరేద్యురానీయ బ్రాహ్మణాంస్తు నిమంత్రితాన్ ॥ స్నానద్రవ్యైఃకృతస్నానానకోధాన్ దేవపూర్వకాన్ ॥ శుద్ధపాదాన్ద్విరాచాంతాన్ బ్రాహ్మణానుపవేశయేత్ ॥ ఆసనేషూపక్లప్తేషుపిత్ర్యాంత్సవపిత్ర్యవత్క్రమాత్ ॥ యజ్ఞోపవీతీకర్తాస్యాత్సర్వేషాంకర్మణా

మిహ ॥ తిలస్థానేయవాగ్రాహ్య ఉపచారః ప్రదక్షిణం ॥ ఇష్యతేప్రా
ఙ్ముఖత్వంచ కర్తురస్యోపలభ్యతే ॥ పితృపూర్వమృజూన్దర్భాన్ వి
స్తరార్థం దదాతిచ ॥ అథోదగగ్రాస్తైః కార్యాస్సర్వేషామావాహనేష్వి
హ అపోదదాతిసర్వేభ్యః పునరేవయథాక్రమం ॥ యవగంధోద
కైః పూర్వం దేవానామర్ఘ్యమగ్రతః ॥ విశ్వేదేవాఇదంవోఽర్ఘ్యం
ప్రోక్ష్య తాంశ్శిరసిద్విజాన్ ॥ అథదర్భాంస్తుసంస్తీర్య ప్రాగగ్రాన్నైవ
విచక్షణః ॥ ఏకద్రవ్యాణిపాత్రాణి తేషాందద్యాత్సమాహితః ॥ అం
తర్ధాయదదర్భాన్నైవతేషుసించేదపస్తథా ॥ శన్నోదేవీరిత్యనయా
కర్తా తాననుమంత్రయేత్ ॥ పృథక్పృథగ్యవానాసుప్రక్షిపేదప్సుమం
త్రతః ॥ యవోఽసిసోమదేవత్యోయవమంత్రస్సమాహ్యతే ॥ పాత్రా
ణ్యమూః క్రియాస్సర్వాః ప్రాక్సంస్థా ఇతినిశ్చయః ॥ రక్షాంవిధాయపా
త్రాణాం పితృభ్యోఽర్ఘ్యంప్రయచ్ఛతి ॥ గృహీత్వాసకృదర్ఘ్యస్య
దానం ప్రత్యేకమేవతు ॥ పిత్రాద్యపేక్షయాత్రిస్స్యాన్నిపాతనమితి
స్థితిః ॥ సనివేద్యార్ఘ్యపాత్రస్థాపస్స్వధార్ఘ్యఇతిక్రమాత్ ॥ అ
న్యాఆపోనిషేక్తవ్యాః పిత్రర్థానాంద్విజన్మనాం ॥ పర్ణేనవాగృ
హీత్వాథపితృపాత్రగతాఅపః ॥ సవ్యహస్తగృహీతేన దక్షిణేనతుపా
ణినా ॥ అత్రైవపన తీర్థేనదానమంత్రః ప్రతిద్విజం ॥ ఉక్త్వాపిత
రిదంతేఽర్ఘ్యమితి పిత్రేనివేదయేత్ ॥ ప్రధానమంత్రమేవాసావేషం
కుర్యాత్సమాహితః । యాదివ్యాఇతిమంత్రేణప్రత్యేకమనుమంత్రణం
ఏవమేవార్ఘ్యదానంతు కుర్యాదుత్తరయోర్ద్వయోః ॥ అవిస్తయాః
క్రియాస్సర్వాః కర్తవ్యాఅశ్రమాదిమాః ॥ అపదిష్ట్వానియుక్తౌచేత్త
యోరేవార్ఘ్యకల్పనమ్ ॥ త్రయాణాంతుయథాయోగ మితి యజ్ఞవి
దాంమతమ్ ॥ ఆసిచ్యప్రథమేపాత్రేహ్యర్ఘ్యశేషోదకంతయోః ॥ అ
న్యాన్ముఖం పుత్రకామస్తాభిరద్భిర్యథావిధి (అపిదద్యాస్తుభార్యాయాః
ప్రథమస్యపదంపితుః) విధానంతత్ప్రయోగజ్ఞైస్తృతీయేనైకథ్యతే

పతత్పాత్రమచాల్యం స్యాద్యావత్కర్మ సమాప్యతే ॥ అస్మిన్కాలే తు
గంధాద్యైర్విప్రాణాం పూజనం భవేత్ । భోజనస్థానమానీతాదన్నా
దాదాయ సర్పిషా ॥ అనక్త్యన్నముపాత్తం తు సర్వమేవ విచక్షణః ।
ఆదాయాన్నం గృహీత్వా తు మేక్షణేన విచక్షణః ॥ పిత్రర్థానాం
తు సర్వేషాం పాత్రాణామనుశంతి హి ॥ అగ్నయే కవ్యవాహనాయ
తథా సోమాయ పితృమతే ॥ ఇతి స్యాత్తాం హోమమంత్రౌ శేషభుక్తే
ష్వథాహుతిః ॥ యథేష్టం భోజయేద్విప్రానన్నం వ్యంజనసంయుతమ్ ॥ భు
క్త్వా తాన్ శ్రావయేత్ప్రాంత్సర్వాన్మధుమతీరృచః ॥ అక్షన్నమీమదం
తేతి బ్రాహ్మణాంశ్చ శ్రావయేత్పునః ॥ సంపన్నమితి పృష్టాస్తే బ్రూ
యుస్సుసంపన్నమిత్యథ । శిష్టమన్నం నివేద్యాథ సర్వానాచామయేద్బు
ధః (మనోన్వాహ్వేతి దర్శే ప్రా)ముఖః న్యసేదదర్శే ప్రా)ముచ్ఛిష్టాన్నాని
నక్షయేత్ ॥ ఏతేష్వన్నం ప్రకీర్యాథ పాత్రం వివృణుయాత్పితుః । త్రిపతి)
అభ్యర్చ్య దక్షిణాదానైః పితౄన్పూర్వం విసర్జయేత్ ॥ ఓంకారేణాథ సం
ధాయ పిత్రాదీంస్స్వధోచ్యతామ్ ॥ ఇత్యుక్త్వా విసృజేత్పూర్వమే
షాం ప్రత్యుక్తిరోం స్వధా ॥ ప్రీయతామిత్యయం శబ్దో విశ్వేదేవపుర
స్సరః ॥ వాచ్యః కర్త్రా విశిష్టేన విపర్యాసేన తైరపి ॥ ఏవమిచ్ఛంతి
పూర్వే ద్వ్యాసస్త్వేవమాదయః కర్మసు ॥ ఇతి శౌనకీయమాభ్యుదయికశ్రా
ద్ధసమాప్తమ్ ॥—॥ మాణవకేన సహ ప్రాఙ్ముఖ ఉపవిశ్య సంకల్పః
కర్తవ్యః ॥ అథాశీర్వచనమాపస్తంబేనోచ్యతే । ఓం కర్మణః పు
ణ్యాహం భవంతో బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం పుణ్యాహం కర్మణోఽస్త్వి
తి ప్రార్థితాః ॥ ఓం కర్మణస్స్వస్తి భవంతో బ్రువంత్వితి కర్తా ॥ ఓం క
ర్మణే స్వస్తీతి ప్రార్థితాః ॥ ఓం కర్మణ ఋద్ధిం భవంతో బ్రువంత్వితి
కర్తా ॥ ఓం కర్మ ఋధ్యతామితీతరే ॥ ఏవమేకైకం త్రిస్త్రిః సకృ
త్సకృద్వా ॥ అత్ర యజ్ఞోపవీతం పరమం పవిత్రం ప్రజాపతేర్యత్స
హజం పురస్తాత్ ॥ ఆయుష్యమగ్ర్యం ప్రతిముంచ శుభ్రం యజ్ఞోప

వితః బలమస్తు తేజః ఇతి యజ్ఞోపవీతం మాణవకే క్షిపత్యాచార్యః॥ తత్ర శ్లోకః॥ యజ్ఞోపవీతకాలస్స్యద్వాచనేకృతఆశిషాం ॥ పురస్తాత్సమిదాధానాచ్ఛనస్వామి మతేనతు ॥ క్షారాదివర్జం మాణవకం భోజయిత్వాచమయ్యోష్ణేనవాయవితి యజుషా ఉష్ణా అపశ్శీతాస్వానీయ ఆప ఉందంత్విత్యృచా కుమారస్య శిరఉనత్తి ॥ త్రీగ్ఁస్త్రీన్ దర్భానంతర్ధాయ యేనావపదిత్యృచా పురస్తాద్వపతి ॥ అసావిత్యస్యస్థానే యజ్ఞశర్మన్నితి నామగ్రహణం యేనపూషేతి దక్షిణతః ॥ యేనభూయ ఇతి పశ్చాత్ ॥ యేనపూషేత్యుత్తరతః ॥ అసౌస్థానే యజ్ఞశర్మన్నితి సంబోధనేన నామగ్రహణం దక్షిణతోఽవస్థితా మాతా తదభావే బ్రహ్మచారీ వా వపంతమాచార్యం యత్క్షురేణేత్యృచానుమంత్రయతే। అనుమంత్రణం ప్రతివపనానంతరమేవ ॥ ఆనడుహే శకృత్పిండే యవాన్నిధాయ తస్మిన్ సర్వాన్కేశాన్ప్రక్షిప్య మాతా బ్రహ్మచారీ వా ఉదుంబరమూలే దర్భస్తంబే వా నిదధాతి ॥ ఉప్త్వాయ కేశానిత్యృచా ॥ తతః కుమారస్స్నాతి ॥ ఆచాంతముపవేశ్య తతోఽగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగాంతం దైవాని పాత్రాణి ప్రయుజ్య పశ్చాత్కుశకూర్చవస్త్రోత్తరీయాజినమేఖలాః సహ ప్రయుంజీతోపనేతా। శమ్యాః పరిధ్యర్థే స్నాతం కుమారం పాలాశీం సమిధమాయుర్దా దేవేత్యృచా ఆధాపయతి ఆచార్యస్య మంత్రః అతిష్ఠేత్యృచా అశ్మానమాస్థాపయతి । రేవతీస్త్వేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం వాసోఽభిమంత్రయతే । యా అకృంతన్నితి తిసృభిర్వాసః పరిధాప్య పరీదమిత్యృచా పరిహితమనుమంత్రయతే । ఇయం దురుక్తాదిత్యృగ్భ్యాం మౌంజీం పరివీయ కుమారం వాచయతి ॥ ఏవమేవ కృష్ణాజినావస్థాపన ప్రోక్షణోత్థాపనేషు ॥ — ॥

తత్ర శ్లోకః ॥ మౌంజ్యాజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనాని తు । సమంత్రమేతాన్యాచార్యః పూర్వం కృత్వాథ వాచయేత్ ॥ మిత్రస్యేత్యృచా కృష్ణాజినం । పాత్రప్రయోగే నిహితాన్ కుశానుత్తరేణాగ్నిం సంస్తీ

శ్యాలేషు కుశేషు అగంతే త్యృచా మాణవకమవస్థాపయిత్వాచార్యః స్వ
కాంజలిం కుమారాంజలౌ తూష్ణీమానీయ సముద్రాదూర్మిరిత్యృ
చా మాణవకం త్రిః ప్రోక్ష్య అగ్నిష్టే హస్తమిత్యారభ్యాచార్య స్తవేత్యం
తముక్త్వాంతే కుమారస్య హస్తం గృహీత్వా అగ్నయే త్వా పరిదదామి
యజ్ఞశర్మన్నిత్యాదిపృథివ్యై త్వేత్యంతైః ప్రతిమంత్రం దేవతాభ్యః ప
రిదానమ్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ అంతేతు సర్వమంత్రాణాం హస్తగ్రహణమి
ష్యతే। దేవతాభ్యః పరిదానం రక్షణాయ పృథక్ పృథక్ ॥ కుమారం ద
క్షిణే హస్తే గృహీత్వా దేవస్య త్వా సవితుః ప్రసవ ఉపనయే యజ్ఞశర్మన్ని
త్యాత్మసకాశమానీయ సుప్రజా ఇతి యజుర్దక్షిణే కర్ణే జపేత్ ॥ బ్ర
హ్మచర్యమాగామిత్యారభ్య ప్రసూత ఇత్యంతం కుమార ఆహ। కో నామా
సీత్యాచార్యః ॥ యజ్ఞశర్మా నామాస్మీతి కుమార ఆహ ॥ కస్య బ్రహ్మ
చార్యసి యజ్ఞశర్మన్నిత్యాచార్యః ॥ ప్రాణస్య బ్రహ్మచార్యస్మీతి కు
మారః ।యజ్ఞశర్మన్నేష తే దేవ సూర్య బ్రహ్మచారీత్యాది స్వస్తిమనుసం
చర యజ్ఞశర్మన్నిత్యంత మాచార్యో జపతి ॥ అధ్వనామితి కుమారం
వాచయతి ॥ అత్ర మంత్రం కుమారం యోగే యోగే తవస్తరమితి ఏకాదశ
భిః ఋగ్భిః ప్రత్యృచం వాచయన్నేవ హావయతి॥ ద్వితీయచతుర్థ మం
త్రావాచార్యో బ్రూయాత్ ॥తత్ర శ్లోకః ॥ యోగాదీన్ వాచయన్నేవ కు
మారం హావయేత్ త్రిషు॥ ద్వితీయచతుర్థౌ బ్రూయాదాచార్యో జుహుయా
ద్వటుః ॥ ఆచార్యో జయాదిపరిషేచనాంతం కృత్వా మాణవకదత్తం కూ
ర్చమాదాయ రాష్ట్రభృదసీతి యజుషా తస్మిన్నుపవిశతి ॥ కుమార ఆ
చార్యస్య దక్షిణం పాదమన్వారభ్యైవమాహ ॥ సావిత్రీం భో అనుబ్రూ
హీతి తస్మా అన్వాహాచార్యః ॥ ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యం ॥ ఓం భు
వః భర్గో దేవస్య ధీమహి । ఓగ్ం సువః ధియో యో నః ప్రచోదయాత్
ఓం భూః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో దేవస్య ధీమహి ॥ ఓం భువః ధి
యో యో నః ప్రచోదయాత్ ॥ ఓగ్ం సువః తత్సవితుర్వరేణ్యం భర్గో

దేవస్య ధీమహి ధియో యో నః ప్రచోదయాత్ ॥ ఏవం కుమారోప్య
స్వాహా॥ తృతీయే తు వాచనే సమర్థస్య కుమారస్య సర్వాముక్త్వా॥ త
తః కుమారో స్వాహా ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ పచ్ఛో భూ స్తద్భువో భగస్సు
వర్గేయ ఇతీష్యతే ॥ అర్ధర్చశో భూ స్తద్భువో ధియస్సువ స్తదన్యథా॥
అథ కుమారః అవ్రుథమిత్యాదిగోపాయేత్యంతేనాలోమకమోష్ఠముపస్పృ
శ్యాచామేత్ ॥ నాత్ర ప్రస్తావనే నామగ్రహణమస్తి ॥ ఏవం కర్ణోప
స్పర్శనాదిశ్రోత్రోపస్థానదండాదానేషు కుమార ఏవ సమంత్రకం కుర్యా
త్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఓష్ఠశ్యావాంతపర్యంతం స్పృశేత్స్య వృథమిత్యథ ।
ఆచామేన్నేహ నామాస్తి కరాభ్యం యుగపచ్ఛ్రుతి ॥ కర్ణోష్ఠాదిత్యా
దండానాం సమంత్రం వటురేవ తు ॥ బ్రహ్మణ ఆణీస్థ ఇతి కర్ణౌ యథాక
పదుపస్పృశేత్ ॥ సుశ్రవ ఇతి భూయా సమిత్యంతేన దండమాదత్తే ॥
స్మృతం చ మ ఇతి సుశ్రవః శ్రవో భూయాసమిత్యంతం కుమారం వాచయతి
గురుః ॥ గురో వరం తే దదామీతి కుమార ఆహ ॥ ఆచార్యస్సు త్తదశక్తౌ
తో స్వాహా న్యాద్దేవస్య త్వేతి మంత్రేణ రుద్రాయ గామితి చోక్త్వా గాం ప్రతి
గృహ్ణీయాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥—॥ ప్రత్యగాశిష మన్యేషాం భవేద్వాచ
నమేవ తు । గురో వరం తే దదామీత్యుక్త్వా ఉపాస్య యథోదితమ్ ॥ గృ
హ్యా తేనా వికీర్యముక్త్వా వరో రుద్రాయ గామితి ॥ ఉదాయుషేతి యజుషో
త్థాపయతి కుమారం వాచయతి తచ్చక్షురితి సూర్యం దృశ ఇత్యంతేన ఆది
త్యముపతిష్ఠతే కుమారః ॥ యస్య గురో వేదార్థశక్తో ధ్యాపయితుం వ్యా
ఖ్యాతుం చ స నాయం మచ్ఛిద్యతేత్యనేన కామేన కుమారం దక్షిణే హస్తే
య స్మి కా భూతమిత్యృచా గృహ్ణీయాత్ ॥ యజ్ఞశర్మన్నితి సంబోధ
నేన నామగ్రహణం ॥ ఉపనయనాగ్నింత్రిహం ధారయతి ॥ పరిత్వే
త్యృచా పరితస్సంమృజ్య అగ్నిం పరిషించతి ॥ అగ్నయే సమిధమితి
ద్వాదశభిస్స్వాహాంతైః సమిధ ఆదధాతి అగ్నిర్దేవతా । పరిసమూ
హ్య పరిషేచనం ఏవమహరహస్సాయంప్రాతరాదధాతి ॥ అరణ్యా

దేథానాహృత్య। తతో మాణవకం ప్రహ్మచార్యసీతి సంశాస్త్యాచార్యః॥
బాఢమితి మాణవకః ప్రతివదనం కుర్యాత్ ॥ అపోశానేత్యాచార్యః ॥
పూర్వవత్ప్రతివచనం కుమారః। కర్మకుర్విత్యుక్తే పూర్వవత్ ॥ మా
సుషుప్థా ఇత్యుక్తే పూర్వవత్ భిక్షాచర్యంచరేత్యుక్తే పూర్వవత్ ఆ
చార్యాధీనో భవేత్యుక్తే పూర్వవత్ ॥ మంత్రార్థ ఉచ్యతే ॥ బ్రహ్మ
చార్యసి బ్రహ్మచర్యాశ్రమం ప్రాప్తోసి। అపోశాన మయానుజ్ఞాతః అప
ఏవ పిబ ॥ కర్మకురు ॥ యథాశక్తి శ్రౌతస్మార్తం కర్మకురు ॥ మాసు
షుప్థాః ॥ పూర్వోక్తాయా జఘన్యసంవేశీభూయాః భిక్షాచర్యంచర॥
కేనచిన్నిమిత్తేనాభుంజానోపి అస్తదర్థం భైక్షంచర ॥ ఆచార్యాధీ
నో భవ మయానుజ్ఞాతో యాజనాధ్యాపనాదికస్యచిత్ మా కార్షీః
చతుర్థేహని సప్తదశకృత్వో వాసస్య యుస్యత ఇత్యృచా పూర్వపరిహి
తం వాస ఆదత్తే ॥ అన్యత్పరిధాప్యాత్మీయం కరోతీత్యర్థః॥ తత్ర శ్లోకః॥
సప్తదశకృత్వో వాసాన్యాచ్చతుర్థేహని గృహ్యతే। యుస్యేతి గురుణా
పూర్వం వాసోన్యత్పరిధాప్యతు ॥ తద్వహం తండులభైక్షంచరేత్ ॥ మౌం
జ్యజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనక్రియా ఆచార్యః కుర్యాద్వటుమర్థం
త్రానుచ్చరేదితి శివస్వామ్యాహ ॥ అనుపాకృతవేదేన బ్రహ్మచారి
ణా బ్రహ్మయజ్ఞే కర్తవ్యే వేదస్థానే గాయత్రీ నిగద్యతే ॥ కాండఋషిత
ర్పణం నిత్యం నివీతినా కర్తవ్యమ్ ॥ కాండఋషయః ప్రజాపతిస్సోమో
గ్నిర్విశ్వేదేవాస్సాగ్ంహితీర్యాజ్ఞికీర్వారుణీర్హవ్యవాహో వి
శ్వేదేవాః బ్రహ్మాస్స్వయంభూర్విశ్వేదేవా అరుణాః సదసస్పతిరిత్యేతే
తత్ర శ్లోకాః ॥ మౌంజ్యజినావస్థాపనప్రోక్షణోత్థాపనక్రియాః ॥ కు
ర్యాత్పరో వటుమర్థంత్రిం శివస్వామి మతేనతు। అనుపాకృతవేదేనక
ర్తవ్యే బ్రహ్మయజ్ఞకే। వేదస్థానేతు గాయత్రీ గద్యతేన్యత్సమం భవేత్
కాండర్షితర్పణం నిత్య ముపేతేన నివీతినా। వార్యంజలిభిరన్యై
శ్చ కార్యం పర్వాష్టమీషుచ। ప్రజాపతిం సోమమథాగ్నిం విశ్వాన్నివత్ప్రి

యం చాపిచ హవ్యవాహమ్ ॥ విశ్వాంత్స్వయంభుం పునరేవ విశ్వాన్
తత్రారుణాన్నైవ సదసస్పతించ (అజినం) వపనం) మేఖలాదండౌ భైక్షచ
ర్యవ్రతానిచ । నివర్తంతే ద్విజాతీనాం పునస్సంస్కారకర్మణి ॥ మే
ఖలామజినం దండముపవీతం కమండలుం । అప్సు ప్రాస్య వినష్టాని గృ
హ్ణీయాన్నాన్యాని మంత్రవత్ ॥ కుమారస్య మంత్రా ఉచ్యంతే ॥ ఇయం దురు
క్తాన్నిత్రిస్సాగంత్రా సముద్రాద్యూర్మిః బ్రహ్మచర్యం యజ్ఞశర్మా ప్రా
ణస్యాగ్నే సాంయో గయో గశతమిన్ధా అప్సరా ఇమం మే వరుణ తత్త్వా
యామి త్వన్నో అగ్నే సత్వన్నో అగ్నే త్వమగ్నే అయాసి సావిత్రీం
భూస్తత్సవితురవృధం బ్రహ్మణస్సుశ్రవః స్మృతం గురోర్వరముదాయు
షా తచ్చక్షుః పరిత్వాగ్నే బాధమ్ ——సమాప్తముపనయనమ్॥——

కేచిత్పాలాశం కర్మ కుర్వంతి। సదారస్యాదేధానాహృత్య త్రిరాత్రో
పోషితశ్చతుర్థేహని గ్రామాత్ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య బ్ర
హ్మవృక్షస్యాధస్తాత్ స్థండిలం కల్పయిత్వా ప్రణవశ్రద్ధామేధానా మ
ర్చనం కృత్వా త్రిమధురేణ బ్రాహ్మణాన్ భోజయిత్వా ఆశిషో వాచయి
త్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్యభాగాంతే సమంతాదపూపైరగ్నిం
పరిశ్రిత్య యశ్ఛందసామితి చ్ఛందస్సూక్తం వాచయేత్ హోవయేత్ జయాది
ప్రతిపద్యతే॥ పరిషేచనాంతం కృత్వా । అత్ర మేఖలాదీని పాలాశాని వర్జ్యా
న్యాని నవాని గృహ్ణీయాదుత్తరయాసగ్ర్శాస్తివాసశ్చతుర్థీముత్తరయా
దత్తే అన్యత్పరిధాప్య (ఇత్యాంధ్రాచారః)॥ కేచిత్పాలాశం కర్మ కుర్వంతి।త
దుచ్యతే॥ చతుర్థేహన్యన్నసంస్కారేణాన్నం సంస్కృత్యాచార్యేణ
సహ ప్రాచీముదీచీం వా దిశముపనిష్క్రమ్య పూర్వేణోత్తరేణ వా పా
లాశం త్రీణ్యుదగపవర్గాణి స్థండిలాని కల్పయిత్వా తేషు యథాక్రమం ప్ర
ణవశ్రద్ధామేధాభ్యోర్ఘ్యపాద్యగంధమాల్యధూపదీపాదీన్ దత్వా య
శ్ఛందసామృషభ ఇత్యనేన కృతం మే గోపాయేత్యంతేన ప్రణవముపతిష్ఠ
తే॥ శ్రద్ధయాగ్నిస్సమిధ్యత ఇతి సూక్తేన శ్రద్ధామ్ (మేధా దేవీ) మేధాం మే

దేవస్యత్వేత్యనువాకేనమేధాం ॥ తతఃపలాశమూలేదణ్డంవిసృజ్యాన్య మాదత్తే॥ వాసశ్చ। ఇతి ద్రామిడాచారః॥ అథాచార్యః పూర్వధృతం వాస ఆదత్తే॥ అథబలిశేషమాచార్యపురోగాన్ బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ ఆచార్యేణానుజ్ఞాతస్స్వయం భుంజీత అథాచార్యేణసహాచార్యగృహంగచ్ఛతి॥

— సమాప్తంపాలాశకర్మ —

— ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ చతుర్థః పటలః —

వేదమధీత్యస్నాస్యన్ మధ్యాహ్నే యథాప్రధానహోమా భవన్తి తథాపూర్వముపక్రమః ॥ తస్యప్రయోగ ఉచ్యతే॥ కృతప్రాణాయామః స్నానంకరిష్య ఇతిసంకల్ప్య ప్రాగుదయాద్వ్రజంప్రవిశ్యాన్తర్లోమ్నా చర్మణా ద్వారమపిధాయాస్తే। నైనమేతదహరాదిత్యోభితపేదితివచనాత్॥ తతః కాలే ప్రాప్తే అగ్నేరుపసమాధానాది। పాత్రప్రయోగవిశేషః ॥ ద్వైవానిపాత్రాణి ప్రయుజ్య సూత్రద్వయంవస్త్రద్వయం సౌవర్ణమణిస్రజః సుగన్ధిచన్దనం ప్రవర్తద్వయం శీతజలం తప్తజలం యవాన్ క్షురంకటంఛత్రం దండంమాల్యమంజనమాదర్శం ఉపానద్ద్వయం కుశాన్ శకృత్స్నాన చూర్ణమౌదుంబరకాష్ఠంచ సహప్రయుంజీత ॥తత్రశ్లోకః॥ సూత్రేవస్త్రేమణియుగసమితస్రక్సుగంధా ప్రవర్తౌశీతోష్ణాంబుక్షురకటయవచ్ఛత్రదండాంజనాని । యానోపానద్ద్వయకుశశకృత్స్నానచూర్ణోదపాత్రంస్నాస్యన్యుంజ్యాత్సకృదిహనరః కాష్ఠమౌదుంబరంచ ॥ శమ్యాః పరిధ్యర్థే ఆజ్యభాగాంతే ఇమగ్ స్తోమమితి తృచాపాలాశీగ్ సమిధమాదధాతి ॥ అత్రాగ్నిర్దేవతా ॥ అపరేణాగ్నిం కటవీరకాయాం నోపవిశ్యత్ర్యాయుషమిత్యృచాక్షురమభిమన్త్ర్య శివోనామాసీతి యజుషావప్త్రే ప్రయచ్ఛతి ఉష్ణేనవాయ ఉదకేనేత్యాది కేశనిధానాం తముపనయనవత్॥ పశ్చిమార్ధేవ్రజస్యోపవిశ్య విస్రస్యమేఖలాం బ్రహ్మచారిణే ప్రయచ్ఛతి ॥ తాంమేఖలాం సబ్రహ్మచారీఉదుంబరమూలేదర్భస్తంబేవా ఇదమహం

యజ్ఞశర్మణో గార్గ్యాయణస్య పాప్మానముపగూహామ్యుత్తరో యజ్ఞ
శర్మా ద్విషద్భ్యః ॥ ఇత్యుపగూహతి॥ ఫకప్రత్యయే సతి గార్గ్యాయ
ణస్యేతి భవతి ॥ ఏవం సర్వత్ర ॥ ఆపో హిష్ఠేతి షడ్భిశ్శీతోష్ణాభిరద్భిః
స్నానం॥ అన్నాద్యాయేత్యృచా ఔదుంబరకాష్ఠేన దంతధావనం। స్నా
నచూర్ణేన స్నానం ॥ సోమస్య తనూరసీతి యజుషా వాసః పరిధత్తే ॥ న
మో గ్రహాయ చేతి యా అభిగ్రాహిణీరిత్యంతైర్దేవతాభ్యో గంధప్ర
దానం ॥ అప్సరస్స్విత్యృచాత్మనో ऽనులేపనం॥ మణిగ్ం సౌవర్ణగ్ం సో
పధానగ్ం సూత్రప్రోతమాదాయ । ఇయమోషధ ఇత్యృచా ఉదపాత్రే
త్రిః ప్రదక్షిణం పరిప్లావ్య । అపాశోऽస్యురస ఇతి పుణ్యాయేత్యంతముక్త్వా
గ్రీవాస్వాబధ్య తతో బాదరమణిం సూత్రప్రోతమాదాయోదపాత్రే త్రిః
ప్రదక్షిణం తూష్ణీం పరిప్లావ్య సవ్యే పాణావాబధ్యాహతముత్తరం వా
సో రేవతీస్త్వేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం స్వయమేవాభిమంత్ర్య యా
అకృంతన్నితి తిసృభిర్యజ్ఞోపవీతవత్ప్రదేశముత్తరీయవత్కృత్వా
పరీదం వాస ఇత్యాత్మానమనుమంత్ర్య ఏవం తస్య వాససో దశాయాం ప్ర
వర్తౌ కుండలే ప్రబధ్య దర్భాగ్రే అగ్నౌ స్థాపయిత్వా కుండలయోరా
జ్యమాసీయాయుష్యం వర్చస్యమిత్యష్టభిరష్టావాజ్యాహుతీర్జుహో
తి ॥ షష్ఠసప్తమౌ స్వాహాకారాంతౌ మంత్రౌ పరిశిష్టా ఋచః ॥ తతః
ప్రవర్తావాదాయ నిధాయ జయాదిపరిషేచనాంతే ఏకం ప్రవర్తమా
దాయైతాభిరేవాయుష్యమిత్యష్టాభిర్దక్షిణే కర్ణే ఆబధ్నీత॥ ఏతా
భిరేవ ప్రవర్తం సవ్యే కర్ణే ఆబధ్నీత । శుభికే శిర ఇత్యృచా స్రజః శి
రసి ధారణం॥ యామాహరదిత్యుత్తరయా వా । యదా పూర్వయా కృతం
తదోత్తరస్యా లోపః ఉత్తరయా చేత్పూర్వస్యా లోపః ॥ యదాంజనమి
త్యృగేకా ॥ మయి పర్వతపూరుషమితి చత్వారి యజూంషి॥ ఏతేషు పంచ
స్వేకేన మంత్రేణాంజనమక్ష్ణోః। యన్మే వర్చ ఇత్యృచా ఆదర్శావేక్షణం
ప్రతిష్ఠే స్థ ఇతి సంతాపమిత్యంతేనోపానహౌ ప్రతిముంచతి । ప్రజాప

వేరితియజుషా ఛత్రమాదత్తే ॥ దేవస్య త్వేతి యజుషా వైణవం దండమా
దత్తే ॥ తతో వాచం యచ్ఛత్యానక్షత్రేభ్యః ॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషు
ప్రాచీముదీచీం వాదిశముపనిష్క్రమ్య దేవీః షడుర్వీరిత్యర్ధర్చేన ది
శ ఉపస్థాయ ॥ మాహాస్మహీత్యుత్తరార్ధర్చేన నక్షత్రాణి చంద్రమ
సం చోపతిష్ఠతే ॥ రాతినామిత్రేణ సంభాష్య యథార్థం గచ్ఛతి॥ ఈ
శ్వరసమీపం ॥ అథవా యస్మిన్నాశ్రమే పురుషార్థసిద్ధిస్తమాశ్రమమ్ ॥
అథాపరం స్నానమాపద్విషయమ్ ॥ కృతప్రాణాయామః స్నానం కరి
ష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ తూష్ణీం తీర్థే స్నాత్వా తర్పణం కృత్వా యత్ర
క్వచాగ్నిమిత్యాదిపరిస్తరణాంతం కృత్వా ప్రాదేశమాత్రీం పాలాశీగ్ం
సమిధం ప్రజాపతిం మనసా ధ్యాయన్ తూష్ణీమగ్నావాదధాతి॥ తతో
బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం చ ॥—॥స్నానద్వయం సమాప్తమ్॥—

మధుపర్కస్య ప్రయోగ ఉచ్యతే.

యస్మిన్ గృహే పూజాం కరోతి॥ తత్ర రాష్ట్రభృదస్యాచార్యాసందీ
మా త్వద్యోషమితి కూర్చ ఉపవిశతి బ్రాహ్మణః॥ రాష్ట్రభృదసి సమ్రాడా
సందీతి క్షత్రియః ॥ రాష్ట్రభృదస్యధిపత్న్యాసందీతి స్థపతిః వైశ్య ఇత్య
ర్థః॥ మా త్వద్యోషమితి మంత్రాంతః ॥ అస్య పాదప్రక్షాళనాయ ఉ
పహృత్యాపః ॥ ఆపః పాద్యా ఇతి మధుపర్కదః ప్రాహ ॥ ఆపః పా
దావనేజనీరిత్యృచా ఽప ఇతరో ఽభిమంత్రయతే॥ యది బ్రాహ్మణః పాద
ప్రక్షాళయితా తదా ప్రక్షాళనార్థం దక్షిణం పాదం పూర్వం ప్రయచ్ఛతి
శూద్రశ్చేత్సవ్యం ప్రథమం ॥ ప్రక్షాళయితారముపస్పృశ్య బాహౌద
క్షిణౌ మయి మహ ఇతి యజుషాత్మానం ప్రత్యభిమృశ్యాప ఉపస్పృశేత్॥
అధస్తాదుపరిష్టాచ్చ కూర్చాభ్యాం పరిగృహీతేన మృన్మయేన పాత్రే
ణాప ఉపహృత్య ॥ అర్హణీయా ఆప ఇతి దాతా ప్రాహ ॥ ఆమాగన్ని
త్యృచానో ఽభిమంత్రయతే । తతో దాతా తాసామపామేకదేశం త
స్యాం జలావానయతి ॥ తస్మిన్నానీయమానే విరాజో దోహో ఽసీతియ

జారితరో జపేత్ ॥ శేషమస్య పురస్తాద్ధాతా నినయతి । తదితరః సము
ద్రం వ ఇత్యృచానుమంత్రయతే ॥ అత్ర యథాశక్తి దేయం ॥ దధిమ(ధ్వితి)
ధ్వాది) సగ్ంసృజ్య కాగ్ంస్యేన వర్షీయసాపిధాయ కూర్చాభ్యాం ప
రిగృహ్య మధుపర్క ఇతి దాతాహ ॥ ఇతరస్తం పరిగృహ్యోపనీయాపి
ధానం త్రయ్యై విద్యాయా ఆమాగన్నితి చ ద్వాభ్యామృగ్భ్యామభిమం
త్ర్య నిధాయామృతోపస్తరణమసీత్యపః పీత్వాచమ్య యన్మధున ఇత్యృ
చా త్రిర్మధుపర్కస్య ప్రాశ్నాతి ॥ ఆచమ్య తతో మృతాపిధానమసీత్య
పః పీత్వా ఆచమ్య శేషమనుకంప్యాయ ప్రయచ్ఛేత్ ॥ అనుకంప్యోనుగ్రా
హ్యః పుత్రాదిః తస్మై శేషం ప్రయచ్ఛతి । రాజ్ఞః స్థపతేశ్చ ప్రతిగ్ర
హణమేవ ॥ అభిమంత్రణాది పురోహితస్య । గౌరిత్యాది రాజస్థపత్యో
రేవ ॥ గౌరిత్యుక్తే గౌరసీత్యభిమంత్రణం । అముష్య స్థానే యజ్ఞశర్మ
ణశ్చేతి చాతుర్నామగ్రహణం ॥ లౌకికేనోపాయేన పశోస్సంజ్ఞప
నం ॥ అగ్నిః ప్రాశ్నాత్విత్యృచా వపాహోమః । అగ్నిర్దేవతా ॥ య
ద్యుత్సృజేత్ ॥ యజ్ఞో వర్ధతామితి మంత్రాంతేనుపాగ్ంశు జపిత్వా
ఓముత్సృజతేత్యుచ్చైర్వరః ప్రబ్రూయాత్ ॥ ఉత్సర్గేపి భోక్తురేవ
గౌః । అన్నం ప్రోక్తం భూతమితి సా విరాట్ ఊర్జం ధా ఇత్యంతైరు
పాంశ్వభిమంత్ర్య ఓం కల్పయతేత్యుచ్చైః ప్రతిబ్రూయాత్ ॥ తతో
భోజనం కుర్యాత్ ॥ ఆచార్యాదిభ్యః పూర్ణే సంవత్సర ఏష మధుప
ర్కః పునః కార్యస్సకృత్ నార్వాక్సంవత్సరాత్ ॥ ధర్మశాస్త్రేపి స
హ గవా మధుపర్క ఆచార్యాదిభ్య ఉక్తః ॥ తస్యాప్యయమేవ ప్రయోగః
తత్ర త్వధికాంగాదీయతే ॥ మధుపర్కయోర్వినియోగః క్రియతే ॥
స్నాతకాయాచార్యాయర్త్విజే వేదాధ్యాయాయ శ్వశురాయ రాజ్ఞే చ
సహ గవా మధుపర్కో గాహ్యేర్ధర్మ ఉక్తో వా । అవేదాధ్యాయాయ
శ్వశురాయ గవా వినా ప్రవక్త్రే చిత్రాయ చ సహ గవా గాహ్యేః ॥ వే
దాధ్యాయః షడంగ వేదమధీతవానర్థజ్ఞశ్చ తస్మై ప్రవక్త్రే । సప్రవ

త్తా॥ యస్సత్యంప్రకర్షేణవక్తిసాధుశబ్దానుచ్చరతి వ్యాచష్టఇత్యర్థః తస్యైవవిశేషణం ఛత్రిత్వం ॥ యః ప్రకాశో లోకేసచిత్రః॥ స్నాతకాయ స్నానదివస ఆగతాయైవనాన్యత్ర॥ స్నాతకవేదాధ్యాయాతిథిప్రవక్తృభ్యః సకృత్సకృత్ గార్హ్యః॥ దధ్యాస్థానేపయోవికల్పేనలభ్యతే ॥ అభావఉదకంచ ॥తత్రశ్లోకాః॥ ఆచార్యాయర్త్విజేరాజ్ఞేమధుపర్కోగవాసహ ॥ గృహ్యోక్తోధర్మఉక్తోవా పూర్ణేసంవత్సరేపునః । వేదాధ్యాయస్స్నాతకశ్చ తస్మై చాపితదాభవేత్ ॥ తస్మైత్వవేదాధ్యాయాయభవేద్గార్హ్యోగవావినా ॥ వేదాధ్యాయాతిథయేధర్మఉక్తోగవాసహ ॥ తథైవవేదాధ్యాయాయ వరాయాపచితాయ చ ॥ తాభ్యాంత్వవేదాధ్యాయాభ్యాం వినైవాన్యతరోగవా । ప్రవక్త్రేచాపి చిత్రాయ భవేద్గార్హ్యోగవాసహ ॥ అధీతేయష్షడంగం తు వేనంజానాతిచార్థతః। వేదాధ్యాయస్తుప్రోక్తః ప్రకాశశ్చిత్రఉచ్యతే ॥ స్నాతేగోమధుపర్కార్హా ఇత్యస్తిదక్షిణాతు గౌః। మధ్యేతుమధుపర్కస్య సాతిథ్యాసర్వదైవతు ॥ స్నాతకాయగృహేమధుపర్కోగార్హ్యకస్మృతిషుచోదితఏవహి॥స్నాతకేతుచరితేదినఆగతేతస్య కార్యమతిథావితరత్రన । వరస్యయస్యయాశాఖాతచ్ఛాఖాగృహ్యమార్గతః ॥ మధుపర్కః ప్రదాతవ్యస్త్వన్యశాఖివిదాతరి॥

శ్రీ ఇతిమధుపర్కః శ్రీ

ఇత్యాపస్తంబీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ పంచమఃపటలః॥

సీమంతప్రయోగఉచ్యతే

ప్రథమేగర్భేచతుర్థేమాసికృతప్రాణాయామఇమాంయజ్ఞదాంసీమంతోన్నయనేనకర్తణాసంస్కరిష్యఇతిసంకల్ప్య॥బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా శిషోవాచయిత్వాగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగేదైవాని పాత్రాణి ప్రయుజ్య యవాన్ విరూఢాన్ త్రేణీంశలలీం త్రీన్ దర్భపుంజీలాన్ శలాలుగ్లప్సంయవానాం బంధనంచ సకృదేవప్రయుంజీత ॥ త

త్రిశ్లోకః॥యవాన్విరూఢాన్ఫలీసపుంజాన్గ్లప్స్యయవానామపిబంధనంచ
పత్నీనిసీమంతవిధౌప్రయుంజ్యాత్ పాత్రాణిసాకంఖలుమానుషాణి ॥ శ
మ్యాగపరిధ్యర్థే ఆజ్యభాగాంతే అన్వారబ్ధాయాం ॥ ధాతాదదాతునో
రయిమీశానః। ధాతాప్రజాయాఉతరాయఈశే। ధాతాదదాతునోరయిం
ప్రాచీం। ధాతాదదాతుదా। శుషేవసూని। యస్త్వాహృదా॥ యస్మైత్వగ్
సుకృతే। త్వేసుప్రశ్రవసః। ఉక్థఉక్థేసోమఇంద్రం॥ ఇత్యేతాభిరష్టాభిః
ఋగ్భిరష్టావాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ జయాదిపరిషేచనాంతే అపరే
ణాగ్నిం ప్రాచీంవధూముపవేశ్య। త్రిణ్యేతానిశుక్లాని యస్యాంసంతి
సా త్ర్యేణీయలోపశ్చాఛందసః। తయాశలల్యాత్రిభిర్దర్భపుంజీలైః శలా
టుగ్లప్సేన సపత్రకోదుంబరఫలస్తబకేనేత్యర్థః ॥ తేనభూర్భువస్సువరి
తివ్యాహృతిభిః రాకామహంయాస్తేరాకఇతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం
చోర్ధ్వంసీమంతమున్నయతి। పశ్చిమస్యాందిశి శలల్యాదీన్ ప్రక్షి
ప్యాపఉపస్పృశ్య। తేనాగాయతమితి వీణాగాథినౌ సంశాస్తి। సా
ల్వదేశవాసినాం క్షత్రియాణాంవర్ణానాం సీమంతేయౌగంధరిరిత్యస్యా
ఋచోగానం ॥ అన్యదేశనివాసినాం బ్రాహ్మణానాంసోమఏవనఇత్య
స్యాగానం ॥ అసౌస్థానే తత్తద్దేశనదీనిర్దేశః కర్తవ్యః ॥ తీరేణక్షీర
నదితవ ॥ తీరేణకావేరితవ ॥ గంగేతవేత్యేవమాది ॥ తతోయవాన్విరూ
ఢాన్ సూత్రేబద్ధ్వా పత్న్యాః కంఠేఆబధ్య వాచంయచ్ఛత్యానక్ష
త్రేభ్యః ॥ ఉదితేషు నక్షత్రేషుప్రాచీముదీచీంవాదిశముపనిష్క్ర
మ్య వత్సమన్వారభ్యవ్యాహృతీశ్చ జపిత్వావాచం విసృజేత్ ॥***

ఇతిసీమంతమ్ — అథపుంసవనమ్॥

వ్యక్తేగర్భే తృతీయే మాసికర్తవ్యం చతుర్థేవా। చతుర్థేచేద్య
థాపఠితమేవపూర్వంసీమంతంకుర్యాత్ । కృతప్రాణాయామఃఇమాం
యజ్ఞదాంపుంసువనేనకర్మణాసంస్కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ సీ
మంతవదగ్నెరుపసమాధానాది సర్వంపరిషేచనాంతమ్ ॥ పాతప్ర

యోగ్యైర్దైవాని పాత్రాణి ప్రయుజ్య ఫలద్వయసంయుక్తాం వటశుంగాం దృషత్సుతౌ పావనం వస్త్రంచ సకృత్ప్రయుంజీత ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ ఫలద్వయేన సంయుతం వటాంకురం దృషత్సుతౌ । సుపావనంచ వస్త్రకం క్షిపేత్ప్రత్నేన పుంసవే ॥ అత్ర పరిధయ ఏవ భవంతి న శమ్యాః ॥ అంతే బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ నేష్టాః పుంసవనే శమ్యాః గృహ్ణీయాత్పరిధీనిహ ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయేదంతే వాచయిత్వాశిషస్తథా । పరిషేచనాంతే అప్రాదుర్భూతరజసా కుమార్యా దృషత్పుత్రే వటాంకురం నిధాయాన్యేన దృషత్పుత్రేణ పేషయిత్వా వస్త్రేణ పరిస్రావ్యా పరేణాగ్నిం ప్రాచీముత్తానాం నిపాత్య దక్షిణేన హస్తేన రసం గృహీత్వా దక్షిణే నాసికాచ్ఛిద్రే రసమంగుష్ఠేనా పినయతి గర్భం ప్రాపయతి ॥ తతో బ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనంచ ॥ సమాప్తం పుంసవనం

క్షిప్రసువనముచ్యతే ॥— పుంసవనే కృతే యస్యా గర్భిణ్యా రోగేణ వా శోషేణ వా గర్భేణ సహ జరాయు పతితుమిచ్ఛతి స్వకాలాదర్వాక్ ॥ తదా కృతప్రాణాయామః క్షిప్రసువనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ అనుపహతేన శరావేణానుస్రోతసముదకమాహృత్య తస్యాః పాదయోస్తూర్యంతీమధః పుష్పికాఖ్యామోషధీం నిధాయ గర్భిణీం ప్రసవపీడయా శుష్యంతీం శోష్యమాణామభిష్ట్వాహమితి యజుషా మూర్ధన్యభిమృశతి । హస్తద్వయేన యథైవ సోమ ఇతి తిసృభిరేతాభిరద్భిరవోక్షేత్ ॥ ప్రతితిష్ఠత్వ్యత్యవసానం ప్రథమాయా ఋచః । తథాకృతమితి ద్వితీయాయాః ॥ సరస్వతీరితి తృతీయాయాః । గర్భనిర్గతే జరాయు నామ కించిత్స్రణాముదరాత్పతతి తదవ్యధికస్యాశ్చిత్కానచిత్కారణేన నపతేత్ ॥ ఏతు గర్భ ఇత్యృగ్భ్యాం పూర్వోక్తాభిరద్భిరవోక్షేత్

అథ జాతకర్మోచ్యతే

కృతప్రాణాయామో జాతం కుమారం జాతకర్మణా సంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య । తం కుమారం నాళాలమ్భనాత్ప్రాగేవ దివస పరీత్యను

వాకేనాభిమృశతి ॥ అస్మిన్నహమితి యజుషాత్ర నవఉపస్థఆధాయాం
గాదం గాదిత్యృగ్భ్యామభిమంత్రణమేతాభ్యామేవ మూర్ధన్యవ
ఘ్రాణమేతయోరేవ దక్షిణకర్ణే జపః ॥ అసావిత్యత్ర జన్మనక్షత్ర
నామగ్రహణం సంబోధనేన। కృత్తికాసు జాతస్య కృత్తిక ఇత్యాదినిర్ది
శతి । తతో దక్షిణే కర్ణే రహసి నక్షత్రనామ పునరేవ నిర్దిశతి ॥ అ
త్ర సంబుద్ధిర్న భవతి ॥ నిర్దేశప్రకార ఉచ్యతే । కృత్తికః - రౌహి
ణః ॥ మార్గశీర్షః- ఆర్ద్రకః ॥ పునర్వసుః- తిష్యః ॥ ఆశ్రేషః
మాఘః । ఫాల్గునః- ఉత్తరఫల్గునః ॥ హస్తః ॥ చైత్రః ॥ స్వాతిః। వి
శాఖః । అనూరాధః । జ్యేష్ఠః । మూలకః । ఆషాఢః । ఉత్తరాషా
ఢః । శ్రవణః। శ్రావణః। శ్రవిష్ఠః॥ శతభిషక్ ॥ శాతభిషజః॥ ప్రోష్ఠపాదః। ఉ
త్తరప్రోష్ఠపాదః । రైవతః ॥ అశ్వయుక్ ॥ ఆశ్వయుజః ॥ అపభరణః॥
ఆపభరణః ॥ తత్ర శ్లోకాః ॥ కృత్తికో రౌహిణోఽశ్వయుక్తిష్యశ్చైత్రః
పునర్వసుః । మాఘోపభరణశ్చైవ తథా శతభిషక్పునః । విశాఖో
రైవతో హస్తః స్వాతిరాశ్వయుజోఽపి వా ॥ అనూరాధశ్రవిష్ఠశ్చ శ్రవ
ణః శ్రావణోఽపి వా । ఆషాఢః ప్రోష్ఠపాదశ్చ ఫల్గునశ్చ తథా పునః । జ్యే
ష్ఠశ్చ శాతభిషజస్తథాశ్రేషశ్చ మూలకః । ఆర్ద్రకో మార్గశీర్షశ్చ
సూక్తవాక ఇమాని వై ॥ రౌరేమమృజ్యేనిషువృద్ధిరాదౌ ష్ఠాత్వేచ
వాంత్యశ్రవిశాశ్వయుక్షు ॥ శేషేషు నామ్నోఽః కపరస్వరోంత్యస్స్వ
ప్వోరదీర్ఘస్సవిసర్గ ఇష్టః ॥ మధుఘృతమితి సగ్ంసృజ్య । దర్భేణ
హిరణ్యం నిష్టర్క్యం బద్ధ్వా తస్మిన్నవధాయ మేధాంత ఇత్యాది సూ
ర్యో భ్రాజో దధాత్విత్యంతముక్త్వా తేన హిరణ్యేనాంతే ప్రాశయతి ।
క్షేత్రియై త్వేతి పంచభిః ఋగ్భిః స్నాపయతి దధిఘృతమితి సగ్ంసృ
జ్య తత్పృషదాజ్యం కాంసే ఆనీయ తేన కాంసేన వ్యాహృతిభిరోంకా
రచతుర్థాభిః కుమారం ప్రాశయతి ॥ ప్రాశితశేషమద్భిస్సగ్ం
సృజ్య గోష్ఠే నినయేత్ ॥ మా తే కుమారమిత్యృచా మాతురంకే స్థాపనం

అయంకుమారఇత్యృచాదక్షిణం స్తనం ప్రతిధాపయేత్ ॥ యద్భూమే ర్హృదయమితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాంపృథివీమభిమృశతి ॥ యత్రకుమా రశ్శేతే। నామయసీతియజుషాసంవిష్టంకుమారమభిమృశతి । ఆపస్సుప్తే ష్వితియజుషాశిరస్తఉదకుంభం నిధాయ యత్రక్వచాగ్ని మిత్యాదిలౌ కికమగ్నిముపసమాధాయ పరిస్తీర్యతస్మిన్ హోమః అయంకలిమిత్య ష్టాభిర్మంత్రైః స్వాహాకారాంతైః ప్రతిస్వాహాకారంసర్షపాన్ఫ లీకరణమిశ్రాన్అంజలినాత్రిస్త్రిర్జుహోతిసకృన్మంత్రేణద్విస్తూష్ణీంస్వా హాకారస్సర్వత్ర। తతస్సగ్ంశాస్త్రిప్రవిష్టేప్రవిష్టఏవ తూష్ణీమగ్నావావ పతేతి । ఏవమహరహరితి సంప్రైషాతిదేశః । అయంకలిమిత్యాద్యైః ప్రథమదివసే । అన్యేష్వహస్సుతూష్ణీంప్రక్షేపః । అనిర్దశాయాః ఆజ్యమర్యాదాయాం । తేనదశమేహనిరాత్రౌనిర్గచ్ఛతి । తతో బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనంచ ॥ ఉపనయనాత్ప్రాగ్జాతకాది సం స్కారాః స్త్రియాఅపి కర్తవ్యాః దేహసంస్కారత్వాత్ ॥ కింతుతత్ర మంత్రవర్జమ్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ జాతకాదిషుసంస్కారణం స్త్రియాఔ పనాయనికాదథఇష్యతే । దేహసంస్కారణాయయథాక్రమంకాలఏవ సమస్తమమంత్రకం ॥ కర్మస్వేతేషు నిష్క్రమ్యప్యకర్తవ్యాః ప్రాశ నాదయః ॥ న హోమాదిరితి స్త్రీణామస్యత్సర్వమమంత్రకమ్॥ ***

ఇతి జాతకర్మ — అథ నామకరణమ్.

దశమ్యాం నామకరణం కురుతః పితామాతాచకృతప్రాణాయా మః రోహిణీనక్షత్రేజాతస్య కుమారస్యనామధాస్యావహఇతిసంకల్ప్య ద్వ్యక్షరంచతురక్షరంవానామభవతి ॥ నామపదపూర్వమాఖ్యాతపదో త్తరంచదీర్ఘాభినిష్ఠానాంతంఘోషవదాద్యంతరం తస్థంభవతి।ద్వ్య క్షరంచేత్పూర్వాదార్వాదార్ఇతి భవతిచతురక్షరంచేత్ యువతిదాహి రణ్యదాఇతిభవతి । అథవా అయుజాక్షరస్య నామ్నఃపూర్వతఃసుప్ర యోగః ॥ సుకుమారఇత్యాది ॥ అయుజాక్షరమేవకుమార్యాః నామ

పూర్వోత్తరాదివిశేషో నాస్తి । యశోదా పుణ్యదా ఇత్యాది ॥ అన్వష్టాఽభ్యుదయం పుణ్యాహంచ ॥ పుణ్యాహవాచనే యజ్ఞశర్మణః స్వస్తిభవంతో బ్రువంత్వితి మధ్యమయాచనే ॥ యజ్ఞశర్మణః స్వస్త్యస్త్వితి ప్రతివచనమ్ ॥ —సమాప్తం నామకరణమ్— ప్రవాసాదేత్య అంగాదంగాదశ్మా భవేతి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం పుత్రస్యాభిమంత్రణమ్ । ఏతాభ్యామేవ మూర్ధన్యవఘ్రాణం । అత్ర యజ్ఞశర్మన్నితి సంబోధనేన నామగ్రహణం ॥ కేదిత్ప్రథమయర్చాభిమంత్ర్య ద్వితీయయావఘ్రాణం కుర్వంతి ॥ అగ్నిరాయుష్మానితి పంచసమాసేన దక్షిణకర్ణే జపేత్ । తేనత్వాయుషేతి సర్వత్రానుషంగః ॥ సర్వస్మాదితి యజుషా కుమారీమభిమంత్రయతే ॥ పుణ్యాహవాచనేనాహ్ని మధ్యమే స్వస్తివాచనే । ఉక్త్వాబాలకనామాస్మై స్వస్తీత్యన్యత్సమం భవేత్ ॥..........

—ఇతి ప్రవాసాగతపితృకార్యం—అథాన్నప్రాశనం—

జన్మన ఇతి వచనాత్ ॥ యస్మిన్మాసే యావంతో దివసాః ఉరితాః । తతః సప్తమే మాసే తావంతో లభ్యంతే । కృతప్రాణాయామ ఇమం యజ్ఞశర్మాణం అన్నప్రాశనేన కర్మణా సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణాన్భోజయిత్వా ఆశిషో వాచయిత్వా దధిమధుఘృతమోదనమితి సగ్ంసృజ్య భూరపామిత్యసమాసేన చతుర్ణాం మంత్రైః ప్రాశయేత్ ॥ యజ్ఞశర్మన్నితి నామగ్రహణం । చత్వారః ॥ భూరపాం, భువోఽపాం, సువరపాం, భూర్భువస్సువరపామితి మంత్రాదయః ॥ —ఇత్యన్నప్రాశనం—

అథ చౌలముచ్యతే

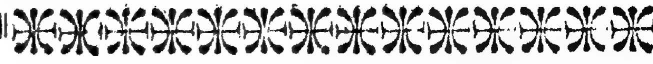
చౌలం పునర్వసోః కర్తవ్యం తృతీయేవర్షే । తస్య ప్రయోగః ॥ కృతప్రాణాయామ ఇమం యజ్ఞశర్మాణం చౌలేన కర్మణా సగ్ంస్కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ బ్రాహ్మణభోజనమాశీర్వచనం కుమారభోజనం చోపనయనవత్కరోతి । అగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగే దైవానిపాత్రాణి ప్రయుజ్య శీతోష్ణతోయే అసింశకృత్ త్రీన్శలలీం కౌశేయ పుంజీ

లయివార్ణవశాణ శలాలుగ్లప్సుంచసహైవప్రయుంజీత ॥ తత్రశ్లోకః ॥ శీతోష్ణతోయాసిశకృచ్ఛలల్యాకౌశేయపుంజీలయివార్ణకశాంశ్చ । గ్లప్సంశలాలూరితి సంప్రయుజ్యాత్ప్రాణినో వై సహమానుషాణి తతఃపవిత్రసంస్కారాది పరిషేచనాంతం సీమంతవత్కరోతి । పరిషేచనాంతే అపరేణాగ్నిం ప్రాంచంకుమారముపవేశ్య త్రేణ్యాదినాతత్రతూష్ణీం కేశాన్వినయతి । వినయనంవివిధంస్థాపనం । తచ్చశిఖార్థం తత్కుమారార్యానాస్తి । యథర్షిశిఖాస్థాపయతి ॥ త్ర్యార్షేయస్యతిస్రః పంచార్షేయస్యపంచ । ఏవమన్యత్రయథాకులధర్మస్స్యాత్ । త్రేణ్యాదీన్ సీమంతవన్నిరస్యాపఉపస్పృశ్య తతఉష్ణేనవాయ ఇత్యాదినోష్ణాశ్నితాస్సావనీమేత్యాదికమారభ్య ఉప్త్వాయకేశానితి కేశనిధానాంతం ఉపనయనవత్కరోతి ॥ క్షురంప్రక్షాళ్యనిదధాతి । తైసత్యహంకర్తనివృత్తిః ॥ వరందదాతీకర్త్రే ॥ పితాకర్తాచేద్దక్షిణత ఆసీనాయ బ్రాహ్మణాయవరందదాతి ॥

ఇతిచౌలమ్

అథగోదానస్య ప్రయోగ ఉచ్యతే

షోడశేవర్షే పునర్వస్వోఃకర్తవ్యం అన్యస్మిన్నక్షత్రేవా సర్వంచౌలవత్కరోతి । పాత్రప్రయోగేతు శలాలుగ్లప్సపుంజీలాస్త్రీణించ వర్జయేత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ పాత్రప్రయోగేఖలు యోజనీయో గోదానకర్తణ్యపి చౌలవత్సః । నగ్లప్సపుంజీలశలల్య ఇష్టాః అత్రార్థలుప్తాని భవంతి(త)య)స్మాత్ ॥ శిఖాభావాద్వినయనాభావః । సర్వాన్కేశాన్వాపయేత్ ॥ ఛందోగగోదానస్య ప్రత్యామ్నాయః । కృతప్రాణాయామ ఉదకోపస్పర్శనేన సగస్కరిష్యేఇతి సంకల్ప్య బ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనమ్ ॥ కుమారముదకం స్పర్శయిత్వా స్నాపయిత్వేత్యర్థః ॥—॥ తదంగంతర్పణంవక్ష్యతే ॥—॥ ఔదుంబరంతర్పయామి ప్రాజాపత్యంతర్పయామి ॥ బ్రహ్మాణంతర్పయామీత్యనుషంగః ॥ ఇతిఛందోగవత్కుర్యాత్ ॥

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ షష్ఠఃపటలః॥

అథ గృహసమ్మాననస్య క్రమోఽచ్యతే

కృతప్రాణాయామో గృహసంమాననం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య॥ యదా దక్షిణాప్రత్యక్ప్రవణం గృహం తదాఽగారావకాశముద్ధత్య పాలాశేన శమీమయేన వోదూహేన్నైర్ఋత్యామేవ దిశం దక్షిణాప్రతీచీం దిశం యద్భూమేరిత్యృచోదూహతి। ఏవం త్రివారం మన్త్రావృత్తిశ్చ భవతి యథా ప్రాగుదక్ప్రవణం భవతి తథోదూహతి ప్రాగుదక్ప్రవణం కృతం స్యోనా పృథివీత్యృచాఽభిమృశతి। ప్రదక్షిణగ్ స్థూణాగర్తాన్ఖానయిత్వాఽభ్యన్తరం పాగ్ంసూనుద్వపేదుత్తరార్ధ్యం దక్షిణద్వారస్థూణామవదధాతి॥ ఉపనిష్క్రమతో దక్షిణబాహుసమీపాత్ ఇహైవ తిష్ఠత్యృగ్భ్యాం ద్వారస్థూణామవదధాతి। ఏవమితరాం యథాఖాతమితరా అన్వవధాయ వగ్ంశమాధీయమానమృతేన స్థూణావితి యజుషాఽభిమన్త్రయతే। సుమితం గృహముత్తరైర్వ్యాలింగమభిమన్త్రయతే॥ బ్రహ్మ చ త ఇతి పూర్వార్ధం యజ్ఞశ్చేతి దక్షిణార్ధం ఇషశ్చోర్జశ్చేతి పశ్చిమార్ధం మిత్రశ్చ వరుణశ్చేత్యుత్తరార్ధం ధర్మస్త ఇతి మధ్యమం

ఇతి గృహసంమాననమ్, అథ గృహప్రవేశ ఉచ్యతే.

కృతప్రాణాయామో గృహప్రవేశం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య॥ ఔపాసనే పాలాశం శమీమయం వేధ్మమాదీప్య ఉద్ధ్రియమాణ ఇత్యాది మంత్రస్త్రాం దిత్యంతియాబుధానస్యమగ్నిమద్ధతి। ఇన్ద్రస్య గృహా ఇతి యజుషా అగారం ప్రపద్య సహప్రపాద్యో శరపూర్వదేశేఽగారస్య యత్ర క్వచాగ్నిమిత్యాది కృత్వా అమృతాహుతిమిత్యృచా తస్మిన్నగ్నిం ప్రతిష్ఠాపయతి। తస్మాదగ్నేర్దక్షిణత ఉదధానాయతనం భవతి। తస్మిన్నుదధానాయతనే విమాదీనాగ్ర్యే నానాదిగగ్రే దర్భాగ్ంస్త్సగ్ స్తీర్య। శేషుదగ్నేష వన్న పత ఇత్యృచా వ్రీహియవానోప్య తత్రోదధానం ప్రతిష్ఠాపయతి। తస్మిన్నుదధానే అరిష్టా ఇతి యజుషా చతుర

ఉదకుంభానానయతి । ప్రతికుంభం మంత్రావృత్తిః । బ్రాహ్మణభోజన పరిసమాప్తైః ప్రాక్ జీర్ణంచేత్ భూమిర్భూమి మిత్యృచానుమం త్రయతి ॥ చతురుదకుంభానయన్తానంతరం కృతప్రాణాయామో వాస్తుహోమంకరిష్య ఇతిసంకల్ప్య ॥ అగ్నేరుపసమాధానాద్యాజ్య భాగాంతే వాస్తోష్పతఇత్యృగ్భ్యాం ద్వేఆహుతీహుత్వా వాస్తోష్పతె ప్రతరణోనఏధీత్యృగ్భ్యాంచ ద్వేఆహుతీహుత్వా జయాదిప్రతిప ద్యతే పరిషేచనాంతంకరోతి చతుర్ణాం ప్రధానహోమానాం వా స్తోష్పతిరేవ దేవతా ॥ పరిషేచనాంతే శివగ్ శివమితియజుషోదకుంభే నప్రవ్రదక్షిణమంతరతోగారంనివేశనంవా పరిషిచ్యబ్రాహ్మణాన్భో జయేదపూపైస్సక్తుభిరోదనేనేతి । తతఆశీర్వచనమ్ ॥ ********

——॥ ఇతి గృహప్రవేశః - అథశ్వగ్రహశాంతిః ॥——

శ్వేవనాదంముంచతి యోగ్రహః సశ్వగ్రహః తేనగృహీతంకుమా రం పిశాచినంశునావాదష్టం కశ్చిత్ప్రత్యాసన్నః ॥ పూర్వేద్యురేవత పోయుక్తఉపోష్య శ్వగ్రహగృహీతస్య శాంతింకరిష్య ఇతిసంకల్ప్య జాలేనప్రచ్ఛాద్య సవ్యేపాణావాబధ్యకగ్సంలోహం కింకిణీంవాఘం టాం హరిదమ్రే అన్యేన పురుషేణధ్వనయన్ కుమారమాదాయా ద్వారేణ సభాంప్రవిశ్య సభాయామధ్యేధిదేవనముద్ధత్యావోక్ష్య విభీతకఫలాన్యాస్య తెషు కుమారముత్తానం నిపాత్యదధ్నాలవణమిశ్రే ణాంజలినా కూర్కురఇత్యాద్యభ్యమునలేనానహన్స్యులూఖలఇత్యంతాభి ర్దశభిరవజుహుయాత్ । ఏవంప్రాతర్మధ్యందినేసాయంత్రిష్వపి ప్ర వేశనాది ప్రోక్షణాంతం కర్మానవర్తయేత్ ॥ అగదోభవతి అరోగోభవ తి కుమారః ॥ ——అథశంఖగ్రహశాంతిః——శంఖనంకుమారం శంఖఇవనాదంముంచతి యోగ్రహస్సశంఖః తేనగృహీతం కుమారం కశ్చిత్పూర్వవత్తపోయుక్తః కృతప్రాణాయామః శంఖగృహీతస్యశాం తిం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ హతస్సంఖఇత్యృచాభిమంత్ర్య బుషి

బోధ ఇత్యృచా శిరస్తదుదకుమ్భమానయతి ఏవం త్రిష్వపి కాలేషు
కుర్యాత్ ॥ అగదో భవతి కుమారః ——అథ సర్పబలిరుచ్యతే——

శ్రావణ్యాం పౌర్ణమాస్యామస్తమితే సాయమౌపాసనం హు
త్వా కృతప్రాణాయామః సర్పబలిం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఔపాస
నే స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణం ప్రతిష్ఠితాభిఘారణం చ
కృత్వాగ్నేరుపసమాధానాది పాత్రప్రయోగం దెవపాత్రేణా మంతెద్వి
తీయదర్వ్యాం సహస్రీయోంజలిః ప్రయోక్తవ్యః అంజలేశ్చ ప్రోక్షణమా
జనతపనానికరోతి । అగ్నిముఖాన్తే శ్రావణ్యై పౌర్ణమాస్యై
స్వాహేతి చరోర్జుహోతి । అత్ర శ్రావణీ పౌర్ణమాసీ దేవతా । జుష్ఠా
మకక ఇతి స్వాహాకారాన్తైర్మన్త్రైః ప్రతిస్వాహాకారమంజలినా కిం
శుకాని పలాశపుష్పాణి జుహోతి ॥ అత్ర పిద్విరవదానోపస్తరణాభిఘా
రణాని । అశక్తౌ పత్న్యా వాకర్తవ్యానీత్యుక్తమ్ । అంతెక్షతాభిఘారణమ్
కింశుకహోమేషు సర్వా దేవతాః । ఇన్ద్రజహీతి తిసృభిస్తిస్ర ఆరగ్వధమ
యీస్సమిధ ఆదధాతి । అత్ర ప్రథమర్చ ఇన్ద్రో దేవతా । తత్సత్యమితి చ తిసృ
భిః ప్రత్యృచమాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ ఆసాం సర్పా ఏవ దేవతాః ॥ తతో
జయాది । యదస్య కర్మణ ఇతి హుత్వా తతః కింశుకేభ్యశ్చరోశ్చావదా
య స్విష్టకృతః । అపూర్వః కింశుకహోమః । పరిషేచనాన్తం కృత్వా
వాగ్యతస్సంభారానాదాయ సక్తూన్ ధానాలాజానాంజనాభ్యంజనే
స్థగరోశీరమితి సంభారానాదాయ ప్రాచీముదీచీం వాదిశముపనిష్క్ర
మ్య శుచౌ దేశే పీఠం కృత్వా తత్ర ప్రాచీరుదీచీశ్చ తిస్రస్తిస్రో రేఖా
లిఖిత్వా ॥ లేఖాకరణప్రకారః పూర్వమేవోక్తః ॥ తాస్వద్భిరుపని
నీయ నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివా ఇత్యాది బలిం హరిష్యామీత్యం
తే లేఖాసు లేఖాక్రమేణ సక్తూన్నివపతీతి సకృద్దేవమంత్రః । సంపుష్టా
ధానాలాజానాం జనాభ్యాం జనస్థగరోశీరమిత్యేతాని తూష్ణీం నివపతి
తక్షక వైశాలేయేతి తిసృభిః సమీచీనామాసి ప్రాచీదిక్షైతయోనామస్థే

తిద్వాదశభిః పర్యాయైశ్చోపతిష్ఠతే। ద్వాదశపర్యాయాణాముపస్థాన
ప్రకార ఉచ్యతే। సమీచీనామాసీత్యనువాకమారభ్య తంవాంజంభేదధా
మీత్యంతముక్త్వా। సమీచీనామాసి ప్రాచీదిక్తస్యాస్తే౽గ్నిరధిపతిరసితో
రక్షితాయశ్చాధిపతిర్యశ్చగోప్తా తాభ్యాంనమస్తౌనోమృడయతాం తేయం
ద్విష్మోయశ్చనోద్వేష్టి తంవాంజంభే దధామి। ఓజస్వినీనామాసి దక్షి
ణాదిక్తస్యాస్త ఇంద్రో౽ధిపతిః పృదాకూ రక్షితాయశ్చాధిపతిరిత్యాదిపూ
ర్వవత్। ప్రాచీనామాసి ప్రతీచీదిక్తస్యాస్తే సోమో౽ధిపతిస్స్వజో రక్షితాయ
శ్చ। అవస్థావానామాస్యుదీచీ దిక్తస్యాస్తే వరుణో౽ధిపతిస్తిరశ్చ రా
జీరక్షితాయశ్చాధిపతిః। అధిపత్నీనామాసి బృహతీదిక్తస్యాస్తే
బృహస్పతిరధిపతిశ్శ్విత్రో రక్షితా। వశినీనామాసీయందిక్తస్యాస్తే య
మో౽ధిపతిః కల్మాషగ్రీవో రక్షితాయశ్చేత్యాదియథాపాఠం తంవాంజం
భేదధామీత్యంతముక్త్వా। హేతయో నామస్థ తేషాంవః పురో గృహా అగ్ని
ర్వ ఇషవస్సలిలో వాతనామం తేభ్యోవో నమస్తేనో మృడయత తేయంద్వి
ష్మోయశ్చనో ద్వేష్టి తంవో జంభేదధామి। నిలింపానామస్థ తేషాంవో
దక్షిణా గృహాః పితరోవ ఇషవస్సగరో వాతనామం తేభ్యోవో నమస్తే
నోమృడయతేత్యాది పూర్వవత్। వజ్రిణో నామస్థ తేషాంవః పశ్చాద్గృ
హాస్స్వప్నోవ ఇషవో గహ్వరో వాతనామం తేభ్యోవో నమస్తేనో మృడ
యతేత్యాదిపూర్వవత్। అవస్థావానో నామస్థ తేషాంవ ఉత్తరాద్గృహా
ఆపోవ ఇషవస్సముద్రో వాతనామమిత్యాదిపూర్వవత్। అధిపతయో
నామస్థ తేషాంవ ఉపరిగృహా వర్షంవ ఇషవో౽వస్వాన్ వాతనామం తే
భ్యోవ ఇత్యాది పూర్వవత్॥ క్రవ్యానామస్థ పార్థివాస్తేషాంవ ఇహ
గృహా అన్నంవ ఇషవో నిమిషో వాతనామమిత్యాదియథాపాఠం। ఏవం
ద్వాదశపర్యాయైరుపస్థాయాపః పరిషిచ్యాప్రతీక్షస్త్రాష్టీమేత్యాప
శ్శ్వేతపదేత్యేతాభ్యా మృగ్భ్యాముదకుంభేనస్త్రిః ప్రదక్షిణమంతరతో
గారంనివేశనంవాపరిషిచ్య బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్॥ ధానాగకుమా

రా(ప్రా)శయంతి ——॥ సమాప్తం సర్వబలికర్మ ॥——

ఏవమత ఊర్ధ్వమహన్యహని ఓదనేన సక్తుభిర్వా బలింహరేదోత్సర్గాత్ । ఉత్సర్గాత్పశ్చాన్నకర్తవ్యమ్ । తస్యాహన్యహని కర్మణః ప్రయోగః । అహన్యహని సాయమౌపాసనహోమం హుత్వా వాగ్యతః ఓదనం సక్తూన్వా ఆదాయ ప్రాచీముదీచీం వాదిశముపనిష్క్రమ్య స్థండిలాదికం కృత్వా నమో అస్తు సర్పేభ్యో యే పార్థివా ఇత్యాది బలిం హరిష్యామీత్యంతముక్త్వా సక్తుభిరశనీయేనవా బలిహరణం । తక్షకేత్యాదిభిరుపస్థానమ్ । తతః పరిషేచనమ్॥ అప్రతీక్ష ఇత్యాది గృహాన్గచ్ఛతి॥ తత్ర శ్లోకః॥ వాగ్యతస్య గృహాద్వ్రజనం బలేస్సక్తుభిర్హరణం త్వితరేణ వా। తక్షకాదిపునస్స్వజనాంతికమ్ నిత్యమోత్సర్గణాదిదమిష్యతే॥......

——తస్యోత్సర్జనస్య ప్రయోగః——

మార్గశీర్ష్యాం పౌర్ణమాస్యాం మృగశీర్షేణ ఆర్ద్రయా వా పౌర్ణమాసీ సంగతా మార్గశీర్షీ । తస్యామస్తమితే సాయమౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ॥ సర్పబలేరుత్సర్జనం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ సర్పబలివత్ స్థాలీపాకాద్యగ్నిముఖాంతే స్థాలీపాకాదవదాయ మార్గశీర్ష్యై పౌర్ణమాస్యై స్వాహేతి హుత్వా దర్వ్యా స్విష్టకృతం జుహుయాదిత్యాది పరిషేచనాంతం కృత్వా పూర్వవదోదనం వా సక్తూన్వాదాయ ప్రాచీముదీచీం వేత్యాది బలిప్రక్షేపే విశేషః ॥ లేభ్య ఇమం బలిమహార్షమితి మంత్రసన్నామః । తత ఉపస్థాయాపః పరిషిచ్యేత్యాది । అత్రైనముత్సృజతి తతో బ్రాహ్మణభోజన మాశీర్వచనం చ ॥ ——సర్వబల్యుత్సర్జనం సమాప్తం——

——॥ అథాగ్రయణముచ్యతే ॥——

వర్షాసు శ్యామాకాగ్రయణమ్ ॥ శరది వ్రీహీణాం శ్యామాకానాం సమాసేన లభ్యతే ॥ వసంతే యవానాం పౌర్ణమాస్యామమావాస్యాయాం వా (ప్రా)తరౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ఆగ్రయ

ణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ పత్న్యవహంతీత్యాది॥ నవానాం స్థాలీపా
కం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా
అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే ధర్వ్యముపస్తీర్య స్థాలీపాకా
న్మధ్యాద్ద్విరవదాయాభిఘార్య ఇంద్రాగ్నిభ్యాగ్ స్వాహేతి మధ్యే జు
హోతి ॥ పునశ్చైవమవదాయాభిఘార్య విశ్వేభ్యో దేవేభ్యస్స్వాహే
తి హుత్వా ॥ పునశ్చైవ మవదాయాభిఘార్య క్షతాభిఘారణం కృ
త్వా ద్యావాపృథివీభ్యాగ్ స్వాహేతి హుత్వా తతస్స్విష్టకృత్ అగ్నయే
స్విష్టకృతే స్వాహేతి । తేవయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే తండులానాం న
వానాం పక్వానాంముఖం పూరయిత్వా తైరాస్యం పూరయిత్వేత్యర్థః।
భక్షయిత్వాచమ్యచరుణా కించిదోదనపిండగ్ సంవృత్య పరమేష్ఠ్యసీతి
యజుషాగారస్య పృష్ఠవంశ ఉద్విధ్యేత్ ॥ శ్యామాకాగ్రయణే సోమ ఏవ
ప్రధానదేవతా ॥ ——సమాప్తమాగ్రయణమ్——

——అథ హేమంతప్రత్యవరోహణముచ్యతే——

హేమంతర్తౌ ప్రత్యవరోహణం కర్తవ్యమ్ । కృతప్రాణాయా
మో హేమంతప్రత్యవరోహణం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ప్రత్యవరూ
ఢో నో హేమంత ఇత్యేతావదుక్త్వా ఖట్వాదేః ప్రత్యవరుహ్య శయనదే
శే నవాన్ పల్లవాన్ సంస్తీర్య ప్రతిక్షత్ర ఇతి త్రిభిర్మంత్రైః దక్షిణైః
పార్శ్వైః నవస్వస్తరే సంవిశంతి । దక్షిణతః పితోత్తరతో మాతా మ
ధ్యే కర్తా ॥ ఏవమితరే జ్యేష్ఠాదయస్సహితాః స్వస్తరే సంవిశంతి। స్యో
నా పృథివీ బడిత్థా పర్వతానామితి ద్వాభ్యామృగ్భ్యాం పృథివీమభిమృ
శంతి । ఏవగ్ సంవేశనాదిపృథివ్యభిమర్శనాంతం సర్వేషాం మంత్రా
వృత్తిః ॥ ——సమాప్తం హేమంతప్రత్యవరోహణమ్——

ఈశానబలిరుచ్యతే॥——॥ ఉపగయనాదిషు కృతప్రాణాయామ ఈ
శానబలిం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ ఈశానమాత్మని బుద్ధ్వా ఔపాస
నే స్థాలీపాకం శ్రపయిత్వా శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాం

తం కృత్వా । యావంతస్సపిండాస్తేషాంభోక్తుంపర్యాప్తంబ్రహ్మౌదనం
ద్దౌ లౌకికేగ్నౌ త్రైత్రపత్యంచరుం శ్రపయిత్వాభిఘార్యోపాసనా
గ్నిమాదాయయేన చాన్యేనద్రవ్యేణార్థీభవతి తానిసర్వాణ్యాదా
యపత్న్యాసహైవస్సహప్రాచీముదీచీంవా దిశముపనిష్క్రమ్య బహి
ర్గ్రామేశుచౌదేశే నదీతీరే శైలాగ్రేవాస్థండిలం కల్పయిత్వా అ
గ్నేరుపసమాధానాది । పాత్రప్రయోగే విశేషః ॥ దేవపాత్రాణామ
న్త్రైకం సపాత్రత్రయం ద్విచత్వారింశత్పలాశపర్ణానిదర్వీద్వయం ప్ర
యుజ్యప్రతికం సపాత్రంపలాశపర్ణానామపిపృథక్పృథక్ప్రోక్షణసంమా
ర్జనప్రతితపనప్రోక్షణాదీనికర్తవ్యాని అగ్నిముఖాంతే అపరేణా
గ్నిం ద్వేకుటీప్రాగ్ద్వారే కృత్వాద్వయోర్మధ్యేజయంతాయ యథా
వకాశోభవతి తథాకుటీంకరోతి ॥ ఆత్వావహంత్విత్యృచాద్వయోః
కుట్యోర్దక్షిణస్యాంకుట్యామీశానం మహాదేవ మావాహయతి ఉత్త
రస్యాంకుట్యాం మీఢుషీముమాదేవీమావాహయతి । ఆయాహిమీఢు
షీతి లౌకిక్యావాచాఆవాహయతి । మధ్యేఽవకాశే॥ ఆయాహిజయం
తేతి సుబ్రహ్మణ్యం జయంతమావాహయామీత్యావాహ్య । ఈశానా
యమీఢుష్యైజయంతాయేత్యావాహనక్రమేణ గంధపుష్పాదిదదాతి।
కంసత్రయమాదాయాపరేణాగ్నింకుట్యోః పురస్తాదావాహనక్రమే
ణ నిధాయతేషు త్రిషుకాంస్యేషు ఈశానస్థాలీపాకౌదనాన్కల్పయి
త్వా ఓదనసహితాన్ కాంస్యానాదాయాగ్నిం *సమీపేహోమార్థం
యథావాహనంనిధాయ । ఉపస్పృశతుమీఢ్వాన్ మీఢుషేస్వాహేతిఈ
శానం స్వమోదనముపస్పృశ్య ॥ ఉపస్పృశతుమీఢుషీ మీఢుష్యై
స్వాహేత్యుమాదేవీం స్వమోదన ముపస్పృశ్య ॥ జయంతోపస్పృశ
జయంతాయ స్వాహేతి జయంతమ్ స్వమోదనముపస్పృశ్య ॥ ద
ర్వ్యాముపస్తీర్య ఈశానౌదనాద్ద్విరవదాయాభిఘార్య భవాయదే
వాయస్వాహేత్యష్టభిస్స్వాహాకారాంతైర్మంత్రైరష్టావాహుతీర్జు

హోతి ॥ అంతేక్షతాభిఘారణం । ఏవంమీఢుష్యాఓదనాద్ద్విరవదా యభవస్య దేవస్యపత్న్యై స్వాహేత్యష్టాభిస్స్వాహాకారాంతైర్మం త్రైరష్టావాహుతీర్జుహోతి ॥ అంతేక్షతాభిఘారణమ్ ॥ జయంతాయ స్వాహేతి మధ్యాదోదనాద్హుత్వాక్షతాభిఘారణంచకృత్వా ॥ పునర్ద ర్వ్యాముపస్తీర్య సర్వతః సకృత్సకృదవదాయద్విరభిఘార్యాగ్నయే స్విష్టకృతఇతి యజుషాస్విష్టకృత్ ॥ సర్వాసామాహుతీనాం నిర్దిష్టా ఏవదేవతాః ॥ స్వస్తినఃపూర్ణముఖః పరిక్రామత్వితి యజుషైతావతీ ముపతిష్ఠతే। తతో లేపయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే పలాశపర్ణాన్యాదా యసమీపేనిధాయఏకంపర్ణమాదాయోపస్తీర్యఈశానౌదనాదవదా యాభిఘార్య గృహపోపస్పృశ గృహపాయస్వాహేతి ఈశానాయ దక్షిణస్యాం కుట్యాందత్వాపునరపి పర్ణాంతరేపూర్వమంత్రైర్వేశా నాయదత్వా । ఏవమితరయోరప్యావాహనక్రమేణ ఉత్తరస్యాంగృ హప్యుపస్పృశేతి ద్వేపర్ణే దాతవ్యే । ఘోషిణఉపస్పృశతేత్యనేన మంత్రేణమధ్యే ద్వేపర్ణే దాతవ్యే ॥ పునశ్శ్వాసిన ఉపస్పృశతే తి దక్షిణస్యాం ద్వేదాతవ్యే ॥ విచిన్వంత ఇత్యుత్తరస్యాంద్వే॥ ప్రపు న్వంతఇతిమధ్యేద్వే ॥ సమశ్నంతఇతి దక్షిణస్యాంద్వే । దేవసేనా ఇ తి దక్షిణస్యామేవ దశపర్ణాని సౌదకానిదదాతి ॥ యాఆఖ్యాతా ఇ తి దశకృత్వస్తస్యామేవ కుట్యాం పునరపిదదాతి । ద్వారాపోపస్పృ శేతి దక్షిణస్యాంద్వే । ద్వారాప్యుపస్పృశేత్యుత్తరస్యాంద్వే ॥ అ న్వాసారిణఇతి మధ్యేద్వే ॥ నిషంగిన్నితిదక్షిణస్యాంద్వే ॥ ఏవంయ థాస్వమోదనేభ్యః పర్ణదానమ్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ త్రిభిర్వ్యర్థంపరి దాయమంత్రైస్తథాపరైర్ముఖ్యకటౌ త్రిభిస్తు ॥ త్రిభిర్వ్యర్థం పునరంతిమేన ముఖ్యస్యసందేష్టికపదిః శిష్యః । పర్ణదానశేషౌద నం పిండీకృత్యపర్ణపుటేవధాయ నమోనిషంగిణఇషుధిమతఇత్యంతం మంత్రముక్త్వా వృక్షఆసజ్జతి అస్మిన్కాలేనమస్తేరుద్రమన్యవఇత్యేతం

వ్రోక్ష్ణం జపేత్ । ప్రథమోత్తమానువాకౌ వా । ఉత్తమానువాకే విశేషః । సహస్రాణి సహస్రశ ఇతి దశసు మంత్రేషు తేషాగ్ం సహస్రయోజనేవ ధన్వాని తన్మసీత్యనుషంగః ॥ పశ్చాదయం విశేషః ॥ నమో రుద్రేభ్యో యే పృథివ్యాం యేషామన్నమిషవస్తేభ్యో దశేత్యాది జంభే దధామీత్యంతం జపతి । నమో రుద్రేభ్యో యేఽంతరిక్షే యేషాం వాత ఇషవస్తేభ్యో దశేత్యాది పూర్వవత్ ॥ నమో రుద్రేభ్యో యే దివి యేషాం వర్షమిషవస్తేభ్యో దశ ప్రాచీరిత్యాది పూర్వవజ్జపః । అభితః పతమగ్నింగాః స్థాపయతి । యథా ప్రధానహోమకాలపవైనాః గాః ధూమః ప్రాప్నుయాత్ తథా స్థాపయతి । తస్మిన్కాలే తా గాశ్చందనాదినా గంధేన దర్భగ్రముష్టినా వోక్షతి । వృషాణమేవాగ్రే వోక్షతి । సేచనసమర్థమేవైనమనఘుహామవోక్షతీత్యర్థః ॥ అనగ్నౌ క్షేత్రస్య పతిం యజతి భూమావేవ శుచౌ దేశే ఆ త్వా వహంతు హరయస్సచేతస ఇత్యృచావాహ్యార్ఘ్యం నిధాయ లౌకికపర్ణాని చత్వారి సప్త వాదాయ సమీపే నిధాయైకం పర్ణమాదాయోపస్తీర్య క్షేత్రపత్యాదన్నాదవదాయాభిఘార్య దంసౌదనం పర్ణం క్షేత్రస్య పతయే దదామీతి దత్వా ॥ ఏవం త్రిః కృత్వః కర్తవ్యః షట్కృత్వో వా ॥ ప్రతిపర్ణం మంత్రావృత్తిః తతో గంధాదిదత్వా । అథ క్షేత్రస్య పతినా వయమిత్యృగ్భ్యాం క్షేత్రస్య పతిముపతిష్ఠతే । ఈశానస్థాలీపాకస్సంతిష్ఠతే తేన సర్పిష్మతా బ్రాహ్మణాన్ భోజయేత్ ॥ తత ఆశీర్వచనమ్ ॥ సతస్సపిండాస్సస్త్రీకాః క్షేత్రపత్య చరుం ప్రాశ్నంతి ॥ తత ఔపాసనాగ్నిమాదాయ గృహాన్నీత్వా యతః కృచాగ్నిమిత్యాదినా ప్రతిష్ఠాపయతి ॥ ..ఇతీశానబలిః..

..ఇతి గృహ్యప్రయోగవృత్తౌ సప్తమః పటలః..

..శ్రీ అథ మాసిశ్రాద్ధముచ్యతే శ్రీ..

అపరపక్షేయ స్మిన్నహని క్రియతే తతః పూర్వేద్యురేవ సాయమౌపాసన హోమే హుతే కృత ప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వః మాసిశ్రాద్ధం

కర్తాస్మీతి మనసాసంకల్ప్య తస్మిన్నేవకాలే కృతసాయమాశః బ్రా
హ్మణానయుగ్మాన్నిమంత్రయతే ॥ నిమంత్రణప్రకారఉచ్యతే ॥ శ్వఃమా
సిశ్రాద్ధం భవితా తత్రభవద్భిః ప్రసాదః కరణీయఇత్యుక్తేకరిష్యామ ఇతి
బ్రాహ్మణాః బ్రూయుః సంకల్పాదారభ్య అంజనాభ్యంజన మైథునాని
నివర్తంతే ॥ సంకల్పాది ప్రాచీనావీత్యా సమాప్తేః ॥ అపరేద్యుర్ద్వి
తీయం తృతీయమామంత్రణం ॥ తస్యప్రయోగః ॥ ద్వౌబ్రాహ్మణౌ వి
శ్వేదేవార్థే ఆమంత్రయతే పిత్రర్థే త్రీన్ । ఆమంత్రణప్రకారఉచ్య
తే ॥ ప్రథమంయజ్ఞోపవీతీభూత్వా బ్రాహ్మణమేకం నమస్కృత్య గంధ
పుష్పతాంబూలాని ప్రదాయ అద్యశ్రాద్ధంభవిష్యతి తత్రభవతా దే
వార్థం ప్రసాదః కరణీయఇతి కర్తా ॥ కరిష్యామీతి ప్రతివచనమ్ ॥
అథ ప్రాచీనావీతీ పిత్రర్థానామేకంగత్వా పూర్వవద్గంధాదీన్ప్రదాయ
నమస్కృత్య అద్యశ్రాద్ధంభవిష్యతి తత్రభవతా పిత్రర్థే ప్రసాదఃకర
ణీయఃఇత్యుక్తేపూర్వవత్ప్రతివచనమ్ ॥ ఏవంపితామహంప్రపితామహం
పునర్దేవంచ సర్వత్రదైవేయజ్ఞోపవీతీ । ఇతఆరభ్యోర్ధ్వానాం
పదార్థానామేవందైవాదిక్రమః ॥ తతోఽంగణఉపవటద్వయంఖా
త్వామాత్రామహాదిరస్తిచేత్త్రయోవటాః ॥ ఉత్తరేఉపవటేఉదగగ్రాన్
పిత్ర్యర్థేదక్షిణాగ్రాన్ దర్భాంత్సగ్స్తీర్య లేపన్నవటేషు యథాక్ర
మం బ్రాహ్మణపాదాన్ ప్రక్షాళయేత్ ॥ ఉత్తరేఉపవటేదేవార్థానామ
న్యత్రపిత్రర్థాన్ । దైవేచ ప్రాఙ్ముఖాన్ పిత్ర్యేప్రత్యఙ్ముఖాన్గం
ధాది తాంబూలంకృసరంచ ప్రత్యేకంప్రదాయాభ్యంజనైస్సంమృజ్య
స్నాత్వాఆగచ్ఛతేత్యుక్త్వాస్వయమపిస్నాత్వా బ్రాహ్మణభోజనార్థా
దన్యేనాన్నేన వైశ్వదేవం పంచమహాయజ్ఞాంశ్చకరోతి కేచిత్ప్రమా
ప్తేశ్రాద్ధఇతి ॥ అపరాహ్ణేబ్రాహ్మణభోజనార్థమౌపాసనేపాకః ॥
శ్రపణాభిఘారణం ప్రతిష్ఠితాభిఘారణంచ కృత్వా తస్మాద్ధోమార్థం
పాత్రేసమవదాయ ॥ ద్వితీయేచాహవిష్యార్థమన్నమాదాయాభి

ఘార్య । బ్రాహ్మణానావాహయాగ్నే రుపసమాధానాది ప్రాచీనావీ
తినాసర్వం కర్తవ్యం పరిస్తరణాన్ పశ్చాత్పురస్తాచ్చ దక్షిణా
గ్రాన్ కరోతి ॥ ఏకైకశః పాత్రప్రయోగః తూష్ణీం ప్రసవ్యం
సకృత్పరిషించతి । ఆఘార సమిధో రాఘారయోరాజ్యభాగయో
రగ్నిముఖ స్విష్టకృతి ప్రాయశ్చిత్తేషు క్రవతాం ప్రదక్షిణానువ్రజ
నేచ యజ్ఞోపవీతిస్యాత్ ॥ తత్రశ్లోకః ॥ ఆఘారదార్వగ్నిముఖా
జ్యభాగ ప్రదక్షిణానువ్రజనేషుచిత్తే ॥ ఆఘారయోస్స్విష్టకృతిప్రసిద్ధం
యజ్ఞోపవీతంహికపర్దినోక్తమ్ ॥ అగ్నిముఖాంతేఽవనేషు ప్రక్షాళి
తపాదాన్ ఆచాంతాన్ భోజనస్థానేక్రమేణాసనానిదత్వాతేషూప
వేశయేత్ ॥ దైవాప్రాఙ్ముఖా ॥ పిత్ర్యేనుదఙ్ముఖాః ।తతోయజ్ఞోపవీ
తీ దేవార్థస్య దక్షిణహస్తమన్వారభ్య విశ్వేభ్యోదేవేభ్యో భవతా
క్షణః కర్తవ్యః ఇత్యుక్తే ఓంతథేతి ప్రతివచనం।ప్రాప్నోతుభవానిత్యు
క్తే ప్రాప్నవానీతిప్రతివచనం।ప్రాచీనావీతీ పిత్రర్థస్య దక్షిణహస్త
మన్వారభ్య శ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్యఇత్యుక్తేపూర్వవత్ప్రతివచనమ్ ॥
ఏవమితరయోః ॥ అస్మిన్కాలె మాతామహాదీనామపిక్షణః కర్తవ్యః
త్ర్యవరాన్ బ్రాహ్మణానావాహయశుచౌదేశే పాదప్రక్షాళనంకృ
త్వా ॥ మాతామహశ్రాద్ధేక్షణఃకర్తవ్యఇత్యాది ప్రశ్నః ప్రతివచనం
చ ॥ బ్రాహ్మణాన్ గంధాదిభిరభ్యర్చ్య హిరణ్యకౌశేయవాసాంసి ద
త్వా॥సంకల్పసిద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తుసంకల్పసిద్ధిరితి ప్రతివచనమ్ ॥ త
తోహస్తేష్వప్స్వర్ణంప్రదాయామంత్రయేత్ । ఉద్ధ్రియతామగ్నౌచ
క్రియతామితికర్తాకామముద్ధ్రియతాం కామమగ్నౌచక్రియతామిత్యతి
సృష్ట ఉద్ధరేజ్జుహుయాచ్చ అఘ్న్యాదీనాంలోపోవా అథదర్వ్యాము
పస్తీర్య ద్విరవదాయ సకృదభిఘార్య యన్మేమాతేత్యృచాజుహోతి ॥
అముష్మాఇతి పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశర్మణేస్వాహేతి చతుర్థ్యం
తేన । అత్రపితాదేవతా ॥ ద్విమాతృకస్య యన్మేమాతరౌప్రలులుభతు

శ్చరత్యావననువ్రతే ఇతివిశేషః ॥ బహుమాతృకస్య యన్మేమాతరః ప్ర
లులుభుశ్చరత్యనను వ్రతాః ॥ ఇతివిశేషః॥ పూర్వవత్పునరవదాయ
యాస్తిష్ఠంతీత్యృచాహోమః । అత్రాపిపితురేవ నామగ్రహణం య
జ్ఞశర్మణేస్వాహేతి। సఏవదేవతా। పునరవదాయ యన్మేపితామహీ
త్యృచాహోమః ॥ అత్రపితామహస్య నామగ్రహణంపితామహోదే
వతా । ద్విపితామహీకస్య ॥ యన్మేపితామహ్యౌబహుపితామహీకస్య
యన్మేపితామహ్య ఇతివిశేషః ॥ పునరవదాయ అంతర్దధేపర్వతై రి
త్యృచాహోమః । అత్రాపిపితామహస్య నామగ్రహణం సఏవదేవతా
పునరవదాయ యన్మేప్రపితామహీత్యృచాహోమః ॥ అత్రప్రపితామ
హస్య నామగ్రహణం ॥ ప్రపితామహోదేవతా ॥ ద్విప్రపితామహీ
కస్యబహుప్రపితామహీకస్యచపూర్వవదూహః। కేచిదూహంనేచ్ఛం
తి ॥ తస్మాదృచంనోహేదిత్యాశ్వలాయనవచనాత్ ॥ ఏవమవదాయాం
తర్దధురృతుభిరిత్యృచాహోమః ॥ పూర్వవన్నామదేవతే । పునర
వదాయాభిఘార్యాక్షతాభిఘారణం కృత్వా।యేచేహపితర ఇత్యారభ్య
స్వధయామదంతు స్వాహేతి జుహోతి । అత్రా విజ్ఞాతపితరో దేవతాః
స్వాహాపితృభ్య ఇత్యాదిభిష్షడ్భిః ప్రతిమంత్రంషడాజ్యాహుతీర్జుహోతి॥
ఆజ్యాహుతీనామంత్యరహితానాంపితాదేవతా ॥ అంత్యస్యాగ్నిః కవ్య
వాహనో దేవతా ॥ యజ్ఞోపవీతీస్విష్టకృతమవదాయ హుత్వా ప్రాచీ
నావీతీ ఉదీచీనముష్ణం భస్మాపోహ్య అహవిష్యాత్కించిదవదాయస్వా
హేతిహుత్వా ॥ తతో యజ్ఞోపవీతీ (ప్రా)యశ్చిత్తంకృత్వా ॥ ప్రాచీ
నావీతీ లేపయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే ఏషతే తతేత్యాది యజూ
గ్ంషి లేమహిమేత్యంతముక్త్వాన్నం వ్యంజనానిచాభిమృశతి ॥ అసంభ
వత్యభిమర్శనే మంత్రావృత్తిః ॥ అథ బ్రాహ్మణానామంత్రయతే దై
వేక్షణః కర్తవ్య ఇత్యాది ॥ యజ్ఞోపవీతీహవిష్యాద్వైకంగ్రాసమా
దాయ విశ్వదేవకాంస్యేనిధాయవిశ్వేదేవాశ్శృణుతేమగ్ంహవమిత్యృ

చాభిమృశతి ॥ ఇదంవిష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యాది సమూఢమస్యపాꣳసుర ఇ
త్యంతేనచ విష్ణోహవ్యꣳరక్షస్వేత్యంతేనచ తదన్నం విశ్వదేవానుప
స్పర్శయిత్వా ॥ తతః ప్రాచీనావీతీ గ్రాసమాదాయ పితౄꣳస్స్వని
ధాయ పృథివీతే పాత్రమిత్యాది మైషాంక్షేష్ఠా అముత్రాముష్మిన్ లోక
ఇత్యంతేన ఇదంవిష్ణుర్విచక్రమ ఇత్యాది పాꣳసుర ఇత్యంతేన విష్ణోహ
వ్యꣳరక్షస్వేత్యంతేనచ పితరం గ్రాసముపస్పర్శయిత్వా ॥ ఏవంపితా
మహప్రపితామహౌ ॥ పునర్యజ్ఞోపవీతీ దేవస్య ప్రథమముపస్పర్శనం
తతోఽన్నాని ప్రక్షిప్య విభవేసతి సర్పిరాదిబహుద్రవ్యాత్ ॥ పరిషేచ
నకాలే సత్యంత్వర్తేనేతి ప్రతిపురుషం వదతి ॥ తతోఽమృతోపస్తర
ణమసీత్యుక్త్వా ప్రాణాహుతివేలాయాం ॥ శ్రద్ధాయాంప్రాణేనివిష్టో
ఽమృతంజుహోమి ॥ శివో మావిశాప్రదాహాయ ॥ ప్రాణాయస్వాహే
త్యాది పంచకంవదతి ॥ తతో భుంజానాన్ బ్రాహ్మణానాహవనీయా
ర్థేన ధ్యాయేత్ ॥ పిత్రాదీన్ దేవతాత్వేన అన్నంచామృతత్వేన ఆ
త్మానంచ బ్రహ్మత్వేన భుంజానేషు పరాజ్ఞావృత్య రక్షోఘ్నాన్ పై
తృకాన్ వైష్ణవాన్ అన్యాంశ్చ పావమానమంత్రాన్ ధర్మశాస్త్రే
తిహాసపురాణానిచ భుంజానాన్ బ్రాహ్మణానభిశ్రావయతి ॥ యుంజ
తేమనః ॥ కృణుష్వపాజః । రక్షోహణః । సోమాయపితృమతే ॥ ఉశంత
స్త్వా ॥ ఆపూర్వ్యాస్థ ఇత్యనువాకశేషమ్ ॥ అగ్న ఉదధ ఇత్యాదిపంచమం
త్రాన్ ॥ యాత ఇషురిత్యాదిపంచస్వనుషంగః ॥ శిరో వా ఏతద్యజ్ఞస్య ।
అసావాదిత్యోస్మిన్ ॥ సంతతిర్వై ॥ ఏకవిꣳశః ॥ ఇంద్రో వృత్రꣳ
హత్వా ॥ వైశ్వదేవేన తావరుణప్రఘాసైః । అగ్నయే దేవేభ్యః ॥ ఉ
శంతస్త్వా హవామహ ఆనో అగ్నే సుకేతునా । అయంవావయః పవ
తే । ఉశన్ హ వై వాజశ్రవసః । తꣳ హైతమేకే పశుబంధః ॥ ఋచాంప్రాచీ
మహతీదిగుచ్యతే ॥ బ్రహ్మమేతుమాం ॥ బ్రహ్మమేధయా ॥ బ్రహ్మమే
ధవా ॥ మేధాదేవీ ॥ మేధామ్మ ఇంద్రః ॥ ఆమాం మేధాసురభిః ॥ మ

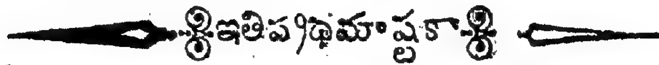
యుమేధామిత్యనువాకాన్ శ్రావయేత్ ॥ తృప్తాన్ జ్ఞాత్వా మధుమతీ శ్శ్రావయతి ॥ అక్షన్నమీమదంతేతి చ । భోజనాంతే అమృతాపిధాన మసీతి జపిత్వా అపో దత్వా ॥ అథ యే అగ్నిదగ్ధా యే అనగ్నిదగ్ధా యే వా జాతాః కులే మమ ॥ భూమౌ దత్తేన పిండేన తృప్తా యాంతు పరాం గతిమితి మంత్రేణ శేషాదన్నాత్పిండం పితృభోజనదేశే దర్భేషు నిధాయ జలం చ దదాతి ॥ తత ఆచాంతేషు యజ్ఞోపవీతీ అమాత్యైస్సహ ప్రదక్షిణీకృత్య ప్రాచీనావీతీ శుచౌ దేశే ద్వే ఏకం పృథక్ పృథక్ దక్షిణాగ్రాన్ దర్భాన్ సంస్తీర్య పూర్వస్మిన్నాస్తరణే మార్జయంతాం మమ పితర ఇతి త్రిభిః ప్రతిమంత్రం దక్షిణాపవర్గం పిత్రాదీనాం యథాక్రమమపో దత్వా ఏవం మార్జయంతాం మమ మాతర ఇతి త్రిభిః ప్రతిమన్త్రం పశ్చిమాస్తరణే మాత్రాదీనాం ఓదనాద్వ్యంజనేభ్యశ్చ పిండాన్ కృత్వా ఏతత్తే తతాసౌ యే చ త్వామన్వితి తిసృభిః ప్రతిమంత్రం దక్షిణాపవర్గం పిండత్రయమేకైకం పూర్వస్మిన్నాస్తరణే పిత్రాదీనాం దదాతి ॥ ప్రథమమంత్రే అసావిత్యత్ర పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశర్మన్నితి సంబోధనేన ॥ ద్వితీయే పితామహస్య తృతీయే ప్రపితామహస్య ॥ పశ్చిమాస్తరణే ఏతత్తే మాతరసావితి త్రిభిః మాత్రాదీనాం దక్షిణాపవర్గం పిండత్రయం ॥ ప్రథమమంత్రే అసావిత్యత్ర మాతుర్నామగ్రహణం ॥ ఏతత్తే మాతః యజ్ఞదే యాశ్చ త్వామను ఇతి ॥ ద్విమాతృకస్య ఏతద్వాం మాతరౌ యజ్ఞదే విష్ణుజనిదే యాశ్చ వామను । బహుమాతృకస్య ॥ ఏతద్వో మాతరో యజ్ఞదాః మిత్రజనిదాః యాశ్చ వోను ద్వితీయమంత్రే అసావిత్యత్ర పితామహీనామగ్రహణమ్ ॥ ఏతత్తే పితామహి యజ్ఞజనిదే యాశ్చ త్వామన్వితి । ద్విపితామహీకస్య ఏతద్వాం పితామహ్యౌ యజ్ఞమిత్రజనిదే యాశ్చ వామను ॥ బహుపితామహీకస్య । ఏతద్వః పితామహ్యో యజ్ఞదా మిత్రజనిదా విష్ణుజనిదా యాశ్చ వోను । సర్వత్ర స్త్రీనామాంతే దాశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః ॥ జనిదే

త్యాది ॥ ఏవమేవ సర్వేషామ్ ॥ పునర్మార్జయంతామిత్యాది మే చ వాऽత్రేతి మంత్రేణ పితృపిండార్థం యాశ్చ వాऽత్రేతి మాతృపిండార్థం తే చ వహంతామితి పితృపిండార్థం తాశ్చ వహంతామితి మాతృపిండార్థం తృప్యంతు భవంత ఇతి పితృపిండార్థం తృప్యంతు భవత్య ఇతి మాతృపిండార్థం తృప్యత తృప్యత తృప్యతేతి సర్వేషాముపస్థానమ్ ॥ పుత్రాన్నా త్రీనిత్యృచా త్రిః ప్రసవ్యం పిండాన్పరిషించతి ॥ న్యుబ్జపాత్రాణి యుక్త్వా పిండార్థమన్నం గృహీత్వా తదపి న్యుబ్జం తృప్యతేతి యజురనవానం జపేత్ ॥ త్రీనవరార్ధ్యమావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వంద్వమభ్యుదాహృత్య సర్వాన్సన్నమవదాయ ప్రాణే నివిష్టోऽమృతం జుహోమి బ్రహ్మణి మ ఆత్మాऽమృతత్వాయేతి శేషస్య గ్రాసావరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ॥ మధ్యమం పిండం పత్న్యై ప్రయచ్ఛతి ॥ తం పత్నీ ఆధత్త పితర ఇతి మంత్రేణ ప్రాశ్నాతి ॥ పత్న్యనేకత్వేऽపి మధ్యమపిండం విభజ్య సర్వాభ్యః ప్రయచ్ఛతి ॥ ప్రతిపత్ని మంత్రావృత్తిః ॥ ఆధత్త పితరో గర్భం కుమారం పుష్కరస్రజం ॥ యథేహ పురుషోऽసత్ ॥ తం పత్నీ ప్రాశ్నాతి పుమాగ్ంసం జనయతి ॥ ఇతి మాసిశ్రాద్ధం సమాప్తమ్ ॥

అథాష్టకోచ్యతే

యా మాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టాద్వ్యష్టకా । ఆశ్రోమామఘావాయుక్తా పౌర్ణమాస్యా సంగతా సా మాఘీ । ఏతస్యా ఉపరి వ్యష్టకా కృష్ణపక్షే ॥ తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయా సంపద్యతే । తామేకాష్టకేత్యాచక్షతే । తస్యామష్టకా కార్యా ॥ అసంయోగే సంయోగేऽపి తస్మిన్నపి జ్యేష్ఠయా క్రియతే ॥ ఏవం సప్తమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ అష్టకాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ యజ్ఞోపవీతీ చతుశ్శరావమపూపం శ్రపయతి । శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా ॥ అగ్నేరుపసమాధానాది అంజలిదర్వ్యాస్స్రువస్థాకరః అగ్నిముఖాంతే యాం జనా ఇత్యృచా అంజలినా అపూపా

జుహోతి దర్వ్యాస్విష్టకృతమ్ । లేపయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే ॥ అ
పూపశేష మష్టధాకృత్వా బ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి ॥**********

॥ ఇతిప్రథమాష్టకా ॥

తదానీమేవ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వోమధ్యమాష్ట
కాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణానామంత్రయతే ॥
శ్వోమధ్యమాష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇ
తి ॥ ఇతః ప్రభృతి ప్రాచీనావీత్యేవ ॥ శ్వోభూతే ద్వితీయత్పశేయ్యామం
త్రణకృత్వా గాముపస్పర్శయతి । పితృభ్యస్త్వా జుష్టముపాకరోమీతి
తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ స్వాహాకారోపి నాస్తి ॥ ఉపా
కరణంచ పశునమార్ణాం ప్రయోజకమ్ ॥ అతస్సర్వధర్మాన్కరోతి ॥
తేషాంప్రయోగః అగ్నేః పురస్తాత్పదమపి తూష్ణీమవటంఖాత్వా ॥ తస్మి
న్నవటే ఖాదిరం పాలాశం వా యూపంప్రతిష్ఠాప్య త్రివృతా యూపం
తూష్ణీంపరివీయ పశురశనామపి తూష్ణీమాదాయ పశోర్దక్షిణబాహౌ
తయా రశనయా పరివీయ ఊర్ధ్వ ముత్కృష్య దక్షిణే శిరసి పాశేనాక్ష్ణ
యా ప్రతిముచ్య పితృభ్యస్త్వా జుష్టాం నియునజ్మీత్యుత్తరతో యూపస్య ని
యునక్తి ప్రోక్షామీతి ప్రోక్షతి । తూష్ణీంపర్యగ్నికృత్వా యూపాత్ప
శుం విసృజ్య శమిత్రా సంజ్ఞపనం కారయిత్వా సంజ్ఞప్తం పశుంప్రక్షా
ళ్య ప్రాయశ్చిత్తస్య భవితవ్యదోషనిర్ఘాతార్థం పలాయనస్య పూ
ర్వవద్యదస్య పార ఇతి హుత్వా యస్మాద్భీషా కృత్కరోషీతి హుత్వా
సంజ్ఞప్తహోమం తూష్ణీంహుత్వా ద్విశూలామేకశూలాం వాదాయ
పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముత్కృంతామీతి వపాముత్ఖిద్య వపాధర్మేణ వ
పాం శ్రపయిత్వా ఉపరేణాగ్నిం దర్భాంత్సంస్తీర్య ప్లక్షశాఖాయాం
వపాంనిధాయ పశుంవిశస్యాష్టకార్థం మాంసమవశిష్య ఇతరత్కృ
త్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వా తదేకదేశం మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రా
హ్మణభోజనార్థాదన్నాద్ధోమార్థముద్ధృత్యోద్ధృతేన్నే మాంసగ్సు

స్పృజ్య మాంసమిశ్రం చరుం శ్రపయిత్వా అపరం పిష్టాన్నం చరుం పయ
సి శ్రపయిత్వా ఉభయత్ర శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం
కృత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రా
హ్మణానాహూయ పాదప్రక్షాళనం కృత్వా క్షణే విశేషః ॥ మధ్యమాష్ట
కాశ్రాద్ధే క్షణః కర్తవ్య ఇత్యుక్తే ఓం తథేతి పూర్వవత్ తతస్సంకల్పసి
ద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తు సంకల్పసిద్ధిః । ఉద్ధ్రియతామిత్యుక్తే కామము
ద్ధ్రియతామితి ప్రతివచనమ్ ॥ తతః పలాశపర్ణ ఉపస్తీర్య హిరణ్యశకల
మవధాయ కృత్వాన్నం వపామవదాయ హిరణ్యశకలముపరిష్టాత్కృత్వా
భిఘార్య వహవపామిత్యృచా వపాం జుహోతి ॥ అస్మిన్ వపాహోమే పిత
రో దేవతా ॥ యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య మాంసౌదనం ద్విరవదా
యాభిఘార్య యాం జనా ఇతి సప్తభిః ప్రత్యృచం సప్తాహుతీర్జుహో
తి ॥ యాం జనా ఇతి చ తస్మృషు కౌలూఖలా ఇత్యేతస్యాం చోక్థ్యాదిషు
సప్తసు యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ యాం జనాద్యాశ్చతస్రో
యాయాశ్చైకౌలూఖలా ఇతి । యజ్ఞోపవీతమేవ స్యాదుక్థ్యాదిషు చ స
ప్తసు । యాం జనాది సప్తస్వేకాష్టకా దేవతా పిష్టానాం । పిష్టకృతమల
వణం తస్మాదవదాయ ఉక్థ్యశ్చేత్యృచా జుహోతి ॥ మాంసపిప్పలా దేవ
తా ॥ భూః పృథివ్యగ్నినేత్యష్టాభిః ప్రతిమంత్రమష్టాహుతీర్జుహోతి
తతః స్విష్టకృదాది గ్రాసావరార్ధ్యప్రాశనాంతం సర్వం మాసిశ్రాద్ధవ
త్పిండదానం వా ॥

ఇతి మధ్యమాష్టకా

అథైతదపరం దధ్న ఏవాంజలినా జుహోతి ॥ అథ ప్రథమమధ్యమా
ష్టకయోః ప్రత్యామ్నాయః అష్టమ్యాం ప్రాతరౌపాసనే కృతే యజ్ఞో
పవీతీ కృతప్రాణాయామో దధ్యంజలిహోమం కరిష్యామీతి సంకల్ప్య
అగ్నేరుపసమాధానాది ప్రతిపద్యతే । అంజలిదర్వ్యోస్సంస్కారః ॥
అగ్నిముఖాంతే అంజలావుపస్తీర్య దధ్నో ద్విరవదాయాభిఘార్య ।
యాం జనా ఇత్యృచాముఖేన జుహోతి ॥ దర్వ్యా స్విష్టకృతం జుహోతి ॥ తె

వయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే ॥ అస్మిన్నపి పక్షేనవమ్యామన్వష్టకాకర్త
వ్యా ॥ తత్రశ్లోకః ॥ హోమోదన్యంజలైః ప్రాతరష్టమ్యాముపవీతినా ॥
పక్షేచాస్మిన్నవమ్యాంతుభవేదన్వష్టకాక్రియా ॥ఇతిదధ్యంజలిహోమః॥
అథాన్వష్టకా ॥ అష్టమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా ॥ కృతప్రా
ణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వోఽన్వష్టకాశ్రాద్ధం కరిష్య ఇతిసంక
ల్ప్య ॥ సర్వంమాసిశ్రాద్ధవత్కరోతి ॥ వరణ్ణవిశేషః ॥ శ్వోఽన్వష్ట
కాశ్రాద్ధం భవిష్యతి ॥ తత్రభవద్భిఃప్రసాదఃకరణీయఇతి ॥ క్షణవిశే
షః ॥ అన్వష్టకాశ్రాద్ధక్షణః కర్తవ్యఇత్యుక్తే ॥ ఓంతథేత్యాది ॥ ఇ
త్యన్వష్టకా॥—॥ అథయాచ్ఞాలబ్ధరథాదిపరిగ్రహః ॥—॥

ఆచార్యార్థంయాచ్ఞాంకర్తుమిచ్ఛన్దాతారంప్రాప్య ॥ అ
న్నమివలేద్రుశఇత్యారభ్య యశోసీత్యేతదంతాన్మంత్రాన్జపేత్ ॥ అ
సావిత్యస్యస్థానేవాతూర్ణామగ్రిహాణాం యజ్ఞాశీర్నిత్యాదిసంబోధ
నేన ॥ అథ ఆచార్యార్థం భవంతం యాచామీతిబ్రూయాత్ ॥ రథో
లబ్ధశ్చేత్తమశ్వైర్యోజయిత్వా ప్రాఙ్ముఖమవస్థాప్య అంకౌన్యంకావ
భితఇత్యృచారథచక్రేపక్షసీవాఽభిమృశతి ॥ అధ్వనామితియజుషారథ
మారుహ్య ॥ అయంవామిత్యృచాప్రాచీముదీచీంవాదిశమభిప్రయా
య తతోయథాకామంగచ్ఛేత్ ॥ అశ్వశ్చేల్లబ్ధః ॥ అశ్వోసిహయోసీ
త్యారభ్య పత్వాన్విహీత్యంతముక్త్వా ఆరోహతి ॥ హస్తీచేల్లబ్ధః ॥ హ
స్తియశసమిత్యృచాఽఽరోహతి । అసావిత్యస్యస్థానే ఐరావతేతి ల
బ్ధహస్తినోనామగ్రహణమ్॥—॥ అశ్వహస్తినారోహణే । స్యోనాపృ
థివిభవేత్యాపర్వతానామితిద్వాభ్యామృగ్భ్యాంభూమిమభిమృశేత్ ॥

సమాప్తంసన్నిగమనమ్

సంవాదమేష్యన్ ఋణాదానాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్కృ
తప్రాణాయామః ఫలీకరణహోమంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య॥ అగ్నింపరి
స్తీర్య సవ్యేనపాణినాఛత్రం దండంచాదత్తే॥దక్షిణేనఫలీకరణముష్టిం

గృహీత్వా అవజిహ్వక నిజిహ్వకేతి జుహుయాత్ ॥ అసావిత్యస్య స్థానే ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణం ॥ తతో వ్యవహారసభాం గత్వా అకే వాద మిత్యేతాం జపేత్ ॥ అత్రాప్యసావిత్యత్ర ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణమ్ ॥ ప్రతిద్వంద్వీత్ప్రత్యర్థీ ॥ యాతమాహారరాత్ర్యాతనూరితి ప్రార్థ్య స్రుగ్భ్యంతమభిమంత్రయేత్ ॥ క్రోధరహితో భవతి సః ॥—॥ అసంభవేప్సుః శేషామ్ ॥ స్వభార్యాయాం పురుషాంతరశక్తస్యాసంభవమిచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥ యస్యా భర్తా యది ప్రవత్స్యన్ గృహే నావస్థితః సః స్థూలాధారికాతిల చూర్ణాని కారయిత్వా అవజ్యామితేత్యృచా సుప్తాయా భార్యాయా యోనౌ చూర్ణాన్యావపతి ॥ ప్రవాసాదేత్య పరపురుషశంకాయాం కపిలామూత్రేణ యోనిం ప్రక్షాళయీత పునరపి సిద్ధ్యర్థః ॥—॥ యదస్య గృహే పణ్యగస్యాత్తత ఆదాయాగ్నిం పరిస్తీర్య యదహం ధనేనేత్యృచా జుహుయాత్ ॥ వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా స్యాద్గృహే పణ్యం పణనీయం ధాన్యతిలవస్త్రాద్యప్రాణి । తస్యాగ్నిముఖాంతే యదహం ధనేనేతి పణ్యాదవదాయ జుహోతి । స్విష్టకృదాది పరిషేచనాంతం— యం భర్తాగమన్యం వా ప్రీతియుక్తం పత్నీ నేచ్ఛద్యాత్తేతియా(స్త్రీ)కామమతే సాజీవంత్యా గోక్షీరం గృహ్య స్వం మూత్రమానీయ సుప్తం పతిం పరిత్వేతి ద్వాభ్యాం త్రిః (త్రి)సవ్యం పరిషించేత్ ॥— యేన పథా దాసకర్మకరాః పలాయేరన్ గచ్ఛేయురిత్యర్థః తస్మిన్పథి ధూమావగ్నిమిద్ధ్వా ఆవర్తన వర్తయేతి చ తిస్రః ఆజ్యాహుతీర్జుహోతి—యద్యేనం ద్విజం వృక్షాదేః ఫలమభినిపతేత్ తద్దేశం యది వృక్షాదితి ప్రక్షాళయీత ॥ కంకాదిభిర్భీతపక్షిపక్షాఘాతాద్ధాతశరీర ప్రదేశం యే పక్షిణ ఇతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ నవరసాదీనాం పసతి నిమిత్తే యః ఇబిందురభినిపతతి తత్తం దివో ను మా ఇతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ అగారస్థూణా విరోహణే అగారపవమధున ఉపపోశనేరుప్త్వాం చుల్లికాయాం కపోత దర్శనే పుత్రాదీనాముపర్యుపరిమరణే అన్యేషు చాద్భుతేషు శాంతి

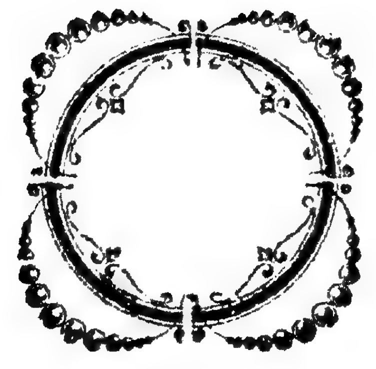
ఘూకంప రాత్రింద్రిధనదర్శనాదిషు అమావాస్యాయాం నిశాయాం ముహూర్తద్వయదర్శనాదూర్ధ్వం యత్రా ప్రాంశబ్దం నశృణుయా త్తస్మిన్ దేశే అగ్నేరుపసమాధానాది । శమ్యాః పరిధ్యర్థే ॥ ఆజ్యభాగాంతే ॥ ఇమం మేవరుణేతి దశాహుతీర్జుహోతి । జయాదిప్రతిపద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి అభిముఖ్యానమృతేభ్యః దక్షిణతః ॥ ఇమం జీవేభ్య ఇత్యశ్మానం పరిధిం దధాతి । జీవతాం త్రాణార్థమ్ ॥***

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ అష్టమః పటలః.

అనుక్తమత్యుక్తమయుక్తియుక్తం వ్యక్త్యంతరోక్తం బహుయుక్తియుక్తం
తత్సర్వమార్యాః పరిశోధయంతు గృహ్యప్రయోగాఖ్య నిబంధనం చ ॥

ఇతి శ్రీతాలవృంతనివాసికృత-ఆండపిళ్ళైఖ్య
గృహ్యప్రయోగస్సమాప్తః.

యిమేధామిత్యనువాకాన్ శ్రావయేత్ ॥ తృప్తాన్ జ్ఞాత్వామధుమతీ
శ్శ్రావయతి ॥ అక్షన్నమీమదంతేతిచ । భోజనాంతే అమృతాపిధాన
మసీతి జపిత్వాఅపోదత్వా ॥ అథయేఅగ్నిదగ్ధాయేఅనగ్నిదగ్ధాయేవాజా
తాః కులేమమ ॥ భూమౌదత్తేనపిండేన తృప్తాయాంతుపరాంగతిమితి
మంత్రేణశేషాదన్నాత్పిండం పితృభోజనదేశే దర్భేషునిధాయ జలం
చదదాతి ॥ తతఆచాంతేషు యజ్ఞోపవీతీ అమాత్యైస్సహప్రదక్షిణీకృ
త్య ప్రాచీనావీతీ శుచౌదేశే ద్వేఏకంపృథక్పృథక్ దక్షిణాగ్రాన్ ద
ర్భాన్సంస్తీర్య పూర్వస్మిన్నాస్తరణే మార్జయంతాం మమపి
తరఇతి త్రిభిఃప్రతిమంత్రం దక్షిణాపవర్గం పిత్రాదీనాం యథాక్ర
మమపోదత్వా ఏవంమార్జయంతాం మమమాతరఇతి త్రిభిః ప్రతిమ
న్త్రంపశ్చిమాస్తరణేమాత్రాదీనాం ఓదనాద్వ్యంజనేభ్యశ్చపిండాన్
కృత్వా ఏతత్తేతతాసౌయేచత్వామన్వితి తిసృభిః ప్రతిమంత్రందక్షిణా
పవర్గం పిండత్రయంఏకైకం పూర్వస్మిన్నాస్తరణేపిత్రాదీనాం ద
దాతి ॥ ప్రథమమంత్రే అసావిత్యత్ర పితుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశ
ర్మన్నితిసంబోధనేన ॥ ద్వితీయేపితామహస్యతృతీయేప్రపితామహ
స్య ॥ పశ్చిమాస్తరణే ఏతత్తేమాతరసావితి త్రిభిఃమాత్రాదీనాం దక్షి
ణాపవర్గం పిండత్రయం॥ ప్రథమమంత్రేఅసావిత్యత్రమాతుర్నామ
గ్రహణం ॥ ఏతత్తేమాతః యజ్ఞదేయాశ్చత్వామనుఇతి ॥ ద్విమాతృక
స్య ఏతద్వాం మాతరౌయజ్ఞదేవిష్ణుజనిదేయాశ్చవామను । బహు
మాతృకస్య ॥ ఏతద్వోమాతరోయజ్ఞదాః మిత్రజనిదాఃయాశ్చవోను
ద్వితీయమంత్రే అసావిత్యత్ర పితామహీనామగ్రహణమ్ ॥ ఏతత్తేపి
తామహియజ్ఞజనిదేయాశ్చత్వామన్వితి।ద్విపితామహీకస్య ఏతద్వాంపి
తామహ్యౌ యజ్ఞమిత్రజనిదేయాశ్చవామను ॥ బహుపితామహీ
కస్య । ఏతద్వః పితామహ్యోయజ్ఞదా మిత్రజనిదావిష్ణుజనిదాయా
శ్చవోను । సర్వత్రస్త్రీనామాంతేదాశబ్దః ప్రయోక్తవ్యః ॥ జనిదే

త్యాది ॥ ఏవమేవ సర్వేషామ్ ॥ పునర్మార్జయన్తామిత్యాదిమేచ వాత్రేతి మన్త్రేణ పితృపిణ్డాన్ యాశ్చ వాత్రేతి మాతృపిణ్డాన్ తే చ వహన్తామితి పితృపిణ్డాన్ తాశ్చ వహన్తామితి మాతృపిణ్డాన్ తృప్యన్తు భవన్త ఇతి పితృపిణ్డాన్ తృప్యన్తు భవత్య ఇతి మాతృపిణ్డాన్ తృప్యత తృప్యత తృప్యతేతి సర్వేషాముపస్థానమ్ ॥ పుత్రాన్ పౌత్రానిత్యృచా త్రిః ప్రసవ్యం పిణ్డాన్ పరిషించతి ॥ న్యుబ్జపాత్రాణి యుక్త్వా పిణ్డార్థమన్నం గృహీత్వా తదపి న్యుబ్జం తృప్యతేతి యజురనవానం జపేత్ ॥ త్రిరపరార్ధ్యమావర్తయిత్వా ప్రోక్ష్య పాత్రాణి ద్వన్ద్వమభ్యుదాహృత్య సర్వాన్ స్నమవదాయ ప్రాణే నివిష్టోఽమృతం జుహోమి బ్రహ్మణి మ ఆత్మాఽమృతత్వాయేతి శేషస్య గ్రాసావరార్ధ్యం ప్రాశ్నీయాత్ ॥ మధ్యమం పిణ్డం పత్న్యై ప్రయచ్ఛతి ॥ తం పత్నీ ఆధత్త పితర ఇతి మన్త్రేణ ప్రాశ్నాతి ॥ పత్న్యన్తరే త్వపి మధ్యమం పిణ్డం విభజ్య సర్వాభ్యః ప్రయచ్ఛతి ॥ ప్రతిపత్ని మన్త్రావృత్తిః ॥ ఆధత్త పితరో గర్భం కుమారం పుష్కరస్రజం ॥ యథేహ పురుషోఽసత్ ॥ తం పత్నీ ప్రాశ్నాతి పుమాంసం జనయతి ॥ —— ఇతి మాసిశ్రాద్ధం సమాప్తమ్ ——

—— అథాష్టకోచ్యతే ——

యామాఘ్యాః పౌర్ణమాస్యా ఉపరిష్టాద్వ్యష్టకా । ఆశ్రోషామఘావాయుక్తా పౌర్ణమాస్యా సంగతా సా మాఘీ । ఏతస్యా ఉపరి ద్వ్యష్టకా కృష్ణపక్షే ॥ తస్యామష్టమీ జ్యేష్ఠయా సంపద్యతే । తామేకాష్టకేత్యాచక్షతే । తస్యామష్టకా కార్యా ॥ అసంయోగే సంయోగేఽపి తస్మిన్మాసి జ్యేష్ఠయా క్రియతే ॥ ఏవం సప్తమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ అష్టకాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య ॥ యజ్ఞోపవీతీ చతుశ్శరావమపూపం శ్రపయతి । శ్రపణాభిఘారణప్రతిష్ఠితాభిఘారణాన్తం కృత్వా ॥ అగ్నేరుపసమాధానాది అంజలిదర్వ్యో స్సంస్కారః అగ్నిముఖాన్తే యోఽజనా ఇత్యృచా అంజలినా అపూపా

జుహోతి దర్వ్యా స్విష్టకృతమ్ । దేవయోరిత్యాదిపరిషేచనాంతే ॥ అ
పూపశేష మష్టధా కృత్వా బ్రాహ్మణేభ్య ఉపహరతి ॥**********

॥ ఇతిప్రథమాష్టకా ॥

తదానీమేవ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వో మధ్యమాష్ట
కాం కరిష్య ఇతి సంకల్ప్య మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణానామంత్రయతే ॥
శ్వో మధ్యమాష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి తత్ర భవద్భిః ప్రసాదః కరణీయ ఇ
తి ॥ ఇతః ప్రభృతి ప్రాచీనావీత్యేవ ॥ శ్వోభూతే ద్వితీయతృతీయయోర్వాఽమం
త్రేణ కృత్వా గాముపస్పర్శయతి । పితృభ్యస్త్వా జుష్టముపాకరోమీతి
తూష్ణీం పంచాజ్యాహుతీర్జుహోతి ॥ స్వాహాకారోఽపినాస్తి ॥ ఉపా
కరణంచ పశుధర్మాణాం ప్రయోజకమ్ ॥ అతస్సర్వధర్మాన్ కరోతి ॥
తేషాం ప్రయోగః అగ్నేః పురస్తాత్పదమపి తూష్ణీమవటం ఖాత్వా ॥ తస్మి
న్నవటే ఖాదిరం పాలాశం వా యూపం ప్రతిష్ఠాప్య త్రివృతా యూపం
తూష్ణీం పరివీయ పశురశనామపి తూష్ణీమాదాయ పశోర్దక్షిణబాహౌ
తయా రశనయా పరివీయ ఊర్ధ్వముత్కృష్య దక్షిణే శిరసి పాశేనాక్ష్ణ
యా ప్రతిముచ్య పితృభ్యస్త్వా జుష్టాం నియుజ్య తద్గతో యూపస్య ని
యనక్తి ప్రోక్షామీతి ప్రోక్షతి । తూష్ణీం పర్యగ్నికృత్వా యూపాత్ప
శుం విసృజ్య శమిత్రా సంజ్ఞపనం కారయిత్వా సంజ్ఞప్తం పశుం ప్రక్షా
ళ్య ప్రాయశ్చిత్తస్య భవితవ్యదోషనిర్ఘాతార్థం పలాయనస్య పూ
ర్వనద్య దస్య పార ఇతి హుత్వా యస్మాద్భీషాశకృత్క్రోశీతి హుత్వా
సంజ్ఞప్తహోమం తూష్ణీం హుత్వా ద్విశూలామేకశూలాం వాదాయ
పితృభ్యస్త్వా జుష్టాముత్కృంతామీతి వపాముత్ఖిద్య వపాధర్మేణ వ
పాం శ్రపయిత్వోపరేణాగ్నిం దర్భాంత్సంస్తీర్య ప్లక్షశాఖాయాం
వపాం నిధాయ పశుం విశస్యాష్టకార్థం మాంసమవశిష్య ఇతరదుత్కృ
త్స్నం లౌకికప్రకారేణ శ్రపయిత్వా తదేకదేశం మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రా
హ్మణభోజనార్థాదన్నాద్ధోమార్థముద్ధృత్యోద్ధృతేన్నే మాంసగ్సః

న్సృజ్య మాంసమిశ్రంచరుం శ్రపయిత్వా అపరం పిష్టార్ధంచరుం పయసి శ్రపయిత్వా ఉభయత్ర శ్రపణాభిఘారణ ప్రతిష్ఠితాభిఘారణాంతం కృత్వా అగ్నేరుపసమాధానాద్యగ్నిముఖాంతే మాసిశ్రాద్ధవద్బ్రాహ్మణానాహూయ పాదప్రక్షాళనం కృత్వా క్షణేవిశేషః ॥ మధ్యమాష్టకాశ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్య ఇత్యుక్తే ఓంతథేతి పూర్వవత్ తతస్సంకల్పసిద్ధిరస్త్విత్యుక్తే అస్తుసంకల్పసిద్ధిః । ఉద్ధ్రియతామిత్యుక్తే కామముద్ధ్రియతామితి ప్రతివచనమ్ ॥ తతః పలాశపర్ణ ఉపస్తీర్య హిరణ్యశకలమవధాయ కృత్వా సంవపామనవాయ హిరణ్యశకలముపరిష్టాత్కృత్వాభిఘార్య వహవపామిత్యృచా వపాం జుహోతి॥ అస్మిన్ వపాహోమే పితరో దేవతా॥ యజ్ఞోపవీతీ దర్వ్యాముపస్తీర్య మాంసౌదనం ద్విరవదాయాభిఘార్య యాం జనా ఇతి సప్తభిః ప్రత్యృచం సప్తాహుతీర్జుహోతి ॥ యాం జనా ఇతి చ తస్రుమకౌలూఖలా ఇత్యేతస్యాం చోక్త్యాదిషు సప్తసు యజ్ఞోపవీతీ స్యాత్ ॥ తత్ర శ్లోకః ॥ యాం జనా చ్యాశ్చ తస్రో యా యాశ్చైకౌలూఖలా ఇతి । యజ్ఞోపవీత మేవ స్యాదుక్త్యాదిషు చ సప్తసు । యాం జనాది సప్తస్వేకాష్టకా దేవతా పిష్టానాం । పిష్టకృతమలవణం తస్మాదవదాయ ఉక్థ్యశ్చేత్యృచా జుహోతి ॥ మాంసపిప్పలా దేవతా ॥ భూః పృథివ్యగ్నినేత్యష్టాభిః ప్రతిమంత్రమష్టాహుతీర్జుహోతి తతః స్విష్టకృదాదిగ్రాసావరార్ధ్యం (ప్రా) శనాంతే సర్వం మాసిశ్రాద్ధవత్పిండదానం వా ॥

అథైతదపరం దధ్నైవాంజలినా జుహోతి ॥ అథ ప్రథమ మధ్యమాష్టకయోః ప్రత్యామ్నాయః అష్టమ్యాం ప్రాతరౌపాసనే కృతే యజ్ఞోపవీతీ కృత ప్రాణాయామో దధ్యంజలి హోమం కరిష్యామీతి సంకల్ప్య అగ్నేరుపసమాధానాది ప్రతిపద్యతే । అంజలిదర్వ్యస్సంస్కారః ॥ అగ్నిముఖాంతే అంజలావుపస్తీర్య దధ్నో ద్విరవదాయాభిఘార్య । యాం జనా ఇత్యృచా ముఖేన జుహోతి ॥ దర్వ్యా స్విష్టకృతం జుహోతి। తే

వయోరిత్యాది పరిషేచనాంతే। అస్మిన్నపి పక్షేనవమ్యామన్వష్టకాకర్తవ్యా ॥ తత్రశ్లోకః ॥ హోమోదధ్యంజలేః ప్రాతరష్టమ్యాముపవీతినా ॥ పక్షేచాస్మిన్నవమ్యాంతుభవేదన్వష్టకాక్రియా ॥ఇతిదధ్యంజలిహోమః॥ అథాన్వష్టకా ॥ అష్టమ్యాం సాయమౌపాసనం హుత్వా ॥ కృతప్రాణాయామః ప్రాచీనావీతీ శ్వోఽన్వష్టకాశ్రాద్ధం కరిష్యఇతిసంకల్ప్య ॥ సర్వంమాసిశ్రాద్ధవత్కరోతి ॥ వరణ్యేవిశేషః ॥ శ్వోఽన్వష్టకాశ్రాద్ధం భవిష్యతి ॥ తత్రభవద్భిఃప్రసాదఃకరణీయఇతి ॥ క్షణేవిశేషః ॥ అన్వష్టకాశ్రాద్ధేక్షణః కర్తవ్యఇత్యుక్తే ॥ ఓంతథేత్యాది ॥ ఇత్యన్వష్టకా॥—॥ అథయాచ్ఞాలబ్ధరథాదిప్రతిగ్రహః ॥—॥

ఆచార్యార్థంయాచ్ఞాంకర్తుమిచ్ఛన్దాతారంప్రాప్య ॥ అన్నమివలేదృశఇత్యారభ్య యశసీత్యేతదంతాన్మంత్రాన్జపేత్ ॥ అసావిత్యస్యస్థానేదాతుర్నామగ్రహణం యజ్ఞశ్రన్నిత్యాదిసంబోధనేన ॥ అథ ఆచార్యార్థం భవంతం యాచామీతిబ్రూయాత్ ॥ రథోలబ్ధశ్చేత్తమశ్వైర్యోజయిత్వా ప్రాఙ్ముఖమవస్థాప్య అంకౌన్యంకావభితఇత్యృచారథచక్రేపక్షసీవాఽభిమృశతి ॥ అధ్వనామితియజుషారథమారుహ్య ॥ అయంవామిత్యృచాప్రాచీముదీచీంవాదిశమభిప్రయాయ తతోయథాకామంగచ్ఛేత్ ॥ అశ్వశ్చేల్లబ్ధః ॥ అశ్వోఽసిహయోఽసీత్యారభ్య పత్వాన్విహీత్యంతముక్త్వా ఆరోహతి ॥ హస్తీచేల్లబ్ధః ॥ హస్తియశసమిత్యృచాఽఽరోహతి । అసావిత్యస్యస్థానే ఐరావతేతి లబ్ధహస్తినోనామగ్రహణమ్॥—॥ అశ్వహస్తినోరషణే । స్యోనాపృథివిబడిత్థాపర్వతానామితిద్వాభ్యామృగ్భ్యాంభూమిమభిమృశేత్ ॥

సమాప్తంసన్నిగమనమ్

సంవాదమేష్యన్ ఋణాదానాదివ్యవహారం కర్తుమేష్యన్కృతప్రాణాయామః ఫలీకరణహోమంకరిష్యఇతిసంకల్ప్య॥ అగ్నింపరిస్తీర్య సవ్యేనపాణినాఛత్రం దండంచాదత్తే॥దక్షిణేనఫలీకరణముష్టిం

గృహీత్వా అవజిహ్వకనిజిహ్వకేతి జుహుయాత్ ॥ అసావిత్యస్య స్థానే ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణం ॥ తతో వ్యవహారసభాం గత్వా అభివాహమిత్యేతాం జపేత్ ॥ అత్రాప్యసావిత్యత్ర ప్రత్యర్థినో నామగ్రహణమ్ ॥ క్రుద్ధశ్చేత్ప్రత్యర్థీ ॥ యాతపహారతాట్యాతనూరితి ద్వాభ్యా మృగ్భ్యాంతమభిమంత్రయేత్ ॥ క్రోధరహితో భవతి సః ॥—॥ అసంభవేప్సుః శేషామ్ ॥ స్వభార్యాయాం పురుషాంతరశుక్లస్యాసంభవమిచ్ఛన్నిత్యర్థః ॥ యస్యా భర్తా యది ప్రవత్స్యన్ గృహే నావస్థితః సః స్థూలాఘోరికాజీవచూర్ణాని కారయిత్వా అవజ్యామి వేత్యృచా సుప్తాయా భార్యాయా యోనౌ చూర్ణాన్యావపతి ॥ ప్రవాసాదేత్య పరపురుషశంకాయాం కపిలామూత్రేణ యోనిం ప్రక్షాళయీత పునరపి సిద్ధ్యర్థే ॥—॥ యదస్య గృహే పణ్యగ్ స్యాత్తత ఆదాయాగ్నిం పరిస్తీర్య యదహం ధనేనేత్యృచా జుహుయాత్ ॥ వైశ్యస్య వైశ్యవృత్తేర్వా స్యాద్గృహే పణ్యం పణనీయం ధాన్యతిలవస్త్రాద్యప్రాణి । తస్యాగ్నిముఖాంతే యదహం ధనేనేతి పణ్యాదపవాయ జుహోతి । స్విష్టకృదాది పరిషేచనాంతం— యం భర్తాగమన్యం వాప్రీతియుక్తం మత్తోనశ్ఛద్యాతేతియా (స్త్రీ) కామయతే సాజీవంత్యాగోశ్శృంగే స్వం మూత్రమానీయసుప్తం పతిం పరిత్వేతి ద్వాభ్యాంతిస్రః ప్రసవ్యం పరిషించేత్ ॥— యేన పథా దాసకర్మకరాః పలాయేరన్ గచ్ఛేయురిత్యర్థః తస్మిన్పథి ధూమావగ్నిమిధ్వా ఆవర్తన వర్తయేతి చ తిస్ర ఆజ్యాహుతీర్జుహోతి—యద్యేనం ద్విజం వృక్షాదేః ఫలమభినిపతేత్ తద్దేశం యది వృక్షాదితి ప్రక్షాళయీత ॥ కంకాదిపక్షిత్సితపక్షిపక్షాఘాతోద్ధూతశరీర ప్రదేశం యేపక్షిణ ఇతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ నవరసాదీనా మసతి నిమిత్తే యదబిందురభినిపతేత్తం దివోను మేతి ప్రక్షాళయీత ॥—॥ అగారస్థూణా విరోహణే అగారపవమధ్యేన ఉపవేశనేరుప్త్వాం చుల్లికాయాం కపోతదర్శనే పుత్రాదీనాముపర్యుపరి మరణే అన్యేషుచాద్భుతోత్పాతేషు

ఘూతంప రాత్రింద్రధనుర్దర్శనాదిషు అమావాస్యాయాం నిశాయాం
ముహూర్తద్వయదర్శనాదూర్ధ్వం యత్రా ప్రాంశబ్దం నశృణుయా
త్తస్మిన్ దేశే అగ్నిరుపసమాధానాది । శమ్యాః పరిధ్యర్థే ॥ ఆజ్య
భాగాంతే ॥ ఇమంమేవరుణేతి దశాహుతీర్జుహోతి । జయాదిప్రతి
పద్యతే పరిషేచనాంతం కరోతి అభిముఖ్యానమృతేభ్యః దక్షిణతః ॥
ఇమంజీవేభ్యఇత్యశ్మానం పరిధిందధాతి । జీవతాంత్రాణార్థకమ్॥***

ఇత్యాపస్తమ్బీయగృహ్యప్రయోగవృత్తౌ అష్టమఃపటలః॥

అనుక్తమత్యుక్తమయుక్తియుక్తంవ్యక్త్యంతరోక్తం బహుయుక్తియుక్తం
తత్సర్వమార్యాః పరిశోధయంతు గృహ్యప్రయోగాఖ్య నిబంధనంచ ॥

ఇతి శ్రీతాలవృంతనివాసికృత-ఆండపిళ్ళైఖ్య
గృహ్యప్రయోగస్సమాప్తః.

